

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA

Sonja Stojanović Gajić

**ULOGA PRAKSI
BEZBEDNOSNIH PROFESIONALACA U
SOCIJALNOJ KONSTRUKCIJI
ZAPADNOG BALKANA**

doktorska disertacija

Beograd, 2019.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCE

Sonja Stojanović Gajić

**THE ROLE OF SECURITY
PROFESSIONALS' PRACTICES
IN THE SOCIAL CONSTRUCTION OF
THE WESTERN BALKANS**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2019

MENTOR:

dr Nemanja Džuverović, vanredni profesor, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu

ČLANOVI KOMISIJE:

dr Miroslav Hadžić, redovni profesor u penziji, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu

dr Filip Ejodus, vanredni profesor, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu

dr Želimir Kešetović, redovni profesor, Fakultet bezbednosti, Univerzitet u Beogradu

Datum odbrane: _____

Izjava zahvalnosti

Pre svega želim da zahvalim policajkama i policajcima koji su izdvojili vreme za razgovor sa mnom i podelili svoja iskustva saradnje sa kolegama iz regiona. Iz njihovih priča o toku karijere i ključnim momentima u profesionalnoj i društvenoj istoriji naučila sam mnogo o policijskom poslu i nevidljivim herojstvima i svakodnevnim odricanjima koje podnose zbog nas, građana.

Ovaj rad su u različitim fazama podržali moji mentori. Prof. dr Nemanja Džuverović zaslužuje moju veliku zahvalnost za mentorstvo izrade ovog rada i za strpljenje, dragocene predloge i podršku. Prof. dr Miroslav Hadžić, profesor u penziji, podržao je moje uključivanje u zajednicu političkih nauka u Srbiji i svojim komentarima značajno pomogao u pripremi predloga ovog istraživanja. Od njega sam najviše naučila kroz saradnju u Beogradskom centru za bezbednosnu politiku i dobila podsticaj da istražujem bezbednosne teme i na nivou praktične politike i nauke. Prof. dr Filip Ejdas podržao me je i pomogao mi u razvoju istraživačke zamisli i pre formalne prijave teze. Ključni komentari prof. Džuverovića i prof. Ejdusa značajno su unapredili ovaj rad, dok su sve greške i manjkavosti isključivo moje. Prof. dr. Želimir Kešetović mi je kao spoljni član komisije doprineo uvidima iz dugogodišnjeg proučavanja policijske profesije i praktičnim savetima. Zahvalnost želim da izrazim i Katarini Petrović iz studentske službe Fakulteta političkih nauka koja mi je pomogla da se snađem u administrativnim procedurama.

Koleginice i kolege iz Beogradskog centra za bezbednosnu politiku pružile su mi podršku da ovaj veliki poduhvat završim uz redovni posao, a kolege iz Norveškog instituta za međunarodne odnose (NUPI) i Katedre za studije odbrane Fakulteta društvenih nauka Univerziteta u Ljubljani obezbedile su mi utočište, da „na parče” radim na tezi izmeštena od svakodnevnih obaveza. Posebno želim da se zahvalim na podršci i savetima Iveru Nojmanu, Oleu Sendingu, Karštenu Frisu i Iztoku Prezelju. Mom kolegi Saši Đorđeviću dugujem zahvalnost za pomoć u oblikovanju teksta i za razmenu literatura o policijskoj saradnji. Posebno želim da se zahvalim Vladimiru i Novaku Gajiću i Margareti Samoran koji mi ukazali kako da unapredim ovaj tekst pažljivim čitanjem različitih verzija rukopisa.

Ovoga rada ne bi bilo da nije bilo moje porodice, koja me je od kad znam za sebe podsticala da istražujem društvena pitanja i koja me je čuvala kada sam u ličnim i profesionalnim istraživanjima nailazila na poteškoće. Megi, Aleksandar i Novak su moja izabrana zajednica koja mi je pomogla da izađem na kraj sa svim izazovima sa kojima sam se susretala tokom izrade disertacije. Rad posvećujem mom Novaku, koji me raduje i inspiriše.

ULOGA PRAKSI BEZBEDNOSNIH PROFESIONALACA U SOCIJALNOJ KONSTRUKCIJI ZAPADNOG BALKANA

Rezime

Teorijski predmet disertacije je analiza veza između profesionalnih bezbednosnih praksi i preobražaja međudržavnih odnosa u postkonfliktnom regionu. U radu se želi doprineti razumevanju međuzavisnosti kolektivnih identiteta i bezbednosnih praksi u međunarodnim odnosima. Glavna literatura korišćena u ovom radu jeste iz oblasti teorije prakse, sa posebnim osvrtom na razumevanje praksi u međunarodnim odnosima, inspirisano sociologijom Pjera Burdijea i Ervinga Gofmana. Jedinica analize bile su prakse, kako one rutinske i nerefleksivne, koje su akteri usvojili socijalizacijom u okviru određenog habitusa, tako i strateški namerni potezi kojima pokušavaju da upravljaju utiscima koje ostavljaju na druge ljude. U radu je korišćena prakseografija, odnosno metodološki pristup beleženju i interpretaciji praksi i rekonstrukciji njihovih značenja u kontekstu i kroz vreme. Empirijsko istraživanje obavljeno je uz korišćenje sledećih kvalitativnih metoda – dubinskih polustrukturiranih intervjua, posmatranja sa učestvovanjem i narativnom analizom govora i tekstova.

Empirijski predmet analize disertacije su prakse srpskih policajaca u interakciji sa njihovim kolegama iz drugih zemalja, uključujući odnose sa odvojenim delom sopstva – Kosovom od kraja oružanih sukoba polovinom 1999. do 2018. godine. Prostorno određenje studije slučaja definisano je na osnovu mapiranja praksi prikupljenih empirijskim istraživanjem, odnosno ostavljeno je intervjuisanim policajcima da odrede koji je region relevantan za njihov rad i kako i od čega zavisi regionalno grupisanje i sukobi u njihovom iskustvu.

Analiza obuhvata dve studije slučaja. U prvoj su analizirane prakse kojima se svakodnevno odvijaju saradnja i sukobi unutar regionalnih foruma, kao i uvid u ograničenja zajedništvu iz ugla profesionalaca. U drugoj studiji slučaja analizirano je kako su na krizu bezbednosti sopstva, ili identiteta kao države, policijski službenici odgovorili u praksi. Studija slučaja obuhvata period kada je izgubljena fizička i politička kontrola na toj teritoriji potpisivanjem Kumanovskog sporazuma, do saradnje sa

kosovskom policijom kojoj je posredovala EU u sklopu dijaloga o normalizaciji odnosa i pristupanja Srbije EU.

Glavni zaključak jeste da primena teorije prakse značajno obogaćuje analizu preobražaja međudržavnih odnosa u postkonfliktnom regionu i omogućava da se razume multidimenzionalnost te transformacije. Kombinacija Gofmanove dramaturške analize i Burdijeove analize pozicija, omogućava da se prepozna i kreativni potencijal dejstvenika i ukotvljenost njegovog delovanja u različitim društvenim pozicijama unutar polja u kome deluje. Glavni nalaz je da su prakse policijskog habitusa manje ugnježdene u nacionalne političke prakse u odnosu na većinu suseda. Do desekuritizacije u međudržavnim odnosima dolazi kada srpski policajci dobiju implicitno priznanje svojih dizpozicija i ugleda od kolega iz regiona i spoljnih aktera. Drugi nalaz ove studije jeste da spoljna socijalizacija može da kreira prilike za desekuritizaciju međudržavnih odnosa među neprijateljima, ali da se zajednice praktičara razvijaju među policajcima samo kroz praksu i ne podudaraju se nužno sa obrisima inicijativa koje su spoljni socijalizatori i političari podsticali. Treći nalaz je da kooperativne prakse bezbednosti nemaju jednak uticaj unutar cele policijske profesije, jer postoje razlike unutar policijskog habitusa u shvatanju referentnog objekta i uspeha policijskog postupanja.

U situaciji histerze ili jaza između pozicije u regionalnom polju i dispozicije sprskih policajaca o Kosovu kao sastavnom delu Srbije, policijski habitus je više ugnježđen u širi državni identitet. U saglasju sa teorijom ontološke bezbednosti, akter (policija Srbije) prilagođava prakse i rutine samo da bi se održala autobiografiju države, a u ovom slučaju to je suverenost na Kosovu. U oba slučaja policajci su u prilici da desekuritizuju saradnju sa kolegama sa druge strane, kada predmet saradnje nije sekuritizovan u političkom polju i kada je moguće i sekuritizovano pitanje izmestiti iz zvanične saradnje u neformalnu. Ovo ukazuje da praksa međudržavnih odnosa nije jednoobrazna i da zavisi od razumevanja konteksta i situacija u praksama policajaca.

Ključne reči: teorija praksi, zajednica prakse, ontološka bezbednost, suverenost, sekuritizacija, desekuritizacija, policija, polje, Zapadni Balkan, Kosovo.

Broj upisa: 984

Naučna oblast: političke nauke

Uža naučna oblast: međunarodne studije

UDK broj: 327:355.02:

321.01 (497)(043.3)

351.74 (043.3)

THE ROLE OF SECURITY PROFESSIONALS' PRACTICES IN THE SOCIAL CONSTRUCTION OF THE WESTERN BALKANS

Abstract

The theoretical subject of this study is the analysis of mutual constitution of between professional security practices and the transformation of inter-state relations in a post-conflict region. The objective of the study is to contribute to understanding of interdependence of collective identities and security practices in international relations. The central theoretical foundation of this study is the theory of practice, especially literature on the practices in international relations inspired by the sociology of Pierre Bourdieu and Erving Goffman. The key units of analysis are practices, both the routine ones and non-reflexive ones, which the actors had adopted by socialisation within a particular habitus, as well as strategic and intentional moves used to manage the impressions that the participants in interaction want to leave. The methodological approach used in this study is praxeography, i.e. the approach used for recording and interpreting practices and reconstructing their situational and historized meanings. The empirical research was carried out with the use of following qualitative methods: in-depth semi-structured interviews, participant observation and narrative analysis of interviews and texts.

The empirical subject of this study is the practice of Serbian police officers in interaction with their counterparts from other countries, including the relations with a separated part of the self – Kosovo. The time period under study spans from the end of armed conflicts in mid-1999 until the end of 2018. The spatial determination of the case study is defined based on the mapping of practices collected by empirical research. It was left to the interviewed police officers to determine which region is relevant to their work and how, as well as what is the cause of the regional grouping and conflicts, based on their experience. In that way, construction of region in police practices became visible.

The analysis includes two case studies. The first one analyses the mundane practices of cooperation and conflicts within regional fora. It also provides an insight into constraints to community-building from the perspective of police professionals. The second case study analyses how the police officers responded to the crisis of ontological

security or the identity of a state. It covers the period from when the physical and political control of the territory was lost through the signing of the Kumanovo Agreement, until the cooperation with Kosovo Police Service was established under the EU mediation of the dialogue on normalisation of relations and the accession of Serbia to the European Union.

The main conclusion is that employing the theory of practice significantly enhances the analysis of transformation of interstate relations in the post-conflict region and allows us to understand the multidimensionality of this transformation. The combination of Goffman's dramaturgical approach and Bourdieu's analysis of positions enables us to acknowledge the agency of the actor and the dispositions of his actions in various social positions within the field in which he operates. The main conclusion is that the practices of the police habitus in cooperation with most neighbours are less nested in national political practices. De-securitization in interstate relations happens when Serbian police officers receive implicit recognition of their dispositions from their regional colleagues and external actors and improve standing in regional field. The second conclusion of this study is that external socialisation can generate opportunities for de-securitisation of interstate relations among enemies, but that communities of practice develop only through the practice of police officers and do not necessarily match the boundaries that external socialisers and national politicians have put forward. The third conclusion is that cooperative security practices do not have the same effect throughout the entire police profession. There are significant differences within the police habitus in implicit understanding of the reference object and the success of interaction with foreign police.

In the case of *hysteresis* or the gap between the position in the regional field and the disposition of the Serbian police on Kosovo as an integral part of Serbia, the police habitus is more deeply located in a wider state identity and official politics. In accordance with the theory of ontological security, the actor (Serbian police) creatively adapts its practices and routines to maintain autobiography of the state, in this case, the narrative of sovereignty over Kosovo. In both cases—of cooperation with other neighbours and with Kosovo Police Service—Serbian police officers have the opportunity to de-securitise cooperation with colleagues when the subject of cooperation is not securitised in the

political field and when they manage to transfer the securitised object of cooperation from the frontage of formal cooperation to the informal cooperation in the backstage.

Key words: practice theory, community of practice, ontological security, sovereignty, securitization, de-securitisation, police, field, the Western Balkans, Kosovo.

Field of study: Political Science

Academic discipline: International Studies

SADRŽAJ

Izjava zahvalnosti	II
Rezime	IV
Abstract.....	VII
SPISAK SKRAĆENICA.....	XV
SPISAK TABELA.....	XIX
UVOD.....	1
Predmet i cilj disertacije	1
Empirijski predmet istraživanja.....	4
Osnovne hipoteze od kojih se polazi u istraživanju	7
Opis sadržaja disertacije	8
1. POJMOVNO ODREĐENJE I TEORIJSKI PRISTUP PROUČAVANJU PRAKSI U MEĐUNARODNIM ODNOSIMA	12
1.1. Teorija prakse	13
1.1.1. Prakseološki zaokret u društvenim naukama.....	13
1.1.2. Prakseološki zaokret u međunarodnim odnosima	15
1.1.3. Elementi prakse	18
1.1.4. Doprinos teorije prakse studijama međunarodnih odnosa.....	28
1.1.5. Bezbednosne prakse	34
1.1.6. Dramaturška analiza Ervinga Gofmana.....	37
1.2. Teorija zajednice praksi i bezbednosne zajednice uz primenu teorije prakse	42
1.2.1. Osnovne pretpostavke i dimenzije koncepta zajednica praksi	44
1.2.2. Zajednica praksi u studijama međunarodnih odnosa.....	48
1.2.3. Primena zajednica praksi u proučavanju bezbednosnih zajednica	50
1.2.4. Zajednica prakse i balansiranje.....	54
1.2.5. Kritika koncepta zajednice prakse	56

1.3. Prakseologija Pjera Burdijea	57
1.3.1. Habitus.....	61
1.3.1.1. Reprodukcija i mogućnost promene habitusa.....	67
1.3.2. Polje	70
1.3.2.1. Analiza polja.....	74
1.3.2.2. Evropsko polje bezbednosti.....	77
1.3.2.3. Doprinos koncepta polja u međunarodnim odnosima	80
1.3.2.4. Kritike koncepta polja	81
1.4. Ontološka bezbednost i Burdijeovski koncept suverenosti	83
1.5. Analitički okvir u ovom radu	89
2. METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA I ISTRAŽIVAČKA ZAMISAO	95
2.1. Prakseografija	95
2.1.1. Epistemološka polazišta	97
2.1.2. Prakseografski postupci.....	102
2.1.3. Prakseografske metode	106
2.1.3.1. Etnografsko posmatranje sa učešćem.....	107
2.1.3.2. Intervjui koji otkrivaju neizrecivo	108
2.1.3.3. Analiza teksta i objekata.....	111
2.2. Istraživačka zamisao.....	112
2.2.1. Intervjui za potrebe ove disertacije.....	114
2.2.1.1. Pristup sagovornicima	114
2.2.1.2. Pristup intervjuisanju.....	115
2.2.1.3. Uzorkovanje	117
2.2.1.4. Detaljni uzorak za dubinske intervju	119
2.2.2. Posmatranje sa učestvovanjem za potrebe ovog istraživanja	120
2.2.3. Interpretacija nalaza.....	122

2.2.4. Ograničenja istraživačke zamisli	122
3. STUDIJA SLUČAJA: SARADNJA NA DELU	124
3.1. Policijski habitus pre otvaranja za međunarodnu saradnju	128
3.2. Socijalizacija policije u zajednicu praksi	135
3.2.1. Međusobni angažman	137
3.2.2. Regionalne inicijative kao infrastruktura za saradnju	141
3.2.3. Socijalizacija u zajednički repertoar praksi	145
3.2.4. Zajednički poduhvat	163
3.3. Praktični doživljaj kreiranja zajednice praktičara	166
3.3.1. Prakse prevazilaženja granica u druženju.....	168
3.3.2. Prakse održavanja granica unutar zajednice.....	175
3.3.3. Zajednički repertoar praksi na delu	182
3.3.3.1. Razmena podataka na delu	183
3.3.3.2. Operativna saradnja na delu	192
3.3.3.3. Kategorizacije prakse policijske saradnje prema referentnom objektu i dominantnom inicijatoru	195
3.3.3.3.1. Kriterijumi za kategorizaciju praksi unutar policijskog habitusa .	197
3.3.3.3.2. Profesionalna zaštita nacionalnih referentnih objekata	198
3.3.3.3.3. Profesionalna zaštita transnacionalnih odnosa	202
3.3.3.3.4. Politička logika šticećenja nacionalnog	205
3.3.3.3.5. Politika pre profesije uz inkluzivno shvatanje referentnog objekta	206
3.4. Polje policijske saradnje	207
3.5. Doksa i simbolički kapital	208
3.6. Grupisanje unutar regiona i kapitali na ceni	208
3.7. Referentni objekat	212

3.8. Autonomija policajaca.....	215
3.9. Diskusija rezultata	216
4. STUDIJA SLUČAJA: ONTOLOŠKA BEZBEDNOST NA DELU – PRAKSE OČUVANJA SUVERENOSTI U KONTEKSTU PRINUDNE SARADNJE SA KOSOVOM.....	218
4.1. Suverenost i ontološka bezbednost.....	220
4.2. Ontološka bezbednost Srbije u narativima političkih elita o Kosovu	222
4.3. Socijalizacija policijskog habitusa u odbrani Kosova	224
4.4. Policijske prakse zadržavanja suverenosti.....	225
4.4.1. Dvojna suverenost	228
4.4.2. Kontrola mobilnosti kao praksa suverenosti	233
4.4.2.1. Pasoš kao artefakt suverenosti.....	235
4.4.2.2. Prakse izdavanja srpskog pasoša kao potez suverenosti	238
4.4.2.3. Readmisija – prihvrat stanovnika Kosova	241
4.4.2.4. Uređivanje slobode kretanja ljudi i vozila.....	243
4.4.2.5. Simboličko poništavanje suprotstavljenog poteza suverenosti	250
4.4.2.6. Upravljenje linijom razdvajanja bez razgraničenja	253
4.4.2.7. Suverenost u pokretu	254
4.4.3. Prakse isključenja iz regionalne i međunarodne zajednice	255
4.4.3.1. Sekuritizacija kao izbegavanje stigme.....	255
4.4.3.2. Diplomatske prakse isključivanja iz međunarodne zajednice	262
4.4.3.2.1. Nomen est omen	262
4.4.3.2.2. Borbe za isključenje iz članstva u međunarodnim inicijativama za saradnju u unutrašnjim poslovima.....	270
4.4.4. Policijska (ne)saradnja sa Kosovom.....	277
4.4.4.1. Saradnja uz posredovanje	278
4.4.4.2. Uključivanje Kosova u regionalnu zajednicu „iza scene”	284

4.5. Diskusija rezultata	287
ZAKLJUČAK.....	293
BIBLIOGRAFIJA	300
PRILOG 1: OKVIRNI UPITNIK ZAPOLUSTRUKTUIRANI INTERVJU	329
PRILOG 2: SPISAK DUBINSKIH INTERVJUA ZA POTREBE OVE TEZE.....	331
PRILOG 3: NAJVAŽNIJE REGIONALNE INICIJATIVE ZA POLICIJSKU SARADNJU	332
BIOGRAFIJA.....	337

SPISAK SKRAĆENICA

AP KiM – Autonomna pokrajina Kosovo i Metohija

APR – Agencija za privredne registre

BiH – Bosna i Hercegovina

BIRN – Balkanska mreža za istraživačko novinarstvo (eng. *Balkan Investigative Reporting Network*)

BOV – borbeno oklopno vozilo

CG – Crna Gora

CINS – Centar za istraživačko novinarstvo Srbije

CV – radna biografija (lat. *curriculum vitae*)

DCAF – Ženevski centar za upravljanje sektorom bezbednosti (eng. *Geneva Centre for Security Sector Governance*)

DNK – Dezoksiribonukleinska kiselina

EU – Evropska unija (eng. *European Union*)

EULEX – Misija vladavine prava Evropske unije na Kosovu (eng. *European Union Rule of Law Mission in Kosovo*)

Evropol – Evropska policijska služba (eng. *European Union Law Enforcement Agency*)

Fronteks – Evropska obalska i granična straža (fr. *Frontières extérieures*, eng. *European Border and Coast Guard Agency*)

FYROM – Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija (eng. *Former Yugoslav Republic of Macedonia*)

G8 – Grupa Osam najrazvijenih zemalja (eng. *Group of Eight*)

GPS – Globalni pozicioni sistem (eng. *Global Positioning System*)

IBM – integrisano upravljanje graničnom linijom/granicom

ICITAP – Međunarodni kriminalističko-istražni program podrške u obuci (eng. *International Criminal Investigative Training Assistance Program*)

ICMPD – Međunarodni centar za razvoj politike migracija (eng. *International Centre for Migration Policy Development*)

IISG – Inicijativa za integrisano upravljanje unutrašnjom bezbednošću (eng. *Integrated Internal Security Governance*)

ILECU – Jedinica za međunarodnu koordinaciju organa za sprovođenje zakona (eng. *International Law Enforcement Coordination Unit*)

INA – Industrija nafte (naftno preduzeće iz Zagreba)

Interpol – Međunarodna policijska organizacija (eng. *International Police Organization*)

IOM – Međunarodna organizacija za migracije (eng. *International Organization for Migration*)

JCC – Zajednički odbor za saradnju (eng. *Joint Cooperation Committee*)

JIE – jugoistočna Evropa

KFOR – Snage NATO na Kosovu (eng. *Kosovo Force*)

KiM – Kosovo i Metohija

KIPRED – Kosovski institut za istraživanje i razvoj politike (eng. *Kosovar Institute for Policy Research and Development*)

KPA – Kriminalističko-policijska akademija

KS – Kosovo

KZB – Kopnena zona bezbednosti

Mak-Srb-BiH-Hrv-Slo-Aus – Makedonija-Srbija-Bosna i Hercegovina-Hrvatska-Slovenija-Austrija

MARRI – Regionalna inicijativa za migracije, azil i izbeglice (eng. *Migration, Asylum, Refugees Regional Initiative*)

MI6 – Britanska obaveštajna služba (eng. *Military Intelligence, Section 6*)

MRUD – mina rasprskavajućeg usmerenog dejstva

MSP – Ministarstvo spoljnih poslova

MUP – Ministarstvo unutrašnjih poslova

MUP RS – Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije

MUP SRJ – Ministarstvo unutrašnjih poslova Savezne Republike Jugoslavije

NATO – Organizacija severnoatlantskog ugovora (eng. *North Atlantic Treaty Organisation*)

NIP – Nacionalni investicioni program

OCTA – Regionalna procena organizovanog kriminala (eng. *Organised Crime Threat Assessment*)

OEBS – Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju

OKG – Organizovana kriminalna grupa

OPG – Operativno-potražne grupe
OUN – Organizacija ujedinjenih nacija
OVK – Oslobodilačka vojska Kosova
PCC – Konvencija o policijskoj saradnji u jugoistočnoj Evropi (eng. *Police Cooperation Convention*)
PSP – Proces stabilizacije i pridruživanja
PU – područna policijska uprava
RAI – Regionalna antikorupcijska inicijativa (eng. *Regional Anticorruption Initiative*)
RCC – Regionalni savet za saradnju (eng. *Regional Cooperation Council*)
RKS – Republika Kosovo
RS – Republika Srbija
RSBUN 1244 – Rezolucija Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija 1244
SAD – Sjedinjene Američke Države
SAJ – Specijalna antiteroristička jedinica
SBPOK – Služba za borbu protiv organizovanog kriminala
SBUN – Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija
SCG – Srbija i Crna Gora
SECI – Centar za borbu protiv prekograničnog kriminala u jugoistočnoj Evropi (eng. *Southeast European Regional Center for Combating Transborder Crime*)
SEE – jugoistočna Evropa (eng. *Southeast Europe*)
SEECF – Proces saradnje u jugoistočnoj Evropi (eng. *South-East European Cooperation Process*)
SELEC – Centar za sprovođenje zakona u jugoistočnoj Evropi (eng. *Southeast European Law Enforcement Center*)
SEPCA – Asocijacija šefova policije jugoistočne Evrope (eng. *Southeast European Police Chiefs Association*)
SFRJ – Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
SMS – sistem kratkih poruka preko mobilnog telefona (eng. *short message service*)
SPOC – Inicijativa za borbu protiv organizovanog kriminala (eng. *Stability Pact Organised Crime Initiative*)
SRJ – Savezna Republika Jugoslavija
SUP – Sekretarijat unutrašnjih poslova

UBPOK – Uprava za borbu protiv organizovanog kriminala

UEFA – Unija evropskih fudbalskih asocijacija (eng. *Union of European Football Associations*)

UGP – Uprava granične policije

UKP – Uprava kriminalističke policije

UN – Ujedinjene nacije

UNESCO – Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu (eng. *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*)

UNMiK – Privremena administrativna misija Ujedinjenih nacija na Kosovu (eng. *United Nations Interim Administration Mission in Kosovo*)

UNODC – Kancelarija Ujedinjenih nacija za droge i kriminal (eng. *United Nations Office on Drugs and Crime*)

UP – Uprava policije

VA – Vojna akademija

VIP – veoma važna osoba (eng. *very important person*)

VŠUP – Viša škola unutrašnjih poslova

WPON – Mreža policajki jugoistočne Evrope (eng. *Women Police Officers Network in South East Europe*)

ZIT – Zajednički istražni timovi

ZKP – Zakonik o krivičnom postupku

ZTP – Zajedničke tačke prelaza po Sporazumu o integrisanom upravljanju graničnim linijama/granicama

SPISAK TABELA

Tabela 1: Elementi prakse	19
Tabela 2: Dva idealna tipa znanja.....	24
Tabela 3: Pitanja za analizu zajednice prakse	46
Tabela 4: Kontinuum međudržavnih odnosa.....	53
Tabela 5: Varijacije zamislivosti upotrebe sile u međudržavnim odnosima	54
Tabela 6: Moguća pitanja za empirijsku analizu polja.....	76
Tabela 7: Detaljni uzorak dubinskih intervju sa 18 zaposlenih u MUP RS	120
Tabela 8: Novi repertoar policijskih praksi u regionu.....	148
Tabela 9: Kategorizacija praksi policijske saradnje na nivou policijskih specijalnosti	198
Tabela 10: Policijske prakse uključivanja i isključivanja Kosova iz nacionalne političke i međunarodne policijske zajednice.....	227
Tabela 11: Pregled uključenosti Kosova u regionalne inicijative	271
Tabela 12: Prakse srpske policije i transformacija međudržavnih odnosa.....	296

UVOD

Predmet i cilj disertacije

Teorijski predmet disertacije je analiza veza između profesionalnih bezbednosnih praksi i preobražaja međudržavnih odnosa u postkonfliktnom regionu. Ovim radom želimo da doprinesemo razumevanju međuzavisnosti kolektivnih identiteta i bezbednosnih praksi u međunarodnim odnosima. Stoga ćemo empirijski ispitati promenu prakse¹ u višeslojnim kolektivnim identitetima i u kvalitetu njihove međusobne interakcije, primenom teorije prakse, tj. prikupljanjem značenja otelotvorenog u različitim bezbednosnim praksama. Empirijski predmet analize disertacije su prakse srpskih policajaca u interakciji sa njihovim kolegama iz drugih zemalja, uključujući odnose sa odvojenim delom sopstva – Kosovom. Cilj ispitivanja jeste da analiza profesionalne prakse omogući bolje razumevanje procesa kojima se sekuritizuju i desekuritizuju odnosi unutar postkonfliktnog regiona Zapadnog Balkana od 2000. godine do danas.

Istraživačko pitanje glasi da li se saradnjom i povećanom interakcijom sa kolegama iz drugih zemalja razvijaju transnacionalne zajednice policijskih praktičara ili se i dalje reprodukuju obrasci prijateljstva i neprijateljstva iz matičnog nacionalnog identiteta. Ili se, pak, ove dinamike smenjuju i preoblikuju različito u različitim prilikama i praksama? Stoga postavljamo potpitanja: Koje su prakse saradnje i nesaradnje među policijskim službenicima u regionu iz ugla srpskih policajaca? Kako su nastale promene u interakcijama policajaca po okončanju oružanih sukoba? Koji su konteksti preobrazili prakse? Koje su nove policijske prakse uvedene u interakcije sa kolegama iz susednih zemalja i kako? Kada praksa nenasilne interakcije između policajaca koji dele profesiju i „osećaj za pravila igre” (*habitus*) proizvodi realan osećaj poverenja ili „verovanje uprkos neizvesnosti” kao drugu komponentu bezbednosne zajednice?² Kakvim praksama su na

¹ Iako srpski jezik ne priznaje množinu imenice praksa, u ovom radu naizmenično koristimo taj oblik i jedininu kako bi ukazali i na: a) teoretski koncept prakse preuzet iz sociologije i b) bogatstvo mogućih praksi na koje ukazuju antropološka istraživanja. Množina ove imenice upotrebljena je i u drugim stručnim publikacijama. Vidi na primer: Ricer, Dž. (2012). *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*. Beograd: Službeni glasnik.

² Pouliot, V. (2010). *International Security in Practice: The Politics of NATO-Russia Diplomacy*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 4.

krizu *bezbednosti sopstva* ili identiteta kao države, posle proglašenja nezavisnosti Kosova odgovorili policijski službenici Srbije? Da li je i kada izvođenje novih praksi i interakcija sa kolegama iz regiona doprinelo promeni intersubjektivnih značenja, odnosno doživljavanja poverenja i nepoverenja?

Razvoj miroljubivih odnosa međuzavisnosti i saradnje u temelju je komunitarnih međunarodnih odnosa.³ Autori zapitani nad postojanjem zajedništva u uslovima anarhije u međunarodnim odnosima ponudili su raznovrsne definicije privremenih ili relativno trajnih približavanja i zajednica među grupama ljudi i državama.⁴ Glavni nedostatak ove literature jeste što uglavnom opisuje ishod i naknadno pokušava da na koherentan način izdvoji mehanizme koji su uslovili ovakav ishod. Izuzetak su autori tzv. *škole međunarodne političke sociologije*⁵ koji pokušavaju da ukrštanjem uvida različitih disciplina društvenih i humanističkih nauka empirijski istraže bezbednosne prakse i razumeju složenost procesa i konteksta u kojima nastaju različiti oblici međunarodnih društvenih zajednica. U radu se koristi i kritički preispituje teorijska literatura o teoriji praksi, sa posebnim osvrtom na razumevanje praksi u međunarodnim odnosima inspirisanih sociologijom Pjera Burdijea.⁶ Poseban osvrt je na to kako bi teorija prakse mogla da pomogne u proučavanju komunitarnih međunarodnih odnosa,⁷ to jest odnosa zajedništva, kao i očuvanja bezbednosti identiteta (ontološka bezbednost).⁸ Teorijski

³ Adler, E. (2005). *Communitarian international relations: the epistemic foundations of international relations*. London, New York: Routledge; Adler, E. and Barnett, M. (1998). *Security Communities*, Cambridge: Cambridge University Press.

⁴ Adler navodi neke koncepte razvijene u ovoj tradiciji: *savezi, epistemičke ili zajednice znanja* (Haas, P. 1992), *zajednice praksi* (Wenger, E. 1998. i 2002), *bezbednosni režimi, bezbednosne zajednice* (Deutch, K. 1957; Adler, E. i Barnett, M. 1998), *bezbednosne zajednice praksi* (Adler, E. 2008, Pouliot, V. 2008 & 2010). Vidi više u teoretskom poglavlju disertacije.

⁵ c. a. s. e. collective. (2006). "Critical Approaches to Security in Europe: A Networked Manifesto". *Security Dialogue*. 37(4), pp. 443–87.

⁶ Adler-Nissen, R. (ed.) (2013). Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR. London: Routledge.

⁷ Adler, E. (2005) *Communitarian international relations: the epistemic foundations of international relations*. London, New York: Routledge.; Adler, E. (2008). „The Spread of Security Communities: Communities of Practice, Self-Restraint, and NATO’s Post-Cold War Transformation”. *European Journal of International Relations*. 14(2), pp. 195–230; Pouliot, V. (2008). "The Logic of Practicality: A Theory of Practice of Security Communities." *International Organization*. 62(2), pp. 257–88; Pouliot, V. (2010). *International Security in Practice: The Politics of NATO-Russia Diplomacy*. New York: Cambridge University Press, p. 43.

⁸ Kinnvall, C. and Mitzen, J. (2017) "An introduction to the special issue: Ontological securities in world politics". *Cooperation and Conflict*. 52(1), pp. 3–11; Ejodus, F. (2016). "Diskurzivna i praktična konstrukcija međunarodne (ne)bezbednosti". Jović, D. (ur.). *Konstruktivističke teorije međunarodnih odnosa*. Zageb: Političke analize.

pristup koji će biti razvijen u ovom radu oslanja se na teorije međunarodne političke sociologije.⁹ Pored ovih teorijskih oslonaca, biće korišćeni i uvidi iz sociologije profesija, posebno sociologije policije, kao i radovi o policijskoj saradnji u drugim delovima sveta,¹⁰ kako bi se razumelo zašto danas sarađuju policajci koji su pre samo deceniju ili dve ratovali jedni protiv drugih. Multidisciplinarnost uvida iz studija bezbednosti, sociologije i antropologije treba da omogući sticanje celovitijeg razumevanja društvenih procesa i analiziranih međunarodnih odnosa.

U zaključku, originalni teoretski doprinos ovog rada jeste obogaćivanje komunitarnih teorija međunarodnih odnosa analizom identitetskih i bezbednosnih praksi preobražaja međudržavnih odnosa u postkonfliktnom okruženju. Stoga ćemo u ovom radu, oslanjajući se na literaturu međunarodne političke sociologije, analizirati kako se kroz praksu sekuritizacije i desekuritizacije grade i razgrađuju prakse međuzavisnosti, odnosno *delanje iz očekivanja* mirnog rešavanja sukoba¹¹ među policijskim profesionalcima. Originalnost ovog pristupa je u omogućavanju rekonstrukcije procesa kreiranja i dekonstrukcije regiona, obrazaca *prijateljstva i neprijateljstva* među profesionalnim predstavnicima donedavno zaraćenih država. Ovakav pristup ne analizira postojeće stanje kao fiksirani ishod pravolinijski potekao iz nekih sistemskih faktora (na primer, odnosa moći, trajnih obrazaca prijateljstva i neprijateljstva), već se bavi političkim procesom u kojem mnoštvo aktera koristi različite i nekada suprotstavljene strategije i u kojem se očekivanja stižu doživljenom praksom. Ovakav pristup priznaje dejstvenost ili pokretačku snagu (eng. *agency*) i kreativnost učesnicima u ovom procesu i neizvesnost i promenljivost mogućih ishoda. Ne prejudicirajući da je zatečeno stanje zaista izazvalo desekuritizaciju u međudržavnim odnosima, već empirijski prikuplja prakse, mapira obrasce ponašanja i smisao koji učesnici tih interakcija implicitno daju

⁹ Adler-Nissen, R. (2014a). *Opting Out of the European Union: Diplomacy, Sovereignty and European Integration*. Cambridge: Cambridge University Press; Bigo, D. (2008b). "International Political Sociology". In Williams, P. (ed.). *Security Studies: An Introduction*, Abingdon: Routledge, pp. 116—128; Pouliot, V. (2016a). *International Pecking Orders: The Politics and Practice of Multilateral Diplomacy*. Cambridge: Cambridge University Press; Pouliot, V. and Merand, F. (2013). "Bourdieu's Concepts: A Political Sociology of International Relations". In: Adler-Nissen, R. (ed.). *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*. London and New York: Routledge, pp. 24–44.

¹⁰ Posebno će biti proveravani nalazi o saradnji unutar EU, jer su balkanske zemlje pre svega izložene modelima i normama policijske saradnje iz EU.

¹¹ Pujo ukazuje da je bezbednosna zajednica praksi ona zajednica u kojoj „bezbednosni profesionalni [zdravo za gotovo] misle iz diplomatije, a ne promišljaju o diplomatiji”. Pouliot, V. (2010). *International Security in Practice: The Politics of NATO-Russia Diplomacy*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 42.

odnosima. Na ovaj način ukazaćemo na višeznačnost i multidimenzionalnost prakse bezbednosne saradnje za konstrukciju i dekonstrukciju imaginarnih regionalnih profesionalnih zajednica.

Empirijski predmet istraživanja

Empirijski predmet disertacije su prakse policajaca u Srbiji u interakaciji sa kolegama iz susednih zemalja i otcepljenog dela sopstva – Kosova. Istraživačko pitanje glasi: Kako se u praksi policajaca iz Srbije u interakaciji sa kolegama iz susednih zemalja i otcepljenog dela sopstva – Kosova sekuritizuju i desekuritizuju odnosi unutar zamišljenog regiona? (cilj/istraživačko pitanje disertacije).

Originalnost ovog pristupa je u tome što, za razliku od većeg dela literature o regionalnoj saradnji u postkonfliktnim regionima, uključujući regionalnu saradnju u jugoistočnoj Evropi,¹² u ovom se radu ne razmatra kako se region konstruiše *odozgo* ili *spolja*, već kako se ovaj proces odvija *odozdo*, odnosno kako se odvija *iz perspektive lokalnih aktera*. Izuzetak od dosadašnje prakse jeste istraživanje¹³ sa odgovorom na pitanje kako su profesionalci koji sprovode regionalnu saradnju (diplomate, oficiri i policijski službenici) doživeli i proživeli tu saradnju. U tom zborniku, međutim, nije pokriveno iskustvo srpskih policajaca, zbog nedostatka pristupa zaposlenima u policiji u to vreme, već samo njihovih kolega iz Hrvatske, Crne Gore, Makedonije i sa teritorije Kosova i Metohije. Usredsređivanjem na analizu prakse, izbegavamo tretiranje država kao jedinstvenih monolitnih aktera u međunarodnim odnosima. Preciznije, interpretacijom bezbednosnih praksi u različitim kontekstima može se steći potpunija slika o tome kada koji akteri imaju društveni kapital da neko pitanje sekuritizuju ili desekuritizuju u međudržavnim odnosima.

Studija slučaja bezbednosnih praksi policajaca posebno je relevantna iz nekoliko razloga. Prvi teoretski razlog jeste da je policija posebno relevantna društvena ustanova

¹² Bechev, D. (2011). *Constructing Southeast Europe: The Politics of Balkan Regional Cooperation*. Basingstoke: Palgrave Macmillan; Kavalski, E. (2008). *Extending the European Security Community: Constructing Peace in the Balkans*. IB Tauris & Company; Kavalski, E. (2003). "The International Socialization of the Balkans". *The Review of International Affairs*. 2(4), pp. 71–88; Vučetić, S. (2001). "The Stability Pact for South Eastern Europe as a Security Community-Building Institution". *Southeast European Politics*. 2(2), pp. 109–34.

¹³ Stojanović Gajić, S. and Ejodus, F. (eds.). (2018). *Security Community Practices in the Western Balkans*. London: Routledge.

za primenu teorije prakse, jer je oblast društvenog delovanja koja obiluje praksom (uređene procedure za postupanje u različitim situacijama, hijerarhija, policijska kultura zasnovana na mnoštvu neformalnih praksi).¹⁴ Analizom policijske prakse mogu da se uoče i razlike i dinamika unutar policijske organizacije i policijske profesije, za razliku od, recimo, literature o reformi sektora bezbednosti koja policijske organizacije tretira kao jedinstvenog i nedeljivog primaoca uticaja spolja.

Drugi argument iz sociologije policijske profesije jeste da je policija jedna od ključnih ustanova za razumevanje suverenosti i identiteta države. Kao što tvrdi Alen Silver (Allan Silver), „policija je lice države”.¹⁵ Ona je najvidljiviji deo bezbednosnih ustanova i bezbednosne politike kojima država svakodnevno dolazi u susret sa građanima. Ovi kontakti oblikuju doživljavanje te države, kako njenih građana, tako i stranaca. Stoga policijska praksa može biti dobro polje za analizu konstrukcije i reprodukcije identiteta jedne države. Prateći ko su to „mi”, odnosno koga i koje vrednosti političke zajednice policija štiti (referentni objekat) i ko su „drugi” od kojih nas policija štiti, a sa kojim „drugima” treba sarađivati, može se steći uvid u praktikovanje identiteta države kroz policijsku praksu. Ovde opet treba imati u vidu raniju napomenu da identiteti nisu fiksirani i nepromenljivi, već da su u stalnom rekonstituisanju kroz praksu. Tako u ovom radu suverenost nije tretirana kao monolitan, nepromenljiv koncept, nego kao simbolička moć da se pojave u jednom društvu kategorizuju kroz institucionalizovane i svakodnevne zdravorazumske prakse.

Posebno je praksa policijske saradnje relevantna za analizu preobražaja suverenosti države. U modernim nacionalnim državama policija je tradicionalno vezana pre svega za monopol sile unutar teritorije države, dok je vojska organizacija zadužena za delovanje i odbranu od spoljnih neprijatelja. U proteklih nekoliko decenija, ova podela na unutrašnju i spoljašnju bezbednost je zamagljena i posebno se od policija država-članica EU očekuje da kroz međunarodnu saradnju, pa i delovanje van teritorije matične države, rešavaju i sprečavaju potencijalne bezbednosne probleme kod kuće. Ipak, i u EU je suverenost i dalje polazni okvir i za policijsku saradnju, samo na drugačiji način usled

¹⁴ Za više detalja vidi Reiner, R. (2010). *The Politics of the Police*. Oxford: Oxford University Press; Chan, J. (2004). “Using Pierre Bourdieu’s Framework for Understanding Police Culture”. *Droit et Société*. 56–7, p. 338.

¹⁵ Silver, A. (1967). “The Demand for Order in Civil Society: A Review of Some Themes in the History of Urban Crime, Police and Riots”. In: Bordua, D.J. (ed.). *The Police: Six Sociological Essays*, New York: John Wiley and Sons Inc. pp.1-24.

ukidanja graničnih kontrola u zemljama Šengena. Upravo su norme policijske saradnje u EU dominantni obrasci koji se prenose na regionalnu saradnju u regionu, uslovljavanjem da se delotvorno nađu zajednička rešenja za suprotstavljanje organizovanom kriminalu, terorizmu i drugim pretnjama koje „ne priznaju granice“. U ovom kontekstu biće zanimljivo analizirati kako ova eksterna uloga policije utiče na njenu ukotvljenost u matičnim kolektivnim identitetima. Na primer, da li se kroz saradnju i povećanu interakciju sa kolegama iz drugih zemalja zaista razvijaju transnacionalne zajednice policijskih praktičara ili se i dalje reprodukuju obrasci prijateljstva i neprijateljstva iz matičnog nacionalnog identiteta. Ili se, pak, ove dinamike smenjuju i preoblikuju različito u različitim prilikama i praksama?

Studija slučaja policije Srbije i drugih policija nastalih iz SFRJ posebno je relevantna jer su ove službe bile institucionalno vezane za republičke elite u nekadašnjoj zajedničkoj državi, pa su se sve do jedne u ratovima za nasleđe Jugoslavije našle na suprotstavljenim stranama.¹⁶ Stoga policija Srbije, za razliku od svojih parnjaka iz drugih evropskih zemalja, ima doživljeno iskustvo oružanih sukoba, žrtava i neprijateljstva. Ovo je razlog zbog koga smatramo da je razvoj policijske saradnje i prakse rešavanja problema diplomatskim sredstvima relevantan pokazatelj preobražaja međudržavnih odnosa od neprijateljskih ka nekom od oblika međuzavisnosti (ne nužno još uvek prijateljskih). Pored toga, ova empirijska analiza ima potencijal da doprinese međunarodnoj političkoj sociologiji koja je uglavnom primenjena i „testirana“ na studijama bezbednosne prakse unutar EU. Glavna razlika saradnje u EU i na zapadnom Balkanu jeste u tome da su odnosi među državama članicama zamišljenog regiona/zajednice EU desekuritizovani praksom saradnje u drugim oblastima (npr. ekonomiji) pre razvoja prekogranične policijske saradnje. Policijska saradnja na zapadnom Balkanu odvija se paralelno sa praksom sekuritizacije i desekuritizacije unutar regiona. Pored toga, praksa međudržavne saradnje relativna je novina za policiju u Srbiji, jer je do 2000. godine za međunarodnu političku i operativnu policijsku saradnju pre svega bila zadužena savezna policija (MUP SRJ). Tek preoblikovanjem SRJ u SCG 2003. godine, stvoreni su uslovi da i operativna saradnja, poput saradnje sa Interpolom, pređe u nadležnost republičkog MUP. Ova činjenica može

¹⁶ Izuzetak su policajci srpske nacionalnosti koji su početkom rata u Hrvatskoj svojom voljom ili pod prinudom napustili MUP Republike Hrvatske i borili uz JNA, Srpsku Vojsku Krajine i policiju iz Srbije protiv hrvatskih oružanih snaga. Slična podela po etničkoj osnovi desila se i u Bosni i Hercegovini. U Sloveniji, Makedoniji i Crnoj Gori policijske snage bile su korišćene kao glavne oružane snage.

ukazati koliko je usvajanje nove prakse otežano ili olakšano kraćim prethodnim iskustvom.

I na kraju, ne najmanje važna je činjenica da se ocena spremnosti Srbije za dobrosusedske odnose meri i saradnjom koju policija Srbije ostvaruje sa Kosovskom policijskom službom direktno i u okviru multilateralnih regionalnih inicijativa. Ovo analizi naše studije slučaja donosi dodatnu varijablu, a to je saradnja u slučaju upitne suverenosti (posebno jednog aktera) i u kontekstu međusobne sekuritizacije.

Period u kome će biti analiziran razvoj prakse jeste od 2000. do kraja 2018. godine. Ovaj vremenski okvir izabran je jer je smenom Miloševićevog i Tuđmanovog režima otvoren put za rešavanje sukoba diplomatskim putem, intenzivniju saradnju u regionu i znatno veći uticaj međunarodnih aktera poput OEBS, OUN, EU i NATO na promene policijske prakse unutar zemalja. Posledica su bile višestruke i intenzivne promene u policiji, pa je kontekst u kome logika stare i nove prakse intenzivno menjana.

Prostorno određenje studije slučaja je ostalo otvoreno da bude definisano na osnovu mapiranja praksi prikupljenih empirijskim istraživanjem. Sagovornicima iz policije smo ostavili da odrede koji je region relevantan za njihov rad i kako i od čega zavisi regionalno grupisanje i sukobi u njihovom iskustvu. Na ovaj način smo pokušali da dođemo do odgovora kako se u praksama policajaca konstruiše region.

Osnovne hipoteze od kojih se polazi u istraživanju

Prva hipoteza jeste da je zamišljena regionalna zajednica bezbednosnih profesionalaca promenljiva i multidimenzionalna kategorija koja se konstruiše u praksama sekuritizacije i desekuritizacije u kojima učestvuju spoljašnji akteri (EU), matične političke elite, društva i sami bezbednosni profesionalci.

Druga hipoteza je da policijske prakse ukazuju na višestruko definisanje regiona. Policijsko omeđivanje regiona se nekada delimično ili u potpunosti preklapa sa definicijama regiona i obrazaca prijateljstva i neprijateljstva kako su ih definisali spoljašnji akteri (EU), nacionalne političke elite ili matična društva, a nekada se *profesionalno regionalno sopstvo* razlikuje od *društvenih i državnih regionalnih sopstva*.

Treća hipoteza je da u nekim oblastima delovanja, policijski profesionalci su akteri koji imaju autonomiju i autoritet u odnosu na političke odlučioce i javnost da

definišu pretnje nacionalnoj i regionalnoj bezbednosti i ponude regionalne odgovore na njih.

Četvrta hipoteza je da će akter (policija Srbije) prilagoditi prakse i rutine samo da bi održao autobiografiju, u ovom slučaju to je suverenost na Kosovu u saglasju sa teorijom ontološke bezbednosti.

Peta hipoteza je da kontekst sekuritizacije i publika u velikoj meri određuju način praktikovanja suverenosti, saradnje i sukoba.

Opis sadržaja disertacije

U uvodnom delu disertacije, postavljeni su predmet i metode istraživanja, centralni problem rada, istraživačko pitanje na koje će odgovoriti, kao i značaj ovog istraživanja za razumevanje veze između kolektivnih identiteta i bezbednosnih praksi. Pored toga, u ovom poglavlju najavljen je plan izlaganja doktorske disertacije po poglavljima.

U drugom poglavlju, pružen je kritički osvrt na teorijsku literaturu o teoriji praksi, s posebnim osvrtom na razumevanje praksi u međunarodnim odnosima inspirisanih sociologijom Pjera Burdijea i Ervinga Gofmana (Erving Goffman). U sklopu ovog poglavlja, detaljno je predstavljena teorija prakse u međunarodnim odnosima, posebno u proučavanju komunitarnih odnosa, tj. odnosa zajedništva. Potom su objašnjeni osnovni koncepti Burdijeove sociologije međunarodnih odnosa: habitus i polje. Habitus nam omogućava da analiziramo kako praktično razumevanje iz iste profesije utiče na odnose među bivšim neprijateljima. Ovo je zato što su predmet analize u ovom radu prakse bezbednosnih profesionalaca koji dele zajedničku profesiju ili „osećaj za pravila igre“. Prihvatamo Burdijeovu definiciju da je polje „društveni prostor strukturiran duž tri glavne dimenzije: odnose moći, predmete borbe i pravila koja se podrazumevaju na polju”.¹⁷ Korišćenjem kategorije polja možemo analizirati kako profesionalci iz oblasti bezbednosti zauzimaju različite pozicije u prostoru društvenih interakcija zasnovanom na dominantnoj vrednosti za to polje (ekonomsko, kulturno, birokratsko itd.). Na kraju ovog poglavlja predstavljeni su i pojam ontološke bezbednosti i burdijeovsko razumevanje

¹⁷ Bourdieu, P. (1993 [1980]). *Sociology in Question*. London, Thousand Oaks, CA: Sage, p. 72–7. Citirano u Pouliot, V. and Merand, F. (2013). “Bourdieu’s Concepts: A Political Sociology of International Relations”. In: Adler-Nissen, R. (ed.). *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*. London and New York: Routledge, p. 29.

koncepta suverenosti. Kandidatkinja na osnovu kritika postojećih teorija primenjuje hibridni teoretski okvir za analizu i razumevanje procesa uzajamnog konstituisanja identiteta regionalne profesionalne zajednice i bezbednosti pripadajućih političkih zajednica. Ona tom prilikom koristi koncepte *sociološke sekuritizacije* i bezbednosne prakse iz međunarodne političke sociologije i uvide iz sociologije policije, kako bi izgradila celovit okvir koji će biti ispitan u studijama slučajeva policijske prakse.

U trećem poglavlju predstavljene su osnove metodološkog okvira. Kandidatkinja predstavlja postavke prakseografije,¹⁸ tj. praksa beleženja i interpretacije prakse i rekonstrukcije njenih značenja u kontekstu i kroz vreme. U radu su ukratko predstavljena osnovna epistemološka polazišta proučavanja prakse – interpretativno, abduktivno i refleksivno razumevanje znanja u njegovom istorijskom kontekstu. Zatim su prikazani mogući pristupi i metode prikupljanja i analiziranja praksi na osnovu uvida u najznačajnija dela u međunarodnim odnosima koja koriste Teoriju prakse. Na kraju ovog poglavlja, ukratko je predstavljena istraživačka zamisao, uzorak i ograničenja empirijskog istraživanja predstavljenog u ovoj disertaciji. U najkraćem su predstavljeni metodološki uvidi iz praćenja praksi raznih subjekata kroz polustrukturirane intervjuje, posmatranje učesnika i analizu sadržaja dokumenata.

U četvrtom delu disertacije prikazani su najvažniji nalazi iz empirijskog istraživanja podeljeni u dve studije slučajeva. U ovoj celini prikazane su mapirane prakse saradnje, nesaradnje i značenja koje tim praksama daju intervjuisani policajci. U okviru ove celine pokušali smo da izvučemo obrasce koji se ponavljaju, posebno one koje su imali efekta na menjanje intrasubjektivnog razumevanja sopstva i intersubjektivnih razumevanja, tj. izgradnje poverenja između policajaca iz službi koje su učestvovala u oružanim sukobima. Takođe, ne ulepšavajući stvarnost, prikazali smo i prakse sukoba u mirnodopskim uslovima u okviru regionalne policijske saradnje. Analiza praksi podeljena je u dve studije slučajeva: a) saradnja na delu – prakse izgradnje regionalne zajednice praksi i b) ontološka bezbednost na delu – prakse očuvanja suverenosti u kontekstu prinudne saradnje sa Kosovom.

¹⁸ Bueger, C. (2014). "Pathways to practice: praxiography and international politics". *European Political Science Review*. Cambridge: Cambridge University Press. 6(3), pp. 383–406; Bueger, C. and Gadinger, F. (2018). "Doing Praxiography: Research Strategies, Methods and Techniques". *International Practice Theory*. Second Edition. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan, pp. 131–61; Pouliot, V. (2007). "'Subjectivism': Toward a Constructivist Methodology". *International Studies Quarterly*. 51(2), pp. 359–84.

U prvoj studiji slučaja prvi put se analizira kako su srpski policajci, posle decenije međunarodne izolacije i učešća u ratnim sukobima, doživeli i proživeli ponovno uspostavljanje saradnje sa kolegama iz regiona i kako su njihovi odnosi sa kolegama iz susedstva vremenom menjani. Novina koju donosi prakseološki pristup je analiza praksi kojima se svakodnevno odvijaju saradnja i sukobi unutar regionalnih foruma, kao i uvid u ograničenja zajedništvu iz ugla profesionalaca. Glavna jedinica analize bila je praksa fokusirana „manje na to kako ljudi predstavljaju jedni druge [a više] na ono što praktičari zaista rade tokom interakcije”.¹⁹ Na taj način, koristeći teoriju prakse, možemo proučavati implicitno razumevanje između članova grupe koje je specifično za neko zvanje ili habitus shvaćen kao zajednički „osećaj za pravila igre”.

U drugoj studiji slučaja analizirano je kako su na krizu *bezbednosti sopstva* ili identiteta kao države policijski službenici odgovorili u praksi. Ovo je kritični slučaj osporavane suverenosti, to jest preobražaj odnosa (ne)saradnje sa policijskim službama koje imaju moć na teritoriji Kosova i Metohije posle potpisivanja Kumanovskog sporazuma i zvaničnog povlačenja policijskih i vojnih snaga sa Kosova 1999. godine. Ovaj slučaj je zanimljiv, jer je monopol moći da se uredi upotreba prinude i sile na jednoj teritoriji i dalje važan referentni okvir za određenje suverenosti jedne države, kao što je svojstvo državnosti i dalje glavni referentni okvir za promišljanje i organizaciju pružanja međunarodne policijske saradnje. Studija slučaja obuhvata period kada je izgubljena fizička i politička kontrola na toj teritoriji potpisivanjem Kumanovskog sporazuma, do neposredne saradnje sa kosovskom policijom kojoj je posredovala EU u sklopu dijaloga o normalizaciji odnosa i pristupanja Srbije EU. Analizom promene prakse usled krize identiteta države i odnosa sa bitnim drugim, analizirano je da li se policijska služba i pojedinci postavljaju kao suvereni pred domaćom i međunarodnom publikom, odnosno da li, i ako da, kako pokušavaju da održe kontinuitet autobiografije države koju predstavljaju.

Ovom empirijskom studijom (ne)saradnje na Zapadnom Balkanu želimo da ispitamo da li je tvrdnja Emanuela Adlera i Vinsenta Pujoa da praksa „može fizički da promeni okolinu i ideje koje ljudi pojedinačno ili kolektivno imaju o svetu”²⁰ relevantna

¹⁹ Pouliot, V. (2010). *International Security in Practice: The Politics of NATO-Russia Diplomacy*. Cambridge: Cambridge University Press (Cambridge Studies in International Relations), p. 5.

²⁰ Adler, E. and Pouliot, V. (eds.). (2011a). “International practices: introduction and framework”. In: *International Practices*. New York: Cambridge University Press, p. 7.

u slučaju međudržavnih odnosa u postkonfliktnom regionu tzv. Zapadnog Balkana. Naročito želimo da proverimo da li i kada praksa nenasilne interakcije između profesionalaca iz oblasti bezbednosti koji dele sličnu kolektivnu, profesionalnu istoriju i „osećaj za pravila igre” (*habitus*) proizvodi realan osećaj poverenja ili „verovanje uprkos neizvesnosti” kao drugu komponentu bezbednosne zajednice.²¹

U zaključnom poglavlju kandidatkinja sažima rezultate istraživanja i utvrđuje koje su pravilnosti i obrasci pronađeni tokom empirijske analize, a koji mogu biti korisni za bolje razumevanje analiziranih društvenih procesa. Takođe, zaključuje u kojoj meri je teorijski model iznet u poglavlju 2. odgovarajući analitički okvir koji se može koristiti i u budućim istraživanjima drugih studija slučaja.

Na kraju teksta dati su prilozi sa dodatnim informacijama koje mogu da posluže drugim istraživačima u daljem istraživanju srodnih tema.

²¹ Pouliot, V. (2010). *International Security in Practice: The Politics of NATO-Russia Diplomacy*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 4.

1. POJMOVNO ODREĐENJE I TEORIJSKI PRISTUP PROUČAVANJU PRAKSI U MEĐUNARODNIM ODNOSIMA

U poglavlju su analizirani ključni koncepti korišćeni u ovoj disertaciji, s kritičkim osvrtom na teoretske pravce u odnosu na koje su nastali. Predstavljene su ključne postavke teorije prakse burdijeovske i gofmanovske tradicije, s namerom da se ukaže kako njihova primena može doprineti bogatijem razumevanju preobražaja međudržavnih odnosa u postkonfliktnom području zapadnog Balkana.

Prvo je predstavljene postavke teorije prakse u međunarodnim odnosima na osnovu rada Vinsenta Pujoa i Emanuela Adlera. Zatim se ukazuje na nedostatke u postojećoj teorijskoj literaturi koja se bavi procesima desekuritizacije međudržavnih odnosa u postkonfliktnom kontekstu. U okviru ove celine posebno su obrađeni primena teorije prakse u proučavanju komunitarnih međunarodnih odnosa, to jest odnosa zajedništva i očuvanja bezbednosti identiteta (ontološka bezbednost) i po cenu sukoba. Kao posebna vrsta praksi, predložene su osnove sociološkog pristupa sekuritizacije i desekuritizacije, zasnovanog na analizi bezbednosnih praksi.

Imajući u vidu da nema jedne teorije prakse, već da postoji čitav spektar pristupa proučavanju delovanja ljudi,²² u ovom radu je za primenu određena teorija prakse iz međunarodne političke sociologije inspirisane delom francuskog sociologa Pjera Burdijea (Pierre Bourdieu, 1930–2002) i Ervinga Gofmana (Erving Goffman, 1922–1982). Do ovog izbora došlo se vođeno zagonetkom iz empirijske materije: kako proučavati prakse bezbednosnih profesionalaca i njihovu saradnju i sukobe. Gofmanova dramaturška analiza nam omogućava da obuhvata kako rutinske, nerefleksivne prakse koje su akteri usvojili socijalizacijom u okviru određenog habitusa, tako i strateške namerne poteze kojima pokušavaju da upravljaju utiscima koje ostavljaju na druge ljude.

Burdijeovski pristup pogoduje analizi dinamičnih odnosa među akterima, a posebno takmičenja i sukoba. U tom delu rada predstavljeni su osnovni analitički

²² Ringmar, E. (2014). "The search for dialogue as a hindrance to understanding: practices as inter-paradigmatic research program". *International Theory*, 6(1), pp. 1–27.

koncepti burdijeovske sociologije – *habitus*, *kapital* i *polje*, kao i doprinos koji njihova primena može dati razumevanju međunarodnih odnosa.

Posebna pažnja posvećena je razumevanju koncepta suverenosti u sklopu burdijeovske sociologije i upoređen je sa teorijom ontološke bezbednosti, odnosno bezbednosti identiteta, kako bi mogle biti analizirane prakse kroz koje se održava ili menja identitet država i društava. Ovaj prikaz sadrži i osnovnu kritiku burdijeovskog pristupa, kao i kako je prevazići.

Na kraju, na osnovu kritika postojećih teorija, predložen je analitički okvir korišćen u ovoj disertaciji za razumevanje procesa uzajamnog konstituisanja identiteta regionalne profesionalne zajednice i bezbednosti pripadajućih političkih zajednica, koristeći koncepte sociološke sekuritizacije, bezbednosne prakse iz međunarodne političke sociologije i uvide iz literature o ontološkoj bezbednosti, kako bi bio izgrađen celovit okvir koji će biti ispitan u studijama slučajeva policijske prakse.

1.1. Teorija prakse

Teorija prakse se još zove i *prakseologija*,²³ ili nauka proučavanja praksi. U nastavku se kritički izlaže prakseološki preokret u društvenim naukama i studijama međunarodnih odnosa, kao i elementi praksi u definiciji Vinsenta Pujoa i Emanuela Adlera i prednosti koje teorija prakse inspirisana radovima Pujoa ima u proučavanju problema međunarodnih odnosa.

1.1.1. Prakseološki zaokret u društvenim naukama

Mnoge naučne discipline usmerene su na proučavanje onoga što rade ljudi. U centru njihove pažnje nalaze se ljudske prakse ili ljudsko delovanje. Kristijan Buger (Christian Bueger) i Frank Gadinger navode kao primere takvih naučnih disciplina organizacione studije, u kojima se izučava ponašanje različitih grupa unutar organizacija i institucija; marketing, u kome je naglasak na ponašanju potrošača; studije nauke i

²³ *Prakseologiju* treba razlikovati u odnosu na *prakseografiju*, koja označava metodologiju za empirijsko izučavanje praksi.

tehnologije, u kojima se proučava interakcija mašina i ljudi itd.²⁴ U društvenoj teoriji, objavljivanjem knjige *Zaokret praksi u savremenoj teoriji*,²⁵ koju su uredili Šacki, Knor Cetina i fon Zavingi 2001. godine, sistematizovan je prikaz proučavanja praksi u društvenim naukama²⁶ i ponuđena su objašnjenja zašto se iz proučavanja svakodnevnih rutinskih dešavanja mogu razumeti društveni procesi, odnosno da delanje treba tretirati kao društveni čin. Novina ovog najnovijeg „zaokreta“ u društvenim naukama nije samo u objektu analize – praksama, već i u očekivanju da objašnjenja za to delovanje ne treba tražiti u nekom svojstvu unutar aktera (na primer, racionalnim kalkulacijama, osobinama ličnosti ili drugim esencijalističkim objašnjenjima) ili u faktorima van aktera koji uslovljavaju njegovo delovanje (kao što je struktura). Ključni naučni preokret je razumevanje praksi kao medijuma koji posreduje između delanja aktera i materijalnih i društvenih struktura. To podrazumeva da se samo u delanju, praksom, akter pozicionira u odnosu na materijalne okolnosti i društvenu situaciju. Takođe, teorija praksi podrazumeva da se samo u delanju otelotvoruje njegova sposobnost dejstvenika²⁷ koji kreativno bira strategije postupanja. Ipak, teorija praksi podrazumeva da se kreativnost često odvija i bez artikulisanje refleksije, tj. da se ljudi „dovijaju“ i bez razmišljanja, već nalaze rešenja iz praktičnog smisla, odnosno iz razumevanja situacije, prilagođavajući joj se.

Šacki, Knor Cetina i Von Zavingi su prakse definisali kao: „otelotvorene ljudske aktivnosti koje su posredovane materijalnim i organizovane oko zajedničkog praktičnog razumevanja/smisla.”²⁸ Dakle, prakse su pre svega društveni čin, čak i kada ih neki pojedinac obavlja sam, jer se zasnivaju na znanju koje je stečeno u interakciji sa drugim

²⁴ Bueger C., Gadinger F. (2018). *International Practice Theory*. Second Edition. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan, p. 9.

²⁵ Schatzki, T.R., Knorr Cetina, K. and Savigny, E.v. (eds.). 2001. *The Practice Turn in Contemporary Theory*. London: Routledge.

²⁶ Mnogi autori u društvenoj teoriji su postavili tradiciju ili prethodnicu „teoriji prakse”, od Pjera Burdijea (Pierre Bourdieu), Antonija Gidensa (Anthony Giddens), Bruna Latura (Bruno Latour), do Čarlsa Tejlora (Charles Taylor) i Teodora Šackog (Theodore Schatzki). Vidi više u Bueger, C. and Gadinger, F. (2014). *International Practice Theory. New Perspectives*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, p. 11.

²⁷ Dejstvenik ili dejstvenost je srpski prevod za eng. reč agency, koja u društvenim naukama označava „aktivno delovanje ljudskih subjekata, bilo individualnih ili kolektivnih, ono što oni unose u svet, ono čime ga menjaju, najčešće nasuprot i uprkos ograničenjima koje postavlja društvena struktura. U uticajnoj formulaciji Antonija Gidensa, agency je suštinski obeležena time da se „moglo postupiti i drukčije”.

Izvor: Spasić, I. (2005). „Prevoditi i pisati sociologiju”, *Mostovi*, god. XXXIII, br. 131–132, str. 175.

²⁸ Original: “embodied, materially mediated arrays of human activity centrally organized around shared practical understandings”. In: Schatzki, T.R., Knorr Cetina, K. and Savigny, E.v. (eds.). (2001). *The Practice Turn in Contemporary Theory*. London: Routledge, p. 2.

ljudima, pre svega socijalizacijom u porodici, školovanju, profesiji i drugim društvenim grupama. To pozadinsko znanje se često uzima zdravo za gotovo, odnosno i bez ikakve refleksije uključuje ponašanje prigodno situaciji, a koje će kao takvo biti razumljivo i drugim članovima zajednice. Iako prakse mogu biti diskurzivne, tj. iskazane u jeziku, one mogu biti i neverbalne i u izvođenju mogu uključivati odnos prema materijalnom svetu. Primer neverbalne institucionalizovane prakse je arhitektura, koja uređuje društveni prostor materijalnim građevinama, ulicama i slično. Neretko, prakse podrazumevaju i upotrebu sopstvenog tela i materijalnih stvari. Primer je način oblačenja. To je kulturna praksa, kojom najčešće signalizujemo prigodu, tj. da li smo se spremili za posao, sport, kućne poslove, izlazak, kog smo roda i razne druge identitete koji su uglavnom razumljivi drugim ljudima. Primer kolektivne prakse je policija koja postupa u redovnoj uniformi i tako signalizuje da je u pitanju redovna situacija javnog reda i mira, dok policajci u pancirima, pod šlemovima i sa štitovima u zbijenom redu, ukazuju na situaciju povišenog rizika. Policajci u civilu su prisutni na javnim skupovima, kada je namera takvog njihovog takvog angažovanja ili spuštanje napetosti ili manje upadljivo praćenje delovanja učesnika okupljanja.

1.1.2. Prakseološki zaokret u međunarodnim odnosima

Ovaj zaokret u društvenim naukama preuzet je i u međunarodnim odnosima²⁹ sa glavnim argumentom da proučavanje praksi obogaćuje razumevanje međunarodnih odnosa i da prakse treba da budu osnovna jedinica analize. Teorija prakse omogućava analiziranje onoga šta rade oni koji praktikuju međunarodne odnose, odnosno omogućava da se iz vida ne izgubi svakodnevno, uobičajeno odvijanje međunarodnog života. Tako je Iver Nojman privukao pažnju tekstom o praksi pisanja govora³⁰ u norveškom Ministarstvu inostranih poslova. Osnov njegovog argumenta jeste da pisanje govora nije individualni čin pisca govora, pa stoga ne odražava njegove ili njene stavove, nego kolektivni čin više organizacionih jedinica unutar Ministarstva, kroz koji se

²⁹ Vidi: Adler, E. and Pouliot, V. (eds.). (2011a). *International Practices*. New York: Cambridge University Press.

³⁰ Neumann, I. B. (2007). "A Speech That the Entire Ministry May Stand For or: Why Diplomats Never Produce Anything New." *International Political Sociology* 1(2), pp. 183–200. Na srpskom je dostupan isti argument i studija slučaja u Nojman, I. (2009). „Efekti diskursa, Ministarstvo spoljnih poslova, diplomatija, globalizacija” u: *Značenje, materijalnost, moć: Uvod u analizu diskursa*. Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku, str. 155–81.

institucionalizuju značenja i potvrđuje jedinstveni identitet Ministarstva. Do ovog objašnjenja Nojman nije došao polazeći od pretpostavke da diplomate kalkulišu šta će im se više profesionalno isplatiti ili prateći norme koje su naučili tokom pohađanja Diplomatske akademije. On je do ovog saznanja došao posmatranjem sa učestvovanjem u ovoj praksi, mapiranjem učesnika i procesa i ispitivanjem značenja koji sami učesnici pisanja govora ovoj praksi daju eksplicitno, kao i onih koja oni međusobno podrazumevaju.

Buger i Gadinger ističu novine u pristupu istraživanja zasnovanom na proučavanju praksi u knjizi *Teorija međunarodne prakse – nove perspektive*.³¹ Prema njima, prakseološki zaokret podrazumeva da se delovanje ljudi ili grupa proučava:

„bez fiksiranih pretpostavki kakvi su ljudi, kako se ponašaju i koju logiku prate. Niti se počinje od pretpostavki kakav je međunarodni sistem ili globalna politika. Umesto toga, beleži se i analizira šta akteri govore i rade i zatim analizira ukotvljenost tih delanja u većim društvenim aranžmanima.”³²

Istraživači se kroz analizu praksi pitaju koje je to predznanje potrebno da bi se aktivnost sprovela, kako se aktivnost implicitno razume kroz interakcije u zajednici i kako se koriste materijalne stvari i tehnologije.

U studijama međunarodnih odnosa, teorija prakse posebno se vezuje za Emanuela Adlera i Vinsenta Pujoa (Vincent Pouliot), koji su se u radovima oslonili na prakseološki zaokret i zajedno objavili monografiju³³ u kojoj je taj pristup objašnjen.

Prema Adleru i Pujou, prakse su:

„obraci aktivnosti/delanja koji imaju smisla u društvu, a koji se izvode na manje ili više kompetentan način, dok istovremeno otelotvoruju, odigravaju i učvršćuju pozadinsko znanje i diskurs kroz interakcije sa materijalnim svetom.”³⁴

³¹ Bueger, C. and Gadinger, F. (2014). *International Practice Theory. New Perspectives*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

³² Ibid, p. 3.

³³ Adler, E. and Pouliot, V. (eds.). (2011a). *International Practices*. New York: Cambridge University Press.

³⁴ Originalno: „practices are socially meaningful patterns of action which, in being performed more or less competently, simultaneously embody, act out, and possibly reify background knowledge and

Dakle, prakse za njih nisu bilo koja aktivnost, nego su to one aktivnosti koje imaju smisla u nekoj društvenoj zajednici i koje podrazumevaju određeni nivo kompetencije u izvođenju. Da iskoristimo za ilustraciju primer antropologa Kliforda Gerca,³⁵ i razlikovanje između tika i miga. On navodi da je tik nehوتيčno zatvaranje oka, odnosno biološka ili eventualno psihološka kategorija ponašanja osobe. Za razliku od njega, mig, kao namerni akt kratkotrajnog žmurenja, jeste „ponašanje koje ima značenje”, odnosno signal koji se razume u društvenoj grupi.

Da bi objasnili specifičnost koncepta prakse, Adler i Pujo napravili su poređenje između ponašanja, akcije i prakse.³⁶ Oni dalje tvrde da ponašanje i prakse imaju zajedničku materijalnu komponentu delatnosti, dok prakse i akcije imaju zajedničku ideacijsku komponentu, to jest podrazumevaju da konkretna delatnost ima smisao i dejstveniku (subjektivan smisao) i drugim članovima zajednice (intersubjektivan). Oni navode da bi „trčanje niz ulicu bilo bi primer ponašanja, dok je trčanje za lopovom primer aktivnosti pune značenja.”³⁷ Prakse se pak razlikuju u odnosu na druga dva pojma, jer su „uređena/uobličena dela u društveno organizovanim kontekstima”,³⁸ tj. specifični tipovi aktivnosti primerene određenim kontekstima. To znači da se usvajaju u društvu kroz obuku i učenje.³⁹ Primer toga bila bi jurnjava policijskih kola za lopovom, jer je društveno uređena i ponavlja se. To je primer kompetentne delatnosti ili prakse. Mark Salter navodi primer izlaganja na akademskim konferencijama koji podrazumeva mnogo neformalnih praksi koje se ne uče kroz eksplicitna predavanja i koje prevazilaze formalne zahteve učešća na konferenciji.⁴⁰ To su prakse zahvaljivanjima organizatorima i onima koji su

discourse in and on the material world.” Adler, E. and Pouliot, V. (2011b). “International Practices: Introduction and Framework.” In: Adler, E. and Pouliot, V. (eds.). *International Practices*. New York: Cambridge University Press, p. 6.

³⁵ Navedeno u: Fabijeti, U., Maligeti, R. i Metera, V. (2002). *Uvod u antropologiju – od lokalnog do globalnog*, Clío: Beograd, str. 174.

³⁶ Adler, E. and Pouliot, V. (2011b). “International Practices: Introduction and Framework.” In: Adler, E. and Pouliot, V. (eds.). *International Practices*. New York: Cambridge University Press, pp. 6–7.

³⁷ Ibid. p. 7.

³⁸ Original „patterned nature of deeds in socially organised context“. In: Adler, E. and Pouliot, V. (2011b). “International Practices: Introduction and Framework.” In: Adler, E. and Pouliot, V. (eds.). *International Practices*. New York: Cambridge University Press, p. 6.

³⁹ Ovo je i razlika između prakse i navike. I dok se i navika ponavlja, ona u sebi ne sadrži obrazac pravilnog ili nepravilnog izvođenja i uglavnom se ne uči od drugih ljudi, to jest njen sadržaj nije prevashodno nastao u interakciji sa drugim ljudima. Barns citiran u: Neumann, I.B. (2002). “Returning Practice to the Linguistic Turn: The Case of Diplomacy”. *Millennium: Journal of International Studies*. 31(3), p. 630.

⁴⁰ Salter, M. B. (2013). “The Practice Turn“. In: Salter, M. and Mutlu, C. (eds). *Research Methods in Critical Security Studies*. London: Routledge, p. 86.

čitali prvi nacrt rada, izvinjenja zbog promene naslova u odnosu na prijavu, odlaska na večeru ili piće sa drugim učesnicima i slično.

Alder i Pujo su napisali kako su međunarodne prakse „društveno organizovane aktivnosti koje se tiču svetske politike”.⁴¹ Filip Ejodus⁴² navodi primer jedne međunarodne prakse – uzletanja ratnog aviona presretača, pošto je strani vazduhoplov nenajavljeno povredio vazdušni prostor neke zemlje. Ova praksa ne podrazumeva pozivanje na međunarodne norme suverenosti, već se pokreće automatski i odvija u skladu sa standardnim operativnim procedurama.

Delatnici međunarodne prakse mogu biti pojedinci, ali i grupe ili organizacije. Primer kolektivne prakse u međunarodnim odnosima jeste ratovanje, dok bi primer institucionalizovane organizacione prakse bilo klasifikovanje različitih tipova žrtava koje podrazumeva posao humanitaraca. Ružić i Cupać⁴³ ističu da se mogu razlikovati prakse koje se izvode u okviru zajednica prakse, tj. grupe koju povezuje ono što rade zajedno (npr. različite vrste birokrata) i one koje pojedinci izvode sami. Kao primer ove druge, one navode primer medijatora u međunarodnim mirovnim pregovorima, koji uglavnom rade samostalno, iako praktikuju tehnike i principe rada koji su zajednički sa drugim medijatorima (na primer, nepristrasnost, fleksibilnost). Postoje i grupe okupljene radi rešavanje „praktičnih” problema, tj. grupe koje ujedinjuje zajednička praksa i problem ili tema na kojoj rade. To su takozvane zajednice prakse (eng. *community of practice*), koje doprinose prenošenju praksi, o kojima će ovde biti više reči.

1.1.3. Elementi prakse

Većina teoretičara praksi podrazumeva slične elemente koncepta prakse, ali se razlikuju po tome koje stavljaju u prvi plan. Osnovne karakteristike ili elementi koncepta praksi su predstavljeni na osnovu objašnjenja koje su izneli Adler i Pujo u knjizi

⁴¹ Adler and Pouliot, V. (2011b). “International Practices: Introduction and Framework.” In: Adler, E. and Pouliot, V. (eds.). *International Practices*. New York: Cambridge University Press, p. 7.

⁴² Ejodus, F. (2016). “Diskurzivna i praktična konstrukcija međunarodne (ne)bezbednosti”. u: Jović, D. (ur.). *Konstruktivističke teorije međunarodnih odnosa*. Zageb: Političke analize, str. 201.

⁴³ Ružić, M. and Cupać, J. (2013). “The Logic of Practicality: An Inquiry into the Nature of the EU’s Practice of International Peace Mediation”, *Journal of Regional Security*, 8(2), p. 158.

*Međunarodne prakse*⁴⁴ i Buger i Gadinger u knjizi *Teorija međunarodnih praksi – nove perspektive*.⁴⁵ Adler i Pujo navode pet elemenata praksi: 1) izvođenje, 2) društveno smislena/uređena rutina, 3) kompetentnost, 4) pozadinsko ili prerefleksivno znanje i 5) povezivanje diskurzivnog i materijalnog sveta. Oni ovih pet elemenata ilustruju na primeru samita grupe osam najrazvijenijih zemalja (G8).⁴⁶

Tabela 1: Elementi prakse

Adler i Pujo	Pitanja za analizu praksi
<i>Izvođenje (eng. performance)</i>	Šta rade akteri? Koje radnje izvode?
<i>Društveno smislena ili uređena rutina (patterned)</i>	Koji su elementi radnje koji se ponavljaju? Da li postoje neki obrasci delovanja?
<i>Kompetentnost</i>	Šta bi bilo ispravno, a šta pogrešno izvođenje konkretne prakse?
<i>Pozadinsko, implicitno, pre-refleksivno znanje, praktični osećaj, dispozicija</i> ⁴⁷	Koja značenja akteri implicitno daju datoj situaciji i svom delovanju? Koja su usmerenja (<i>dispozif</i>) koja se uzimaju zdravo za gotovo prilikom delovanja?
<i>Povezivanje diskurzivnog i materijalnog sveta</i>	Kako se praksa iskazuje u diskursu (govornom, pisanom, vizuelnom jeziku) i materijalnom svetu (korišćenju tela, objekata, tehnologija...)?

Prvi element bez koga nema praksi jeste izvođenje ili delanje (eng. *performance*). „Prakse nemaju sadržaj van izvođenja”⁴⁸ i zato iziskuju proučavanje procesa, tj. šta je to što ljudi rade. U ovom istraživanju, analizirano je šta je to što policajci iz različitih zemalja rade zajedno i mapirano je nekoliko tipičnih vrsta interakcija: druženje,

⁴⁴ Adler, E. and Pouliot, V. (eds.). (2011a). *International Practices*. New York: Cambridge University Press.

⁴⁵ Bueger, C. and Gadinger, F. (2014). *International Practice Theory. New Perspectives*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

⁴⁶ Adler, E. and Pouliot, V. (2011b). “International Practices: Introduction and Framework.” In: Adler, E. and Pouliot, V. (eds.). *International Practices*. New York: Cambridge University Press, pp. 8–9.

⁴⁷ Svi navedeni termini su sinonimi.

⁴⁸ Adler, E. and Pouliot, V. (2011b). “International Practices: Introduction and Framework.” In: Adler, E. and Pouliot, V. (eds.). *International Practices*. New York: Cambridge University Press, p. 7.

zajedničko učenje, razmena podataka, operativna saradnja i policijska diplomatija. Unutar svake od ovih celina, postoje tipične aktivnosti koje se redovno odvijaju, npr. u policijskoj diplomatiji, policajci predstavljaju zemlju u pregovorima u regionalnim inicijativama za saradnju u unutrašnjim poslovima i pregovaraju sporazume o saradnji, učestvuju u izradi regionalnih procena pretnji, dogovaraju zaključke i preporuke koje kasnije usvajaju ministri unutrašnjih poslova u formi deklaracija. Tako su, na primer, samiti G8 skupovi koji podrazumevaju dešavanja, odnosno redovna izvođenja društvenih činova kao što su dočekivanje gostiju, zatvoreni sastanci, konferencije za štampu, zajedničko fotografisanje lidera osam zemalja (takozvana porodična fotografija), bilateralni sastanci na marginama skupa i tako dalje. Prakse podrazumevaju aktivan odnos, tj. smislene interakcije među ljudima, ali i interakcije sa objektima i predmetima koje su napravili ljudi (artefakti). Na primer, na samitu G8, korišćenje različitih prostorija označava da li je u pitanju zvanični deo skupa za javnost ili bilateralne i multilateralne konsultacije i pregovori iza zatvorenih vrata.

Pošto isti tip praksi nikada nije identičan u ponovljenom izvođenju, istraživači praksi podrazumevaju da „svet nije statičan ili određen nekim fiksiranim karakteristikama (esencijalističko shvatanje) ili podložan zakonima uzroka i posledice, već da se odvija kroz procese i konstantno evaluira.”⁴⁹ Bueger i Gadinger citiraju Gzavijea Gijoma (Xavier Guillaume), koji kaže da istraživači prakse prednost daju „procesima pre sadržine/supstance, odnosima umesto podele i aktivnostima umesto pasivnosti”,⁵⁰ kako bi izbegli statična i esencijalistička poimanja međunarodnog. Zbog toga, kako Bueger i Gadinger primećuju, teoretičari prakse u objašnjavanju društvenih fenomena češće koriste glagole i glagolske imenice (npr. strukturiranje, uređivanje, saznavanje) umesto imenica (kao što su struktura, poredak, znanje) kako bi ukazali na ovu promenljivost i procesnu prirodu društvenih pojava. Dakle, prakse ne podrazumevaju zamrznuta izvođenja, već prilagođavanje situacijama i mogućnost kreiranja novih značenja kroz praksu.

⁴⁹ Bueger, C. and Gadinger, F. (2014). *International Practice Theory. New Perspectives*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, p. 19.

⁵⁰ Original „prioritization of process over substance, relation over separateness, and activity over passivity”. Guillaume, X. (2007). “Unveiling the ‘International’: Process, Identity and Alterity.” *Millennium: Journal of International Studies* 35(3), p. 742.

Druga karakteristika prakse jeste da je ona aktivnost koja se ponavlja ili sadrži obrasce koji se ponavljaju. To je društveno smislena/uređena (eng. *patterned*) rutina, odnosno aktivnost koja „pokazuje neku regularnost kroz vreme i prostor“.⁵¹ „Ponavljjanje je ključna karakteristika praksi i preduslov za njihovo postojanje“.⁵² To ne znači da se uvek ponavlja na identičan način. Alder i Pujo navode kako se sličan tip podaktivnosti dešava svake godine na samitu G8,⁵³ uz manje ili veće izmene, ali se podrazumeva korišćenje sličnog obrasca kombinovanja formalnih i neformalnih sastanaka iz godine u godinu. Društveno uređena rutina upućuje da se prakse izvode po sličnom obrascu koji proizvodi slična značenja i razumevanja u istom društvenom kontekstu. Na primer, vikanje u zatvorenom prostoru pred malim brojem ljudi je uglavnom neprikladno ponašanje, dok je tokom navijanja na utakmici poželjno i prigodno.

Treći element praksi jeste kompetentno delanje, odnosno „društveno smisleno i prepoznatljivo činjenje“.⁵⁴ Pravilno izvođenje prakse se usvaja socijalizacijom unutar neke grupe, porodice, škole, profesije, jezičke ili neke druge društvene zajednice. Adler i Pujo dalje ističu da se društveno priznanje stiče samo kroz društvene odnose, odnosno podrazumeva se publika koja može da razume praksu, to jest da oceni da li je ta praksa izvedena pravilno ili nepravilno. Stoga su prakse uvek kolektivni procesi. Čak i kada ih pojedinac samostalno izvodi, one se „uvek izvode u okviru društvenog konteksta, koji te akcije čini delotvornim i smislenim, kako za pojedince koji ih izvode, tako i za druge članove grupe“.⁵⁵

Ovakvo razumevanje prakse podrazumeva oslanjanje na društvene norme, što je zajedničko sa konstruktivističkim pristupom u međunarodnim odnosima. Ipak, glavna razlika je da konstruktivisti posmatraju aktera pre svega kao nekoga ko prati, tj. ispunjava norme i vrednosti u gotovo kauzalnom odnosu. Ivana Spasić kaže da se ljudi tretiraju kao

⁵¹ Adler, E. and Pouliot, V. (2011b) . “International practices: introduction and framework”. In: Adler, E. and Pouliot, V. (eds.). *International Practices*. New York: Cambridge University Press, p. 7

⁵² Bueger, C. and Gadinger, F. (2014). *International Practice Theory. New Perspectives*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, p. 6.

⁵³ Adler, E. and Pouliot, V. (2011b). “International practices: introduction and framework”. In: Adler, E. and Pouliot, V. (eds.). *International Practices*. New York: Cambridge University Press, pp. 8–9.

⁵⁴ Ibid. p. 7.

⁵⁵ Dant, T. (2011). *Knowledge, Ideology and Discourse*. New York: Routledge, p. 196. Citiran u Ristić, D. *Značenja delanja: sociološka analiza diskurzivnih praksi ideologije* (doktorska disertacija). Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za sociologiju, str. 13. Dostupno na: <http://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/4509> [pristupljeno 6. juna 2017. godine].

„marionete [...] društvenih sila“⁵⁶ u ovakvom determinističkom razumevanju delovanja ljudi pod uticajem društvene strukture. Suprotno tome, teoretičari prakse, norme vide jedino u izvođenju prakse, što znači da je praćenje pravila praksa, od koje se može odstupiti kreativnim prilagođavanjem aktera u odnosu na situaciju. Oni dakle razumeju dejstveni ili aktivni potencijal ljudi (eng. *agency*). Prema njima, norme ne postoje van prakse i stoga proučavanje normi mora da krene „odozdo“ – od razumevanja norme u konkretnoj situaciji. U ranije navedenom primeru pripreme regionalnog sastanka ministara unutrašnjih poslova na određenu temu, podrazumeva se da učestvuju policijski službenici koji su eksperti za temu o kojoj se razgovara. Od njih se očekuje da primene znanje o tome kako se najbolje suprotstaviti određenoj bezbednosnoj pojavi, ali i da znaju kako se pregovara, pa i lobira za predloge u korist svoje zemlje. Pošto je međunarodna saradnja tokom SFRJ bila organizovana na nivou Saveznog ministarstva spoljnih poslova, mali je broj policijskih službenika koji je imao iskustvo saradnje sa kolegama, a još manje onih koji su znali protokol i druge diplomatske prakse u međudržavnim odnosima.

Adler i Pujo dalje ilustruju kako izvođenje kolektivne prakse samita G8⁵⁷ podrazumeva određeni nivo kompetencija učesnika i publike, tako da se, na primer, razume razlika u nivou prisnosti tokom formalnog dela sastanka i zajedničke večere. Ispravno izvedena praksa učešća na samitu G8 ima zajedničko sa učešćem na drugim sličnim skupovima, ali nije identitična, već prilagođena praktičnoj logici okupljanja u ovom sastavu i formatu.

Četvrti element je *pozadinsko znanje* (eng. *background knowledge*) ili implicitno, *predrefleksivno znanje* (eng. *tacit knowledge*) ili *praktični osećaj* (eng. *practical sense*). To su aktivnosti koje se nesvesno obavljaju u skladu sa neizgovorenim logikom koja nešto smatra prikladnim zdravo za gotovo (eng. *taken-for-granted*). Pozadinsko znanje i praktični osećaj daju značenje u odnosu na konkretnu situaciju, navode aktere i posmatrače da na nesvesnom nivou interpretiraju situaciju i izvedu odgovarajuće ponašanje. Buger u tekstu o pristupu proučavanju praksi (prakseografiji) opisuje implicitno znanje kao ono koje se „retko verbalizuje, pa se stoga ne može ni pročitati kroz

⁵⁶ Spasić, I. (1998). *Interpretativna sociologija – sociološka hrestomatija*. Beograd: Zavoda za udžbenike i nastavna sredstva, str. 12.

⁵⁷ Adler, E. and Pouliot, V. (2011b). “International practices: introduction and framework”. In: Adler, E. and Pouliot, V. (eds.). *International Practices*. New York: Cambridge University Press, pp. 8–9.

označivače (eng. *signifier*), jezik i diskurs“.⁵⁸ Ovo znanje suprotstavljeno je eksplicitnom znanju, kao što su pravila i vrednosti (norme) i artikulisanom znanju, na primer u govorima. Bueger i Gadinger ukazuju na neraskidivu vezu između koncepata činjenja, prakse i saznavanja.⁵⁹ Prema njima, znanje se van prakse ne može ni saznati niti promeniti.

Kao što je Pujo istakao u knjizi *Međunarodna bezbednost u praksi – Politika diplomatije NATO-Rusija*, praktično znanje ne dolazi iz svesne deliberacije/argumentacije ili promišljanja opcija na osnovu rezonovanja u skladu sa instrumentalnim kalkulacijama, pravilima ili vrednostima ili kroz komunikaciju sa drugima, već iz praktičnog osećaja koji čini da to što se čini deluje zdravorazumski ili se uzima zdravo za gotovo.⁶⁰ On citira Čarlsa Tejlora: „Pravila se ne usvajaju iz priručnika, već uglavnom ljudi shvataju kako da ih primene na osnovu svog praktičnog iskustva u svetu”.⁶¹ Ovo podrazumeva da čovek zna mnogo više nego što može verbalno da iskaže ili objasni. On dalje navodi kao primer vožnju bicikla, kao praksu u kojoj je naučeno kako se pokreće bicikl i kako se pri tome postavi telo, bez nužnog razumevanja principa mehanike koji pomeraju ljudsko telo i bicikl u prostoru.

Na primeru samita G8, političari i diplomate često koriste pozadinsko znanje kako da se diskretno distanciraju u slučaju neslaganja, a da to ne mora da bude eksplicitno formulisano u završnim dokumentima. Primer pozadinskog znanja su sve prakse koje profesionalci obavljaju bez razmišljanja u skladu sa formalnim ili neformalnim standardnim radnim procedurama. Na primer, traženje mesta za sedenje u restoranu, koje omogućava da se leđa okrenu zidu i tako zaštititi od mogućeg napada s leđa, jeste jedna česta neverbalizovana praksa policajaca, ali i onih koji su imali problema sa zakonom. Na primeru regionalnog sastanka policajaca diplomata, primer pozadinskog znanja jeste kako se ponašaju, oblače, stoje na zatvorenom delu sastanka, u pauzi ili na večeri sa kolegama, a kako na zvaničnom delu sastanka u prisustvu šefova ili medija. I bez

⁵⁸ Bueger, C. (2014). “Pathways to practice: praxiography and international politics,” *European Political Science Review*. Cambridge: Cambridge University Press, 6 (3), p. 386.

⁵⁹ Bueger, C. and Gadinger, F. (2014), p. 19.

⁶⁰ Pouliot, V. (2010). *International Security in Practice: The Politics of NATO-Russia Diplomacy*. Cambridge: Cambridge University Press (Cambridge Studies in International Relations), p. 12.

⁶¹ Taylor, C. (1993 [1981]). “To Follow a Rule...”. In: Calhoun, C., LiPuma, E. and Postone, M. (eds.). *Bourdieu: Critical Perspectives*, pp. 45–59. Cambridge: Polity Press, p. 45. Citiran u: Pouliot, V. (2010). *International Security in Practice: The Politics of NATO–Russia Diplomacy*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 12.

instrukcija, verovatno je da će biti najrezervisaniji i zvanični u prisustvu javnosti i novinara, a najopušteniji na večeri ili drugom nezvaničnom delu skupa sa kolegama. Deo pozadinskog znanja je i kako da procene stručnost kolege sa druge strane. Tokom više intervjua je spominjano kako „prepoznaju“ da li je neko „pravi policajac“ prema tome kako se drži, kakva pitanja postavlja, o čemu i kada želi da razgovara, te da na osnovu ovih impresija policajci mogu da procene „da li je sa druge strane kolega koji je prošao ulicu, sito i rešetio ili nečiji diplomac koji je odmah završio u kancelariji“⁶².

Pujo ističe da je praktično znanje ono „koje se ispoljava *u praksi*, a ne znanje *o/i za praksu*“.⁶³ To je znanje koje je proživljeno, a nije naučeno na osnovu shema, te se teško može verbalizovati i objasniti. Ono je odgovor koji se daje zdravo za gotovo na pitanje *kako* nešto treba uraditi, a ne objašnjenje *šta* treba uraditi.⁶⁴ On dalje citira teoretičara znanja Majkla Polanjija (Michael Polanyi) koji tvrdi da se i implicitno znanje može naučiti, kao što se na primer možemo upoznati sa osnovnim postavkama matematike kroz predavanja, ali ne možemo njima ovladati dok ih ne primenimo u praksi.⁶⁵ U nastavku su osnovne karakteristike pozadinskog znanja prikazane u tabeli preuzetoj iz Pujoove knjige *Međunarodna bezbednost u praksi*.

Tabela 2: Dva idealna tipa znanja

Preuzeta Tabela 2.3 iz Pouliot, V. (2010). *International Security in Practice: The Politics of NATO-Russia Diplomacy*. New York: Cambridge University Press, p. 29.

	Reprezentativno znanje (<i>znanje da je... o...</i>)	Praktično znanje (<i>znanje kako...</i>)
Kognitivni status	Svesno, namerno, može se verbalizovati	Implicitno, neartikulisano, automatsko
Način učenja	Saznaje se kroz formalne sheme (reprezentacije), refleksivno	Eksperimentalno učenje u i kroz praksu, neizrečeno

⁶² Intervju 14.

⁶³ Original „it is knowledge *within* the practice instead of *behind* the practice“. In: Pouliot, V. (2010). *International Security in Practice: The Politics of NATO-Russia Diplomacy*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 24.

⁶⁴ Ibid. p. 28.

⁶⁵ Ibid. p. 24.

	Reprezentativno znanje <i>(znanje da je... o...)</i>	Praktično znanje <i>(znanje kako...)</i>
Odnos prema praksi	„Iza” prakse, znanje prethodi delanju	Uvezano sa praksom, znanje je u sprovođenju
Priroda pretpostavki	Eksplicitno i može se obrazložiti	Implicitno i očigledno, uzima se zdravo za gotovo
Usmerenje (eng. <i>Direction of fit</i>)	Um-ka-svetu (posmatranje)	Svet-ka-umu (činjenje)
Tip rezonovanja	„U situaciji X, treba da uradiš Y.” (instrumentalističko ili normativno rezonovanje)	„U situaciji X, sledi Y.” (bez razmišljanja)
Popularne kategorije	Sheme, teorije, modeli, kalkulacije, rezonovanje	Zdravorazumsko, iskustveno, intuicija, refleks, veština

I na kraju, peti element praksi je da su posredovane u diskursu i materijalnom svetu. Diskursom se čine stvari, ali i prakse implicitno govore „ovako stoje stvari”⁶⁶ i posredovane su preko objekata. Primer jezika koji menja stvarnost su metafore. Na primer, metafora „sveobuhvatnog pristupa“ EU u upravljanju krizama,⁶⁷ povlači pristup upravljanju krizama koji ima za cilj saradnju bezbednosnih, humanitarnih, političkih aktera i celovito sagledavanje promena u društvu u kome se interveniše. Iver Nojman⁶⁸ ukazuje na diskurzivnu prirodu praksi, odnosno da diskursi kroz nove metafore i narative omogućavaju nove prakse, koje dalje utiču na promene diskursa. On navodi primer kako je grupa diplomata iz Odeljenja za planiranje, uz pomoć norveškog ministra spoljnih poslova Torvalda Stoltenberga (Thorvald Stoltenberg), uticala na promenu diplomatske prakse širenjem diskursa o Barentovom regionu na severu Norveške ka Rusiji. Uprkos protivljenju ostatka Ministarstva, ideja iz njihovog diskursa o kreiranju regiona, tj. odnosa međuzavisnosti kroz uključivanje i lokalnih aktera u međudržavnu saradnju, poput

⁶⁶ Adler, E. and Pouliot, V. (2011b). “International practices: introduction and framework”. In: Adler, E. and Pouliot, V. (eds.). *International Practices*. New York: Cambridge University Press, p. 8.

⁶⁷ Bicchi, F. and Bremberg, N. (2016). “European diplomatic practices: contemporary challenges and innovative approaches”, *European Security*, 25(4), p. 400.

⁶⁸ Neumann, I.B. (2002). “Returning Practice to the Linguistic Turn: The Case of Diplomacy”. *Millennium: Journal of International Studies*, 31(3), pp. 627–51.

biznisa, promenila je način na koji norveška diplomatija nastupa prema Rusiji u tom regionu.

Buger i Gadinger ističu da su „prakse nosioci materijalnosti”.⁶⁹ Na primer, svi znamo iz iskustva, a i naučna istraživanja su potvrdila, da ćemo pre poverovati značenjima prenetim neverbalnom komunikacijom, kao što su ton i gestovi, nego onome što se eksplicitno komunicira. To je primer da se praksa otelotvoruje. Na primer, Nojman zagovara da ljudsko telo treba posmatrati takođe kao predmet analize (eng. *site*) u međunarodnim odnosima.⁷⁰ On je na osnovu etnografskog istraživanja i analize arhiva norveškog Ministarstva inostranih poslova identifikovao najmanje tri obrasca ispoljavanja maskuliniteta i tri obrasca ženskosti među norveškim diplomatama.⁷¹ Ovi obrasci se prepoznaju u telesnim praksama i doprinose nepisanom klasifikovanju rodni, ali i klasni pozicija unutar Ministarstva, i tako odslikavaju nepisanu hijerarhiju u Ministarstvu i utiču na pozicioniranje pojedinih diplomata. U ovom istraživanju je više puta naveden značaj direktnog kontakta licem u lice, jer je to način koji policajci preferiraju za procenu druge osobe i za razmene informacija koje su osetljive. Ovo je logično jer je deo njihove obuke da procenjuju osobe po ponašanju, ne samo po onome što govore, kako bi znali kako da postupe. Zanimljiv primer telesne i materijalne prakse je i razmena unutar Grupe za suzbijanje krivotvorenih i falsifikovanih dokumenata u okviru Konvencije za policijsku saradnju u JIE, u okviru koje policajci specijalizovani za ovu oblast pored diskusije o novim slučajevima i trendovima koje su primetili, razmenjuju i primerke falsifikovanih dokumenata koje su otkrili.

„Tri meseca pre sastanka, sve zemlje popunjavaju tabelu u kojoj traže lična dokumenta iz drugih zemalja koje su im u tom periodu problem. Na primer, policajac iz Srbije pita da neko od kolega donese specimen [primerak] austrijske lične karte iz 2014. godine. Onda se na sastanku menjaju, kao deca sa sličicama fudbalera, daju duplikate kolegama. Uvek naglašavaju da nije dovoljno da dokument vide na slici, već da drže u ruci, jer tako prepoznaju falsifikat.”⁷²

⁶⁹ Bueger, C. and Gadinger, F. (2014), p. 19.

⁷⁰ Neumann, I. (2008). “The Body of The Diplomat”. *The European Journal of International Relations*, 14(4), pp. 671–95.

⁷¹ Nojman ističe da su ovom uvidu doprineli uvidi iz studija roda i feminističkih pristupa međunarodnim odnosima.

⁷² Intervju 21.

Buger i Gadinger takođe ističu da prakse interiorizuju ne samo ljudska tela, već i materijalni artefakti i tehnologije. Često je način na koji se neka aktivnost obavlja „upisan” u sam artefakt koji se koristi za obavljanje te aktivnosti, tako da onda i predmete treba analizirati kao prenosioice praksi.⁷³ Na primer, baze podataka u policijskom radu ne služe samo za tehničku pomoć u obavljanju posla, nego u sebi sadrže i institucionalizovanu praksu kategorizacije stanovništva i pojava na rizike različitog nivoa i shodno tome povlače određeni tip aktivnosti. Tako Dvora Janov⁷⁴ ukazuje da, na primer, način na koji je uređena neka prodavnica, šta je u njoj izloženo ispred, a šta pozadi, ukazuje na logiku kretanja kroz prostor, kao što su mesne zajednice u Izraelu napravljene tako da komuniciraju ideju uspeha nove zemlje i u siromašnim zajednicama. One mogu da utiču i na materijalni svet. Nina Ša je proučavanjem izveštaja o testiranju puški, izveštaja doktora o ranama sa ratišta koje su iste puške nanele i tehničkih specifikacija ovog oružja, ustanovila da standardizacija puške ne doprinosi samo većoj efikasnosti neselektivnog ubijanja, već i da je u dizajn oružja „upisana” ideja tipa neprijatelja i vrste povređivanja koje se tim oružjem žele postići.⁷⁵ Dakle sam artefakt nije samo stvar, on čini stvari. Pujo i Adler kao primer da je aktivnost oteletvorena i posredovana preko objekata, navode da praksa učešća na samitima G8 podrazumeva iskazivanje kroz verbalizovanje ideja (na primer, u pregovorima „oči u oči”, u pisanim zaključcima i u objavama) i upotrebom materijalnih stvari (različiti načini postavljanja stolica za različite vrste sastanaka tokom samita ili objavljivanje fotografija iz različitih uglova).

Svih pet elemenata neraskidivo je povezano i zadatak je istraživača da ih u analizi „raspetlja”, pošto naravno prikupi dovoljno opažanja i razumevanja od učesnika u samoj praksi. Više reči o načinima beleženja i analiziranja prakse biće u poglavlju o metodologiji.

⁷³ Bueger, C. (2014). “Pathways to practice: praxiography and international politics,” *European Political Science Review*. 6(3), pp. 383–406.

⁷⁴ Yanow, D. (1995). “Built Space as Story”. *Policy Studies Journal*. 23, pp. 407–22.

⁷⁵ Nisha Shah (2017) “Gunning for war: infantry rifles and the calibration of lethal force”, *Critical Studies on Security*, 5(1), pp. 81–104.

1.1.4. Doprinos teorije prakse studijama međunarodnih odnosa

Emanuel Adler i Vinsent Pujo kao glavne doprinose prakseološkog zaokreta ili primene teorije prakse u međunarodnim odnosima navode: (1) povratak empirijskim istraživanjima i analizi svakodnevnog odvijanja međunarodnog sveta, (2) proširivanje ontologije i prevazilaženje uobičajenih dihotomija kojima se dele objašnjenja u međunarodnim odnosima.

Prvi doprinos nalazi se u približavanju nauke svakodnevnim odvijanjima međunarodnih odnosa, uključujući proučavanje rutinskih, običnih delatnosti, delanja profesionalaca i običnih ljudi.⁷⁶ Na ovaj način, znatno je proširen opseg tema proučavanja u međunarodnim odnosima i omogućena je „proizvodnja znanja” koje može biti relevantno i van akademskih krugova, jer je „bliže životu i poslu onih koji praktikuju međunarodne odnose”.⁷⁷ Na taj način bi trebalo da bude premošćen jaz između teoretskog promišljanja o apstraktnim konceptima i idejama, kao i da ih poveže sa empirijom i materijalnim svetom. Kristijan Bueger i Frank Gadinger⁷⁸ ukazuju da na taj način istraživači mogu da ukažu i na neke društvene probleme i potencijalno ponude i rešenja iz domena praktične politike (eng. *policy problems*). Iver Nojman ističe da je posledica ovakvog usmerenja zahtev da svako istraživanje praksi „izade iz akademske fotelje”, odnosno da se zasniva na prikupljanju i bavljenju empirijskim materijalom.⁷⁹ Bueger i Gadinger⁸⁰ ukazuju da to često povlači multidisciplinarn pristup u prikupljanju i analizi empirijskih podataka, kao i da studije međunarodnih odnosa obogaćuje uvidima iz drugih naučnih disciplina, poput sociologije, organizacionih nauka ili studija nauke i tehnike.

⁷⁶ Vidi, na primer, studiju praksi korišćenja prostora u dva podeljena grada: Mostaru i Kosovskoj Mitrovici, o tome kako se svakodnevno pokazuje dinamika otpora liberalnoj izgradnji mira. Više u: Björkdahl, A. and Gušić, I. (2013). “The divided city – a space for frictional peacebuilding”. *Peacebuilding*. 1(3), pp. 317–33.

⁷⁷ Bueger, C. and Gadinger, F. (2014). *International Practice Theory. New Perspectives*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, p. 5.

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Neumann, I.B. (2002). “Returning Practice to the Linguistic Turn: The Case of Diplomacy”. *Millenium*. 31(3), p. 628.

⁸⁰ Bueger, C. and Gadinger, F. (2014). *International Practice Theory. New Perspectives*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, p. 14.

Drugi doprinos teorije prakse jeste proširivanje ontologije⁸¹ međunarodnih odnosa.⁸² Na ovaj način prevazilazi se klasična dilema u studijama međunarodnih odnosa, a to je koji je nivo analize⁸³ prikladan za sagledavanje dinamike odnosa. Prakse mogu premrežavati različite geografske i funkcionalne nivoe. Istraživanja praksi omogućavaju praćenje i analiziranje praksi koje su aktivne na više nivoa, kao što je diplomatija između transnacionalnog i nacionalnog. Rebeka Adler-Nissen⁸⁴ argumentuje da se na ovaj način prevazilazi zarobljavanje analize ishodomano samo u jednom od tradicionalnih nivoa analize u međunarodnim odnosima – pojedinca, države, međunarodnog sistema.⁸⁵ Teoretičari prakse ukazuju da su nivoi analize jedna vrsta naučne prakse u međunarodnim odnosima, zasnovana na apstrakciji,⁸⁶ a da empirijski predmeti analize društvenih nauka često prevazilaze i premošćuju te apstraktne kategorije. U studijama prakse podjednako je opravdano posmatrati mikroprakse, svakodnevna dešavanja, kao što je čuvanje kasarne, do makropraksi poput ratovanja.⁸⁷ Ono što se najčešće dešava jeste da se iz praktikovanja jedne prakse apstrahuju neki veći sistemi značenja, koji se ne moraju nužno poklapati sa tradicionalnim nivoima analize. Na primer, zajednice praksi su koncept koji može funkcionisati na više nivoa (nacionalnom, međunarodnom).

Treći doprinos prakseologije međunarodnim odnosima jeste prevazilaženje uobičajenih dihotomija u međunarodnim odnosima,⁸⁸ kao što su podela na objašnjenja

⁸¹ Ontologija je deo filozofije nauke koji odgovara na pitanje šta postoji, tj. da li svet postoji van našeg saznajne moći ili ne i od kakvih je fenomena taj svet stvoren. Teorija praksi polazi od pretpostavke da se svet odvija kroz ljudske prakse i da u analizi uvek treba krenuti od prakse. Vidi više u Marsh, D. and Furlong, P. (2002). "A Skin, not a Sweater: Ontology and Epistemology in Political Science". In: Marsh, D. and Stoker, D. (eds.). *Theory and Methods in Political Science*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, pp. 17–41.

⁸² Adler, E. and Pouliot, V. (2011b). "International practices: introduction and framework". In: Adler, E. and Pouliot, V. (eds.). *International Practices*. New York: Cambridge University Press, p. 5.

⁸³ Singer, D. J. (1961). The Level-of-Analysis Problem in International Relations. *World Politics*. 14(1), pp. 77–92.

⁸⁴ Adler-Nissen, R. (2013b). "Introduction." In: Adler-Nissen, R. (ed.). *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*. London: Routledge, p. 10.

⁸⁵ Vidi: Ejodus, F. (2012). „Nivoi analize“. *Međunarodna bezbednost: teorije, sektori i nivoi*. Beograd: Službeni glasnik i Beogradski centar za bezbednosnu politiku, str. 207–14.

⁸⁶ Bueger, C. and Gardinger, F. (2014). *International Practice Theory. New Perspectives*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, p. 65.

⁸⁷ Ibid. p. 66.

⁸⁸ Adler, E. and Pouliot, V. (2011b). "International Practices: Introduction and Framework." In: Adler, E. and Pouliot, V. (eds.). *International Practices*, p. 6. New York: Cambridge University Press; Bueger, C. and Gardinger, F. (2014). *International Practice Theory*, p. 6. *New Perspectives*. Basingstoke: Palgrave Macmillan; Bigo, D. (2011). "Pierre Bourdieu and International Relations: Power of Practices, Practices of Power". *International Political Sociology*. 5(3), p. 225.

koja se oslanjaju na kreativnu moć dejstvenika (eng. *agency*)⁸⁹ i na ona koja se oslanjaju na strukturu; dilema da li su međunarodni odnosi pre svega stabilni ili su u neprestanoj promeni, da li su ideje ili materijalni faktori glavne pokretačke snage društvenih fenomena.

Jedna od osnovnih podela u društvenim naukama, pa i u međunarodnim odnosima, jeste na one koji prednost u objašnjavanju i razumevanju društvenog daju strukturi i na one koji prednost daju subjektivnom ponašanju pojedinaca. Teorija prakse daje prednost dejstvenosti (eng. *agency*). Pod dejstvenošću se smatra „sposobnost dejstvenika da deluju, odnosno „da imaju voljno i smisleno ponašanje ispunjeno značenjem”.⁹⁰ Ivana Spasić naglašava da je dejstvenost ljudska sposobnost, bilo individua ili grupa. Ona podseća na definiciju Entonija Gidensa da dejstvenost označava da se moglo postupiti i drukčije”,⁹¹ tj. da se neka radnja može izvesti na različite načine.⁹² Dejstvenost podrazumeva da su ljudska bića kreativna, prilagodljiva, a “ne mehaničke naprave, niti marionete psihičkih pojava ili društvenih sila; oni su ti koji tvore društveni život, poredak i strukturu”.⁹³

Adler i Pujo navode da prakse istovremeno „ispoljavaju dejstvenost, odnosno kreativne kapacitete aktera, i imaju upisan društveni kontekst i politički poredak”.⁹⁴ Oni tvrde da način na koji će neka radnja biti izvedena uvek ima razlog, bilo da je taj način naučen, odnosno da je „potekao iz šire društvene strukture (na primer, usvajanjem društvenih normi ili vrednosti), bilo da je ishod kreativnosti i eksperimentisanja samih dejstvenika... Kroz ponavljanje i izvođenje praksi, dejstvenici prevode strukturalna značenja različitim korišćenjem prostora i vremena”.⁹⁵ Oni dalje tvrde da se značenja stečena interakcijama unutar društva (intersubjektivna značenja) prevode u praksama u

⁸⁹ Vidi raniju definiciju na početku ovog poglavlja.

⁹⁰ Ristić, D. *Značenja delanja: sociološka analiza diskurzivnih praksi ideologije* (doktorska disertacija). Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za sociologiju, str. 24. Dostupno na: <http://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/4509> [pristupljeno 6. juna 2017. godine]

⁹¹ Spasić, I. (2005). “Prevoditi i pisati sociologiju”. *Mostovi*. God. XXXIII(131-132), str. 175.

⁹² Adler, E. and Pouliot, V. (2011b). “International practices: introduction and framework”. In: Adler, E. and Pouliot, V. (eds.). *International Practices*. New York: Cambridge University Press, p. 15.

⁹³ Spasić, I. (1998). *Interpretativna sociologija – sociološka hrestomatija*. Beograd: Zavoda za udžbenike i nastavna sredstva, str. 12.

⁹⁴ Original: “practices are simultaneously enacted (*agency*) and inserted within a social context or political order (*structure*).” Adler, E. and Pouliot, V. (2011), p. 15.

⁹⁵ Adler, E. and Pouliot, V. (2011b). “International practices: introduction and framework”. In: Adler, E. and Pouliot, V. (eds.). *International Practices*. New York: Cambridge University Press, p. 15.

voljno delovanje obogaćeno društvenim značenjem. Adler i Pujo navode da društvenu strukturu možemo prepoznati u praksama kroz „standarde kompetencija koji su društveno prepoznatljivi“.⁹⁶ Oni tvrde da su prakse, čak i kada ih izvode samo pojedinci, uvek i izraz kolektivnog, jer značenja koja oni prenose pripadaju zajednicama praksi, kao što su na primer grupe profesionalaca.

Pitanje uticaja društvene strukture i kreativnog potencijala dejstvenika važno je i zbog razumevanja kontinuiteta i mogućnosti promene neke prakse. Buger i Gadinger navode da teorija prakse podrazumeva da se „društveni i politički poredak (eng. *order*) konstantno proizvode i reprodukuju kroz prakse“.⁹⁷ Uređivanje (eng. *ordering*) se odvija ponavljanjem praksi, ali i njihovim stalnim prekomponovanjem i izmeštanjem. Rebeka Adler-Nissen⁹⁸ navodi da se istraživači praksi mogu podeliti na one koji su više fokusirani na prakse uređivanja (eng. *ordering*) i one koji prate razobličavanje poretka (eng. *disordering*). U prve spadaju istraživači zainteresovani za to kako „prakse uređuju društveni život“, tj. kako pojedinci ili grupe ljudi postaju prepoznatljive po nepisanom načinu klasifikacija i kategorija koje primenjuju i kao primer navodi zajednice praktičara poput diplomata koji prepoznaju da li je neka praksa izvedena bolje ili lošije u okviru repertoara zajedničkih praksi. U grupu koja se interesuje za remetelački potencijal praksi spadaju oni koji ne smatraju da prakse zahtevaju kompetentnost koju drugi prepoznaju, već pažnju posvećuju analizi svakodnevnih dešavanja u kojima se čita disciplinujuća logika međunarodnih odnosa.⁹⁹

Kako objasniti napetost između reproduktivnog i ponavljajućeg aspekta praksi i njihove sposobnosti obnavljanja i usavršavanja i inovacije?

Buger i Gadinger dele istraživače praksi na one koji više naglašavaju stabilnost i one koji prednost daju neizvesnosti i promenljivosti. U prvu grupu spadaju istraživači koji se oslanjaju na burdijeovski konceptualni aparat, pre svega na koncept polja, kao i oni koji proučavaju zajednice prakse koji je razvio Etjen Venger (Etienne Wenger). Burdije posmatra odnose takmičenja i borbe između aktera u jednom društvenom

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ Bueger, C. i Gadinger, F. (2014). *International Practice Theory. New Perspectives*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, p. 61.

⁹⁸ Adler-Nissen, R. (2014). “Symbolic Power in European Diplomacy: The Struggle between National Foreign Service and the EU’s External Action Service.” *Review of International Studies*.40 (4), pp. 92–3.

⁹⁹ Vidi ranije navedeni primer održavanja podela u podeljenim multietničkim gradovima, Mostaru i Kosovskoj Mitrovici, kroz prakse upotrebe prostora.

prostoru koji dele relativno stabilna *pravila igre* u svom polju (gr. *δόξα, doxa*). Vegnerov koncept zajednice praksi takođe se oslanja na relativno stabilni ujedinjujući faktor: „*Repertoar praksi* koji dele članovi zajednice praksi i zajednički rad na izgradnji identiteta i razlikovanju u odnosu na druge grupe.“¹⁰⁰ U nastavku teksta će biti više reči o oba pojma.

Adler i Pujo navode da „izvođenje praksi na društveno prepoznatljiv način daje osećaj ontološke stabilnosti, tj. stabilnosti bića i poretka u društvenom životu.“¹⁰¹ Ponavljanje poznatih rutina uspostavlja predvidljivost kao preduslov za život unutar društva. Istraživači koji primenjuju teoriju aktera-mreže (eng. *actor-network theory*) proučavaju mreže odnosa između društvenog i materijalnog sveta koji je u njihovoj analizi nestabilniji, tj. u stalnom je previranju.¹⁰² Stoga se oni usredsređuju na promene u odnosima u konkretnoj proučavanoj situaciji.

Šacki¹⁰³ je podelio nivo promene prakse na dve kategorije: 1) indeksiona (postepena) minimalna promena i 2) revolucionarna promena. Indeksiona ili minimalna promena je ona koja se dešava u redovnom izvođenju praksi, neprimetnim i neznatnim prilagođavanjem prakse različitim okolnostima u različitim situacijama. Na primer, bicikl vozimo na isti način, ali ćemo prilagoditi brzinu okretanja pedala zavisno od toga da li idemo nizbrdo ili uzbrdo i postepeno ovladavati novim sposobnostima vožnje bicikla. Pretpostavka je da se prakse svakodnevno postepeno menjaju, prilagođavaju, kako ih sprovodimo u različitim situacijama. Pjer Burdije je takođe istakao da ljudi često nastavljaju da izvode prakse na stari način i u izmenjenim okolnostima, pokušavajući da održe kontinuitet sa poznatim poretkom i u nestabilnim okolnostima. Ana Birešev¹⁰⁴ navodi primer njegovog istraživanja u rodnom kraju posle Drugog svetskog rata, gde je uvideo povećen broj neženja među prvorodenim seoskim mladićima u Francuskoj. Objašnjenje tog fenomena Burdije je našao u tome da su naslednici imanja ostali na selu

¹⁰⁰ Bueger, C. i Gadinger, F. (2014). *International Practice Theory. New Perspectives*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, p. 62.

¹⁰¹ Adler, E. and Pouliot, V. (2011b). “International practices: introduction and framework”. In: Adler, E. and Pouliot, V. (eds.). *International Practices*. New York: Cambridge University Press, p. 16.

¹⁰² Nexon, D. H. and Pouliot, V. (2013). “‘Things of Networks’: Situating ANT in International Relations”. *International Political Sociology*. 7(3), pp. 342–45.

¹⁰³ Schatzki, T. R. (2002). *The Site of the Social: A Philosophical Account of the Constitution of Social Life and Change*. University Park: Pennsylvania State University Press, p. 234. Citirano u: Bueger, C. and Gadinger, F. (2014). *International Practice Theory*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, pp. 63–4.

¹⁰⁴ Birešev, A. (2014). *Orionov vodič – Otkrivanje dominacije u sociologiji Pjera Burdijea*. Beograd: Institut za društvenu teoriju i filozofiju, str. 54.

i nisu bili mobilni kao drugi stanovnici sela da partnere traže i u gradovima. Oni su propustili da usvoje nove prakse oblačenja i zabavljanja uz rokenrol koji su bili popularni u gradovima, pa su stoga mnogi bili nepripremljeni za novi tip interakcije sa devojkama na seoskim igrankama.

Druga vrsta promene jeste revolucionarna promena, koja obično nastaje kada se neka praksa raspadne usled njenog neuspeha u drastično promenjenim okolnostima ili zbog pojave neke nove prakse ili sukoba praksi. Adler i Pujo¹⁰⁵ takođe vide da se studije prakse dele na one koji proučavaju postepenu promenu unutar jedne prakse i na one koje posmatraju promenu zbog interakcije između različitih praksi. Primer za prvu vrstu studije jeste nagrađivana Pujoova studija o promeni odnosa saradnje između NATO i Rusije¹⁰⁶ posle Hladnog rata unutar Saveta za saradnju NATO-Rusija. Primeri za drugu vrstu studija jesu analiza promena evropske diplomatije usled interakcije praksi nacionalne diplomatije i nove prakse supranacionalne Službe za spoljnu politiku EU.¹⁰⁷ Džozef Raus¹⁰⁸ tvrdi da nije neophodno unapred odlučiti koji nivo promene je moguć, već da treba krenuti od empirijskog problema i analizom konkretne prakse utvrditi u kojoj meri se ona menja, kada i pod kojim uslovima.

Još jedna dihotomija u objašnjenjima međunarodnih odnosa deli objašnjenja na ona koja se pre svega oslanjaju na ideacijske faktore i na ona koja prednost daju materijalnim uticajima. Teorija prakse integriše materijalno u društveno-ideacijsko i posvećuje pažnju analizi telesnih praksi, korišćenja objekata i artefakata. Teoretičar prakse Džozef Rus (*Joseph Rouse*)¹⁰⁹ smatra da „prakse razumeju ljudsko telo ne samo kao instrument, već i kao izvoriste dejstvenosti (eng. *agency*), emotivnog odgovora i izražavanja kulture, ali i kao metu za potčinjavanje i normalizaciju u skladu sa obrascima dominacije“.¹¹⁰ Šacki u uvodu knjige o teoriji praksi koristi koncept „veštih tela“ (eng.

¹⁰⁵ Adler, E. and Pouliot, V. (2011b). "International practices: introduction and framework". In: Adler, E. and Pouliot, V. (eds.). *International Practices*. New York: Cambridge University Press, p. 27.

¹⁰⁶ Pouliot, V. (2010). *International Security in Practice: The Politics of NATO-Russia Diplomacy*. Cambridge: Cambridge University Press.

¹⁰⁷ Adler-Nissen, R. (2014). "Symbolic Power in European Diplomacy: The Struggle between National Foreign Service and the EU's External Action Service." *Review of International Studies*. 40(4), pp. 657–81.

¹⁰⁸ Rouse, J. (2006). "Practice Theory." In: Gabbay, D. M., Thagard, P. and Woods, J. (eds.). *Handbook of the Philosophy of Science*, p. 507. Amsterdam: Elsevier.

¹⁰⁹ Ibid. p. 512.

¹¹⁰ Bueger, C. and Gardinger, F. (2014), *International Practice Theory*. Basingtoke: Palgrave Macmillan. p. 71.

skilled bodies)¹¹¹ da ukaže da su tela nosioci praktičnog znanja o tome kako nešto izvesti. Primer je zauzimanje stava u odnosu na „čitanje” situacije, koje se može izvesti na različite načine i sa različitim nivom umešnosti zavisno od uloge (verovatno je različit stav oficira i diplomate na prijemu) i nivoa osposobljenosti (na primer razlika između policajca početnika i iskusnog policajca). Takođe, izvođenje prakse često podrazumeva kompetentno baratanje predmetima, objektima, rukotvorinama koje su osmislili ljudi (artefaktima) ili prostorom.¹¹² Na primer, Zorica Ivanović analizira na primeru Burdijeove analize kabilske kuće u Alžiru kako materijalna kultura služi za „prenošenje „generativnih šema“, odnosno kulturnih principa i pravila koja određuju mišljenje, opažanje i delovanje pojedinca“.¹¹³

Na kraju, Adler i Pujo, ukazuju da je najvažnije u odnosu na istraživačko pitanje definisati da li se praksama pristupa kao *eksplanansu* (ono čime se objašnjava neka druga pojava, moguće i druga praksa) ili *eksplanandumu* (ono što se objašnjava).¹¹⁴ Primer za prvo pitanje bio bi analiza praksi, kako bi se razumela promena preferencija, namera ili dispozicija nekog aktera u određenom istorijskom trenutku međunarodnih odnosa ili promena društvenih poredaka (na primer obrazaca dominacije). Primer za drugo pitanje jeste analiza Rebeke Adler-Nisen o tome kako objasniti istu praksu izuzimanja Danske i Ujedinjenog Kraljevstva iz odluka Evropske unije.¹¹⁵

1.1.5. Bezbednosne prakse

Neki od istraživača međunarodne političke sociologije¹¹⁶ u središte svog interesovanja stavljaju *bezbednosne prakse* shvaćene kao „aktivnosti, koje svojim

¹¹¹ Schatzki, T.R. (2001). “Practice Theory.” In: Schatzki, T.R., Cetina, K. and Savigny, E.v. (eds.). *The Practice Turn in Contemporary Theory*. London/New York: Routledge, p. 3.

¹¹² Bueger, C. and Gadinger, F. (2014), *International Practice Theory*. Basingtoke: Palgrave Macmillan. p. 71.

¹¹³ Ivanović, Z. (2010), „Kuća kao ‚knjiga’ koja se čita telom. Kulturna konceptualizacija prostora u teoriji Pjera Burdijea”. *Antropologija*. 10(2), str. 25.

¹¹⁴ Adler, E. and Pouliot, V. (2011b) “International practices: introduction and framework”. In: Adler, E. and Pouliot, V. (eds.). *International Practices*. New York: Cambridge University Press, p. 18.

¹¹⁵ Adler-Nissen, R. (2008). “The Diplomacy of Opting Out: A Bourdieudian Approach to National Integration Strategies”. *Journal of Common Market Studies*. 46(3), pp. 663–84.

¹¹⁶ Balzacq, T., Basaran, T., Bigo, D., Guittet, E.P. and Olsson, C. (2010). “Security practices”. In: Denemark, R.A. (ed.). *International studies encyclopedia online*. Malden: Wiley Blackwell.; Prethodno objavljeno kao: C.A.S.E. (2006). “Critical Approaches to Security in Europe: A Networked Manifesto”, *Security Dialogue*. 37(4), pp. 443–87.

intrinzičkim svojstvima, prenose ideju onima koji ih direktno ili indirektno posmatraju, da je pitanje kojim se bave pretnja.”¹¹⁷ Oni ističu potrebu za proširivanjem spektra bezbednosnih praksi od onoga koje je predvidela Kopenhaška škola.¹¹⁸ Koncept *sekuritizacije* Kopenhaške škole doveo je do omogućavanja proširivanja koncepta bezbednosti na sva pitanja koja neki akter sa socijalnim i političkim kapitalom (*sekuritizujući akter*) može proglasiti bezbednosnim u *jezičkom aktu* tačno određene gramatike, i za to dobiti podršku publike. Gramatika sekuritizacije sastoji se iz definisanja *egzistencijalne pretnje*, to jest pitanja koje može ugroziti sam opstanak *referentnog objekta* (vrednosti ili entiteta koji treba zaštititi) i koje stoga opravdava upotrebu *vanrednih mera i akcija* koje izlaze iz uobičajenog okvira političke procedure.¹¹⁹

Zastupnici *sociološkog pristupa sekuritizacije* kritikuju Kopenhašku školu da preusko definiše prakse kao jedino jezički akt, te da neka tema može biti tretirana kao bezbednosna i i u nediskurzivnim praksama i rutinama. Oni ukazuju i na performativnu moć drugih predstava, poput slike ili materijalne prakse.¹²⁰ Oni, na primer, ukazuju da su često definicija pretnje i odgovora na pretnju sadržane u materijalnim artefaktima i tehnologijama koje u svom dizajnu imaju „upisan” način postupanja u određenim situacijama. Balzak¹²¹ ovu tvrdnju potkrepljuje primerom prakse na nivou EU, u kojoj bezbednosni profesionalci koriste procedure, tehnologije i predmete koji u sebi sadrže institucionalizovanu praksu kategorizacije stanovništva i društvenih pojava u obliku rizika različitog nivoa,¹²² koje za sobom povlače bezbednosne odgovore, tj. predviđene aktivnosti za *upravljanje nelagodnom* (eng. *governmentality of unease*).¹²³ Više o ovome biće reči i u delu o evropskom polju unutrašnje bezbednosti.

¹¹⁷ Léonard, S. (2010). “EU border security and migration into the European Union: FRONTEX and securitization through practices”, *European Security*, 19(2), p. 237.

¹¹⁸ Buzan, B., Wæver, O. and de Wilde, J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. London/Boulder, CO: Lynne Rienner, p. 32.

¹¹⁹ Ibid. p. 21.

¹²⁰ Huysmans, J. (2006). *The Politics of Insecurity: Fear, Migration and Asylum in the EU*. London: Routledge.; McDonald, M. (2008). “Securitization and the Construction of Security”, *European Journal of International Relations*, 14(4), p. 564.

¹²¹ Balzacq, T. (2008). “The policy tools of securitization: information exchange, EU foreign and interior policies”, *Journal of common market studies*, 46(1), pp. 75—100.

¹²² Na primer, u informatičkim sistemima SIS (Šengenski informacioni sistem) i VIS (Vizni informacioni sistem), koji kategorizuju ljude i pojave kao potencijalno rizične, ilegalne migrante i sl. Ovaj primer ukazuje da sekuritizacija može da se desi i bez jasno određenog sekuritizujućeg aktera i publike.

¹²³ Bigo, D. (2000). “When two becomes one: internal and external securitisations in Europe”. In: Kelstrup, M. and Williams, M.C. (eds.). *International relations theory and the politics of European integration: power, security and community*. London: Routledge, pp. 171–204.

Druga zamerka kopenhaskom pristupu sekuritizacije je kruta gramatika koja ne odgovara empirijski zabeleženoj bezbednosnoj praksi. To se pre svega odnosi na usko shvatanje dramatičnosti akta kojim se neko pitanje proizvodi u bezbednosno. Autori koji zastupaju sociološki pristup sekuritizaciji tvrde da sekuritizacija ne mora biti jednokratni javni čin koji poziva na vanredne mere, tj. izvlačenje nekog pitanja iz normalnih političkih okvira. Međunarodni politički sociolozi na primeru EU ukazuju da sekuritizacija može biti dugogodišnja institucionalizovana praksa. Na primer, Bigo¹²⁴ ističe da EU nema kapacitet da nešto izvede iz okvira normalne politike, već sekuritizuje unutar institucionalnih okvira definisanjem pretnji i željenog ishoda bezbednosti u javnim pravnim i strateškim aktima i usvajanjem procedura i tehnologija koje ih prevode u praksu. Značenje „van običnog” se ocenjuje u odnosu na konkretno pitanje. To ne znači da nikada ranije nije bilo upotrebljeno sredstvo, već da prethodno nije upotrebljeno za taj konkretan problem javne politike u datom političkom kontekstu.¹²⁵ Ovo je u skladu sa širim shvatanjem bezbednosti nekih autora međunarodne političke sociologije¹²⁶ u odnosu na kopenhasku školu. Oni bezbednosne prakse vide u mogućem kontinuumu koji obuhvata i normalnost, zabrinjavajuće rizike i egzistencijalne pretnje.¹²⁷

Sociološko shvatanje bezbednosnih praksi pre svega poziva na dublje razumevanje društvenog konteksta, publike i učesnika u procesu sekuritizacije. Pored političkih elita, sekuritizujući akteri u međunarodnoj političkoj sociologiji mogu biti i drugi akteri koji u konkretnom kontekstu mogu imati *društveni kapital* neophodan da dobiju podršku za aktivnost koju predlažu. Na primer, autori sociološke sekuritizacije ukazuju da bezbednosni profesionalci mogu u određenim situacijama tvrditi da imaju znanje/pristup informacijama koje ih stavlja u prednost u odnosu na političare i naivnu javnost.¹²⁸ Pozivajući se na autoritet eksperta, oni u nekim prilikama analizu pretnje i predloženih mera ne moraju ni da obrazlažu, već im se ostavlja „da rade svoj posao”, drugim rečima, sekuritizacija može biti ishod primene svakodnevnih tehnologija i

¹²⁴ Citirano u: Léonard, S. (2010). “EU border security and migration into the European Union: FRONTEX and securitization through practices”. *European Security*, 19(2), p. 238.

¹²⁵ Ibid.

¹²⁶ Balzacq, T., Basaran, T., Bigo, D., Guittet, E.P. and Olsson, C. (2010). “Security practices”. In: Denemark, R.A. (ed.). *International studies encyclopedia online*. Malden: Wiley Blackwell.

¹²⁷ Ibid.

¹²⁸ Lavenex, S. and Wagner, W. (2007). “Which European Public Order: Sources of Imbalance in the European Area of Freedom, Security and Justice”, *European Security*, 16(3-4), pp. 225–43.

procedura od strane donekle autonomnih bezbednosnih profesionalaca.¹²⁹ Posmatranjem i analizom praksi bezbednosnih profesionalaca, stoga, možemo steći uvid u to kada su one u saglasnosti/preklapanju sa zvaničnom diskurzivnom praksom političkih elita,¹³⁰ a kada su u raskoraku. Pored uvida u empirijsko stanje na terenu, tj. u kojoj meri je policijska saradnja interiorizovana među profesionalcima, a u kojoj meri se praktikuje samo kad postoji političko uputstvo ili spolja nametnuta obaveza, analiza prakse će nam omogućiti i da bolje razumemo mogućnosti i granice autonomije policijske profesije u odnosu na politiku u Srbiji.

Sociološko shvatanje bezbednosti ukazuje na još jedan element iz teorije prakse, a to je da se prakse, u ovom slučaju sekuritizujući procesi, akteri i publika, razlikuju zavisno od *konteksta*. Mark Salter¹³¹ stoga predlaže dramaturšku analizu inspirisanu radom Ervinga Gofmana¹³² i ukazuje da se sekuritizujući procesi, akteri i publika razlikuju zavisno od (društvenog, birokratskog, političkog, naučnog...) konteksta. Oslanjajući se na dramaturški pristup proučavanju društvenih fenomena Ervinga Gofmana, on predlaže da se analizira situacija/okruženje (eng. *setting*) u kom se kreira praksa ili narativ, jer su različita očekivanja publike, uloge i pravila koja omogućavaju da neki diskurs bude prihvatljiv u različitim društvenim prostorima i situacijama. On navodi četiri najčešće vrste konteksta sekuritizacije u kojima važe različita pravila: opšta javnost, elite, naučni i tehnokratski kontekst.

1.1.6. Dramaturška analiza Ervinga Gofmana

Dramaturški pristup Ervinga Gofmana (Erving Goffman) je pogodan za analizu interakcija ili praksi koje podrazumavaju direktan kontakt uživo u okviru zajednica, dakle i odvijanja procesa sekuritizacije i desekuritizacije u svakodnevnim aktivnostima praktičara bezbednosti. Gofman je analizirajući svakodnevne interakcije ljudi iskoristio metaforu pozorišta kako bi istakao da „pojedinac u svakodnevnim situacijama predstavlja

¹²⁹ Bigo, D. (2002). “Security and immigration: toward a critique of the governmentality of unease”. *Alternatives*. 27 (Special issue), p. 73.

¹³⁰ Pa čak i nekih drugih društvenih grupa, poput ratnih veterana koji se protive saradnji sa bivšim neprijateljima.

¹³¹ Salter, M.B. (2008). “Securitization and Desecuritization: Dramaturgical Analysis and the Canadian Aviation Transport Security Authority”. *Journal of International Relations and Development*. 11(4), p. 328.

¹³² Ibid.

drugima sebe i svoju aktivnost, [...] usmerava i kontroliše utisak koji oni o njemu stiču, te ono što tokom svog nastupa može, odnosno ne može učiniti“.¹³³

Inovativnost Gofmanovog pristupa je u tome što prepoznaje refleksivnost u ponašanju aktera i mogućnost manipulisanja ponašanjem, a ne samo puko praćenje društvenih normi. Vinsent Pujo je ovaj doprinos Gofmana međunarodnim odnosima sažeo u sledeću rečenicu: „Ljudi nisu kulturni narkomani, nego glumci u društvenom pozorištu.“¹³⁴ Ipak, ovo se odvija prema drugim učesnicima situacije, koji su istovremeno i publika i sa-učesnici kojima takođe treba da bude jasno koja je situacija u kojoj učestvuju.

„[...] Uzimajući određenog učesnika i njegov nastup kao osnovnu referentnu tačku, one koji predstavi doprinose vlastitim nastupima nazvaćemo publikom, posmatračima ili sa-učesnicima. Unapred stvoreni obrazac akcije koji se tokom nastupa realizuje, a koji se može izvesti ili odigrati i u drugim prilikama, nazvaćemo „scenskom ulogom“ (eng. *part*) ili „rutinom“. [...] Kad pojedinac ili izvođač igra istu ulogu pred istom publikom u različitim prilikama, obično nastaje društveni odnos.“¹³⁵

To znači da „nastupi“ aktera, koliko god kreativni bili, moraju biti iz repertoara praksi koje su prigodne za tu situaciju ili scenu i stoga razumljivi drugim učesnicima u situaciji. Kako navodi Kišjuhas, Gofmana ne interesuje psihologija pojedinca, već „strukturne karakteristike interakcije“¹³⁶, to jest nepisana pravila interakcije u određenim

¹³³ Gofman, E. (1998). „Pozorište svakodnevice“. U: Spasić, I. *Interpretativna sociologija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str. 63–74. [prevod Goffman, E. (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*, New York: Doubleday, pp. xi–xii & 1–16], str. 63.

¹³⁴ Original: „People are not cultural dopes but actors in a social theater.“ In: Pouliot, V. (2016a). *International Pecking Orders: The Politics and Practice of Multilateral Diplomacy*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 54.

¹³⁵ Gofman, E. (1998). „Pozorište svakodnevice“. U: Spasić, I. *Interpretativna sociologija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str. 74.

¹³⁶ Kišjuhas, A. (2017). „Emocije i njihovi ljudi: sociologija emocija Ervinga Gofmana“. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 42(2), str. 391.

situacijama. On dalje citira Gofomana: „Ne ljudi i njihove situacije, već situacije i njihovi ljudi.”¹³⁷

„Učesnici zajedno doprinose jednoj jedinstvenoj opštoj definiciji situacije, koja uspostavlja ne toliko stvarnu saglasnost o tome šta se zaista događa, koliko stvarnu saglasnost o tome kome će se privremeno priznati pravo da prosuđuje o kojim pitanjima. Obično postoji i stvarna saglasnost da je poželjno izbegavati otvoren sukob definicija situacije. Taj nivo saglasnosti nazvaćemo „radnim konsenzusom“.”¹³⁸

Vinsent Pujo ističe da nam ovo omogućava da analiziramo implicitna razumevanja unutar zajednica o pravilima ponašanja u tipičnim situacijama i o tome kako se u okviru tih nepisanih pravila stiče društveni ugled (eng. *standing*), to jest pozicija u hijerarhiji unutar te zajednice¹³⁹. On dalje ističe da se ova pozicija ne mora automatski prevesti u uticaj (eng. *influence*), to jest proizvesti promenu rezultata ili ishoda, jer ovo drugo zavisi ne samo od ugleda, već i pozicije u polju, drugim rečima pristupa i drugim vrstama kapitala, pored socijalnog prestiža.¹⁴⁰ Stoga Pujo predlaže da se analiza svakodnevnih praksi odvijanja međudržavnih odnosa obogati kombinacijom Gofmanove dramaturške analize situacija i dispozicija, sa Burdijeovom analizom pozicija i odnosa unutar jednog polja.¹⁴¹ Na taj način će se uzeti u obzir i kreativnost aktera i ugled ili simbolički kapital kao važan faktor u međunarodnim odnosima i ograničenja koje im pristup resursima i odnosima koja zemlja koju predstavljaju donosi. To će omogućiti da se objasne situacije u kojima su pojedinci koji su imali pristup manje materijalnih i drugih kapaciteta uspeali i da utiču na velike aktere koristeći svoj ugled i dobro poznavanje pravila unutar tipičnih situacija interakcija u multilateralnim diplomatskim forumima, a da se ipak od tih izuzetaka ne pravi pravilo.

¹³⁷ Goffman, E. (1967). *Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behaviour*. New York: Anchor Books and Doubleday, p. 3. Citirano u Kišjuhas, A. (2017), „Emocije i njihovi ljudi: sociologija emocija Ervinga Gofmana”. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 42(2), str. 391.

¹³⁸ Gofman, E. (1998). „Pozorište svakodnevice“. U: Spasić, I. *Interpretativna sociologija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str. 70.

¹³⁹ Pouliot, V. (2016a). *International Pecking Orders: The Politics and Practice of Multilateral Diplomacy*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 17.

¹⁴⁰ Ibid.

¹⁴¹ Ibid. p. 55.

Gofman ističe značaj konteksta interakcije i da različita implicitna pravila važe u različitim kontekstima. Koristeći dalje pozorišne metafore, on uopštava kontekste na tri vrste ponašanja: na sceni (eng. *frontstage*), iza scene ili u garderobi (eng. *backstage*) i u spoljašnjem svetu u kom se u tom trenutku ne odvija interakcija.¹⁴² Scena ili pozornica obično podrazumeva „deo nastupa koji funkcioniše na jedan utvrđen i uopšten način, definišući situaciju za one koji posmatraju nastup“.¹⁴³ Džordž Ricer ističe da „pozornice imaju tendenciju da se institucionalizuju, tako da se vremenom stvaraju kolektivne predstave o onome što se događa na svakoj pozornici.“¹⁴⁴ Tako na primer, policajci se različito ponašaju dok operativno postupaju, nego kad razmenjuju podatke sa kolegama iz inostranstva ili govore na javnim skupovima, pred političarima, ili u društvu svojih kolega u kantini. Ovo poslednje je primer drugog konteksta u društvenom pozorištu, a to je kontekst iza scene ili u garderobi. Za garderobu važe drugačija pravila od bine i tamo je izraženije neformalno ponašanje i mogućnost kršenja normi što je neprihvatljivo na glavnoj sceni.¹⁴⁵

Pored razumevanja konteksta i nepisanih pravila interakcije u različitim situacijama, Gofmanova dramaturška analiza je važna jer pokazuje da je sloboda postupanja aktera ograničena njegovom ulogom, to jest da ponašanje aktera mora biti konzistentno sa ulogom ili predstavljenjem aktera u prvoj situaciji. Gofman, slično Burdijeu, ističe značaj akterovog „osećaja za mesto“, to jest uloge i pozicije koju može da igra u konkretnoj društvenoj situaciji.

„[...] kad pojedinac projektuje definiciju situacije i time implicitno ili eksplicitno polaže pravo da je osoba određene vrste, on automatski postavlja drugima moralni zahtev, obavezujući ih da ga vrednuju i tretiraju onako kako osobe njegove vrste imaju pravo da očekuju. On se istovremeno odriče prava da bude bilo šta drugo.“¹⁴⁶

¹⁴² Ricer, Dž. (2012). *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*. Beograd: Službeni glasnik, str. 222–223.

¹⁴³ Ibid. str. 222.

¹⁴⁴ Ibid. str. 223.

¹⁴⁵ Ibid. str. 228.

¹⁴⁶ Gofman, E. (1998). „Pozorište svakodnevice“. U: Spasić, I. *Interpretativna sociologija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str. 72.

Šimofeling dalje ističe da je konzistentnost u korišćenju društvenih šema i pravila važna „jer će, u suprotnom, njihova manipulacija biti otkrivena i društveni ugled stradati. [...] društveni akteri ne moraju da internalizuju kulturne vrednosti i norme društvenog okruženja, ali moraju da se ponašaju, kao da ih jesu usvojili.”¹⁴⁷ Ovo nas dovodi do njegovog razumevanja društvene funkcije posramljenosti. On je doprineo svojom analizom stigme ili posramljenosti, ne kao psihološkog osećanja, već funkcije važne „za glatko funkcionisanje društvene interakcije”.¹⁴⁸ Rebeka Adler-Nissen je ovaj koncept dalje primenila na međunarodne odnose u svom tekstu iz 2014. godine,¹⁴⁹ u kom tvrdi da stigmatizacija podjednako služi uspostavljanju poretka, kao i norme, jer „pojašnjava granice prihvatljivog ponašanja i identiteta, kao i posledice nepridržavanja normi”, te se „kroz stigmatizaciju onoga koji krši norme uspostavlja normalnost”.¹⁵⁰ Pozivajući se na Dženifer Micen, ona dalje tvrdi da „nisu zajedničke norme, već ontološka nesigurnost međudržavnih odnosa, razlog izbacivanja zemalja koje krše međunarodna pravila na margine međunarodnog društva.”¹⁵¹ Ona dalje definiše četiri elementa stigmatizacije: etiketiranje, stereotipno tretiranje, podela na „nas” i „njih” i gubljenje statusa.

Stigmatizacija je proces ili aktivna praksa, koja može izazvati različite odgovore, jer stigmatizovane države mogu da pokušaju da utiču na to kako ih „publika normalnih” percipira¹⁵². Oni mogu da smisleno rade na utisku kojim žele da odgovore na proces stigmatizacije. Adler-Nissen ih je kategorizovala u tri podvrste i ilustrovala primerima zemalja: prihvatanje stigme (eng. *stigma recognition*) u slučaju Nemačke posle drugog svetskog rata, odbijanje stigme (*stigma rejection*), odgovor Austrije na sankcije koje su joj uvele 16 EU zemalja nakon ulaska desničarske Partije slobode u vladu 2000. godine i kontra-stigmatiziranje (eng. *counter-stigmatization*) Kube u odnosu na vrednosti Zapada kao kolonista. Frenk Šimefeling je takođe istakao kako proces stigmatizacije može biti i kreativna strategija država da menjaju situaciju u svoju korist. „Države se menjaju ne samo da bi se upodobile društvenim normama, već se i te norme sprovode kroz

¹⁴⁷ Schimmelfennig, F. (2002). “Goffman meets IR: dramaturgical action in international community”. *International Review of Sociology*, 12(3), p. 421.

¹⁴⁸ Kišjuhas, A. (2017). „Emocije i njihovi ljudi: sociologija emocija Ervinga Gofmana“. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 42(2), str. 384.

¹⁴⁹ Adler-Nissen, R. (2014). “Stigma Management in International Relations: Transgressive Identities, Norms, and Other in International Society”. *International Organization*. 68(1), p. 149.

¹⁵⁰ Ibid.

¹⁵¹ Ibid.

¹⁵² Ibid. p. 153.

mehanizam sramljenja (eng. *shaming*).¹⁵³ On je uradio analizu kako su zemlje Centralne Evrope u saradnji sa nekoliko članica EU naklonjenih proširenju, pokušale da posrame članice EU koje su se protivile da ih prime u EU kako ne bi izneverile vrednosti na kojima je ova zajednica uspostavljena. Važna je napomena Rebeke Adler-Nissen da jedna država može da primeni više strategija upravljanja stigmom, tj. da može i da prihvata odgovornost za stigmatu i da je poriče ili odbija, „istovremeno ili da menja strategiju zavisno od situacije.”¹⁵⁴ Ovo razumevanje prakse stigmatizacije i odgovora na nju će biti upotrebljeno u analizi studije slučaja u ovom radu.

1.2. Teorija zajednice praksi i bezbednosne zajednice uz primenu teorije prakse

Koncept zajednica praksi (eng. *community of practice*) potekao je iz proučavanja procesa učenja, a danas se primenjuje na širok spektar problema u upravljanju različitim tipovima organizacija, kao i u mnogim društvenim naukama, uključujući i međunarodne odnose. Pojam zajednica prakse potiče iz studija upravljanja i organizacione sociologije. Prvi su ovaj termin upotrebili antropolozi Žan Lav (Jean Lave) 1991. godine¹⁵⁵ i Etjen Venger (Etienne Wenger) 1998. godine¹⁵⁶ na osnovu posmatranja rada jedne laboratorije u Silikonskoj dolini u Kaliforniji, u kojoj su proučavali kako ljudi uče da koriste mašine i kako proces „učenja o učenju” može da se unapredi. U prvom pominjanju, oni koriste ovaj pojam da označe grupe okupljene oko rešavanja nekog zajedničkog problema ili želje za učenjem kroz razmenu unutar grupe. Drugo značenje koje daju ovom konceptu odnosi se na učenje kroz praksu i učestvovanje, te je ovakvo učenje suprotno reprezentativnom znanju.¹⁵⁷ Ovaj pojam se odnosi na procese društvenog učenja unutar grupa ljudi koji imaju zajedničko interesovanje za neko pitanje ili zajednički problem. Članovi te grupe mogu biti različitih ili istih profesija, pa tako govorimo o zajednici

¹⁵³ Schimmelfennig, F. (2002). “Goffman meets IR: dramaturgical action in international community”. *International Review of Sociology*, 12(3), p. 424.

¹⁵⁴ Adler-Nissen, R. (2014). “Stigma Management in International Relations: Transgressive Identities, Norms, and Other in International Society”. *International Organization*. 68(1), p. 154.

¹⁵⁵ Lave, J. (1991). “Situating learning in communities of practice”. In: Resnick, L., Levine, J. and Teasley, S. (eds.). *Perspectives on socially shared cognition*. Washington, DC: APA, pp. 63–82.

¹⁵⁶ Wenger, E. (1998). *Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity*. New York, NY: Cambridge University Press.

¹⁵⁷ Vidi tabelu „Dva idealna tipa znanja u ovom tekstu”.

praksi, na primer, policijaca unutar Evropske unije, ali i zajednici praksi unutar Političkog odbora Evropskog saveta, sastavljenog od stručnjaka iz različitih oblasti. U pitanju su relativno stabilne grupe unutar kojih njihovi članovi duže vreme sarađuju, razmenjuju ideje, traže rešenja i tako podstiču usvajanje znanja, veština i umeća i grupnu kreativnost. Ovakav tip zajednice postoji dok postoji zajednička praksa deljenja znanja ili iskustva zajedničkog rešavanja problema. U knjizi iz 1991. godine Lav i Wenger¹⁵⁸ nisu podrazumevali da zajednica praksi mora da ima zajedničku kulturu ili da bude društvena grupa sa jasno definisanim granicama u odnosu na druge grupe.

Upravo u tom kontekstu je 1998. godine Wenger objavio knjigu¹⁵⁹ u kojoj razrađuje ovaj koncept i proširuje njegovu primenu i na druge procese, pored učenja. Wenger upućuje na mogućnost namernog kreiranja zajednica praksi unutar organizacija, kako bi se omogućila razmena postojećeg znanja, kreiranje novog znanja i inovacija, razvoj društvenog kapitala i obuka za nove veštine. On navodi da je to grupa ljudi koja radi nešto zajedno i kroz tu praksu se pregovaraju značenja, stvara i deli znanje i one postaju glavni izvor identiteta. Wenger predlaže da se pručavaju različite zajednice praksi unutar organizacija. Bueger i Gadinger ih opisuju kao „sadržaoce praksi” (eng. *container of practice*)¹⁶⁰ sa jasno definisanim granicama i kohezijom unutar grupe. Granice zajednica praksi se mogu poklapati sa formalnim strukturama unutar organizacije, ali mogu biti i neformalne grupe koje prevazilaze organizacione granice i druge forme udruživanja, poput društvenih pokreta. U knjizi iz 2000. koju je pisao zajedno sa Snajderom, zajednice prakse su definisane kao „grupe ljudi koje neformalno povezuje zajednička ekspertiza i strast prema rešavanju zajedničkog poduhvata.”¹⁶¹

Ovaj koncept je danas široko rasprostranjen u obrazovanju, organizacionoj sociologiji i upravljanju. I dok zajednice prakse mogu nastati spontano, okupljanjem više ljudi oko rešavanja nekog problema, one mogu biti i kreirane sa namerom da doprinesu rešavanju problema, unaprede procese učenja i razmenu najboljih praksi (na primer

¹⁵⁸ Lave, J. and Wenger, E. (1991). *Situated Learning: Legitimate Peripheral Participation*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 181.

¹⁵⁹ Wenger, E. (1998). *Communities of Practice: Learning, Meaning and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.

¹⁶⁰ Bueger, C. and Gadinger, F. (2014). *International Practice Theory. New Perspectives*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, p. 30.

¹⁶¹ Wenger, E. and Snyder, W. M. (2000). “Communities of Practice: The Organizational Frontier”. *Harvard Business Review* January–February 2000, p.139. Citirano u Bueger, C. and Gadinger, F. (2014), p. 31.

unutar neke organizacije). Pored upotrebe u različitim disciplinama, primena zajednice praksi zaživela je u različitim tipovima organizacija, uključujući privredu, naučnu zajednicu, ali i međunarodne organizacije poput Ujedinjenih nacija ili Evropske unije.¹⁶²

1.2.1. Osnovne pretpostavke i dimenzije koncepta zajednica praksi

Bueger i Gadinger navode dve osnovne ideje koncepta zajednice praksi¹⁶³. Prvi je da su saznavanje i delanje međusobno povezani jer je učenje sastavni deo izvođenja neke prakse. Ovo je u kontrastu sa kognitivnim teorijama učenja koje naglašavaju mentalizaciju saznanja kao preduslov usvajanja novih saznanja. Dakle, zajednica praksi podrazumeva da se novo saznanje može usvojiti i bez kognitivnog osveščivanja znanja. U ovom konceptu naglasak je na učenju kroz praksu ili na učestvovanju u izvođenju neke prakse unutar zajednice. Na primer, svi intervjuisani policajci u ovoj studiji su naveli da su „policijski zanat” naučili pre svega posmatrajući i oponašajući starije kolege, više nego kroz usmeno prenošenje znanja ili usvajanje apstraktnih modela tokom formalne faze njihovog školovanja.

„U Odeljenju za maloletnički kriminal gradske policije se uči policijski posao. Tamo naučiš osnove policijskog posla od starijih kolega: kako da vodiš informativni razgovor, postupanje sa maloletnim licima i razgovori sa roditeljima, rad sa socijalnim centrom, uzimanje nezvaničnih beleški, sastavljanje službenih beleški i sastavljanje potvrda o oduzetim predmetima. Tamo sam dobio savete od starijih kolega: Ako ti da olovku, a ti njemu dve. Ako prihvatiš besplatni ručak i sirće će ti biti slatko. Sve se učilo kroz praksu, nije bilo kurseva, ali jeste bilo polaganje ZKP i ocenjivanje jednom godišnje.”¹⁶⁴

Druga pretpostavka učitana u koncept zajednice prakse jeste da je praksa organizovana oko struktura zajednice. Stoga, grupe ili kolektiviti su osnovna jedinica

¹⁶² Vidi primer onlajn zajednica prakse koje nastaju uz podršku EU radi unapređenja učenja među odraslima: European Commission (no date). EPAL – Electronic Platform for Adult Learning in Europe. <https://epale.ec.europa.eu/en/communities-of-practice> [pristupljeno 22. novembra 2016.].

¹⁶³ Bueger, C. and Gadinger, F. (2014). *International Practice Theory. New Perspectives*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, p. 29.

¹⁶⁴ Intervju 16.

analize ili predmet istraživanja. Učenje je pre svega odnos prema drugima unutar zajednice. Akteri postaju članovima zajednice kroz usvajanje praksi te zajednice i socijalizaciju u legitimne delatnosti unutar te zajednice. Ovaj pristup nam nudi smernice kako da se proučava funkcija zajednice, njene interakcije.

Venger je u svojoj knjizi *Zajednice prakse*¹⁶⁵ opisao tri tipa odnosa unutar zajednica praksi koji omogućavaju njeno postojanje: 1) međusobni angažman, 2) zajednički poduhvat i 3) zajednički repertoar.

Učešće u zajednici ili međusobni angažman (eng. *mutual engagement*) je preduslov za izgradnju zajedničkih normi i saradnje. Identitet im je definisan zajedničkom oblašću interesovanja i njenim praktikovanjem. Dakle, do kohezije grupe ne dolazi zato što ljudi dele neka svojstva, npr. titule, slično obrazovanje ili poznanstva, već samo ako učestvuju u nekim aktivnostima zajedno. Samo „kroz praksu se izgrađuju odnosi među članovima grupe i pregovaraju značenja.”¹⁶⁶ „Dok rade zajedno [...] oni razgovaraju svo vreme, razmenjuju informacije i mišljenja i direktno utiču na uzajamno razumevanje rutine jednih i drugih.”¹⁶⁷

Zajednički poduhvat (eng. *joint enterprise*) je predmet saradnje, učenja, rešavanja problema. To uključuje pitanja kao što su „šta je na ceni, a šta ne, [...] šta treba raditi, a šta ne [...], šta treba pravdati, a šta se podrazumeva, [...] kada su aktivnosti i rukotvorine dovoljno dobre, a kada moraju da se popravljaju i usavršavaju.”¹⁶⁸ Značenje i elementi zajedničkog poduhvata se konstantno ponovo pregovaraju u zajedničkim odgovorima, odnosno prilagođavanju prakse u odnosu na situacije.

Članovi zajednice praksi dele zajednički repertoar (eng. *shared repertoire*) praksi, kao što su „rutinski načini obavljanja posla, iskustva, priče, gestovi, simboli, koncepti, alati, načini rešavanja problema i tako dalje.”¹⁶⁹ Adler i Pujo¹⁷⁰ ističu da ovi zajednički resursi mogu biti osvešćeni kroz, na primer, diskurse, ali da mogu biti i deo pozadinskog, implicitnog znanja (na primer rutine, profesionalni senzibilitet). Buger u svom radu i

¹⁶⁵ Wenger, E. (1998). *Communities of Practice*. Cambridge (MA): Cambridge University Press.

¹⁶⁶ Ibid. p. 73.

¹⁶⁷ Ibid. p. 75.

¹⁶⁸ Ibid. p. 81.

¹⁶⁹ Ibid. p. 83.

¹⁷⁰ Adler, E. and Pouliot, V. (2011b), p. 17.

zajedno sa Stokbrugerom¹⁷¹ ukazuje da sastavni deo zajedničkog repertoara praksi može da bude praksa zajedničke sekuritizacije, tj. imenovanja nekog pitanja pretnjom.

Tabela 3: Pitanja za analizu zajednice prakse¹⁷²

Dimenzija Zajednice prakse	Pitanja za analizu
Međusobno angažovanje	• Šta akteri rade zajedno? • Kako uključuju jedni druge u interakciju?
Zajednički poduhvat	• Da li i kako grade zajednički poduhvat-projekat-cilj? • Šta je to na čemu rade? Da li postoji zajedničko razumevanje problema? • Čemu se suprotstavljaju? Protiv koga se bore? Da li postoji zajednička sekuritizacija pretnje? • Da li dele definiciju uspeha?
Zajednički repertoar praksi	• Kojim znanjima, razumevanjima, praksama raspolažu? • Koje su im zajedničke priče? • Da li postoji zajednički rečnik? • Da li dele sredstva i metode rada? • Da li koriste sličnu tehnologiju (baze podataka, softveri...)?

Adler dalje citira Vengera koji je definisao zajednice prakse kao grupe „ljudi koji su neformalno i kontekstualno povezani zajedničkim interesovanjem za učenjem ili

¹⁷¹ Bueger, C. and Stockbruegger, J. (2012). “Security Communities, Alliances, and Macrosecuritization: The Practices of Counter-Piracy Governance”. In: Struett, M. J., Carlson, J. D. and Nance, M. T. (eds.). *Maritime Piracy and the Construction of Global Governance*. New York: Routledge, pp. 171–91.; Bueger, C. (2013). “Communities of Security Practice at Work? The Emerging African Maritime Security Regime”. *African Security*. 6(3-4), pp. 297–316.

¹⁷² Prilagođeno na osnovu: Wenger, E. (1998). *Communities of Practice: Learning, Meaning and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.

primenom zajedničke prakse.”¹⁷³ U knjizi iz 2002. godine,¹⁷⁴ Etjen Wenger i kolege koriste nove strukturne karakteristike da opiše zajednice praksi: domen znanja, zajednicu i praksu. *Domen znanja* su minimalne kompetencije (znanja i sposobnosti) po kojima se članovi zajednice razlikuju od onih koji nisu članovi. Ovo se donekle poklapa i sa repertoarom praksi i zajedničkim poduhvatom, jer se podrazumeva da zajednički jezik, nadahnjuje članove da učestvuju, i daje smisao njihovim akcijama. Adler navodi da domen znanja kreira sličnost promišljanja,¹⁷⁵ odnosno da se na one koji ga sprovode prenosi osećaj *zajedničkog poduhvata*, kao i da pruža osećaj zajedništva u daljem razvoju zajedničke prakse koji se stalno ponovo pregovara. Zajednica je „društvena potka za učenje”, što zaniči da se kroz međusobni angažman u okviru zajednice, razmenu ideja i zajednički rad, njeni članovi uče i međusobno se približavaju. Jaka zajednica podstiče interakciju i spremnost za razmenu ideja. Zajedničke prakse su moguće zbog repertoara zajedničkih resursa – na primer zajedničke rutine, narativi i senzibiliteti. Dok domen pruža opštu oblast interesovanja za zajednicu, praksa je specifičan fokus oko kojeg se zajednica razvija, i u kome razmenjuje, deli i održava svoje znanje.

Buger i Gadinger navode da je Wenger¹⁷⁶ analizirao i moguće interakcije između više zajednica praksi, imajući u vidu da isti ljudi mogu da pripadaju u više zajednica istovremeno. On ukazuju da zajednice prakse uspostavljaju odnose kroz različite prakse korišćenja granica (eng. *boundary practices*). On takođe ukazuje na značaj graničnih objekata koje mogu koristiti više od jedne zajednice prakse. Na primer, podatak može biti važan granični objekat sa različitom praksom upotrebe u diplomatiji, obaveštajnoj ili policijskoj zajednici. I dok diplomate uglavnom vide upotrebnu vrednost podatka u pregovorima, policije obično mere njegovu vrednost u odnosu na doprinos hvatanju krivca za već počinjeno delo, a obaveštajci cene i nepotpune podatke koji im mogu pomoći u predviđanju dešavanja ili nezvaničnom uticaju na nekog aktera. Pored ove

¹⁷³ Snyder, W.M. (1997). “Communities of Practice: Combining Organizational Learning and Strategy Insights to Create a Bridge to the 21st Century”. Dostupno na: www.co-i-l.com/coil/knowledge-garden/cop/cols.shtml. Citirano u: Adler, E. (2008). “The Spread of Security Communities: Communities of Practice, Self-Restraint, and NATO’s Post-Cold War Transformation”. *European Journal of International Relations*. 14(2), p. 199.

¹⁷⁴ Wenger, E., McDermott, R. and Snyder, W.M. (2002). *A Guide to Making Knowledge: Cultivating Communities of Practice*. Boston, MA: Harvard Business School Press, pp. 28–9.

¹⁷⁵ Adler, E. (2008). “The Spread of Security Communities: Communities of Practice, Self-Restraint, and NATO’s Post-Cold War Transformation”. *European Journal of International Relations*. 14(2), p. 199.

¹⁷⁶ Bueger, C. and Gadinger, F. (2014). *International Practice Theory. New Perspectives*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, p. 32.

mogućnosti, Venger razmatra i učešće nekih aktera u više zajednica praksi, sa sposobnošću prevođenja znanja i perspektiva između zajednica. Ti akteri se nazivaju posrednici između zajednica (eng. *broker*), jer kao brokeri na berzi, oni dodaju kvalitet znanju iz jedne zajednice u drugoj. Na primer, razvijena je čitava profesija posrednika (eng. *knowledge brokers*) između naučne zajednice (na primer medicine) i onih koji to znanje treba da primene u praksi (lekari, medicinske sestre...). Takođe, zaposleni u sedištu Ministarstva unutrašnjih poslova su često posrednici između političkih zahteva i praktičnih znanja onih koji sprovode politiku unutrašnjih poslova na terenu. Nova znanja iz drugih zajednica mogu biti asimilovana ili odbačena.

1.2.2. Zajednica praksi u studijama međunarodnih odnosa

U međunarodnim odnosima, koncept zajednice prakse vezuje se za Emanuela Adlera i njegovu knjigu *Komunitarni međunarodni odnosi*¹⁷⁷ iz 2005. godine. Njegov glavni argument je da se Vengerova logika zajednica praksi primenjena na nivou organizacija i unutar države može prevesti i na interakcija unutar transnacionalnih zajednica.¹⁷⁸ On se založio da bi primenom ovog koncepta bilo obogaćeno shvatanje zajednice u međunarodnim odnosima i prevaziđene teorijske tenzije u okviru discipline (dihotimije između objašnjenja zasnovanog na strukturi i dejstvenicima, (ne)mogućnost promene i tako dalje). Njegov argument jeste da je ovaj koncept primenjiv na analizu transnacionalnih zajednica praksi, te da doprinosi boljem razumevanju transnacionalnih fenomena bezbednosti, diplomatije, teorizma itd..¹⁷⁹

Osnovna pretpostavka primene zajednice praksi u međunarodnim odnosima je, kako ističu Adler i Pujo,¹⁸⁰ proučavanje šta je to što međunarodni akteri rade zajedno ili na sličan način, a ne gde su u međunarodnom sistemu. Adler ističe: „zajednica prakse je domen znanja, tj. oblik saznavanja za koji je karakterističan sličan način razmišljanja unutar grupe, delanje u zajednici pruža društvenu potku učenju i zajedničku praksu koja

¹⁷⁷ Adler, E. (2005). *Communitarian international relations: the epistemic foundations of international relations*. London, New York: Routledge.

¹⁷⁸ Ibid. p. 15.

¹⁷⁹ Ibid. p. 3.

¹⁸⁰ Adler, E. and Pouliot, V. (2011b). “International practices: introduction and framework”. In: Adler, E. and Pouliot, V. (eds.). *International Practices*. New York: Cambridge University Press, p. 17.

otelo tvoruje, znanje koje zajednice razvija, deli i održava””.¹⁸¹ On takođe ističe razliku između zajednice prakse i mreža. Mreže on razume kao kanal za funkcionalnu razmenu informacije između pojedinaca, grupa i organizacija. A zajednice prakse pored slične funkcionalne uloge imaju i dodatni kvalitet, a to je „proces društvene komunikacije i izgradnje identiteta kroz koju praktičari pregovaraju i fiksiraju značenja, usvajaju prakse i praktikuju političku kulturu”.¹⁸²

Osnovna novina na koju je Adler ukazao jeste da zajedništvo ne potiče iz zajedničkog identiteta i vrednosti, nego iz zajedničkih praksi. Zajednice su zajednice „zbog onoga što čine zajedno”.¹⁸³ Po njemu su bezbednosne zajednice one zajednice koje „praktikuju mirne promene [bez upotrebe nasilja]”,¹⁸⁴ epistemičke zajednice (eng. *epistemic communities*) su one koje se bave „validacijom znanja i predlaganjem rešenja na osnovu tog znanja“,¹⁸⁵ a globalne mreže za javnu politiku (eng. *global public policy networks*), kao i transnacionalne mreže za javno zastupanje (eng. *transnational advocacy networks*), one koje javno zastupaju promenu praktične politike kroz zajedničko delovanje na globalnom nivou. Bueger i Gadinger ističu kao još jednu novinu Adlerovog komunitarnog pristupa proučavanju međunarodnih odnosa ukazivanje da vrednosti i norme nisu van prakse, već da se kroz zajedničku praksu unutar zajednica praksi „usvajaju i standardi za procenu izuzetnosti, uključujući i etičke i druge tipove vrednosti”.¹⁸⁶

Važna je i Adlerova napomena o dvostrukoj prirodi zajednici praksi, tako da one funkcionišu i kao društvena struktura u kojoj se oblikuju usmerenja pojedinaca i grupa, ali i kao akteri međunarodnih odnosa.¹⁸⁷ Zajednice praksi su društvene strukture u kojima „kroz interakciju i učestvovanje članovi usvajaju vrednosti i znanja neophodna za delanje”.¹⁸⁸ Pored promene ličnih preferencija, zajedničko izvođenje praksi može dovesti

¹⁸¹ Adler, E. (2008). “The Spread of Security Communities: Communities of Practice, Self-Restraint, and NATO’s Post-Cold War Transformation”. *European Journal of International Relations*. 14(2), p.199.

¹⁸² Ibid. p. 200.

¹⁸³ Adler, E. (2005). *Communitarian international relations: the epistemic foundations of international relations*. London, New York: Routledge, p. 17.

¹⁸⁴ Ibid. p. 15.

¹⁸⁵ Ibid. p. 17.

¹⁸⁶ Bueger, C. and Gadinger, F. (2014). *International Practice Theory. New Perspectives*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, p. 33.

¹⁸⁷ Adler, E. and Pouliot, V. (2011b). “International practices: introduction and framework”. In: Adler, E. and Pouliot, V. (eds.). *International Practices*. New York: Cambridge University Press, 17.

¹⁸⁸ Ibid.

i do institucionalizacije nekih praksi. Važno je Adlerova i Bartletovo ukazivanje da je u okviru ovih struktura za učenje, moguće analizirati i odnose moći, odnosno čije kategorije znanja se usvajaju i kako se usvajaju. Moć je dakle ovde shvaćena kao „autoritet da se utvrde zajednička značenja na kojima se baziraju prakse [...] kao i pristup zajednici [...] i sposobost da se drugi podstaknu, pa i prinude da zauzmu zajednički stav.”¹⁸⁹

Istovremeno, zajednice praksi su i akteri u međunarodnim odnosima, u okviru kojih njeni članovi utiču na društvena dešavanja kroz ovu mrežu preko nacionalnih i profesionalnih granica. Stoga je Adler primenio koncept zajednice praksi u proučavanju proširenja NATO na druge države, Aleksandra Gečiju ukazala da zajednice praksi imaju tendenciju da se šire,¹⁹⁰ a Bueger je ukazao da isti koncept može da se primeni i na širenje praksi u druge geografska područja.¹⁹¹ U istom tekstu, navela je da akteri mogu praktikovati miroljubive odnose unutar bezbednosne zajednice, a ka spolja balansiranje snaga.¹⁹²

1.2.3. Primena zajednica praksi u proučavanju bezbednosnih zajednica

Adler je u najvećoj meri primenio koncept zajednice praksi na proučavanje bezbednosne zajednice (eng. *security community*)¹⁹³ i njenog širenja na druge zemlje,¹⁹⁴ to jest na grupe država koja su unutar sebe razvile odnose saradnje do tog nivoa da je oružani sukob nezamisliv.¹⁹⁵ Razvoj miroljubivih odnosa međuzavisnosti i saradnje su u

¹⁸⁹ Adler, E. and Barnett, M. (eds.). *Security Communities*, Cambridge: Cambridge Studies in International Relations, p. 39.

¹⁹⁰ Gheciu, A. (2005). NATO in the “New Europe”: The Politics of International Socialization after the Cold War. Stanford, CA: Stanford University Press.

¹⁹¹ Bueger, C. (2013). “Communities of Security Practice at Work? The Emerging African Maritime Security Regime.” *African Security* 6(3-4), pp. 297–316.

¹⁹² Gheciu, A. (2005). NATO in the ‘New Europe’: The Politics of International Socialization after the Cold War. Stanford, CA: Stanford University Press.

¹⁹³ Adler, E. and Barnett, M. (1998): *Security Communities*, Cambridge: Cambridge Studies in International Relations; i kasnije uz primenu teorije prakse: Adler, E. (2005). *Communitarian international relations: the epistemic foundations of international relations*. London, New York: Routledge, pp. 177–225.

¹⁹⁴ Adler, E. (2008). “The Spread of Security Communities: Communities of Practice, Self-Restraint, and NATO’s Post-Cold War Transformation”. *European Journal of International Relations*. 14:2, pp. 195–230.

¹⁹⁵ Ovaj koncept postao je široko rasprostranjen posle Hladnog rata. NATO opisuje organizaciju kao „transatlantsku bezbednosnu zajednicu”, a sličnu ambiciju je postavila i ASEAN koja je od 2003. ciljem te organizacije postavila kreiranje bezbednosne zajednice u južnoj Aziji, a od 2012. godine i OEBS.

temelju komunitarnih međunarodnih odnosa.¹⁹⁶ Autori zapitani nad postojanjem zajedništva u uslovima anarhije u međunarodnim odnosima ponudili su raznovrsna definicije privremenih ili relativno trajnih približavanja i zajednica među grupama ljudi i državama.¹⁹⁷ Adler i Barnett su u svojoj knjizi usavršili definiciji Dojča: „transnacionalni regioni koji čine suverene zemlje čije stanovništvo ima zavisna očekivanja promene odnosa na miran način“, to jest „ne postoji ni očekivanje, niti priprema za korišćenje organizovanog nasilja kao sredstva za rešavanja međudržavnih nesporazuma“.¹⁹⁸

Glavni nedostatak navedene literature jeste to što se u njoj uglavnom opisuje ishod i naknadno pokušava da se na koherentan način izdvoje spoljni faktori koji su doveli do ovakvog ishoda.¹⁹⁹ Prva pretpostavka jeste da kolektivni identiteti, uključujući i identitet zajednice grupe država, nisu unapred dati i poznati van prakse. Prema Vinsentu Pujou, „ne određuje samo ko smo šta [ćemo/možemo da] radimo, već i ono što radimo određuje ko smo“.²⁰⁰ On dalje citira sličnu formulaciju koja nudi razumevanje kvaliteta interakcije nekoliko kolektivnih identiteta kroz analizu prakse: „šta radimo zajedno određuje ko smo.“²⁰¹ Ne postoje realni, objektivni, opipljivi kolektivni identiteti van praktikovanja identiteta. Identiteti se uče kroz praksu, interakciju sa drugim ljudima i stvarima, odnosno materijalnim artefaktima iz okruženja. Zato je potrebno kolektivne identitete uvek tražiti u praksi i samorazumevanju aktera te prakse.²⁰² Pujo – bezbednosna zajednica je kad sukobljeni praktičari misle (govore, sude, rezonuju, delaju) iz diplomatije umesto o diplomatiji. To ne znači da su nužno počeli da vide jedno drugo kao mi, niti da se manje ili više ne slažu/svađaju. Umesto polaska od kolektivnog identiteta (mi-osećaja – eng. we-

¹⁹⁶ Adler, E. (2005). *Communitarian international relations: the epistemic foundations of international relations*. London, New York: Routledge.

¹⁹⁷ Adler (2005) navodi neke od koncepata razvijenih u ovoj tradiciji: *savezi, epistemičke ili zajednice znanja* (Haas: 1992), *zajednice praksi* (Wenger, E. 1998. i 2002), *bezbednosni režimi, bezbednosne zajednice* (Deutch, K. 1957; Adler, E. and Barnett. M. 1998), *bezbednosne zajednice praksi* (Adler, E. 2008, Pouliot, V. 2008 & 2010).

¹⁹⁸ Adler, E. and Barnett, M. (1998): *Security Communities*. Cambridge: Cambridge Studies in International Relations, pp. 30, 34.

¹⁹⁹ Vidi: Adler, E. and Barnett, M. (1998). *Security Communities*. Cambridge: Cambridge University Press.

²⁰⁰ Original: “[...] it is not only who we are that drives what we do; it is also what we do that determines who we are”. U: Pouliot, V. (2010), p. 5.

²⁰¹ Pujo citira Kitchen, V. (2009). “Argument and Identity Change in the Atlantic Security Community”. *Security Dialogue*. 40(1), pp. 95–114. U: Pouliot, V. (2010). *International Security in Practice: The Politics of NATO-Russia Diplomacy*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 39.

²⁰² Više o interpretativnoj metodologiji analize prakse u poglavlju o Metodološkom okviru istraživanja u ovoj disertaciji.

ness) kao pokretača prakse, treba doći do konstrukcije kolektivnog identiteta kao rezultata prakse kroz dekonstrukciju prakse.

Imajući u vidu pretpostavku da diplomatija može da se praktikuje u različitim tipovima međudržavnih odnosa,²⁰³ Pujo je na osnovu nivoa i kvaliteta praktikovanja diplomatije²⁰⁴ definisao kontinuum mogućih odnosa među državama: od *ratne zajednice* (eng. *war community*) u kojoj se simultano koriste organizovano nasilje i diplomatija, preko *zajednice nebezbednosti* (eng. *insecurity community*) u kojoj se diplomatska aktivnost odvija u senci pretnje upotrebe organizovanog nasilja, *neratne zajednice* (eng. *non-war community*) u kojoj je diplomatija normalizovana praksa i *bezbednosne zajednice* (eng. *security community*) u kojoj je diplomatija jedina očigledna praksa.²⁰⁵

On je dalje diplomatiju kao jedinu moguću praksu u međudržavnim odnosima razložio na tri indikatora²⁰⁶ – prakse koje ukazuju da je ovakvo ponašanje interiorizovano: 1) nezamislivost korišćenja sile/prinude i oružanih sukoba, 2) normalizacija rešavanja nesporazuma i sukoba, gde praktičari posmatraju sukobe kao normalnu praksu i diplomatiju kao najbolji način da se sukobi rešavaju i 3) svakodnevna saradnja na terenu. Pujo je u središtu pažnje praktičara i primenio na analizu promene praksi saradnje između Rusije i NATO u okviru Saveta za saradnju NATO i Rusija. Buzan i Viver²⁰⁷ ističu da prakse bezbednosne zajednice podrazumevaju i zajedničke sekuritizacije, odnosno imenovanje pretnji i pozivanje vanrednih odgovora.

²⁰³ Adler, E. and Greve, P. (2009). "When Security Community Meets Balance of Power: Overlapping Regional Mechanisms of Security Governance". *Review of International Studies*. 35 (S1), p. 66. Ovaj argument iznose i Emanuel Adler i Patriša Griv, tvrdeći da različite tipove bezbednosnih upravljanja ne razlikujemo po odsustvu ili prisustvu neke prakse, već prema kombinaciji ili konstelaciji praksi koja se upotrebljava (eng. *constellation of practices*). Oni navode primer da se prakse izgradnje poverenja (eng. *confidence-building measures*) razlikuju u odnosima zemalja u sukobu ili neposredno posle sukoba od onih koje već sarađuju. Na primer, posle sukoba u Jugoslaviji, deo mera za izgradnju poverenja bili su aranžmani za međusobnu kontrolu primene obaveza razoružanja, dok su recimo Nemačka i Francuska radile na unapređenju poverenja slanjem svojih oficira da služe u ministarstvima odbrane i vojskama druge, kako bi se što bolje upoznali i lakše mogli da sarađuju.

²⁰⁴ Pouliot, V. (2010). *International Security in Practice: The Politics of NATO-Russia Diplomacy*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 42.

²⁰⁵ Ibid. p. 43.

²⁰⁶ Pouliot, V. (2008). "The Logic of Practicality: A Theory of Practice of Security Communities". *International Organization*. 62(2), pp. 257-88.

²⁰⁷ Buzan, B. and Wæver O. (2009). "Macrosecuritisation and Security Constellations: Reconsidering Scale in Securitisation Theory". *Review of International Studies*. 35(2), pp. 254-76.

Tabela 4: Kontinuum međudržavnih odnosa

Adaptirano na osnovu Ilustracije Diplomacija u međunarodnim odnosima iz Pouliot, V. (2010). *International Security in Practice: The Politics of NATO-Russia Diplomacy*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 43.

Tip međudržavnih odnosa	Ratna zajednica – konfliktna formacija	Zajednica nezbezbednosti (eng. <i>insecurity community</i>)	Zajednica bez rata (eng. non-war community)	Bezbednosna zajednica (eng. security community)
Dominantne prakse	Diplomatija se koristi istovremeno sa organizovanim nasiljem	Diplomatija u senci organizovanog nasilja	Normalizovana diplomatija	Samoočigledna diplomatija

Dženifer Micen kritikuje argument o nezamislivosti oružanog sukoba kao indikator bezbednosne zajednice²⁰⁸ i ukazuje da nezamislivost konflikta ne mora biti znak poverenja, već psiholoških odbrana od teških osećanja i neizvesnosti. Ona je razvila originalan analitički okvir u skladu sa teorijom ontološke bezbednosti u kom prakse nezamislivost konflikta svrstava u odnosu na dve ose: a) empirijsku dostupnost svesti i b) prihvatljivost (normativna dimenzija). U skladu sa ovakvim shvatanjem, bezbednosna zajednica postoji samo ako sukobi i mogućnost upotrebe sile nisu potisnuti ili stigmatizovani. U skladu sa njenim shvatanjem, znak bezbednosne zajednice je kada se sukobima i teškim osećanjima koje idu uz njih može razgovarati i objasniti zašto je upotreba sile isključena iz međudržavnih odnosa ili ako je kvalitet odnosa toliko kvalitetan da je mirno rešavanje sukoba internalizovana zdravorazumska praksa.

²⁰⁸ Mitzen, J. (2016). Security Communities and the Unthinkabilities of War. *Annual Review of Political Science* 19(1), pp. 229–48.

Tabela 5: Varijacije zamislivosti upotrebe sile u međudržavnim odnosima

Tabela je u celosti preuzeta iz Mitzen, J. (2016). Security Communities and the Unthinkabilities of War. *Annual Review of Political Science* 19:1, p. 235

	Prihvatljivo	Neprihvatljivo
Dostupno mišljenju	O ideji se može razgovarati javno, npr. prilikom usvajanja javne politike	Delegitimizacija Stigmatizovana ili tabu tema. Razgovara se o njoj, ali se tretira kao nemoralna, loša.
Nedostupno mišljenju	Pozadinsko znanje, zdrav razum. O ideji se ne razgovara javno, niti promišlja, već se podrazumeva da je tako.	Potisnuta ideja

1.2.4. Zajednica prakse i balansiranje

Emanuel Adler i Patriša Griv su u svom tekstu iz 2009. godine²⁰⁹, ukazali na kompleksnost praksi u međunarodnim odnosima, ukazujući da različiti režimi upravljanja bezbednošću mogu da se preklapaju. Njihov doprinos multidimenzionalnom razumevanju stvarnosti je u tome što su ukazali da praksa bezbednosne zajednice može da se preklopi sa praksom ravnoteže snaga u međunarodnim odnosima, iako su logike ove dve prakse suprotne. Dok balansiranje podrazumeva prakse odmeravanja materijalnih snaga i resursa u odnosu na druge države, bezbednosna zajednica u analizi Adlera i Griv podrazumeva prakse: 1) uzdržavanja od primene sile, 2) zajedničke poduhvate, projekte i partnerstva, 3) prakse kooperativne bezbednosti, 4) diplomatiju i konsultacije kao prakse koja se izvodi bez razmišljanja, zdravo za gotovo, i 5) tendenciju širenja tih praksi na druge entitete.²¹⁰ Po njima, do preklapanja može doći u vremenu, geografski, funkcionalno i relaciono (relations). Temporalno preklapanje je evidentno kada istovremeno postoje (to jest praktikuju se) stari poredak odnosa i uvođenje novih praksi, pa je neizvesno koji obrazac će prevladati ili da li će biti kreirana nova hibridna

²⁰⁹ Adler, E. and Greve, P. (2009). "When Security Community Meets Balance of Power: Overlapping Regional Mechanisms of Security Governance". *Review of International Studies*. 35(1), pp. 59–84.

²¹⁰ Više detalja o specifičnim praksama unutar konstelacije praksi balansiranja vidi: Adler, E. and Greve, P. (2009). pp. 66–9, a o praksama unutar bezbednosne zajednice na str. 69–72 u istom tekstu.

praksa. Funkcionalno preklapanje²¹¹ balansiranja i bezbednosne zajednice može da se pokaže kada isti akteri imaju različite odnose u odnosu na oblast delovanja²¹² ili konkretno pitanje ili pak kada postoje razlike unutar delova birokratije koja praktikuje odnose sa drugom državom. Geografsko preklapanje je kada u geografskom prostoru države praktikuju odnose bezbednosne zajednice sa jednim delom država aktivnih u tom regionu, a istovremeno balansiraju u odnosu na druge aktere koji deluju na istom prostoru. Primer za relaciono preklapanje²¹³ jeste kada u jednom odnosu istovremeno postoje obe logike. Oni navode kao primer odnos Grčke i Turske koje su i dalje u zamrznutom konfliktu i balansiraju snage, mada u manjoj, dok istovremeno učestvuju u okviru iste bezbednosne zajednice – NATO. Ovo je argument koji međunarodni akteri koriste kad se protive proširenju Evropske unije ili NATO na zemlje sa nerešenim bilateralnim pitanjima. I dok obe prakse mogu opstajati po automatizmu, bez svesnog promišljanja strategije,²¹⁴ može doći i do promene strategije, posebno posle kritičnih tačaka preokreta, kao što su kraj ratnih sukoba ili događaji tokom kojih se menjaju percepcije mogućeg, kao što je bio slučaj terorističkih napada na Njujork i Vašington 11. septembra 2001. godine.²¹⁵ U svakom slučaju, modeli preklapanja konfliktne logike balansiranja i mirnog rešavanja sukoba ukazuju da do promene u međudržavnim odnosima ne dolazi na linearan način, kroz napredovanje u jednom smeru, već da se obrasci društvenih odnosa menjaju pod uticajem starih praksi i novih praksi.²¹⁶

Posebno je važan njihov doprinos proširenju razumevanja regiona sa geografskog koncepta (gde smo? Ili gde su?), ili društvenoj ili kognitivnoj kategoriji granica u odnosu na identitet (ko smo? ko su?), ka praktičnom poimanju regiona, koje se oslanja na analizu praksi (šta rade/radimo? kako to rade/radimo?).²¹⁷ Ovakav pristup regionu omogućava da odnose u okviru njega ne tretiramo kao monolitni kvalitet, već da razaznamo multidimenzionalnost praksi. Upečatljiv primer koje ovo dvoje autora navode su odnosi

²¹¹ Adler, E. and Greve, P. (2009). "When Security Community Meets Balance of Power: Overlapping Regional Mechanisms of Security Governance". *Review of International Studies*. 35(1), p. 79.

²¹² Na primer, privreda može da razvija odnose saradnje, dok bezbednosne snage još uvek odigravaju balansiranje snaga.

²¹³ Adler, E. and Greve, P. (2009). "When Security Community Meets Balance of Power: Overlapping Regional Mechanisms of Security Governance". *Review of International Studies*. 35(1), pp. 79–80.

²¹⁴ Pouliot, V. (2008). "The Logic of Practicality: A Theory of Practice of Security Communities". *International Organization*. Cambridge University Press. 62(2), pp. 257–88.

²¹⁵ Adler, E. and Greve, P. (2009). "When Security Community Meets Balance of Power: Overlapping Regional Mechanisms of Security Governance". *Review of International Studies*. 35(1), p. 80.

²¹⁶ Ibid. p. 83.

²¹⁷ Ibid. p. 62.

Evropske unije i Sjedinjenih Američkih Država u odnosu na napad na Irak posle 11. septembra 2001. godine. Oni ukazuju da je praksa rešavanja sukoba unutar evroatlantske bezbednosne zajednice mirnim putem zadržana, te da ni u jednom trenutku nije došlo do balansiranja materijalnih snaga, već da je došlo do „balansiranja praksi“, to jest do bitke oko toga koja praksa će prevladati kao odgovor na zajedničku pretnju – unilateralna reakcija ili traženje odgovora u multilateralnim organizacijama. Njihov doprinos je značajan jer omogućava ponovo da shvatimo da bezbednosne zajednice prakse nisu samo „zone mira“, nego da odnosi unutar zajednice ne moraju biti harmonični, to jest da one mogu biti i poprište sukoba, ali i uključeni u ratne sukobe van zajednice.

1.2.5. Kritika koncepta zajednice prakse

Buger i Gadinger navode dve glavne kritike koncepta. Prva kritika primene koncepta zajednice praksi u međunarodnim odnosima jeste sumnja da logiku interakcije zajednice praksi unutar organizacija ne možemo prepisati na međudržavni nivo gde su manje intenzivne interakcije. Vengerov koncept se zasniva na intenzivnim svakodnevnim interakcijama, na takozvanom međusobnom angažmanu članova koje omogućavaju učenje i koheziju unutar grupe. Braun i Dugid²¹⁸ prepostavljaju da je ovakav kvalitet interakcija moguć samo unutar grupa koje okupljaju manji broj ljudi, dok je za veće grupe pogodnije koristiti termin mreža praksi, kako bi se ukazalo na labaviji kvalitet odnosa među članovima. Roberts²¹⁹ takođe ukazuje da nije u pitanju samo obim ili nivo lociranja zajednica praksi, već i kako se zajednice praksi postavljaju u odnosu na kontekst u kom deluju, to jest da li je tada bitnije analizirati ugnježđenost zajednica unutar zajednica, na primer nacionalnih profesionalaca (npr. srpskih policajaca) unutar međunarodne zajednice praksi (npr. regionalnu policijsku zajednicu praksi) u odnosu na pripadanje naciji. Na važnost ove primedbe ukazuje i sociologija profesija u kojoj je odavno istaknuto da su profesionalni identiteti su sadržani/ukotvljeni u drugim identitetima (eng. *contained community*),²²⁰ npr. nacionalnom ili rodnom, a u odnosu na koje istovremeno pokušavaju da se određuju/razlikuju.

²¹⁸ John, S.B. and Duguid, P. (2001). “Knowledge and Organization: A Social-Practice Perspective”. *Organization Science*. 12(2), p. 205.

²¹⁹ Roberts, J. (2006). “Limits to Communities of Practice”. *Journal of Management Studies*. 43(3), p. 630.

²²⁰ Goode, W. (1957). Community Within a Community: The Professions. *American Sociological Review*. 22(2), pp. 194–200.

Druga kritika jeste da koncept zajednice praksi zamagljuje, odnosno da nedovoljno pažnje posvećuje pitanjima hijerarhije i odnosa moći unutar zajednice. Maršal i Rolison ukazuju recimo da načelo pregovaranja značenja unutar zajednice praksi kroz interakcije, može pogrešno da ukaže na to da se do zajedničkih značenja dolazi na „miran i konsenzualni način”,²²¹ a znamo da često unutar zajednica praksi može doći do sukoba oko značenja, kao i da se dešava nametanje značenja. Takođe, zajednica prakse ne naglašava ulogu onih koji održavaju red ili policiraju odnose unutar zajednice. Slična primedba je da zajednice prakse mogu da budu otporne na učenje zbog moćnih pozicija unutar ili u odnosu na druge zajednice praksi.

Treća primedba jeste da kombinovanje termina zajednica i praksa može ići na uštrb razumevanja teorije prakse, odnosno da može da se sklizne sa analiziranja procesnog, uvremenjenog i konfliktnog karaktera interakcija na kvalitete zajednice poput zajedničkih uverenja i ideja. Ovo za posledicu može imati „statičko, ahistorijsko razumevanje praksi, u kojem održavanje prakse prevlađuje nad mogućnošću promene, i udruživanje među ljudima preplavljuje materijalnost praksi.”²²²

1.3. Prakseologija Pjera Burdijea

Pjer Burdije je jedan od najvažnijih teoretičara praksi u društvenim naukama. Ivana Spasić, jedna od najboljih poznavalaca njegove misli u domaćim društvenim naukama, navodi da je Burdijeva sociologija i poznata pod imenima „sociologija društvenih praksi”, „društvena prakseologija” ili „sociologija strategija”.²²³ Zorica Ivanović kaže da je:

„osnovni cilj Pjera Burdijea, kao i drugih teoretičara prakse, bio da u društvenu teoriju uvedu čoveka kao subjekta društvenih i istorijskih procesa [...] ovaj autor ukazuje na povezanost između kulturnih, socijalnih i ekonomskim aspekata

²²¹ Marshall, N. and Rollinson, J. (2004). “Maybe Bacon Had a Point: The Politics of Interpretation in Collective Sensemaking”. *British Journal of Management*. 15(S1), p. 74.

²²² Nicolini, D. (2013). *Practice Theory, Work, and Organization – An Introduction*. Oxford University Press, p. 94.

²²³ Spasić, I. (2004). “Habitus, praksa, polje: Pjer Burdije”. U: Spasić, I. *Sociologije svakodnevnog života*. Beograd: Zavod za udžbenike, str. 285.

prakse i istovremeno naglašava racionalne aspekte i strategije kao jedan od suštinskih elemenata koje oblikuje ponašanje pojedinca.”²²⁴

Ipak, njegova misao je i kreirana i primenjivana u različitim disciplinama društvenih nauka, pre svega za proučavanje fenomena unutar jedne države. Tek krajem osamdesetih godina 20. veka, burdijeovski konceptualni aparat inspirisao je i studije međunarodnih odnosa i to pre svega zaslugom rasprostranjenosti njegovih ideja u okviru francuskih akademskih institucija, odakle su i potekli neki od autora u međunarodnim odnosima koji primenjuju njegove koncepte u proučavanju međunarodnih fenomena. Ole Viver (Ole Wæver)²²⁵ je ovu grupu naučnika nazvao Pariska škola,²²⁶ kako bi se razlikovali u odnosu na takozvanu Kopenhašku školu, s kojom su se sporili o prirodi sekuritizacije, odnosno tretiranja nekog pitanja kao bezbednosnog. Ovaj naslov ne odgovara raznovrsnosti promišljanja Burdijea u međunarodnim odnosima, jer iako je Didiје Bigo, glavni autor koji je analizirao međunarodne odnose burdijeovskim čitanjima i dalje angažovan i u Francuskoj, mnogi od njegovih bivših učenika i drugih teoretičara međunarodnih odnosa burdijeovske provinijencije nisu.²²⁷

²²⁴ Ivanović, Z. (2008). „Pogled na savremene transformacije antropološke teorije i prakse”. *Antropologija*, 6, str. 107.

²²⁵ Wæver, O. (2004). “Aberystwyth, Paris, Copenhagen. New ‘Schools’ in Security Theory and their Origins between Core and Periphery”. *Paper presented at the Annual Convention of the International Studies Association*. Montreal, Copenhagen: Copenhagen University; Ažurirana verzija istog argumenta postoji i u: Wæver, O. (2013). “Aberystwyth, Paris, Copenhagen: the Europeaness of new ‘schools’ of security theory in an American field”. In: Tickner, A.B. and Blaney, D.L. (eds.). *Thinking International Relations Differently*. London and New York: Routledge, pp. 48–71.

²²⁶ Pre Pariske škole, ideje Burdijea u međunarodnim odnosima ispitali su Ričard Ešli (Richard Ashley) i Stefano Gucini (Stefano Guzzini), ali su tek sa publikacijama Dijea Bigoa ovi koncepti postali vidljiviji u najpoznatijim časopisima međunarodnim odnosima. Vidi: Ashley, R. K. (1987). “The Geopolitics of Geopolitical Space: Toward a Critical Social Theory of International Politics”. *Alternatives: Global, Local, Political*, 12(4), pp. 403–34. i Guzzini, S. (2000). “A Reconstruction of Constructivism in International Relations”. *European Journal of International Relations*, 6(2), pp. 147–82.

²²⁷ Na primer, Džef Hajsman (Jef Huysmans), Majkl Vilijams (Michael Williams), Trine Vilimsen Berling (Trine Villumsen Berling), Vinsent Pujo (Vincent Pouliot) i Rebeka Adler-Nisen (Rebecca Adler-Nissen). Većina ovih autora je sarađivala i u pripremi knjige prvi put objavljene 2012. koju je uredila Adler-Nissen, R. (2013b). *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*. London: Routledge. Za analizu tzv. Pariške škole, vidi tekst: Bigo, D. and McCluskey, E. (2018). “What is a Paris Approach to (In)Securitization? Political Anthropological Research for International Sociology”. In: Gheciu, A. and Wolgorth, W. (ed.) *The Oxford Handbook of International Security*, Oxford Handbooks Online. Dostupno na: www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780198777854.001.0001/oxfordhb-9780198777854-e-9 [pristupljeno 20. decembra 2018.].

Rebeka Adler-Nissen, urednica monografije posvećene primeni Burdijeovih koncepata u međunarodnim odnosima,²²⁸ na početku knjige se s pravom pita „da li je međunarodnim odnosima potreban još jedan mrtav francuski mislilac”²²⁹ i navodi nekoliko argumenata u prilog tezi zašto burdijeovska prakseologija omogućava nove uvide u razumevanju međunarodnih odnosa. Prvi je doprinos Burdijeve prakseologije da „omogućava da uvidimo kako se kroz svakodnevne prakse kreiraju međunarodni odnosi”.²³⁰ Ovo za posledicu ima da se pored država i političkih elita, kao činioci međunarodnih odnosa prepoznaju i neki akteri koji su do tada bili zanemareni, poput državnih službenika, privatnog sektora bezbednosti, nedejavnih aktera ili običnih građana. Istraživanje praksi u međunarodnim odnosima otvara ovu naučnu disciplinu i za proučavanje diskurzivnih, vizuelnih i otelotvorenih praksi, odnosno raznovrsnijih sadržaja nego što su tradicionalni međunarodni odnosi i obogaćuje je uvidima iz drugih društvenih nauka, pre svega iz sociologije. Emanuel Adler u predgovoru iste knjige²³¹ tvrdi da će na taj način biti proučavani fenomeni međunarodne politike, poput nesvesnih i neupitnih pretpostavki delovanja aktera (pozadinsko znanje) koji nisu u dovoljnoj meri teorijski obrađeni u međunarodnim odnosima.

Drugi doprinos jeste prevazilaženje statičkog razumevanja koncepta države. Za razliku od uobičajenih pristupa u međunarodnim odnosima, gde se država tretira kao akter međunarodnih odnosa, Burdije je analizira kao prostor unutar koga su pozicije sa kojih se različiti akteri takmiče da nametnu svoju principe vizije uređenja društva²³² [i međunarodnih odnosa]. Na ovaj način se prevazilazi problematičan pristup međunarodnih odnosa državi kao „crnoj kutiji”, odnosno pristup svim državama kao posednicima sličnih materijalnih ili diskurzivnih obeležja. Detaljnije o burdijeovskom konceptu suverenosti i države kasnije u tekstu.

Treći doprinos Burdijea je prevazilaženje dihotomije koja postoji u nauci u objašnjenjima društvenih fenomena između potencijala ljudskog delovanja (dejstvenost,

²²⁸ Adler-Nissen, R. (2013b). “Introduction” In: Adler-Nissen, R. (ed.). *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*. London: Routledge, pp. 1–23.

²²⁹ Ibid. p. 1.

²³⁰ Ibid.

²³¹ Adler, E. (2013). “Preface” In: Adler-Nissen, R. (ed.). *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*. London: Routledge, p. xv.

²³² Pouliot, V. and Merand, F. (2013). “Bourdieu’s Concepts: A Political Sociology of International Relations”. In: Adler-Nissen, R. (ed.). *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*. London and New York: Routledge, p. 36.

eng. *agency*)²³³ i društvenog sistema ili strukture. Vinsent Pujo i Frederik Merand vide ovaj pokušaj prevazilaženja zamke objektivizma i subjektivizma u društvenim naukama kreiranjem relacione ontologije kao najznačajniji doprinos Burdijea. Pod relacionom ontologijom razumemo pristup u filozofiji nauke koji na pitanje šta postoji i od kakvih fenomena je svet, odgovara da su to odnosi ili interakcije. Ovaj pristup se razlikuje od onih koji pretpostavljaju da različiti entiteti i različite objektivne strukture, materijalne ili društvene, uslovljavaju delovanje ljudi. Primer objektivističkog pristupa u međunarodnim odnosima je neorealizam. Burdijeovo razumevanje se razlikuje i od subjektivističkog pristupa koji prednost daje dejstvenosti pojedinca i zanemaruje i različite strukture ograničavaju mišljenje i akciju i način na koji ljudi predstavljaju svet.

„Da bi izbegao dilemu objektivizam-subjektivizam, Burdije usmerava pažnju na prakse koje vidi kao ishod dijalektičkog odnosa između strukture i dejstvenosti.“²³⁴

Pored praksi, on uvodi i pojmove *habitusa* (oteletvorene društvenosti i istoričnosti u sposobnosti pojedinca) i *polja* (objektivizovane društvenosti u sistemu pozicija). Habitus u sebi ima upisana usmerenja (dispozicije) iz lične istorije pojedinca i kolektivne istorije društva u kome je socijalizovan i koje ga navode na izvođenje određenih vrsta praksi. Dispozicije ne određuju ponašanje, već ga usmeravaju, a pojedinac se konstantno prilagođava u odnosu na poziciju koju zauzima u polju.²³⁵ Polje je društvena struktura ustrojena oko tri dimenzije: pozicija moći, pravila koja se uzimaju zdravo za gotovo i pitanja o kojima se vodi borba. Ovaj pojam je posebnu pažnju dobio u međunarodnim odnosima jer je omogućio sagledavanje dinamike odnosa van okvira tradicionalnih nivoa analize. Pujo i Merand²³⁶ ističu da je privlačnost Burdijeovih ideja među istraživačima međunarodnih odnosa upravo u tome što se on bavio temama važnim za ovu disciplinu,

²³³ Vidi objašnjenja pojma dejstvenost (eng. *agency*) na početku teoretskog poglavlja ili u prilogu Pojmovnik.

²³⁴ Ricer, Dž. (2012). *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*. Beograd: Službeni glasnik, str. 280.

²³⁵ Pouliot, V. and Merand, F. (2013). "Bourdieu's Concepts: A Political Sociology of International Relations". In: Adler-Nissen, R. (ed.). *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*. London and New York: Routledge, p. 29.

²³⁶ Ibid. p. 36.

poput odnosa moći, konfliktne dinamike i hijerarhijskih struktura. Burdije se smatra i jednim od najvažnijih teoretičara dominacije,²³⁷ odnosno razumevanja mehanizama moći i potčinjavanja, što je i jedna od centralnih tema u međunarodnim odnosima.

Relaciona ontologija Burdijea podrazumeva da su „prakse ili društvene aktivnosti rezultat susreta interakcije između habitusa i polja ili između dispozicija i pozicija.“²³⁸ O svakom od navedenih pojmova će biti više reči u objašnjenju osnovnih koncepata njegove misli: *habitus*, *polje*, *doksa*, *kapital*, itd. Ovi pojmovi su međusobno povezani i pokušavaju da ukažu kako prakse nastaju i kako se reprodukuju.

Kao četvrti doprinos, Pujo i Merand²³⁹ navode da je Burdije lično fokusiran na empirijska istraživanja i da je veliki protivnik „teoretisanja iz fotelje“. Promišljanju sopstvenog bogatog iskustva istraživanja na terenu u Alžiru i u Francuskoj, on je doprineo i konceptom refleksivnosti, to jest refleksivnom epistemologijom. Za više detalja vidi poglavlje o metodologiji u ovoj disertaciji.

U nastavku će biti prikazana najsazetija objašnjenja burdijeovskih koncepata, a svaki od koncepata dodatno će biti razložen na delove, njegova primena ilustrovana u međunarodnim odnosima i predstavljene neke od kritika.

1.3.1. Habitus

Habitus²⁴⁰ je nastao iz Burdijeove upitanosti kako pojedinac zna da „odigra u pravom trenutku, brzo i bez razmišljanja, pravi potez“, to jest da reaguje brzo i na odgovarajući način u odnosu na dato okruženje, kao da je to prirodno”.²⁴¹ Drugim rečima, kako znamo da se ponašamo na društveno razumljiv način u skladu sa svojim društvenim

²³⁷ Birešev, A. (2014). *Orionov vodič – Otkrivanje dominacije u sociologiji Pjera Burdijea*. Beograd: Institut za društvenu teoriju i filozofiju.

²³⁸ Pouliot, V. and Merand, F. (2013). “Bourdieu’s Concepts: A Political Sociology of International Relations”. In: Adler-Nissen, R. (ed.). *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*. London and New York: Routledge, p. 30.

²³⁹ Ibid. p. 25.

²⁴⁰ Metafore koje se u literaturi koriste za objašnjenje habitusa su: osećaj za pravila igre, druga koža, mentalna ili kognitivna struktura, interiorizovana ili otelovljena društvena struktura, društvena obučenost ili uvežbanost da se donese prava odluka za datu situaciju, sistem inkorporiranih obrazaca opažanja, mišljenja i delanja...

²⁴¹ Burdije, P. „Društveni prostor i simbolička moć“. U: Spasić, I. (1998 [1986]). *Interpretativna sociologija – sociološka hrestomatija*. Beograd: Zavoda za udžbenike i nastavna sredstva, str. 143.

položajem i prilagođavamo različitim situacijama, a da to naše ponašanje bude razumljivo drugim članovima zajednice.

Ključ u njegovom shvatanju su nerefleksivna usmerenja koje on zove *dispozicije* koje usvajamo socijalizacijom, i to ne samo u okviru porodice već i u okviru nekog društvenog položaja (klase, nacije, rase, profesije). Pored termina dispozicija, za Džordža Ricera postoji još i „mentalna ili kognitivna struktura kroz koju se ljudi bave društvenim svetom [...] kroz koje opažaju, shvataju, vrednuju i procenjuju društveni svet. Kroz ove sheme ljudi istovremeno stvaraju, opažaju i procenjuju svoje prakse.”²⁴² Značaj dispozicija je u tome što usmeravaju delovanje. Ivana Spasić objašnjava da „mentalne i telesne matrice [...] usmeravaju delovanje – od najautomatskijih radnji (držanje, način govora, ponašanje za trpezom), preko osnovne orijentacije u svetu (osnovne sheme klasifikacije), do vrednosnih orijentacija.”²⁴³

Važno je napomenuti da je habitus „svojstvo društvenih agenata” koji mogu biti pojedinci, grupe ili institucije.²⁴⁴ Primer habitusa neke grupe su profesionalne kulture. Velika većina policajaca u svetu praktikuje slične prakse, mada se razlikuju i habitusi policajaca iz različitih institucija i zemalja, jer su oblikovani u drugačijim društvenim i istorijskim kontekstima. U međunarodnim odnosima poznat je rad Ivera Nojmana, koji je studirao habitus diplomata,²⁴⁵ odnosno šta znači ponašati se, govoriti, delati iz diplomatije, a bez potrebe da se ova znanja verbalizuju. On je čak napisao posebnu studiju o praksi obroka u diplomatiji,²⁴⁶ to jest kako se odabirom i načinom serviranja jela i pića tokom obroka u različitim diplomatskim praksama, poput medijacije, pregovora ili bilateralnih sastanaka, posreduje između zemalja. Postoje i studije praksi novih zanimanja u međunarodnim odnosima koje obavljaju ljudi različitih profesija i ne dele jedinstveni habitus ili koji prave novi.²⁴⁷ Primer je studija Rebeke Adler-Nisen o kreiranju habitusa evropskog diplomate u okviru nove diplomatske službe EU.

²⁴² Ricer, Dž. (2012). *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*. Beograd: Službeni glasnik, str. 282.

²⁴³ Spasić, I. (2004). „Habitus, praksa, polje: Pjer Burdije”. U: Spasić, I. *Sociologije svakodnevnog života*. Beograd: Zavod za udžbenike, str. 292.

²⁴⁴ Petrov, A. (2015). *Pjer Burdije*, Beograd: Orion Art i Fakultet za medije i komunikacije, str. 25.

²⁴⁵ Neumann, I.B. (2012). *At Home with the Diplomats: Inside a European Foreign Ministry*. Ithaca: Cornell University Press.

²⁴⁶ Neumann, I.B. (2013). *Diplomatic Sites: A Critical Enquiry*. Oxford: Oxford University Press.

²⁴⁷ Adler-Nissen, R. (2013). „European diplomats: State nobility and the invention of a new social group”. In: Kauppi, N. and Madsen, M.R. (eds.). *Transnational Power Elites: The New Professionals of Governance, Law and Security*. Routledge, pp. 65–80.

Vinsent Pujo²⁴⁸ sumira četiri elemenata koncepta habitusa. Prvi je istoričnost koncepta.²⁴⁹ Naš „osećaj za igru” nastao je na osnovu konkretnog istorijskog iskustva pojedinca i grupe kojoj pripada. Lična i kolektivna istorija su na nesvesnom nivou upisani u vodeća usmerenja i principe koji diktiraju delanje pojedinca (*dispozicije*), odnosno utiču na njegovu percepciju situacije, promišljanje u skladu sa pozicijom unutar polja i delanje. I dok je uticaj ličnih iskustava intuitivno jasan, uticaj kolektivne istorije zahteva dodatna objašnjenja. Kolektivna istorija i iskustva usvajaju se tokom socijalizacije, odnosno rezultat su dugog procesa učenja i obučavanja u odnosu sa drugim članovima zajednice. To su svi oni stavovi, ponašanja, koja (ne) objašnjavamo rečenicom „to tako funkcioniše ili to se tako radi”. Ivana Spasić ističe da se uputstva koja stičemo kroz socijalizaciju:

„ne prenose prevenstveno kroz svest, nego putem sugestija sadržanih u prividno najbeznačajnijim vidovima stvari, situacija ili praksi svakodnevice koje se bitno tiču telesnosti (držanje i način hoda, gestikulacija, mimika, način unošenja hrane) i običnog govora (naglasak, rečnik, sintaksa). Tako se strukture habitusa upisuju u telo kao „živu beležnicu“ preko gotovo neprimetnih sugestija, koje su zapravo bremenite značenjem i predstavljaju zapovesti, opomene i pretnje.”²⁵⁰

Burdijeva pretpostavka je da će oni koji zauzimaju istu poziciju u društvu obično imati sličan habitus²⁵¹ jer: „Sadašnji i prošli položaj u društvenoj strukturi su ono što pojedinci kao fizička lica nose sa sobom uvek i svuda, u obliku habitusa koji nose kao odelo”.²⁵² Pored postojanosti unutar jedne grupe, habitus se je i *prenosiv* (eng. *transposable*), odnosno može se prenositi iz jednog polja u drugo. U međunarodnim odnosima je više radova analiziralo kako je habitus socijalizovan na nacionalnom nivou uticao na kreiranje transnacionalnog habitusa. Na primer, Virdžini Giradon (Virginie

²⁴⁸ Pouliot, V. (2008). “The Logic of Practicality: A Theory of Practice of Security Communities”. *International Organization*. 62(2), pp. 273–4.

²⁴⁹ Ibid. p. 273.

²⁵⁰ Spasić, I. (2004). „Habitus, praksa, polje: Pjer Burdije” u Spasić, I. *Sociologije svakodnevnog života*, Beograd: Zavod za udžbenike, str. 292–3.

²⁵¹ Ricer, Dž. (2012). *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*. Beograd: Službeni glasnik, str. 282.

²⁵² Burdije, P. (1999). *Nacrt za jednu teoriju prakse. Tri studije o kabilskoj etnologiji*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, str. 166.

Guiraudon)²⁵³ analizira kako nacionalni habitus evropskih zemalja utiče na formiranje transnacionalnog polja migracija.

Drugi element habitusa je praktični osećaj, koji se usvaja praksom i direktnim angažmanom i telesnim iskustvom sveta. Ovaj aspekt se još naziva pozadinsko, neartikulisano, otelotvoljeno ili praktično znanje koje se stiče delanjem, odnosno direktnim telesnim iskustvom sveta i koje nas usmerava kako da se ponašamo u skladu sa svojim društvenim položajem. Ricer ističe da tu vrstu podrazumevanog znanja često nismo u stanju ni sami sa sobom da preispitamo, „niti smo u stanju da ga kontrolišemo našim voljnim aktima”.²⁵⁴ Novina u Burdijeovoj analizi jeste isticanje nekognitivnih kulturnih osnova, kroz naglašavanje da je telo (*hexis*) „sredstvo pamćenja spoljnih nadražaja i utisaka kao i kulturnih koncepata i kategorija.”²⁵⁵ Dakle, Burdije preko „telesnog čita društveno i preko društvenog objašnjava telesno.”²⁵⁶ Ovo je u suprotnosti sa tada dominantnim teorijama koje su uzimale jezik i diskurse kao glavni model za analizu i tumačenje društvenih fenomena. Neverbalna komunikacija je specifična za različita društva, a vrlo često jasno oslikava i društvenu poziciju pojedinca u zajednici (na primer način držanja, oblačenja, postavljanja u različitim društvenim situacijama). Telesno može biti izraz i profesionalne kulture. U istraživanju koje je autorka ove disertaciju obavila o položaju žena u srpskoj policiji,²⁵⁷ pogotovo tokom grupnih razgovora u fokus grupama, fizička snaga i izdržljivost su vrlo često navođene kao preduslov za obavljanje policijskog posla, što implicitno podrazumeva da žene nikada neće moći da budu 100% policajci. Pored toga, Dženet Čan u studiji o policijskoj kulturi navodi kako habitus fizički ispoljava policijsku kulturu kroz načine nošenja uniforme, ali i načine „hodanja, govora, stajanja, gledanja, sedenja”²⁵⁸ koji treba da prenesu autoritet i disciplinu policijskog profesionalca.

²⁵³ Guiraudon, V. (2001). *Controlling a New Migration World*. London: Routledge.

²⁵⁴ Ricer, Dž. (2012), *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*. Beograd: Službeni glasnik, str. 284.

²⁵⁵ Ivanović, Z. (2008). Pogled na savremene transformacije antropološke teorije i prakse. *Antropologija*, 6, str. 109.

²⁵⁶ Birešev, A. (2014). *Orionov vodič – Otkrivanje dominacije u sociologiji Pjera Burdijea*. Beograd: Institut za društvenu teoriju i filozofiju, str. 48.

²⁵⁷ Stojanović Gajić, S. i Aurelija, Đ. (2017). *Položaj žena u Policiji Srbije* (neobjavljeno).

²⁵⁸ Chan, J. (2004). Using Pierre Bourdieu's Framework for Understanding Police Culture. *Droit et Société*. 56-7, p. 338.

Treće, habitus je relacioni fenomen, u kome se dispozicije ili usmerenja usvajaju kroz intersubjektivne interakcije. Dakle, habitus nam se ne usađuje, dispozicije se formiraju i menjanju odnosom sa drugim ljudima, unutar mikro okruženja, ali i unutar socijalizacije u okviru većih kolektiva, kao što su profesija, društvo, država itd.

Četvrto, habitus je dispozicioni pojam,²⁵⁹ gde mentalna slika koja usmerava delatnike ka jednoj ili drugoj praksi zavisi od situacije i njihove pozicije u toj situaciji. Burdije ističe da dispozicije mogu biti „i sistem obrazaca iz kojih potiče praksa, ali i sistem obrazaca opažanja i vrednovanja prakse.”²⁶⁰ Habitus vrednuje na nekoliko načina. Jedna je klasifikaciona dimenzija dispozicija koju ilustruje sledeći Burdijeov citat:

„Habitus sadrži u sebi *sense of one's place* (smisao za svoje mesto) i *sense of other's place* (smisao za mesto drugoga). Na primer, za odevni predmet, komad nameštaja ili knjigu kažemo ,to deluje malograđanski' ili ,to deluje intelektualno'.”²⁶¹

U ovom citatu je ukazano da dispoziciona dimenzija habitusa usmerava i naše nade, očekivanja, aspiracije, sklonosti, ukuse (afektivna dimenzija). Dženet Čan²⁶² je primenila koncept habitusa na policijsku profesiju i sistematizovala nekoliko vrsta dispozicija unutar ove profesije. Prvo je aksiomatsko znanje – *doksa* (eng. *axiomatic knowledge*), koje odgovara na pitanje zašto se stvari rade na određeni način. Literatura iz sociologije ukazuje da policajci često smatraju da obavljaju misiju, ne posao, jer se i žrtvuju za društvo. Stoga im je dozvoljeno više slobode nego drugim profesijama. Druga vrsta znanja je rečničko znanje (eng. *dictionary knowledge*), to nije samo pitanje žargona, već klasifikacije ljudi sa kojima stupaju u kontakt, na grupe poput: ugledne takmace, sumnjive, policijskog plena ili one koji zaslužuju loš tretman, itd. Treće je direktorijumsko znanje (eng. *directory knowledge*), a to je koje metode policijskog rada

²⁵⁹ „Dispozicija označava [...] *način bitisanja, uobičajeno stanje* (naročito tela), posebno *predispoziciju, težnju ili sklonost*”. U: Burdije, P. (1999). *Nacrt za jednu teoriju prakse*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str. 224 (kurzivi u originalu).

²⁶⁰ Burdije, P. „Društveni prostor i simbolička moć”. U: Spasić, I. (1998). *Interpretativna sociologija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str. 150.

²⁶¹ Burdije, P. „Društveni prostor i simbolička moć”. U: Spasić, I. (1998). *Interpretativna sociologija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str. 150.

²⁶² Chan, J. (2004). Using Pierre Bourdieu's Framework for Understanding Police Culture. *Droit et Société*. 56-7, pp. 327–46.

idu uz koju situaciju. Ona navodi da zbog nesigurnosti koja prati policijski posao, policajci moraju često da „donose odluke na osnovu iskustva, zdravog razuma, da koriste diskreciju u odlučivanju, pre nego apstraktnu teoriju o policijskom radu, zakone i policijske propise.“²⁶³ Četvrto je znanje iz recepta (eng. *recipe knowledge*), to jest normativni aspekt policijske kulture koji odgovara na pitanja o tome koje su vrednosti važne, šta treba i ne treba da se radi. Na primer, jedna od vrednosti unutar policijske profesije je zavet ćutanja, to jest solidarnost među policajcima kada su osumnjičeni. I na kraju je telesno znanje (eng. *bodily knowledge*) – *heksis* o kome je već bilo reči.

Važno je pojasniti da dispoziciona dimenzija habitusa ne znači da habitus automatski proizvodi unapred poznata ponašanja. Dispozicije ili mentalne kategorije sugerišu moguće tipove aktivnosti, odnosno „principe po kojima ljudi prave izbor i odabiraju strategije koje će upotrebiti u društvenom svetu. Kao rezultat toga, ljudi [...] nisu strukturni narkomani (ljudi koji nisu sposobni da se odupru snazi dejstva društvenih struktura) [...] Ljudi svesno prave izbor, ali „nisu ni potpuno racionalni [...]; oni se ponašaju razborito, imaju smisao za praktično.“²⁶⁴

Inicijalno je habitus predstavljen kao „generativni princip prakse [...] koji može da se ispolji na više načina“²⁶⁵ zavisno od situacije i uslova. Stoga je praksa relativno predvidljiva u predvidljivim okolnostima, ali u promenjenim okolnostima može nastati i promena prakse, mada se to retko dešava odjednom, u celosti, već obično nastaju novi hibridni habitusi koji kombinuju neka od starih usmerenja sa novim. I sam Burdije ukazuje da oslanjanje na habitus zavisi od situacije i pozicije koju pojedinac zauzima u toj situaciji:

„stepen u kom možemo da predamo sebe automatizmu praktičnog osećaja zavisi od situacije i oblasti aktivnosti, kao i pozicije koju zauzima u društvenom prostoru: onaj koji je 'na svom pravom mestu' u društvenom svetu može više da se prepusti zdravorazumskom praktičnom osećaju – dispozicijama, nego onaj koji zauzima neobičajene pozicije [...] i koji će verovatno više prizvati svesnu

²⁶³ Chan, J. (1997). *Changing Police Culture*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 79.

²⁶⁴ Ricer, Dž. (2012). *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*. Beograd: Službeni glasnik, str. 284.

²⁶⁵ Bourdieu, P. (1980), p. 105.

refleksiju nepisanih pravila koje drugi uzimaju zdravo za gotovo, zato što su neprilagođeni u situaciji da prate i koriguju ono što ih u toj situaciji čini neprilagođenima ili neprikladnim ponašanjima.”²⁶⁶

Ana Birešev navodi da je prekretnica za Burdijeovo shvatanje habitusa bilo kad je otkrio da jedna praksa koja se smatrala tipičnom za kabilsku zajednicu u Alžiru, a to je brak sa sestrom od strica, prisutna u svega 3-4% svih brakova i da u tim slučajevima razlozi variraju.²⁶⁷ Tada je uveo i koncept strategija „polusvesno ocrtavanje pravca delanja i slede koraka, s posebnim naglaskom na vremenskoj dimenziji, u okolnostima manje-više čvrstih materijalnih i simboličkih struktura koje definišu prostor i granice mogućnosti.”²⁶⁸

1.3.1.1. Reprodukcija i mogućnost promene habitusa

Većina autora čita habitus kao mehanizam društvene reprodukcije, dok je rasprava o njegovoj promenljivosti ključna za razumevanje važnosti potencijala dejstvenosti. Burdije ukazuje da habitus nije nepromenljiva, fiksirana struktura, već se neprekidno menja, malo po malo, jer ga pojedinci, kroz praksu, neprekidno oblikuju i prilagođavaju. Ana Birešev navodi da je:

„delanje pojedinca upravljeno prema izvesnom broju implicitnih principa, koji regulišu ponašanje i svih ostalih pripadnika zajednice, ali da ima prostora za neznatna odstupanja budući da ih dotični dejstvenik kombinuje na jedinstven način i u zavisnosti od toga ko mu je i na koji način uputio izazov [...] Usklađeni habitusi proizvode prakse koje su usklađene tek toliko da održavaju igru oko

²⁶⁶ Bourdieu, P. (2000). *Pascalian Meditations*. Cambridge: Polity Press, p. 162. Citirano u Chan, J. (2004), p. 339.

²⁶⁷ Birešev, A. (2014) *Orionov vodič – Otkrivanje dominacije u sociologiji Pjera Burdijea*. Beograd: Institut za društvenu teoriju i filozofiju, str. 52.

²⁶⁸ Spasić, I. (2004). „Habitus, praksa, polje: Pjer Burdije”. U: Spasić, I. *Sociologije svakodnevnog života*, Beograd: Zavod za udžbenike, str. 305.

koje se organizuje život zajednice, a koje zapravo, predstavljaju „relativno nepredvidljive” improvizacije u predvidljivim okvirima.”²⁶⁹

Ipak, Birešev navodi da je, na osnovu empirijskih istraživanja ponašanja alžirskih seljaka posle uvođenja monetarne privrede i fenomena neženja među prvorodenim sinovima u seoskoj oblasti Bearnu, Burdije identifikovao da habitus može da bude neprilagođen izmenjenim okolnostima,²⁷⁰ pogotovu ako su društvene okolnosti brzo i revolucionarno promenjene. To je primer *histereze habitusa*, odnosno „strukturni raskorak između prilika i dispozicija [...] nesposobnosti često uočavane, da se o istorijskim krizama razmišlja prema kategorijama opažanja i mišljenja koje ne pripadaju prošlosti, bila ona i revolucionarna”.²⁷¹ U međunarodnim odnosima, Pujo²⁷² je iskoristio ovaj pojam da objasni sukobe Rusije sa Zapadom u prvoj deceniji 21. veka. On je na osnovu analize praksi u okviru Saveta NATO-Rusija utvrdio da je nastao raskorak između dispozicija ruskih diplomata, odnosno njihovih pogleda na svet i samorazumevanja Rusije kao supersile i pozicija koje je Rusija zauzimala u međunarodnom društvu u kome je tretirana kao jedna od velikih sila, ali ne i kao supersila.

Posebno su neki od Burdijeovih učenika kritikovali habitus.²⁷³ Prvo, shvaćen kao sistem dispozicija, habitus bi onda podrazumevao da su prakse proistekle iz tog sistema koherentne, a propušta mogućnost „pluralnog aktera, aktera koji je nosilac različitih, neusklađenih, ali izgrađenih i postojanih identitetskih odlika unutar jedne osobe”²⁷⁴. Drugo, trajnost dispozicija ne upućuje jasan odgovor na pitanje koje od iskustava socijalizacije će presudno uticati na formiranje usmerenja pojedinaca, da li bi to bilo prvo iskustvo unutar porodice ili neko kasnije, poput socijalizacije u profesiji.

²⁶⁹ Birešev, A. (2014). *Orionov vodič – Otkrivanje dominacije u sociologiji Pjera Burdijea*. Beograd: Institut za društvenu teoriju i filozofiju, str. 52.

²⁷⁰ Ibid, str. 39–48.

²⁷¹ Burdije, P. (1999). Nacrt za jednu teoriju prakse: tri studije o kabilskoj etnologiji. Beograd: Zavod za udžbenike, str. 168.

²⁷² Pouliot, V. (2010). *International Security in Practice: The Politics of NATO-Russia Diplomacy*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 231–50.

²⁷³ Birešev, A. (2014). *Orionov vodič – Otkrivanje dominacije u sociologiji Pjera Burdijea*. Beograd: Institut za društvenu teoriju i filozofiju, str. 297.

²⁷⁴ Pluralni akter je koncept Burdijevog učenika Bernara Laira. Za više detalja vidi Birešev, A. (2014). *Orionov vodič – Otkrivanje dominacije u sociologiji Pjera Burdijea*. Beograd: Institut za društvenu teoriju i filozofiju, str. 318–24. Žan Klod Kofman poziva da posmatranje praksi bude dopunjeno analizom narativa, odnosno priča „koje ljudi pričaju o sebi i drugima tako pokušavaju da povežu sve niti vlastitog života”. Vidi: Ibid. str. 324–7.

Glavna kritika habitusa jeste da negira ili minimalizuje ulogu svesne i racionalne misli, samim tim i mogućnost učenja. Tako, habitus zanemaruje potencijal prilagođavanja učenjem koje ljudi kao svesna bića mogu da preduzmu van konteksta mikro prilagođavanja situaciji ili bez izazova dramatičnih društvenih promena. Stoga je jedan od Burdijeovih najbližih saradnika Loik Vakan (Loïc Wacquant), kritikovao habitus i nazvao ga „paklena mašina za poništavanje istorije...” ili “ludačka košulja koja treba da zarobi pojedinca u večnom ponavljanju sadašnjosti, zamrznute u jednom poretku dominacije“.²⁷⁵ Ipak, on je objavio i tekst odbrane od kritika habitusa²⁷⁶ u kome je izneo četiri argumenta.

Prvi je da habitus „nikada nije replika samo jedne društvene strukture”, već više slojeva različitih struktura koje su u „stalnoj reviziji” kroz praksu.²⁷⁷ Ovo je i odgovor na primedbu Ane Loander da je u današnjem društvu većina aktera aktivna u više polja sa različitim pravilima igre. To bi značilo da habitus srpskog policajca prilagođava zavisno od situacije i pravila igre koji su dominantni u polju u kome je aktivan: bilo to operativno postupanje unutar zemlje, rad sa kolegama iz drugih zemalja u mirovnoj misiji ili zastupanje države u nekom multilateranoj organizaciji ili pregovori sa prištinskim institucijama u okviru dijaloga o normalizaciji odnosa. Da iskoristimo Burdijoeve metafore za polje kao utakmicu: svaka od navedenih situacija stavlja policajca ili policajku u igru sa drugačijim pravilima i ulozima, pa zahteva i promenu načina igre.

Drugi argument Vakana je da „habitus nije nužno koherentan i jedinstven, već ispoljava različite nivoe integracije i tenzije.”²⁷⁸ Na primeru slučaja analiziranog u ovoj disertaciji, biće zanimljivo videti na koji način policajci u saradnji sa kolegama iz regiona izlaze na kraj sa situacijama kada se dispozicije iz profesionalnog habitusa ne poklapaju sa nacionalnim habitusom. Na primer, kako se postaviti kada imaju priliku da uhapsu kriminalca ili pomognu kolegama iz druge zemlje, a u tom trenutku su zemlja saradnje nepoželjan partner Srbiji.

²⁷⁵ Citirano u: Birešev, A. (2014). *Orionov vodič – Otkrivanje dominacije u sociologiji Pjera Burdijea*. Beograd: Institut za društvenu teoriju i filozofiju, str. 303.

²⁷⁶ Wacquant, L. (2016). A concise genealogy and anatomy of habitus. *The Sociological Review*. 64, str. 64–72.

²⁷⁷ Ibid. U originalu: “(1) habitus is never the replica of a single social structure but a dynamic, multiscalar, and multilayered set of schemata subject to ‘permanent revision’ in practice.”

²⁷⁸ Ibid. U originalu: “(2) habitus is not necessarily coherent and unified but displays varying degrees of integration and tension.”

Treći Vakantov argument da habitus nije uvek u saglasju sa svetom oko koga se kreće i stoga je dobra jedinica i za analizu kriza i promene, a ne samo kohezije i održanja dispozicija.²⁷⁹ Opet, prakse srpskih policajaca su dobra studija jer se ova profesija u Srbiji suočavala sa dramatičnim promenama i šokovima protekle tri decenije. Kontekst u kome policajci funkcionišu menjao se drastično kroz promene političkog sistema, obrisa države od federalne, preko jedne, sa otcepljenom pokrajinom i iz funkcionisanja u miru, preko učešća u ratnim sukobima, pa rada u postkonfliktnom kontekstu.

I na kraju četvrto, „habitus nikada nije dovoljan mehanizam za generisanje akcije: disekcija [analiza kroz izdvajanje delova] dispozicija u habitusu mora se raditi zajedno sa mapiranjem sistema pozicija koje na smenu pobuđuju, potiskuju ili preusmeravaju kapacitete i usmerenja aktera koji su društveno uslovljeni.”²⁸⁰ Dakle, razumevanje praksi policajaca iz Srbije ne treba tražiti samo u nepisanim pravilima o postupanju unutar profesije policajca kako su socijalizovani iskustvom rada u Srbiji. Razumevanja njihovih dispozicija je u analizi toga sa kime stupaju u interakcije i kakvi su odnosi moći unutar utakmice u kojoj učestvuju: bilo to profesionalna saradnja, diplomatija unutar multilateralne foruma ili politička utakmica u zemlji. Ovo nas dovodi do drugog važnog koncepta ili alata za mišljenje unutar Burdijeove sociologije, a to je polje.

1.3.2. Polje

Polje je jedna od najmoćnijih metafora, koncepata burdijeovske misli.²⁸¹ To je domen društvenog života ili društveni prostor „strukturisan duž tri glavne dimenzije: odnosi moći, predmeti borbe i pravila koja se podrazumevaju unutar polja”.²⁸² Dakle, društveni univerzum se može analizirati razmatrajući različite aspekte društvenog života u kojima važi specifična logika. Važna je napomena da polje kao metaforu ne treba

²⁷⁹ Ibid. U originalu: “(3) because it is not always congruent with the cosmos in which it evolves, habitus is suited to analysing crisis and change no less than cohesion and perpetuation.”

²⁸⁰ Ibid. U originalu “it is not a self-sufficient mechanism for the generation of action: the dissection of dispositions must always proceed in close connection with the mapping of the system of positions that alternately excite, suppress, or redirect the socially constituted capacities and inclinations of the agent.”

²⁸¹ Druge metafore koje se koriste za polje su: fizičko polje, domeni društvenog života, mreža ili konfiguracija odnosa između pozicija.

²⁸² Bourdieu, P. (1993 [1980]). *Sociology in Question*. London, Thousand Oaks, CA: Sage, p. 72–7.

Citirano u Pouliot, V. and Merand, F. (2013). “Bourdieu’s Concepts: A Political Sociology of International Relations”. In: Adler-Nissen, R. (ed.). *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*. London and New York: Routledge, p. 29.

promišljati kao statičan geografski omeđen prostor, već kao polje u fizici, to jest „polje sila“.²⁸³

Koncept polja podrazumeva da postoje odnosi moći, odnosno nejednake *pozicije* koje su isprepletene u hijerarhiju dominacije (neko je dominantan, a nad nekim se dominira). Pozicije zauzimaju dejstvenici ili institucije ograničeni strukturom polja. Asimetrični odnosi određeni su u odnosu na količinu i tip kapitala kojim raspolažu akteri u polju. Pod *kapitalom* se podrazumevaju različite vrednosti koje su na ceni u konkretnom polju, odnosno koje su *ulog u igri* ili *objekat sukoba*. Iako je pojam kapitala inspirisan ekonomskim naukama,²⁸⁴ time se ne podrazumevaju samo materijalna dobra, već Burdije razlikuje različite tipove kapitala koji mogu biti materijalne i simboličke vrednosti ili autoritet da se nametnu pravila. Na primer, *kulturni kapital* se odnosi na „različite oblike legitimnog znanja” ili „visoko vrednovani obrasci ukusa i potrošnje“,²⁸⁵ društveni ili socijalni kapital su vredni i korisni društveni odnosi koji se mogu aktivirati, *ekonomski kapital* je „novac i materijalni predmeti“, a *simbolički kapital* su „prestiz, autoritet, status“.²⁸⁶ Ivana Spasić navodi da u analizi polja ne treba gledati samo koji akter ima koliko kapitala, već i da li ima pravu kombinaciju različitih vrsta kapitala cenjenih unutar tog polja i kakva je „društvena putanja (trajektorija) – istorijat načina sticanja vrsta kapitala i promene njihove međusobne srazmere“.²⁸⁷ Važna je i ideja da se jedna vrsta kapitala može razmeniti za drugu, to jest da su „različite vrste kapitala međusobno konvertabilne [...] po pravilima koja su istorijski određena i specifična za određeno polje“.²⁸⁸

Svako polje je relativno autonomno u odnosu na druga polja zbog specifičnog uloga, odnosno kombinacije kapitala koji je ceni. Tako u okviru jednog polja može postojati više vrsta kapitala, ali se u okviru svakog polja njihova vrednost na tržištu različito vrednuje. Tu specifičnu kombinaciju kapitala koja se vrednuje i za koju se vode borbe unutar jednog polja prepoznata je među akterima unutar polja, čak je i ugrađena u

²⁸³ Spasić, I. (2004). „Habitus, praksa, polje: Pjer Burdije”. U: Spasić, I. *Sociologije svakodnevnog života*. Beograd: Zavod za udžbenike, str. 290.

²⁸⁴ Ricer, Dž. (2012). *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*. Beograd: Službeni glasnik, str. 286.

²⁸⁵ Spasić, I. (2004). „Habitus, praksa, polje: Pjer Burdije”. U: Spasić, I. *Sociologije svakodnevnog života*. Beograd: Zavod za udžbenike, str. 280.

²⁸⁶ Ibid. str. 280.

²⁸⁷ Ibid. str. 281.

²⁸⁸ Ibid. str. 280.

njihovo znanje, uključujući telesno, nereflektivno ispoljeno praktično znanje. Jedino je polje moći, političko polje, iznad drugih polja jer „hijerarhija moći unutar političkog polja služi strukturiranju svih drugih polja”.²⁸⁹ U posebnom tekstu u ovom radu biće više reči o konceptu suverenosti u shvatanju Burdijea i vezi sa ontološkom bezbednošću. U jednom društvu postoji određen broj poluautonomnih polja, pa se tako Burdije bavio proučavanjem polja obrazovanja, religije, umetnosti u francuskom društvu. Međutim, mnoga polja se i preklapaju. Što se tiče istraživača međunarodnih odnosa, oni su pre svega zainteresovani za polja odnosa koja prevazilaze granice jedne zemlje, takozvana transnacionalna polja. Na primer, bezbednost EU je analizirana kao transnacionalno polje u kome glavnu reč imaju bezbednosni profesionalci u radovima Pariske škole.²⁹⁰

Utakmica unutar polja se dešava u odnosu na pravila koja se uzimaju zdravo za gotovo – *doksa (doxa)*, tj. ona koja se nerefleksivno odigravaju. To je „skup ideja, normi, i drugog tipa znanja koje se prihvata kao aksiomatsko u datoj društvenoj situaciji – ne preispituje se...”²⁹¹ Dakle, za razliku od podrazumevanog znanja u okviru habitusa, doksa je kolektivno nesvesni praktični osećaj za legitimne i nelegitimne prakse u okviru jednog polja. Iako burdijeovski koncept polja uvek podrazumeva da je utakmica kompetitivna i da se odvijaju sukobi oko akumulacije kapitala, ipak postoje nepisana pravila ili osećaj za igru po kojima se ta utakmica odvija. Ana Leander navodi kako je ideja o poljima inspirisana uvidima iz fizike, pa se govori o „magnetnoj moći unutar polja, tj. logici polja”.²⁹²

Cilj borbe među onima koji zauzimaju pozicije unutar polja jeste ili da odbrane poziciju, da je poboljšaju ili da se izbore za rekategorizaciju kapitala, tj. za simboličku moć. Borba za monopol nad onim što se naziva simboličko nasilje bitna je jer omogućava da se drugima nametnu značenja i obrasci poželjnog ponašanja, kao i da se i bez direktne

²⁸⁹ Ricer, Dž. (2012). *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*. Beograd: Službeni glasnik, str. 285.

²⁹⁰ Berling, T. V. (2012). “Bourdieu, International Relations, and European security.” *Theory and Society*. 41(5), pp. 451–78; Bigo, D. (2005). “Globalized In-Security: the Field and the Ban-Opticon.” In: Sakai, N. and Solomon, J. (eds.). *Translation, Philosophy and the Colonial Difference: A Multilingual Series of Cultural Theory*, pp. 109–57. Hong Kong: Hong Kong University Press; Huysmans, J. (2006). *The Politics of Insecurity*. London: Routledge.

²⁹¹ Pouliot, V. and Merand, F. (2013), “Bourdieu’s Concepts: A Political Sociology of International Relations”. In: Adler-Nissen, R. (ed.). *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*. London and New York: Routledge, p. 30.

²⁹² Leander, A. (2010). “Habitus and Field”. In: Denemark, R.A. *Blackwell: International Studies Compendium Project*. Oxford: Wiley-Blackwell, pp. 3255-70.

kontrole utiče na postupanje i viđenje sveta potčinjenih. Ricer ističe da se „simboličko nasilje sprovodi indirektno, „dejstvenik nad kojim se sprovodi je uključen u njegovo sprovođenje”.²⁹³ Primer simboličkog nasilja kome je Burdije posvetio značajnu pažnju jeste nametanje ukusa, kao „praksa, koja služi [...] da pojedincu, kao i drugima, pruži osećanje sopstvenog mesta u društvenom poretku. Ukus služi da poveže one koji imaju slične sklonosti i da ih razlikuje od onih koji imaju drugačiji ukus. Kroz praktičnu primenu ukusa, ljudi klasifikuju objekte, a u tom procesu klasifikuju i sebe.”²⁹⁴ U međunarodnim odnosima, istraživači su se uglavnom interesovali za nepisana pravila kojih se „pridržavaju ne samo dominantni akteri koji od njih profitiraju, već i dominirani koji gube”.²⁹⁵ Ima više studija praksi unutar Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija (UNSB)²⁹⁶ koje ukazuju da oni koji su u praksi ovladali neformalnim pravilima igre i stekli socijalni kapital, imaju veće šanse da postignu uspeh za svoju zemlju u pregovorima sa drugim zemljama, znatno više od moći zasnovane na kapacitetima te zemlje. Isto tako, postoje studija²⁹⁷ koje su pokazale da su diplomate u SBUN ponekad spremne da nastupe protivno interesu svoje zemlje jer su se previše identifikovale sa kolegama i pravilima unutar grupe stalnih predstavnika pri SBUN.

Polje je originalan koncept jer omogućava analizu dinamičnih odnosa u nekom društvenom prostoru. Njegov glavni kvalitet je usmerenost na studije odnosa među akterima: kakvi su odnosi moći, koje vrste uloga (kapitala) su na ceni u tom takmičenju i koja pravila svi učesnici u takmičenju uzimaju zdravo za gotovo (*doxa*). Pravila koja se uzimaju zdravo za gotovo ne stvaraju kooperativne odnose jer nedostaje zajednički poduhvat. Važno je napomenuti da se polje razlikuje od koncepta zajednica praksi po tome što podrazumeva kompetativne odnose, tj. takmičenje za sticanje simboličkog nasilja. Unutar polja mogu postojati zajednice praksi u sukobu ili takmičenju sa drugima, koje nesvesno poštuju pravila igre (*doxa*).

²⁹³ Ricer, Dž. (2012). *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*. Beograd: Službeni glasnik, str. 286.

²⁹⁴ Ibid. str. 287.

²⁹⁵ Pouliot, V. (2008). “The Logic of Practicality: A Theory of Practice of Security Communities”. *International Organization*. 62(2), p. 285.

²⁹⁶ Ambrosetti, D. (2012). The diplomatic lead in the United Nations Security Council and local actors’ violence: The changing terms of a social position. *African Security*. 5(2), pp. 63–87.

²⁹⁷ Schia, N.N. (2013). “Being part of the parade—‘going native’ in the United Nations Security Council”. *PoLAR: Political and Legal Anthropology Review*. 36(1), pp. 138–56.

1.3.2.1. Analiza polja

Analiza polja ima tri koraka – granice polja se definišu u odnosu na jedinstvenu doksu i kombinaciju kapitala za koje se vodi borba unutar polja. Potom se analizira topografija unutar polja, odnosno ko ga čini, kakvi su odnosi i dinamika borbe unutar polja. U okviru ovog koraka posebna pažnja posvećuje se utvrđivanju toga koji od aktera ima simbolički kapital, odnosno moć da definiše viziju i pravila igre.

Pujo i Merand citiraju kritiku Lemijua²⁹⁸ koji ukazuje da Burdije u svoju teoriju nije ugradio objašnjenje pod kojim uslovima polja nastaju. Umesto spoljnih obeležja, analiza polja kreće od traženja unutrašnje dinamike koja čini polje jedinstvenim. To znači da na polje nailazimo tek kada se identifikuje da „se grupa aktera bori na strukturisan način oko nekog specifičnog resursa/uloga koji postoji u ograničenim količinama”²⁹⁹ (eng. *scarce resource*). Bigo i njegove kolege zato predlažu da se krene od prikupljanja praksi da bi bili mapirani odnosi. Oni su to radili analizom zabeleženih praksi (institucionalna i lična dokumenta) i proživljenih praksi (putem intervjua i posmatranja sa učestvovanjem).

Tako na osnovu posmatranja praksi aktera treba identifikovati „prostor objektivnih, hijerarhijskih odnosa uređenih i struktuiranih oko kapitala koji ostaje manje-više verno nekim granicama”.³⁰⁰ U ovom koraku treba otkriti implicitna pravila igre – doksu, tj. strukturisan način borbe koji se ne dovodi u pitanje i kapital, to jest uloge na ceni. Akteri u igri ispoljavaju emotivnu i telesnu posvećenost društvenoj igri, tako da usvojena pravila na nesvesnom nivou imaju smisla za igrače. Bigo i kolege³⁰¹ ističu polustrukturisane intervjue na temu profesionalne biografije ispitanika kao posebno dobar metod prikupljanja značenja o vrstama kapitala na ceni.

²⁹⁸ Lemieux, C. (2011). “Le crépuscule des champs. Limites d’un concept ou disparition d’une réalité historique?”. In: Formel, M. and Ogien, A. (eds.). *Pierre Bourdieu, théoricien de la pratique*. Paris: Editions de l’École des hautes études en sciences sociales. Citiran u Pouliot, V. and Merand, F. (2013), p. 32.

²⁹⁹ Pouliot, V. and Merand, F. (2013). “Bourdieu’s Concepts: A Political Sociology of International Relations”. In: Adler-Nissen, R. (ed.). *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*. London and New York: Routledge, p. 32.

³⁰⁰ Ibid. p. 35.

³⁰¹ Bonelli, L. and Bigo, D. (2005). “Mapping the European Union field of the professionals of security, A methodological note on the problematique”. Synthesis report of two seminars organized at Sciences Po Paris (France) on October 10, 2005 and November 9, 2005. Dostupno na: www.open.ac.uk/researchprojects/iccm/library/63.html [pristupljeno 22. juna 2016.]

Ana Leander³⁰² ukazuje da ne postoji pravilo o veličini i obimu polja, i da ono može obuhvatati bilo koju oblast ljudskog delovanja, bezbednost ili kulturu, profesije ili dinamiku unutar nekog mesta... Važno je da postoji dinamika sukoba i takmičenja jedinstvena za to polje. Nastajanje polja može se „proučavati i unazad”, analizom „kako je došlo do naturalizacije pravila koja se uzimaju zdavo za gotovo”³⁰³ (vremenska perspektiva). Korišćenjem kategorije polja možemo analizirati kako profesionalci iz oblasti bezbednosti i diplomatije zauzimaju različite pozicije u prostoru društvenih interakcija zasnovanom na dominantnoj vrednosti za to polje (ekonomsko, kulturno, birokratsko itd.).

Drugi korak je analiza *topografije unutar polja*. U ovom koraku mapiraju se akteri unutar polja, njihove pozicije u polju, da li postoje neke uloge unutar polja koje se vezuju za određene pozicije i kakva je „hijerarhija unutar stada” i gde su granice polja. Dakle, da nastavimo sa Burdijeovom metaforom za polje kao igru, pošto smo u prvom koraku utvrdili o kojoj igri je reč, u drugoj pokušavamo da imenujemo igrače i pozicije sa kojih igraju, takmiče se u toj igri. „Polje je definisano odnosima koji objektivno povezuju različite pozicije oko konkretnih uloga/kapitala.”³⁰⁴ Umesto analize količine nekog svojstva, Burdije analizira kvalitet odnosa među akterima i navodi neke mogućnosti: odnos zavisnosti (eng. *dependence*), osporavanja (eng. *contestation*) i razlikovanja (eng. *distinction*).³⁰⁵ Ovo se najčešće postiže analizom mreže i vizuelizacijom odnosa (pozicija i zauzimanja pozicija). Pod mrežama se ne analiziraju nužno mreže saradnje, već ko je obuhvaćen borbom za neki kapital. Bigo i njegove kolege su do zauzimanja pozicija došli analizom diskursa o tome koji je referentni objekat zaštite (pojedince ili kolektiv, teritorija ili stanovništvo) i kojim sredstvima zaštite (angažovanje ljudi ili tehnologije, privatno ili javno upravljanje bezbednošću).³⁰⁶

³⁰² Leander, A. (2010). “Habitus and Field”. In: Denemark, R.A. *Blackwell:International Studies Compendium Project*. Oxford: Wiley-Blackwell, pp. 3255-70.

³⁰³ Pouliot, V. and Merand, F. (2013). “Bourdieu’s Concepts: A Political Sociology of International Relations”. In: Adler-Nissen, R. (ed.). *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*. London and New York: Routledge, p. 32.

³⁰⁴ Ibid.

³⁰⁵ Ibid.

³⁰⁶ Bonelli, L. and Bigo, D. (2005) . “Mapping the European Union field of the professionals of security, A methodological note on the problematique”. Synthesis report of two seminars organized at Sciences Po Paris (France) on October 10, 2005 and November 9, 2005. Dostupno na: www.open.ac.uk/researchprojects/iccm/library/63.html [pristupljeno 22. juna 2016. godine], p. 14.

Pujo i Merand navode da je Burdiјеova pretpostavka da su ideje aktera ili „slika sveta odraz pozicije koju zauzima u polju”,³⁰⁷ odnosno da se mentalne strukture (naši obrasci opažanja i delovanja) preklapaju sa društvenom strukturom. S druge strane, oni navode da su akteri u polju „spremni da brane ideje i norme, samo dok se poklapaju sa njihovom pozicijom u polju“, tj. dok god usmerenja koja su stekli socijalizacijom imaju smisla u novoj situaciji i njihovom mestu u tom kontekstu.

Tabela 6: Moguća pitanja za empirijsku analizu polja

Element polja	Pitanja za analizu
Razgraničenje polja	Istorijska analiza: Kako je jedno polje postalo autonomno u odnosu na druga polja? Kada i kako su nastala jedinstvena pravila i ulozi oko koji se akteri sukobljavaju?
	Odnos sa drugim poljima: Sa kojim drugim poljima se preklapa i kakvi su odnosi između analiziranog polja i političkog polja?
	Gde su okvirne granice polja?
Jedinstvena unutrašnja logika unutar polja koja ga čini jedinstvenim	Koja je logika polja? Šta su nepisana pravila igre? Koja je <i>doksa</i>, to jest zdrav razum o tome koji su ulozi na ceni? Ne znači da se slažu, već da razumeju ista pravila igre.
	Oko čega su <i>sukobi</i>? Koja vrsta i struktura <i>kapitala</i> se ceni? Koje se dobra/ulozi/kapitali vrednuju? Kakva <i>mešavina kapitala</i> (struktura) je jedinstvena za to polje u odnosu na druga polja?
Topografija polja	Ko čini populaciju unutar polja?
	- Koje su pozicije unutar polja (razlikuju se po vrsti i količini kapitala)? - Priznati i nepriznati, - članovi EU i nečlanovi...
	Koje su prakse zauzimanja pozicija?

³⁰⁷ Pouliot, V. and Merand, F. (2013). “Bourdieu’s Concepts: A Political Sociology of International Relations”. In: Adler-Nissen, R. (ed.). *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*. London and New York: Routledge, p. 39.

Element polja	Pitanja za analizu
	Diskurzivne i materijalne prakse – klasifikacije pretnji, pozicioniranja u odnosu na njih (kompeticija, asimilacija, distinkcija)?
Simbolička moć	Ko ima simboličku moć da kategorizuje i kreira pravila igre? Ko može da kreira i kategoriše pretnje?
	Koji su mehanizmi dominacije?
	Koji su mehanizmi društvene reprodukcije unutar polja?
	- Kakve su bitke za kategorizaciju - Kakvo je implicitno razumevanje referentnog objekta (koga/šta štiti?) i pretnje (da li je susedi i pretnja i kada?) u praksi... - Da li je ikada transnacionalno shvatanje problema ili samo načina rada? - Šta je cilj određene kategorizacije?
Analiza promena u polju kroz vreme	Kako se transformiše polje regionalne policijske saradnje kroz vreme?
	Kako su se transformisale pretnje?
	Kako se transformisalo ko su akteri koji treba da se bave pretnjama?
	Kako se transformišu rešenja?

1.3.2.2. Evropsko polje bezbednosti

Bigo i njegovi studenti su od polovine devedesetih godina 20. veka proučavali transnacionalno policijsko polje unutar Evropske unije,³⁰⁸ ukazujući da su borbe za pozicije unutar nacionalnih polja uticale da bezbednosni profesionalci internacionalizaciju pitanja unutrašnje bezbednosti i kreiraju diskurs o neophodnoj

³⁰⁸ Za odličan prikaz razvoja njihove misli vidi: Bigo, D. (2013). "Security – Analysing Transnational Professionals of (In)security in Europe". In: Adler-Nissen, R. (ed.). *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*. London: Routledge, pp. 114–30.

globalizaciji bezbednosti.³⁰⁹ Ovde ukratko predstavljamo njihove ključne nalaze kako bi kasnije u radu mogli da ih poredimo sa poljem u regionu tzv. Zapadnog Balkana. Polje bezbednosnih profesionalaca je društveni prostor u kome se agencija i institucije bore za klasifikacije toga šta su pretnje, rizici i ranjivosti. To je fragmentisan prostor, ali koje „ujedinjuju slična uverenja, bezbednosne prakse, tehnologije koje koriste.”³¹⁰ To ne znači da postoji konsenzus po konkretnim pitanjima, već slaganje o tome o čemu se (zajednički problem) i kako spore (repertoar praksi i kapitali na ceni – doksa).

Na osnovu analize odnosa i sukoba, zaključili su da dominantni akteri nisu političari, već bezbednosni profesionalci i to oni koji u rutinskim praksama određuju pretnje.³¹¹ Kapital bezbednosnih profesionalaca su znanje i mogućnost nametanja narativa. Njihov uticaj zavisi i od uvezanosti sa političkim poljem, gde su profesionalci javne bezbednosti u prednosti, ali i sa pristupom medijima, gde i privatni bezbednosni akteri mogu da utiču. Političari mogu da se mešaju u pitanja bezbednosti, ali dominantni akteri su profesionalci kroz svoje udruživanje preko granica i nametanje tehničkog znanja kao bitnijeg od političkog.

Doksa u okviru ovog polja ima četiri pretpostavke. Prvo centralno pitanje unutar transnacionalnog polja profesionalaca bezbednosti jeste konstrukcija i klasifikacija pretnji, tj. “sposobnost agenata da proizvedu izjave o strahu i nelagodi (eng. *unease*) i predstave rešenja za ove neprijatnosti.”³¹² Pošto su kao dominante pretnje definisane ne lokalne, već regionalna, evropska i transnacionalna bezbednost, traže se odgovori u novoj

³⁰⁹ Njihove studije su prvo objavljivane na francuskom, a tek ranih dvehiljaditih i na engleskom. Bigo, D. (2006). “Globalized-In-Security: the Field and the Ban-Opticon”. In: Sakai, N. and Solomon, J. (eds.). *Translation, Biopolitics, Colonial Difference*. Hong Kong: University of Hong Kong Press, pp. 109–56; Bigo, D. (2006). Internal and External Aspects of Security. *European Security*. 15:4, pp. 385–404; Bigo, D. (2008). “Globalized (In)Security: The field and the Ban-Opticon”. In: Bigo, D. and Tsoukala, A. (eds.). *Terror, Insecurity and Liberty. Illiberal practices of liberal regimes after 9/11*. Oxon and New York: Routledge, pp. 10–48; Bigo, D., Bonditti, P. and Olsson, C. (2016). “Mapping the European Field of Security Professionals”. In: Bigo, D., Walker, R., Carrera, S. (eds.). (2016). *Europe's 21st Century Challenge – Delivering Liberty*, (2nd ed.). London: Routledge, pp. 49–64.

³¹⁰ Bigo, D., Bonditti, P. and Olsson, C. (2016), p. 53.

³¹¹ Bigo, D. (2014). The (in)securitization practices of the three universes of EU border control: Military/Naval – border guards/police – database analysts. *Security Dialogue*. 45(3), pp. 209–25; Bigo, D. (2014). “War and Crime, Military and Police”. In: Bachmann, J., Bell, C. and Holmqvist, C. (eds.). *War, Police and Assemblages of Intervention*. London: Routledge, pp. 204–13.

³¹² Bigo, D. (2013). „Security – Analysing Transnational Professionals of (In)security in Europe“. In: Adler-Nissen, R. (ed.). *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*. London: Routledge, p. 119.

strategiji *policiranja na daljinu* (eng. *policing at distance*).³¹³ Primer ovoga su instrumenti saradnje EU sa takozvanim trećim zemljama, odnosno izmeštanje upravljanja migracijama na teritoriju zemalja iz kojih dolaze i preko kojih dolaze, kao što su Libija ili Turska. Drugo je nova logika da cilj nije više kontrola teritorije, već stanovništva i pojedinaca kroz predviđanje pretnji.³¹⁴ To je suprotno logici krivične pravde gde je cilj procesuiranje krivca za konkretno delo. U sklopu predviđanja pretnji, zbiva se depersonalizacija počinitelja kreiranjem profila kategorija ljudi koji su sumnjivi. Posledica je korišćenje sredstava nesrazmernih pretnji, prema kategorijama stanovništva označenim kao sumnjive jer je prenet logika postupanja sa teških dela na manje prestupe.

Bigo je analizirao kako se logika borbe protiv terorizma prenela na borbu protiv droga, a zatim i huliganizma, pa ka sve manje ozbiljnim krivičnim delima.³¹⁵ Poslednji primer ovoga je odluka SAD da od svih budućih tražilaca američke vize zahteva pristup njihovim nalogima na socijalnim mrežama, kao da su svi potencijalni teroristi. Bigo posebno kritikuje kulturu prismotre ili panoptikona³¹⁶ koja se ovako podstiče. Dominacija bezbednosnih profesionalaca se nameće kao preferencija za tehnička rešenja umesto političkih i diplomatskih. Pristup bazama podataka je pitanje prestiža, čak i kad podaci nisu potrebni ili nema dogovora o kategorijama informacija u njima. Posledica toga je tehnicizacija bezbednosti, tj. sve veće oslanjanje na tehnička sredstva za identifikaciju, lokalizovanje ljudi (praćenje, prepoznavanje tablica...). Posledice ovog trenda su proširivanje logike bezbednosti na uštrb logike slobode³¹⁷ i brisanje granice između nacionalne i međunarodne bezbednosti. To se pre svega vidi u povećanom delovanju

³¹³ Bigo, D. and Guild, E. (2005). "Policing at a Distance: Schengen Visa Policies". In: Bigo, D. and Guild, E. (eds.). *Controlling Frontiers. Free Movement into and within Europe*. London, Ashgate, pp. 233–63.

³¹⁴ Balzacq, T., Basaran, T. et al. (2010). "Security practices". International studies encyclopedia online 18; C.A.S.E. (2006). "Critical Approaches to Security in Europe: A Networked Manifesto", *Security Dialogue*. 37(4), pp. 443–87.

³¹⁵ Bigo, D. (2013). "Security – Analysing Transnational Professionals of (In)security in Europe". In: Adler-Nissen, R. (ed.). *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*. London: Routledge, p. 115.

³¹⁶ Bigo, D. (2008). "Globalized (In)Security: The field and the Ban-Opticon". In: Bigo, D. and Tsoukala, A. (eds.). *Terror, Insecurity and Liberty. Illiberal practices of liberal regimes after 9/11*. New York: Routledge, pp. 10–48; Bigo, D., Carrera, S., Guild, E. and Walker, R. (eds.). (2010). *Europe's 21st Century Challenge: Delivering Liberty and Security*. Londres, Ashgate.

³¹⁷ Bigo, D. and Tsoukala, A. (eds.). (2008). *Terror, Insecurity and Liberty. Illiberal Practices of Liberal Regimes after 9/11*. New York: Routledge.

policije u inostranstvu, vojske unutar zemlje i brisanje granica među institucijama zaduženim za upravljanje bezbednošću.³¹⁸

1.3.2.3. Doprinos koncepta polja u međunarodnim odnosima

Kako ističu Vincent Pujo i Frederik Merand, ontologija ovog koncepta je relacionala, ne strukturna. To znači da ovaj koncept ne podrazumeva neke unapred date strukture kojima se objašnjava dominantna dinamika u proučavanim odnosima, niti propisuje sadržaj onoga o čemu se spore akteri unutar polja, niti koji su akteri u startu dominantni. Na ovaj način se prevazilazi klasična dilema u studijama međunarodnih odnosa, o tome koji je nivo analize³¹⁹ prikladan za sagledavanje dinamike odnosa. Nivo odnosa je uvek polje koje može premrežavati odnosima različite geografske i funkcionalne nivoe. Na ovaj način prevazilazi se zarobljavanje analize na ishodovano samo u jednom od tradicionalnih nivoa analize³²⁰ u međunarodnim odnosima – pojedinca, države, regiona, međunarodnog sistema. Posebno je u studijama evropskih integracija primenjivan koncept polja za analizu transnacionalnih društvenih prostora sa jedinstvenom dinamikom, koja su ipak duboko uvezana sa matičnim nacionalnim poljima.³²¹ Vidi prethodno opisani primer evropskog polja unutrašnje bezbednosti.

Pored toga, koncept polja ne propisuje sadržinu principa koji strukturišu odnose unutar polja. To je različito u odnosu na realističku školu u međunarodnim odnosima, čiji pobornici insistiraju na ravnoteži snaga kao faktoru koji strukturiše odnose među državama ili na konstruktiviste koji sličnu moć da oblikuje odnose daju kulturi. Kao što Pujo i Merand ističu, „strukture nisu ni računice, niti sistemi značenja, već topografska mesta”.³²² Oni ističu da pozicije u polju mogu biti analizirane jedino u odnosu na druge pozicije u tom polju, a ulog/kapital za koji se bore je bitan samo „ako je priznat unutar

³¹⁸ Bigo, D. (2001c). “The Moebius Ribbon of Internal and External Security(Ies)”. In: Albert, M. et al. (eds.). *Identities Borders Orders: Rethinking International Relations Theory*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

³¹⁹ Singer, D.J. (1961). The Level-of-Analysis Problem in International Relations”. *World Politics*. 14(1), pp. 77–92.

³²⁰ Waltz, Kenneth N. (1959). *Man, the State, and War*. New York: Columbia University Press.

³²¹ Favell, A. and Guiraudon, V. (2011). *The Sociology of the European Union*. Houndmills: Palgrave.

³²² Pouliot, V. and Merand, F. (2013), p. 33.

polja”.³²³ Dakle, umesto deduktivnog, kreće se od induktivnog principa analize i traži jedinstven tip kapitala oko koga se na strukturisan način spore akteri u nekom polju.

1.3.2.4. Kritike koncepta polja

Tri su glavne kritike Burdijeovog koncepta polja. Prva je kako definisati broj mogućih polja i njihovih razgraničenja. Teoretski postoji neograničeni broj mogućih polja, što potvrđuju i Pjer Burdije i Loik Vakan u svojoj knjizi iz 1992. godine, tvrdeći: „Granice polja su tamo gde prestaju da se osećaju njihovi efekti.”³²⁴ Dakle, opet se mora krenuti od prepoznavanja načina sukoba unutar polja, a ne od određene grupe aktera. To se može postići prepoznavanjem grupa podeljenih po principima tipičnim za polje: dominantni/podređeni, pravoverni/neverni. Ovo pitanje je ključno i za odnos između više polja. Može postojati autonomno polje, „[a]ko su pravila [unutar polja] jasna, granice jasno razgraničene, borbe oko specifičnih kapitala/uloga razumljive akterima u dovoljnoj meri.”³²⁵ Češće se polja preklapaju, utiču jedno na drugo i neretko nastupa konverzija kapitala stečenog u jednom polju u drugu vrednost u drugom polju. Primer toga je Burdijeova studija obrazovanja, koja je pokazala da kulturni kapital stečen obrazovanjem biva razmenjen za ekonomski kapital u privredi ili na polju potrošnje (određeni tip proizvoda). Takođe u međunarodnim odnosima, studija Meranda o evropskoj odbrambenoj politici³²⁶ ukazuje na borbu između birokratskog i vojnog polja, kako na nacionalnom, tako i na evropskom nivou.

Pujo i Merand navode kritiku ovog pristupa koji prenaplašava materijalne uslove postojanja i dovodi u pitanje moć dejstvovanja (eng. *agency*) onih koji su u polju

³²³ Bourdieu, P. and Wacquant, L. (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: The University of Chicago, Cambridge: Polity Press, p. 10.

³²⁴ Ibid. p. 10.

³²⁵ Pouliot, V. and Merand, F. (2013). “Bourdieu’s Concepts: A Political Sociology of International Relations”. In: Adler-Nissen, R. (ed.). *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*. London and New York: Routledge, p. 34

³²⁶ Merand, F. (2008). *European Defence Policy: Beyond the Nation State*. Oxford: Oxford University Press.

podređeni, odnosno čija je sposobnost osporavanja dominantnih obrazaca takmičenja upitna.³²⁷

Ovo nas dovodi i do treće, najozbiljnije kritike polja kao koncepta za studije dominacije, nastalog na osnovu proučavanja relativno stabilnog i jasno izdiferenciranog kapitalističkog društva Francuske. Ivana Spasić ističe u knjizi *Kultura na delu*³²⁸ da, za razliku od posleratne Francuske, u društvima i zajednicama koje prolaze kroz turbulentne periode, pozicije i principi dominacije ne moraju biti u dovoljnoj meri stabilni da bi bili prepoznatljivi. Ana Birešev³²⁹ ukazuje da je „slepa mrlja” promišljanje dominacije pomoću teorije polja „zahvatanje praksi i odnosa u manje stabilizovanom ambijentu ili manje kompetitivnom okruženju od onog koje stvara polje, a isto tako i njegova krutost kad je u pitanju raznovrsnost iskustava koja imaju dejstvenici uključeni u rad nekog polja“.³³⁰ Ova druga primedba ukazuje da je za Burdijea karakteristično konfliktno shvatanje društvenog odnosa – kompeticija, pre konsenzusa – pa da zato nije ni proučavao integraciju, mada postoje autori koji su koristili njegovu konceptualnu aparaturu da proučavaju preobražaj odnosa ka saradnji. Već smo naveli primer saradnje u oblasti unutrašnjih poslova unutar EU, a drugi primer je studija Nilo Kaupi³³¹ o tome kako delovanje u polju EU politike, iskušane u Evropskom parlamentu, utiče ne menjanje habitusa političara.

Pujo i Merand zaključuju da treba poslušati Burdijea koji je pozvao „da se iskoriste misli mislioca protiv njega”,³³² tj. da drugi naučnici kritički preispituju i nadograde njegov konceptualni aparat praksom empirijskog istraživanja.

³²⁷ Pouliot, V. and Merand, F. (2013). “Bourdieu’s Concepts: A Political Sociology of International Relations”. In: Adler-Nissen, R. (ed.). *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*. London and New York: Routledge, p. 40.

³²⁸ Spasić, I. (2013). *Kultura na delu – društvena transformacija Srbije iz Burdijeovske perspektive*. Beograd: Fabrika knjiga, str. 96.

³²⁹ Birešev, A. (2014). *Orionov vodič – Otkrivanje dominacije u sociologiji Pjera Burdijea*. Beograd: Institut za društvenu teoriju i filozofiju, str. 27.

³³⁰ Pouliot, V. and Merand, F. (2013). “Bourdieu’s Concepts: A Political Sociology of International Relations”. In: Adler-Nissen, R. (ed.). *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*. London and New York: Routledge, p. 40.

³³¹ Kauppi, N. (2003). “Bourdieu’s Political Sociology and the Politics of European Integration”. *Theory and Society*. 32, pp. 775–89.

³³² U originalu: „Think like a thinker against that thinker“. Citirano u Pouliot, V. and Merand, F. (2013). “Bourdieu’s Concepts: A Political Sociology of International Relations”. In: Adler-Nissen, R. (ed.). *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*. London and New York: Routledge, p. 40.

1.4. Ontološka bezbednost i Burdijeovski koncept suverenosti

Ontološka bezbednost je koncept potekao iz psihologije, a zatim preko sociologije stigao u studije međunarodnih odnosa, kako bi se bavio pitanjima koja se ne tiču samo fizičke bezbednosti država (*bezbednost kao opstanak*), već i strategijama za održavanje „bezbednosti države kao bića”, odnosno za održavanje njenog identiteta.³³³ Kao što pišu Katarina Kinval i Dženifer Micen, ne postoji jedna sveobuhvatna teorija ontološke bezbednosti svetske politike,³³⁴ nego više škola mišljenja koje se oslanjaju na slične pretpostavke o važnosti predvidljivosti poretka u kojem funkcioniše država, odnosa sa bitnim drugim, svakodnevnih rutina i narativa o poreklu, sadašnjosti i budućoj perspektivi jedne države. One dalje dele studije ontološke bezbednosti u nekoliko škola.

Jedna škola stavlja veći naglasak na potrebu država za održavanje izvesnosti intersubjektivnih odnosa, to jest „konzistentnosti osećaja sopstva [...] u odnosu sa bitnim drugima”.³³⁵ Za ovu grupu posebno su važna predvidljivost rutina i praksa. Druga grupa, predvođena Brentom Stil,³³⁶ veći naglasak stavlja na intrasubjektivni pristup, to jest na „sposobnosti [države] da ispriča ubedljivu priču o sopstvu kroz autobiografski narativ”.³³⁷ Za ovu grupu je narativ, kao priča o poreklu, sadašnjosti i viziji budućnosti, ključ za održavanje osećaja sopstva. Postoji i treća grupa zasnovana na materijalnom preokretu u međunarodnim odnosima. Ejodus na primeru značaja ruina bombardovane zgrade Generalštaba u Beogradu, ilustruje kako se „osećaj mesta”,³³⁸ odnosno značenja, vezuju za neki lokalitet bitan za ontološku bezbednost Srbije.

³³³ Ovu razliku napravio je Entoni Gidens, u: Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press, koga citiraju Kinnvall, C. and Mitzen, J. (2017). “An introduction to the special issue: Ontological securities in world politics”, *Cooperation and Conflict*. 52(1), p. 2.

³³⁴ Kinnvall, C. and Mitzen, J. (2017). “An introduction to the special issue: Ontological securities in world politics”. *Cooperation and Conflict*. 52(1), p. 3.

³³⁵ Ibid. p. 4. Primer ovakve studije je Zarakol, A. (2010). Ontological (in)security and state denial of historical crimes: Turkey and Japan. *International Relations*. 24(3), pp. 3–23.

³³⁶ Steele, B. J. (2008). *Ontological Security in International Relations*. New York: Routledge.

³³⁷ Kinnvall, C. and Mitzen, J. (2017). “An introduction to the special issue: Ontological securities in world politics”. *Cooperation and Conflict*. 52(1), p. 4. Vidi primer teksta Jelene Subotić u ovom radu: Subotić, J. (2016). Narrative, Ontological Security, and Foreign Policy Change. *Foreign Policy Analysis*. Volume 12, Issue 4, October 2016, pp. 610–62.

³³⁸ Kinnvall, C., Manners, I. and Mitzen, J. (2018). “Introduction to 2018 special issue of European Security: ‘Ontological (in)security in the European Union’”. *European Security*. 27:3, p. 253.

Literatura o ontološkoj bezbednosti podrazumeva da se održavanje ontološke bezbednosti u situaciji krize može desiti kroz prakse. Ejodus navodi: „Praktična svest, ključna je za održanje ontološke bezbednosti, jer je tacitno ili pozadinsko-implicitno znanje ono koje nam govori kako da se ponašamo nastavimo“.³³⁹ To mogu biti nerefleksivne prakse, ali i strateški, namerni potezi, koji za cilj imaju smanjenje anksioznosti proizvedene neizvesnošću u promenjenim okolnostima. Ključ je u analizi „emotivnih odgovora“ na „doživljaj nesigurnosti i egzistencijalne anksioznosti“.³⁴⁰ Ti emotivni odgovori mogu da budu prakse izbegavanja anksioznosti ili upravljanja anksioznošću.³⁴¹ Micen ističe da „posebnost perspektive ontološke bezbednosti u analizi političkih obrazaca i ishoda jeste fokus na emotivni kontekst formiranja subjektivnosti/identiteta.“³⁴² Pristupi ontološke bezbednosti u međunarodnim odnosima, dakle, pozajmljuju iz psihologije uvide o emotivnoj dimenziji odnosa i koriste ih u objašnjavanju opažanih pojava i političkih ishoda. Glavni mehanizmi za održanje ontološke bezbednosti su narativi, rutine, prakse kućenja³⁴³ i strateške promene politika u režiji političkih elita kao glasa države, strategijama političkih elita kao predstavnika države.

Ajša Zarakol, jedna od vodećih naučnica u oblasti ontološke bezbednosti, uvodi značaj uloge države u uređivanju života njenih državljana, odnosno predvidljivosti poretka i odnosa, kao važan elemenat za sigurnost identiteta. Ona dalje tvrdi³⁴⁴ da nisu sve države nosioci ontološke bezbednosti, već samo one koje obavljaju funkciju uređivanja ili uspostavljanja poretka/reda za svoje građane. Ona se poziva na Hajsmana koji u svom čuvenom tekstu iz 1998. godine tvrdi da su suverene samo one države koje obavljaju funkciju uspostavljanja i održanja poretka (eng. *ordering*). Hajsman kaže da „legitimnost države zavisi od sposobnosti da uspostavi poredak/red – ne neki konkretan sadržaj reda/poretka, već funkciju uspostavljanja i održavanja poretka, koji daje smisao

³³⁹ Ejodus, F. (2016). „Diskurzivna i praktična konstrukcija međunarodne (ne)bezbednosti“. U: Jović, D. (ur.). *Konstruktivističke teorije međunarodnih odnosa*. Zageb: Političke analize, str. 221.

³⁴⁰ Kinnvall, C. and Mitzen, J. (2016). „An introduction to the special issue: Ontological securities in world politics“. *Cooperation and Conflict*. 52(1), p. 3.

³⁴¹ Mitzen, J. (2018). „Anxious community: EU as (in)security community“. *European Security*. 27:3, p. 396.

³⁴² Ibid. p. 395.

³⁴³ Ejodus, F. (2018). „Critical Situations, fundamental questions and ontological insecurity“. *Journal of International Relations and Development*. (21:4), p. 888.

³⁴⁴ Zarakol, A. (2017). „States and ontological security: A historical rethinking“. *Cooperation and Conflict*. 52(1), pp. 48–68.

životu“.³⁴⁵ Zarakol dalje ilustruje tvrdnju da uređivanje može da se odvija na različite načine, bilo da je to u veberovskom smislu tog koncepta, kao uspostavljanje legitimnog monopola upotrebe sile na jednoj teritoriji, ili pak u šmitovskom razumevanju određivanja neprijatelja i izuzetka.³⁴⁶

Ona takođe razlikuje neinstitucionalizovanu i institucionalizovanu ontološku bezbednost. Neinstitucionalizovana ontološka praksa odnosi se na „svakodnevne prakse koje su stabilne i poznate pojedincima, toliko da se u njima osećaju sigurno.“³⁴⁷ Ovo se poklapa sa nerefleksivnim praksama usvojenim kroz socijalizaciju i prihvatanje usmerenja u određenim grupnim identitetima u burdijeovskoj sociološkoj praksi. Institucionalizovani izvori ontološke bezbednosti:

„pružaju i upravljaju ontološkim okvirom koji omogućava davanje smisla sopstvu u kontekstu širih egzistencijalnih pitanja kao što su: ‚Šta se dešava posle smrti?‘ ‚Šta je smisao života?‘ ‚Zašto se loše stvari dešavaju dobrim ljudima?‘, kao i tokom kriza kada je teško osetiti sigurnost iz poznatog okruženja i rutina.“³⁴⁸

Ona tvrdi da se ne može dobiti okvir za ontološku bezbednost iz institucije koja ne polaže pravo na suverenost u toj oblasti.

„Institucije političkih nadležnosti-autoriteta koje ne nude ljudima okvir za ontološku bezbednost i ne mogu se posmatrati kao suverene, čak i kada imaju ekskluzivnu kontrolu na nekoj teritoriji.“³⁴⁹

Zakarol dalje ističe da funkcija kategorizacije ili uspostavljanja poretka može biti vezana za različite političke institucije i da je tek relativno skoro institucija države dobila primat nad drugim izvorima autoriteta, tek u doba nakon Vestfalskog mira. Država nije

³⁴⁵ Huysmans, J. (1998). „Security! What do you mean? From concept to thick signifier“. *European Journal of International Relations*. 4(2), p. 242. Citirano u: Zarakol, A. (2017), p. 49.

³⁴⁶ Zarakol, A. (2017). States and ontological security: A historical rethinking. *Cooperation and Conflict*. 52(1), p. 49.

³⁴⁷ Ibid. p. 51.

³⁴⁸ Ibid.

³⁴⁹ Ibid. p. 49.

bila dominantna pre gvozdenog doba (pre 8. veka pre nove ere), kada je religija dominirala, kao ni posle toga, kada je kada je institucija crkve imala primat nad državom. U ovom radu analizira se kako policajci kao državni službenici u svojim praksama pokušavaju da održe predvidljivost državnog prava i nad teritorijom i nad stanovništvom koji više nisu pod njenom kontrolom, ali jesu važan deo nacionalnog narativa i mita o Srbiji.

Slično argumentaciji koju je iznela Zarakol, Burdije tvrdi da je država suverena ako:

„uspešno polaže pravo na monopol nad legitimnom upotrebom fizičke i *simboličke* sile ili moći nad određenom teritorijom i nad celokupnim njenim stanovništvom. Ako je država u stanju da primenjuje simboličku moć, to je zbog toga što se istovremeno pojavljuje objektivno, u obliku određenih organizacijskih struktura i mehanizama, i subjektivno, u obliku misaonih struktura, percepcijskih i misaonih kategorija.”³⁵⁰

Simbolička moć države jeste oblikovanje misaonih kategorija ili dispozicija na nivou habitusa ili dokse – pravila igre unutar polja. Njena funkcija uspostavljanja poretka je kod Burdijea definisana kao uspostavljanje sistema klasifikacija kroz institucionalizovana iskustva poput „zakona, birokratskih procedura, obrazovanja”,³⁵¹ ali i kroz neformalne kulturne prakse i rituale. Ovo je slično institucionalizovanim i neinstitucionalizovanim okvirima za ontološku bezbednost. U istom radu, Burdije tvrdi da „koncentracija oružanih snaga i finansijskih resursa koji su neophodni za njihovo održavanje ne ide bez koncentracije simboličkog kapitala priznanja (ili legitimnosti).”³⁵² Zato za ovu vrstu moći Burdije tvdi da se često ni ne primećuje kao moć. Jan Loader zato tvrdi da je moć policije delotvorna samo kada se oslanja na simboličku moć države.³⁵³ Zadatak policije stoga nije samo suprotstavljnje kriminalu, već i „prenošenje i potvrđivanje ideje o svetu u kom je društveni poredak ugrožen i da na te pretnje, policija može da odgovori.”³⁵⁴ Iz ovoga

³⁵⁰ Burdije, P. (2003). „Promišljanje države: geneza i struktura sfere birokratije”. *Reč*. No. 71/17, septembar 2003, str. 136.

³⁵¹ Ibid. str. 181.

³⁵² Ibid. str. 140.

³⁵³ Loader, I. (1997). Policing and the social: questions of symbolic power. *The British Journal of Sociology*. No. 48(1), pp. 1–18.

³⁵⁴ Bierschenk, T. (2016). “Police and State”. In: Bradford, B., Jauregui, B., Loader, I. and Steinberg, J. (eds.). *The Sage Handbook of Global Policing*. London: Sage, p. 168.

saznajemo da je jedan od mogućih načina klasifikacije jeste i sekuritizacija, kao proces kojim se neko pitanje tretira kao bezbednosno i implicitno ukazuje na to ko zaslužuje zaštitu (referentni objekat), od kojih pretnji i kojim sredstvima. Vidi više o sociološkom pristupu sekuritizacije u delu o bezbednosnim praksama.

Rebeka Adler-Nissen ističe da posledica ovih klasifikacija koje se usvajaju kao zdravorazumske jesu „društvene podele, privilegije i dominacija koje se doživljavaju kao validne unutar neke teritorije nad populacijom.”³⁵⁵ U pitanju nije i ideologija, već klasifikacije koje se upisuju i organizuju iskustvo dominiranih. Rezultat je implicitna saglasnost – „pristajanje na svet takav kakav jeste, dakle, na nivou dispozicija, i to onih koje su prilično udaljene od svesti – telesnih dispozicija.”³⁵⁶

Važan doprinos Burdijea u proučavanju države jeste tvrdnja da se ona prihvata na nerefleksivan naćin, kroz kolektivno i pojedinaćno iskustvo „okvira koji [država] nameće praksi” i kojima neposredno i prećutno „uspostavlja i utu ljuje u glavu zajednićke forme i kategorije percepcije i vrednovanja, društvene okvire percepcije, razumevanja ili sećanja”.³⁵⁷ Dalje, Burdije ističe da legitimnost države nije pitanje slobodnog izbora kako je Veber tvrdio, već je „ukorenjeno u neposrednom, prerefleksivnom sporazumu između objektivnih struktura i otelotvorenih struktura,³⁵⁸ sada prenetih u domen nesvesnog.”³⁵⁹ Ovakvo razumevanje države podrazumeva da se suverenost pregovara u praksi i da u analizi treba na videlo izneti nepisano razumevanje legitimne i adekvatne akcije u konkretnom društvenom kontekstu.

Rezultat praktićnog iskustva države jeste dobrovoljno, nerefleksivno usvajanje nametnutih klasifikacija i podela kao zdravorazumskih i zato se „pitanje legitimnosti države i poretka koji ona uspostavlja ne postavlja izuzev u kriznim situacijama”.³⁶⁰ Promena i refleksivnost prisutne su, dakle, u svakodnevnom prilagođavanju situacijama, ali je njihov potencijal najveći u odgovoru na krizne situacije. Burdije je ovaj jaz između

³⁵⁵ Adler-Nissen, R. (2013b). “Sovereignty”. In: Adler-Nissen, R. (ed.). *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*. London and New York: Routledge, p. 183.

³⁵⁶ Ibid. p. 183.

³⁵⁷ Burdije, P. (2003). „Promišljanje države: geneza i struktura sfere birokratije”. *Reć*. 71(17), septembar 2003, str. 133–55, str. 148.

³⁵⁸ Prim. autora – habitus.

³⁵⁹ Burdije, P. (2003). „Promišljanje države: geneza i struktura sfere birokratije”. *Reć*. 71(17), septembar 2003, str. 133–55, str. 149.

³⁶⁰ Ibid. str. 149.

pozicija (stanja na terenu i količine relevantnog kapitala) i dispozicija (orijentacije) nazvao histerza.

Rebeka Adler-Nisen navodi da se Burdije bavio proučavanjem otelotvorenja države u svakodnevnim praksama i institucionalizacijom na primeru domaćih politika, poput obrazovanja. Ona ukazuje da slična analiza može da se primeni i u međunarodnim odnosima, a da takav pristup doprinosi da se steknu uvidi o pregovaranju autoriteta države ili država, ne samo kroz analizu visoke politike, već i svakodnevnih, naizgled banalnih praksi. U knjizi koju je uredila zajedno sa Tomasom Gammeltoft-Hansenom,³⁶¹ ona je suverenost analizirala kao društvene prakse u vezi sa polaganjem prava na vlast/autoritet.³⁶²

U ovoj knjizi oni su, zajedno sa drugim autorima, proučavali igre suverenosti u međunarodnim odnosima, odnosno strateške prakse kojima „države i drugi akteri [...] kreativnije instrumentalno koriste suverenost da ponovo pokažu-demonstriraju legitimnost, moć i kontrolu u svetu.“³⁶³ Za analizu igara suverenosti, predložili su razmatranje tri elementa: poteza (eng. *moves*), igrača (eng. *players*) i pravila igre (*doxa*). U okviru poteza, analiziraju sve društvene prakse kojima se „polaže pravo na vlast/autoritet“, a koje neretko podrazumevaju upotrebu veština i refleksiju. U analizi drugog elementa, igrača, oslanjaju se na Burdijeovo razumevanje države kao nemonolitnog polja u kojem se različiti igrači nadmeću za pravo da klasifikuju vrednosti ili preko čijih se praksi polaže pravo na autoritet. Oni u knjizi analiziraju različite grupe kao igrače – od državnih zvaničnika, banaka, privatnih firmi, do privatnih aktera preko kojih države polažu pravo na upravljanje migracijama i bezbednošću u inostranstvu. U definiciji pravila igre (doksa) pozivaju se na Kratochvilovu definiciju da su to „neeksplicitna pravila koja strukturiraju način na koji razmišljamo o suverenosti i postupamo u ime suverenosti.“³⁶⁴

³⁶¹ Adler-Nissen, R. and Gammeltoft-Hansen, T. (eds.). (2008). *Sovereignty Games: The Instrumentalization of State Sovereignty in Europe and beyond*. New York: Palgrave, p. 8.

³⁶² Ibid. p. 8.

³⁶³ Ibid. p. 3.

³⁶⁴ Kratochwil, F.V. (1989). *Rules, Norms, and Decisions: On the Conditions of Practical and Legal Reasoning in International Relations and Domestic Affairs*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 89. Citirano u: Adler-Nissen, R. and Gammeltoft-Hansen, T. (2008). *Sovereignty Games: The Instrumentalization of State Sovereignty in Europe and beyond*. New York: Palgrave, p. 9.

Može se zaključiti da literatura o ontološkoj bezbednosti i burdijeovski pristup analizi suverenosti imaju zajedničko to da je jedna od glavnih funkcija države „uspostavljanje reda/poretka ili sistema uređivanja stvarnosti”³⁶⁵ nuđenjem sistema klasifikacija (simbolički kapital). Druga sličnost ovih pristupa međunarodnim odnosima jeste njihov fokus na prakse i narative kroz koje se izvesnost poretka i ontološke sigurnosti proživljava i održava na diskurzivnom, telesnom i emotivnom nivou. Obe literature analiziraju i ulogu nerefleksivnog praktičnog znanja i namernih strateških poteza u odgovorima na neizvesnost proizvedenu krizama. Ključna razlika između ove dve literature jeste u značaju koji se pridaje emotivnim mehanizmima za objašnjenje očuvanja identiteta. Druga pretpostavka burdijeovske suverenosti kao društvene prakse jeste da se simbolička moć drugačije ispoljava u različitim kontekstima i pred različitim publikama.

1.5. Analitički okvir u ovom radu

Glavna pretpostavka analize u ovom radu je da primena teorije prakse značajno obogaćuje analizu preobražaja međudržavnih odnosa u postkonfliktnom regionu i omogućava da shvatimo multidimenzionalnost te transformacije. Namera ove empirijske studije praksi regionalne saradnje sprske policije jeste da se pre-ispita da li je tvrdnja Emanuela Adlera i Vinsenta Pujoa da praksa „može fizički da promeni okolinu i ideje koje ljudi pojedinačno ili kolektivno imaju o svetu”³⁶⁶ relevantna u slučaju međudržavnih odnosa u postkonfliktnom regionu kakav je ovaj u kom je Srbija. I ako jeste, kada i kako se međudržavni odnosi sekuritizuju i de-sekuritizuju u praksama i interakcijama policajaca. Dakle, u ovoj studiji se prakse koriste kao ono čime se objašnjava (*eksplanans*) promena u međudržavnim odnosima (*eksplandum*).

U ovom radu prihvatamo minimalnu definiciju praksi Vinsenta Pujoa da su to interakcije koje se ponavljaju u određenim kontekstima i podrazumevaju kompetentno i društveno smisljeno izvođenje.³⁶⁷ Glavna razlika ovako shvaćenih praksi u odnosu na navike jeste da su to aktivnosti ne samo koje neki pojedinac ponavlja, već su to one

³⁶⁵ Vidi raniji citat Hajsmana u Zarakol.

³⁶⁶ Adler, E. and Pouliot, V. (eds.). (2011a). *International Practices*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 7.

³⁶⁷ Pouliot, V. (2016a). *International Pecking Orders: The Politics and Practice of Multilateral Diplomacy*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 49.

aktivnosti koje imaju značenje i za tu osobu, a i smisao u određenoj društvenoj zajednici i prilici. Prakse su dakle uvek deo zajedničkog repertoara praksi u okviru neke društvene grupe, bila ona fizički prisutna ili ne tokom njihovog izvođenja. One u sebi imaju upisano implicitno razumevanje situacije, publike i pozicije aktera koje je stečeno socijalizacijom aktera u okviru jedne ili više društvenih grupa.

Ovakvo shvatanje praksi obuhvata kako rutinske, nerefleksivne prakse koje su akteri usvojili socijalizacijom u okviru određenog habitusa, tako i strateške namerne poteze kojima pokušavaju da upravljaju utiscima koje ostavljaju na druge ljude. Zajedničko i jednim i drugima jeste praktični *osećaj za mesto* ili implicitna logika ponašanja u određenoj situaciji, pred određenom publikom. Gofmanovo shvatanje praksi kao strateških aktivnosti omogućava da do promene praksi ne dolazi samo usled spoljnog šoka i drastične promene okolnosti u okruženju kakva je osnovna postavka Burdijeovog pristupa, već i kreativnim igranjem uloga u različitim kontekstima³⁶⁸. Ovakav pristup priznaje pokretačku snagu (eng. *agency*), kreativnost i sposobnost improvizacije učesnicima u ovom procesu, kao i neizvesnost i promenljivost mogućih ishoda. Ipak, kao što smo ranije rekli i Erving Gofman prepoznaje da akteri imaju ograničenja u svojoj kreativnosti, a to je da moraju da budu dosledni u svojoj ulozi³⁶⁹ i da prilikom upravljanja utiscima koje žele da ostave na druge učesnike interakcije, prihvate nepisana pravila ponašanja koja odgovaraju određenoj situaciji ili sceni.³⁷⁰

U ovom radu analizirano je kako „prakse uređuju društveni život“ (eng. *ordering*)³⁷¹, tj. kako pojedinci ili grupe ljudi postaju prepoznatljivi po nepisanom načinu klasifikacija i kategorija koje primenjuju. Stoga, bez prejudiciranja ishoda interakcija među policajcima u regionu, koristimo i koncept zajednice praktičara kako bi videli kako policajci prepoznaju da li je neka praksa izvedena bolje ili lošije u okviru repertoara zajedničkih praksi.

³⁶⁸ Gofman, E. (2000). *Kako se predstavljamo u svakodnevnom životu*. Beograd: Geopoetika; Gofman, E. (1998). „Pozorište svakodnevice”. U: Spasić, I. *Interpretativna sociologija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str. 63-74. [prevod Goffman, E. (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*, New York: Doubleday, pp. xi–xii & 1–16].

³⁶⁹ Schimmelfennig, F. (2002). “Goffman meets IR: dramaturgical action in international community”. *International Review of Sociology*, 12(3), p. 421.

³⁷⁰ Ricer, Dž. (2012). *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*. Beograd: Službeni glasnik, str. 222-223.

³⁷¹ Adler-Nissen, R. (2014). “Symbolic Power in European Diplomacy: The Struggle between National Foreign Service and the EU’s External Action Service.” *Review of International Studies*. 40(4), pp. 92–3.

Ova analiza uzima u obzir ne samo njihovo zajedničko profesionalno pozadinsko znanje (*habitus*), već i razumevanje situacija i konteksta i mogućnost aktivnog pozicioniranja u odnosu na različite zajednice kojima pripadaju – profesionalnu, nacionalnu itd. Prateći mikropakse interakcija ili međusobnog angažmana policajca, možemo da vidimo i da li i kada dolazi do „poverenja uprkos neizvesnosti”,³⁷² a kada policijski akteri ostaju ukotvljeni u ekskluzivnom shvatanju referentnog objekta i sekuritizaciji međusobnih odnosa. Polazeći od empirijske analize, možemo da prepoznamo i postojanje prakse saradnje i balansiranja koje mogu postojati u odnosima unutar zajednice kao što su Emanuel Adler i Patriša Griv³⁷³ istakli. Pored toga, Gofmanov koncept stigmatizacije nam omogućava da razumemo kako dolazi do policiranja za percipirano kršenje nepisanih normi unutar zajednice. To je proces zasnovan na emotivnom isključenju iz zajednice, a kojim se „pojašnjavaju granice prihvatljivog ponašanja i identiteta, kao i posledice nepridržavanja normi” i „uspostavlja normalnost”.³⁷⁴ U ovom radu primenjujemo koncept stigmatizacije kako ga je u međunarodne odnose prenela Rebeka Adler-Nisen kako bi razumeli i aktivne strategije koje stigmatizovane države, u ovom slučaju Srbija, mogu da preduzmu da odgovore na proces stigmatizacije.³⁷⁵

U ovom radu nije prejudicirano da su kolektivni identiteti, uključujući i profesionalni ili identitet zajednice grupe država, unapred dati i poznati van prakse. Prema Vinsentu Pujou, „ne određuje samo ko smo ono šta [ćemo/možemo da] radimo, već i ono što radimo određuje ko smo.”³⁷⁶ Stoga, praćenje praksi empirijskom analizom omogućava bogatije razumevanje i obuhvatanje multidimenzionalnosti preobražaja međudržavnih odnosa, kao i da uvidimo smenjivanje dinamike sekuritizacije i de-sekuritizacije u različitim praksama u raznovrsnim kontekstima u kojima se susreću policajci iz regiona.

³⁷² Pouliot, V. (2010). *International Security in Practice: The Politics of NATO-Russia Diplomacy*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 4.

³⁷³ Adler, E. and Greve, P. (2009). “When Security Community Meets Balance of Power: Overlapping Regional Mechanisms of Security Governance”. *Review of International Studies*. 35(S1), pp. 59–84.

³⁷⁴ Adler-Nissen, R. (2014). “Stigma Management in International Relations: Transgressive Identities, Norms, and Other in International Society”. *International Organization*. 68(1), p.149.

³⁷⁵ Ibid, p.153.

³⁷⁶ Original: “[...] it is not only who we are that drives what we do; it is also what we do that determines who we are”. U: Pouliot, V. (2010). *International Security in Practice: The Politics of NATO-Russia Diplomacy*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 5.

Kombinacija Gofmanove dramaturške analize i Burdijeove analize pozicija, kakvu su već primenili Rebeka Adler-Nissen i Vinensent Pujo u svojim istraživanjima,³⁷⁷ omogućava nam da prepoznamo i kreativni potencijal dejstvenika i ukotvljenost njegovog delovanja u različitim društvenim pozicijama unutar polja u kojem deluje. Primena Burdijeovog koncepta polja, kapitala i pozicione analize, omogućava da analizom budu obuhvaćeni i odnosi moći unutar neke grupe interakcija. Istovremeno, Burdijeov konceptualni aparat ne „učitava” unapred logiku sticanja moći ili koje su to vrste kapitala koje će biti na ceni u okviru nekog polja, kao što to rade neki drugi pravci u međunarodnim odnosima.³⁷⁸

Primenom Burdijeovog konceptualnog aparata, omogućeno je da krenemo od empirijske analize i da na osnovu mapiranih praksi i dispozicija, to jest implicitne praktične logike i usmerenja koje akteri ispoljavaju u praksama, definišemo doksu (nepisana pravila igre) i kapitale ili resurse oko kojih se takmiče učesnici interakcije. Istovremeno, promene u interakcijama možemo analizirati i kroz praćenje razmene različitih vrsta kapitala jednih za druge, unutar polja i to „po pravilima koja su istorijski određena i specifična za određeno polje.”³⁷⁹ Burdijeovo razumevanje polja, omogućava da se analizira pozicioniranje aktera u odnosu na aktivnosti unutar više polja. Analizom praksi biće praćeno pregovaranje granica mogućih interakcija na regionalnom polju u odnosima policijskih profesionalaca i političara u njihovim matičnim zemljama.

U ovom radu primenjena je longitudinalna analiza promene praksi u periodu od dvadeset godina, kako bi razumeli promenu dokse i kapitala na ceni u ovom periodu. Na osnovu uvida iz istraživanja, pokušaćemo da utvrdimo u kojim slučajevima se nastavlja sa starom logikom praksi i u izmenjenim okolnostima, a u kojima se prakse policijskog postupanja u odnosu na kolege menjaju, i pod kojim uslovima. U razumevanju odgovora na to pitanje, biće primenjena i Burdijeova analiza pozicioniranja praksi da bi utvrdili da li su dispozicije aktera u saglasju sa pozicijom u polju (*homologija*), ili je došlo do raskoraka (*histerza*).

³⁷⁷ Adler-Nissen, R. (2014a). *Opting Out of the European Union: Diplomacy, Sovereignty and European Integration*. Cambridge: Cambridge University Press; Pouliot, V. (2016a). *International Pecking Orders: The Politics and Practice of Multilateral Diplomacy*. Cambridge: Cambridge University Press.

³⁷⁸ Na primer, realizam daje prednost materijalnim kapacitetima u razumevanju pozicija u anarhičnom sistemu.

³⁷⁹ Spasić, I. (2004). “Habitus, praksa, polje: Pjer Burdije”. U: Spasić, I. *Sociologije svakodnevnog života*. Beograd: Zavod za udžbenike, str. 280.

U analizi procesa promene, važan doprinos Burdijeove analize je i koncept simboličke moći, to jest sposobnost aktera da drugima nametne značenja i obrasce poželjnog ponašanja, kao i da se i bez direktne kontrole utiče na postupanje i viđenje sveta potčinjenih.³⁸⁰ Ricer ističe da se „simboličko nasilje sprovodi indirektno, dejstvenik nad kojim se sprovodi je uključen u njegovo sprovođenje.”³⁸¹ U ovom radu ne prejudiciramo ko je u posedu simboličke moći, već analiziramo kako je koncept suverenosti koji je zasnovan na simboličkoj moći države, transformisan u interakcijama sa susednim policijama i pod čijim uticajem.

U ovom radu kombinuje se literatura o ontološkoj bezbednosti države³⁸² i Burdijeovo razumevanje suverenosti,³⁸³ kako bi analizirali da li i kada sprski policajci postupaju u ime države u odnosu sa svojim kolegama iz inostranstva. Zajedničko ovim literaturama jeste da je jedna od glavnih funkcija države „uspostavljanje reda/poretka ili sistema uređivanja stvarnosti”³⁸⁴ nuđenjem sistema klasifikacija (*simbolička moć*). Druga sličnost ovih pristupa međunarodnim odnosima jeste njihov fokus na prakse i narative kojima se izvesnost poretka i ontološke sigurnosti proživljava i održava na diskurzivnom, telesnom i emotivnom nivou. Obe literature analiziraju i ulogu nerefleksivnog praktičnog znanja i namernih strateških poteza u odgovorima na neizvesnost proizvedenu krizama. Autori i jednog i drugog usmerenja priznaju značaj emocija, ali u većoj ili manjoj meri koriste emocije kao glavni eksplanatorni mehanizam za ponašanje predstavnika države. Pretpostavka burdijeovske suverenosti i sociološke sekuritizacije kao društvenih praksi jeste da se simbolička moć drugačije ispoljava u različitim kontekstima i pred različitim publikama u skladu sa Gofmanovom dramaturškom analizom.

Stoga, analizom postupanja prema različitim susednim policijama, pratimo pregovaranje suverenosti u praksi i nepisano razumevanje legitimne i adekvatne akcije u

³⁸⁰ Adler-Nissen, R. (2013d). “Sovereignty”. In: Adler-Nissen, R. (ed.). *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*. London and New York: Routledge, pp. 179-92.

³⁸¹ Ricer, Dž. (2012). *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*. Beograd: Službeni glasnik, str. 286.

³⁸² Kinnvall, C. and Mitzen, J. (2017). “An introduction to the special issue: Ontological securities in world politics”, *Cooperation and Conflict*. 52(1), p. 2; Ejodus, F. (2018). “Critical Situations, fundamental questions and ontological insecurity”. *Journal of International Relations and Development*. 21(4), pp. 883–908; Zarakol, A. (2017). States and ontological security: A historical rethinking. *Cooperation and Conflict*. 52(1), pp. 48–68.

³⁸³ Adler-Nissen, R. (2013d).

³⁸⁴ Huysmans, J. (1998). “Security! What do you mean? From concept to thick signifier”. *European Journal of International Relations*. 4(2), p. 242. Citiran u: Zarakol, A. (2017). “States and ontological security: A historical rethinking”. *Cooperation and Conflict*. 52(1), p. 49.

različitom društvenom kontekstu. Promena i refleksivnost prisutne su, dakle, u svakodnevnom prilagođavanju situacijama, ali je njihov potencijal najveći u odgovoru na krizne situacije. Ovo nam omogućava da analiziramo prilagođavanje srpskih policajaca izmenama u okruženju nakon završetka oružanih sukoba i povratka u međunarodnu zajednicu, uz osporavanje prava na suverenost nad Kosovom.

Ovakvo shvatanje praksi nam omogućava da uhvatimo multidimenzionalnost preobražaja međudržavnih odnosa u praksama i interakcijama srpskih policajaca sa kolegama u regionu. Originalnost saznanja primenom teorije prakse omogućava rekonstrukciju procesa kreiranja i dekonstrukcije regiona, obrazaca *prijateljstva i neprijateljstva* među profesionalnim predstavnicima donedavno zaraćenih država. Primenom predstavljenog analitičkog okvira, namera je analizirati postojeće stanje ne kao fiksirani ishod koji je pravolinijski potekao iz nekih sistemskih faktora (npr. odnosa moći, trajnih obrazaca prijateljstva i neprijateljstva), već uhvatiti bogatstvo političkog procesa u kojem mnoštvo aktera koristi različite i nekada suprotstavljene strategije, i u kojem se očekivanja stižu kroz doživljenu praksu.

2. METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA I ISTRAŽIVAČKA ZAMISAO

Istraživanje praksi je, prema američkom antropologu Klifordu Gircu (Clifford Geertz), kao „[b]avljenje etnografijom [...] pokušaj čitanja (u smislu „građenja čitanja”) nekog stranog izbledeog rukopisa koji vrvi od izostavljenih reči, nepodudarnosti, nejasnih ispravki i pristrasnih opaski, a pritom nije pisan nekim od uobičajenih pisama, već prolaznim primerima ponašanja koje ima svoju formu.”³⁸⁵

2.1. Prakseografija

Malobrojni autori³⁸⁶ pokušali su da sistematizuju metodologiju³⁸⁷ za proučavanje međunarodnih praksi. To je razumljivo, imajući u vidu da je nauka o međunarodnim odnosima kao disciplina tradicionalno više okrenuta teoretskim objašnjenjima nego empirijskim istraživanjima, kao i da je prakseološki preokret u studijama međunarodnih odnosa relativno mlad fenomen. U jednom se svi autori koji primenjuju teoriju prakse slažu: nema proučavanja praksi bez empirijskog istraživanja. Uprkos tome, mnogi istraživači praksi nisu objasnili kako su došli do zaključaka u svojim istraživanjima. Zato u ovom tekstu predstavljamo osnovne pristupe tome kako proučavati prakse i kako ih interpretirati. Principi koje predstavljamo su samo osnovne smernice, a moraju se prilagoditi istraživačkoj situaciji, jer i „samo istraživanje je praksa”.³⁸⁸ Ovaj tekst oslanja se na nekoliko najuticajnijih radova³⁸⁹ u kojima su na sistematičan način predočene

³⁸⁵ Kliford G. (1987). Citiran u Fabijeti, U., Maligeti, R. i Matera, V. (2002). *Uvod u antropologiju (od lokalnog do globalnog)*. Beograd: Clio, str. 46–7.

³⁸⁶ Vinsent Pujo, Kristijan Bueger i Rebeka Adler-Nisen su najdosledniji u predočavanju metodologije istraživanja u skladu sa teorijom prakse i transparentnog deljenja konkretnih istraživačkih zamisli koje su koristili u istraživanjima.

³⁸⁷ Pod metodologijom podrazumevaju se pretpostavke o svetu koji se proučava (ontologija) i kakvo je saznanje moguće (epistemologija), a pod metodama, načini dolaženja do saznanja.

³⁸⁸ Bueger C., Gadinger F. (2018). *Doing Praxiography: Research Strategies, Methods and Techniques*. In: *International Practice Theory*. Second Edition. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan, p. 77.

³⁸⁹ Bueger, C. (2014). “Pathways to practice: praxiography and international politics,” *European Political Science Review*. Cambridge: Cambridge University Press, 6 (3), pp. 383–406; Bueger C., Gadinger F. (2018). *Doing Praxiography: Research Strategies, Methods and Techniques*. In: *International*

metodološke postavke proučavanju praksi. Kao što Kristijan Buger (Christian Bueger) i Frenk Gadinger (Frank Gadinger) napominju u njihovom udžbeniku o teoriji praksi, „nije neophodno smisliti metodološku toplu vodu, da bi se proučavale prakse.”³⁹⁰ Većina istraživača prakse pozajmljuje metode i tehnike iz drugih disciplina koje dele interpretativnu teoriju saznanja (epistemologiju), kao što su sociologija, antropologija, etnografija itd. Buger je pristup proučavanju praksi nazvao *prakseografija*,³⁹¹ kako bi označio da se metode iz drugih nauka koriste sa novim senzibilitetom u skladu sa teorijom prakse. Ime novog pristupa – prakseografija treba da označi da ima mnogo toga zajedničkog sa etnografijom.

„Zajedničko im je namera da se zabeleži i rekonstruiše (grč. *graf*), ali je različit fokus [istraživanja] – interesovanje nije za kulturu, već za prakse (grč. *praxi*).”³⁹²

U nastavku su ukratko predstavljena osnovna epistemološka polazišta proučavanja prakse – interpretativno, abduktivno i refleksivno razumevanje znanja. Zatim su u najkraćem prikazani mogući pristupi i metode za prikupljanje i analizu praksi. U poslednjem delu ovog teksta predstavljena je istraživačka zamisao korišćena u ovom istraživanju: metode korišćene za prikupljanje podataka, izvori, metode za analizu

Practice Theory. Second Edition. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan, pp. 131–61; Pouliot, V. (2007). “‘Subjectivism’: Toward a Constructivist Methodology”. *International Studies Quarterly* 51(2), pp. 359–84; Pouliot, V. (2010). “A ‘subjective’ methodology for the study of practicality.” In: *International Security in Practice: The Politics of NATO-Russia Diplomacy*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 52–92; Pouliot, V. (2012). Methodology: Putting Practice Theory into Practice. In: *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*. Adler-Nissen, R. (ed.). London: Routledge, pp. 45–58; Pouliot, V. (2014). “Practice Tracing”. In: Bennett, A. and Jeffrey T. C. (eds.). *Process Tracing: From Metaphor to Analytic Tool*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 237–59; Salter, M. and Mutlu, C. (eds.). (2013). *Research Methods in Critical Security Studies*. London: Routledge.

³⁹⁰ U originalu je upotrebljen engleski idiom za „izmisliti toplu vodu”: “although practice theory in general, and IPT [International Practice Theory] in specific is a relatively novel perspective, this does not imply that one needs to re-invent the methodological wheel when conducting practice theory-driven research.” U Bueger C., Gadinger F. (2014) *Doing Praxiography: Research Strategies, Methods and Techniques*. In: *International Practice Theory*. Second Edition. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan, p. 79.

³⁹¹ Bueger, C. (2014). “Pathways to practice: praxiography and international politics” *European Political Science Review*. Cambridge: Cambridge University Press, 6(3), pp. 383–406.

³⁹² Bueger C. And Gadinger F. (2014) “Doing Praxiography: Research Strategies, Methods and Techniques”. In: Bueger C. And Gadinger F. *International Practice Theory*. Second Edition. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan, pp. 79–80.

podataka. Opisan je i uzorak na osnovu kog smo izvlačili zaključke, kao i osnovna saznanja stečena refleksivnošću u odnosu na iskustvo autorke disertacije.

2.1.1. Epistemološka polazišta

Primarni oblik saznanja u proučavanju praksi je abduktivan, interpretativan i refleksivan.

Istraživanje je interpretativno, jer pretpostavlja da „društvenu stvarnost konstruišu akteri i rezultat je pregovaranja značenja delovanja i situacija u kojima se oni nalaze.”³⁹³ Dakle, ljudi su kreativna bića, koja daju značenje svom delovanju, mada ne uvek refleksivno. Šta god da rade, ljudi i bez razmišljanja tumače situacije u odnosu sa drugima i postavljaju se u odnosu na razumevanje situacije. Do značenja ljudi dolaze u interakcijama sa drugim ljudima, prvo kroz socijalizaciju na individualnom nivou unutar porodice i škole, a kasnije interakcije unutar grupa stvaraju, održavaju i menjaju društveni poredak. Zato je u fokusu istraživanja prakseologa potraga za značenjima. Ona kreće od pojava koje društveni akteri čiju praksu posmatramo smatraju stvarnim. Proučavanjem empirijske građe prikupljene u direktnoj interakciji sa ispitanicima postavljaju se pretpostavke o obrascima i pravilnostima u izučavanoj pojavi. Kao što je Ivana Spasić je navela osam pretpostavki interpretativne epistemologije za sociologiju, a ovde su ponovljeni jer važe i za druge discipline, uključujući međunarodne odnose, koji dele iste pretpostavke o mogućnosti saznanja: „Značenje ljudskog delovanja je konstitutivno za to delovanje; između aktera i svega što čini, ili mu se događa, uvek se umeće tumačenje značenja tih zbivanja – naročito postupaka drugih ljudi – kao posredujući činilac. Sociologija, kao nauka o društvu, tumači već protumačeni svet; otud je značenje, u svom konstitutivnom ruhu, nezaobilazan podatak sociološke građe. Tek na osnovu „laičkih“ značenja, odnosno značenja koji pripisuju akteri („konstrukata prvog stupnja“), sociologija stvara vlastite verzije značenja društvenog delanja (konstrukte drugog stupnja“). *Interakcija* je ključan proces, jer kroz nju se značenja formiraju, razmenjuju i modifikuju, kako „ontogenetski“ (kroz razvoj pojedinčeve ličnosti), tako i kolektivno (formiranje osnove zajedničkog života). S tim u vezi je sklonost mikroanalizi. Ljudi su

³⁹³ Reichertz, J. (2004). “Abduction, Deduction and Induction in Qualitative Research”. In: Flick, U., Kardorff, E.v. and Steinke, I. (eds.). *A Companion to Qualitative Research*. London: Sage Publications, pp. 159–64.

bića obdarena *sopstvom*; budući da je sopstvo točka preseka između pojedinca i društva, njime se želi naglasiti da jednoga nema bez drugoga. Ljudi su *akteri* (danas se više voli reći: *agensi*), a ne mehaničke naprave, niti marionete psiholoških poriva ili društvenih sila; oni su ti koji tvore društveni život, poredak i strukturu. Postoji, s tim u vezi, tendencija ka razlaganju („dekonstruisanju“) kolektivnih struktura, kao i „društvenog poretka“ u celini: iako strukture funkcionišu, relativno nezavisno od ljudskih tvoraca, ne smemo ih hipostazirati. Metodološki, teži se *individualizmu*, i zauzimanju stanovišta aktera; ova uopštena pozicija povlači niz istraživačkih procedura (kvalitativna metodologija). *Refleksivnost* – stalno propitivanje utemeljenja i načina konstruisanja misaonih kategorija, naročito onih koje su prividno neupitne; to važi kako za elemente društvenog „zdravog razuma“, tako i za vlastite (sociološke).“³⁹⁴

Burdije je bio veliki protivnik pozitivizma u društvenim naukama, tj. traženja prirodnih zakonitosti u društvenim fenomenima. Po njemu, zadatak akademskih istraživanja društvenog sveta nije „da da reči već postojećim činjenicama“,³⁹⁵ već da bude „u potrazi za značenjima, a ne prirodnim zakonitostima.“³⁹⁶ Stoga je osnovna jedinica analize je praksa i svako prakseološko istraživanje kreće od mapiranja onoga što ljudi rade – praksi, a ne od unapred poznatih kategorija koje se testiraju kako bi se omogućilo uopštavanje zaključaka (dedukcija). Ovo ne znači da istraživač ulazi u istraživanje kao „bela tabla“, on ili ona polaze od zagonetke, nekog istraživačkog pitanja, verovatno i informisani teorijama koje postoje na tu temu, ali cilj ne sme biti „popunjavanje rupa u postojećem korpusu znanja“,³⁹⁷ već otvorenost za nova tumačenja, fenomene. Ovaj pristup se još naziva *abdukcija* (eng. *abduction*). To je proces koji podrazumeva da se u istraživanju kreće od zagonetke, iznenađenja, opažanja iz empirije, zatim od pokušaja „identifikovanja uslova u kojima bi ta zagonetka bila manje zbunjujuća i više ‚normalan‘ ili ‚prirodni‘ događaj.“³⁹⁸ Peregrin Švarc-Šia i Dvora Janov, vodeće metodološkinje političke etnografije, pojašnjavaju da abdukcija ima mnogo toga zajedničkog sa

³⁹⁴ Spasić, I. (1998). *Interpretativna sociologija – sociološka hrestomatija*. Beograd: Zavoda za udžbenike i nastavna sredstva, str. 11–2.

³⁹⁵ Pouliot, V. and Merand, F. (2013). “Bourdieu’s Concepts: A Political Sociology of International Relations”. In: Adler-Nissen, R. (ed.). *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*. London and New York: Routledge, p. 27.

³⁹⁶ Ibid. p. 26.

³⁹⁷ Sandberg, J. and Mats A. (2011). “Ways of Constructing Research Questions: Gap-Spotting or Problematization?” *Organization* 18(1), pp. 23–44.

³⁹⁸ Schwartz-Shea, P. and Yanow, D. (2012). *Interpretive Research Design*. New York: Routledge, p. 27.

induktivnim procesom saznavanja. Razlika je u tome što se ne teži pravolinjskom procesu izvlačenja zaključaka iz pojedinačnog ka generalizovanim pravilima, već se primenjuje „cirkularno-spiralno” otkrivanje u stalnom kretanju između indukcije (pojedinačnih opažanja) i tumačenja kroz ukrštanje sa drugim empirijskim materijalom i teoretskim pojmovima.³⁹⁹ Očekivanje je da se istraživačka zamisao (eng. *research design*) promeni na osnovu saznanja iz empirijskog istraživanja, i dalje prilagodi dok ne bude rešena zagonetka.⁴⁰⁰ Poznati teoretičari međunarodnih odnosa Fridrihs Jerg (Friedrichs Jörg) i Fridrih Kratochvil (Friedrich Kratochwil)⁴⁰¹ navode da se abdukcija primenjuje „kada društveni naučnici, postanu svesni neke klase fenomena, ali za koje im nedostaju teorije koje mogu primeniti.” Oni dalje opisuju postupak otkrivanja navodeći da se polazi od pretpostavke da ta klasa fenomena nije slučajna i onda se prikupljaju opservacije i pokušava objasniti konceptima iz postojećeg polja znanja. „Umesto pokušaja da se nametnu apstraktni teoretski obrasci – dedukcija ili „jednostavno” učitaju sudovi iz činjenica – indukcija, počinjemo naše rezonovanje na nivou između ta dva – abdukcijom.”⁴⁰²

Treći pristup saznanju je *refleksivnost*. To je zahtev ka „okretanju saznajnih alata prema subjektu saznanja”,⁴⁰³ odnosno preispitivanju istraživača, kako bi se izbeglo učitavanje sadržaja u empirijski materijal, to jest dodavanje značenja koja ne pripadaju onima čije ponašanje analiziramo. Pjer Burdije se smatra jednim od pionira i vodećih mislilaca na temu refleksivnosti i zagovornika refleksivne epistemologije. Koncept je inspirisan njegovim istraživanjem raširenog fenomena neženja na francuskom selu posle Drugog svetskog rata koje je obavljao u oblasti Bearan u kojoj je odrastao. Tom prilikom se i upitao „da li istraživač može da sa distance, na objektivan način, sagleda predmet koji

³⁹⁹ Ibid. p. 28.

⁴⁰⁰ Više detalja u Reichertz, J. (2004). “Abduction, Deduction and Induction in Qualitative Research”. In: Flick, U., Ernst von Kardorff, E, v. and Steinke, I. (eds.). *A Companion to Qualitative Research*. London: Sage Publications, pp. 159–64.

⁴⁰¹ Friedrichs, J. and Kratochwil, F. (2009). “On Acting and Knowing: How Pragmatism Can Advance International Relations Research and Methodology,” *International Organization*. Cambridge: Cambridge University Press, 63(4), p. 709.

⁴⁰² Ibid. U originalu “Instead of trying to impose an abstract theoretical template – deduction! or ‘simply’ inferring propositions from facts – induction, we start reasoning at an intermediate level – abduction!”

⁴⁰³ Ibid., p. 27.

mu je blizak.”⁴⁰⁴ Refleksivnost je traženje prave mere distanciranosti ili bliskosti⁴⁰⁵ u odnosu na objekat analize. Ana Birešev citira poređenje pojma refleksivnosti sa ulogom fotografa:

„Fotografija je manifestacija distance posmatrača koji nešto beleži i koji pritom ne zaboravlja da je tu da bi beležio, ali ona istovremeno podrazumeva i bliskost sa posmatranim pojavama, bliskost koja mu donosi sposobnost da razume i interpretira i neprimetne detalje.”⁴⁰⁶

Stoga, u otklonu od univerzalističkih objašnjenja, Vinsent Pujo i Frederik Merand podsećaju i prenose Burdijeov poziv na pozornost prema tri vrste grešaka u promišljanju. Prva greška ili zablude je učitavanje pretpostavki koje dolaze iz „pozicije koju istraživač zauzima u nekom društvenom prostoru i procesu koji je doveo do tih pretpostavki”,⁴⁰⁷ to jest učitavanje sopstvenih stavova i iskustava u tumačenju praksi onih koje istražujemo. Na primer, iako autorka ovog istraživanja smatra da većina ljudi ne odobrava ratne sukobe u regionu, ona ne sme da učitava slično razumevanje kod svojih ispitanika na pitanje o mogućnosti novih sukoba u regionu. Refleksivnost zahteva da se razume i kako je percepcija pozicije istraživača uticala na odgovore i ponašanje onih čiji se rad istražuje. Tokom empirijskog istraživanja za ovu disertaciju, mnogi sagovornici su autorku znali kao aktivistkinju organizacije građanskog društva koja nadzire rad policije, pa su i bez da su upitani davali analize sadašnjeg rada policije, rukovodstva ili pravdali neke prošle postupke.

Druga greška je pridavanje većeg značaja pravilima koja se ne preispituju unutar akademskog sveta (*doxa*), na primer, validnost pojedinih istraživačkih metoda, nego

⁴⁰⁴ Više u Birešev, A. (2014). *Orionov vodič – Otkrivanje dominacije u sociologiji Pjera Burdijea*, Beograd: Institut za društvenu teoriju i filozofiju, str. 53.

⁴⁰⁵ O konceptu bliskosti u istraživanju praksi vidi: Bueger, C. (2014). “Proximity”. In: Aradau, C., Huysmans, J., McNeal, A. and Nadine V. (eds.), *Critical Security methods: New Frameworks for Analysis*. London: Routledge, pp. 118–41.

⁴⁰⁶ Ana Birešev prenosi Burdijeov citat iz Reed-Danahay, D. (2005). *Locating Bourdieu*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, p. 97. U: Birešev, A. (2014). *Orionov vodič – Otkrivanje dominacije u sociologiji Pjera Burdijea*. Beograd: Institut za društvenu teoriju i filozofiju, str. 57.

⁴⁰⁷ Pouliot, V. and Merand, F. (2013). “Bourdieu’s Concepts: A Political Sociology of International Relations”. In: Adler-Nissen, R. (ed.). *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*. London and New York: Routledge, p. 27.

kompleksnim i ponekad kontradiktornim značenjima koje dele oni čiji se rad istražuje.⁴⁰⁸ Potrebno je biti svestan da stanje u nekoj naučnoj oblasti u velikoj meri utiče na to koji se problemi prepoznaju i kako im se pristupa. Primer ovoga je već navođena pretpostavka u međunarodnim odnosima realistične škole, da su države „crna kutija” ili monolitan, jedinstven akter sa dominantnim tipom racionalnosti koji analizira troškove i dobiti. Stoga Burdijeov pristup refleksivnosti poziva da za temu preispitivanja uzme i produkcija naučnog znanja,⁴⁰⁹ odnosno kako su institucionalizovane određene premise u promišljanju u pojedinim naučnim disciplinama.⁴¹⁰

Treća greška je „tzv. intelektualistička sklonost koja istraživača podstiče da posmatra život kao spektakl, a ne kao konkretnu situaciju koja zahteva navigaciju kroz nju.”⁴¹¹ Rebeka Adler-Nissen⁴¹² se zalaže da istraživači međunarodnih odnosa naprave takav otklon od samolegitimizujućih i opisnih prikaza međunarodnih institucija i organizacija, ka analizi zasnovanoj na sociološkim uvidima. Burdijeovom pristupu bliže su etnografske metode posmatranja saučestovanjem i druge koje omogućavaju „teorijsko prisvajanje domorodačkog odnosa prema praksi.”⁴¹³ Ovo ne znači da istraživač treba da nekritički prihvati perspektivu ispitanika, već da:

„razume logiku kojom se služe oni koji su deo tog univerzuma, a zatim, kako da iz te iste logike izađe i kako da je, koristeći se svim raspoloživim naučnim resursima, umesto iz „žablje” perspektive sagleda iz perspektive „konjanika u preletu”.”⁴¹⁴

⁴⁰⁸ Ibid.

⁴⁰⁹ Berling, T. V. (2012). “Bourdieu, International Relations, and European security.” *Theory and Society* 41(5), pp. 451–78 i Berling, T. V. (2013). “Knowledges”. In: Adler-Nissen, R. (ed). *Bourdieu in International Relations*, Routledge, pp. 59–77.

⁴¹⁰ Viver i Buzan navode primer kako su se strateške studije razvile u okrilju RAND korporacije koja je radila istraživanja za Vladu SAD tokom i posle Drugog svetskog rata i tek kasnije razvijene kao akademska disciplina. Vidi: Wæver, O. and Buzan, B. (2010). *After the Return to Theory: The Past, Present, and Future of Security Studies*. In: Collins A. (ed.), *Contemporary Security Studies* (Vol. 2). Oxford: Oxford University Press.

⁴¹¹ Pouliot, V. and Merand, F. (2013). “Bourdieu's Concepts: A Political Sociology of International Relations”. In: Adler-Nissen, R. (ed.). *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*. London and New York: Routledge, p. 27.

⁴¹² Adler-Nissen, R. (2013b). “Introduction”. In: Adler-Nissen, R. (ed.) *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*, 1-23. London: Routledge, p. 11.

⁴¹³ Bourdieu, P. (2002b). *Le Bal des célibataires: crise de la société paysanne en Béarn*, Paris: Seuil, p. 116. Citiran u: Birešev, A. (2014). *Orionov vodič: otkrivanje dominacije u sociologiji Pjera Burdijea*. Beograd: IFDT, str. 56.

⁴¹⁴ Ibid.

To zahteva neuobičajene naučne sposobnosti poput korišćenja intuicije u saznavanju radi uočavanja pravilnosti, uspostavljanja veza i nesigurnog uopštavanja. Važno je naglasiti da Burdije ne teži saznavanju univerzalne istine, već poziva da se istorizuje, to jest da se relativizuje u odnosu na značenja koja su u nekom trenutku relevantna.⁴¹⁵ Dakle, saznanja se uvek tiču konkretnog konteksta, u konkretnom vremenu.

2.1.2. Prakseografski postupci

U istraživanju praksi je neophodno koristiti višestepenu metodologiju koju predlaže Pujo.⁴¹⁶ Prvi korak je pristupiti i mapirati prakse u konkretnim situacijama (situacioni društveni prostor), odnosno odgovoriti na pitanje šta ljudi rade, koji su obrasci interakcija, koje su tipične situacije u kojima se praktikuje, na primer, policijska saradnja u ovom istraživanju, ili u studiji Rebeke Adler-Nisen⁴¹⁷ – šta rade danske i britanske diplomate kada praktikuju isključenje (eng. *opting-out*) iz zajedničkih politika EU. Ovo podrazumeva „izlazak iz fotelje” i pristup lokalnom znanju, to jest neposrednom iskustvu ili doživljajima iskustva onih koji praktikuju proučavanu praksu. U ovom istraživanju to su policajci različitih specijalnosti. Teorijama praksi zajedničko je i da kreću od mikropraksi da bi objasnile makroprocese ili strukture. Rebeka Adler-Nisen citira austrijsku sociološkinju Karin Knorr Cetinu, koja ovaj postupak zove „metodološkim situacionalizmom”, jer se „veliki društveni fenomeni, kao što su tržišne cene, država, evroskepticizam dešavaju kroz svakodnevne transakcije ljudi (i stvari) u mikrodruštvenim situacijama.”⁴¹⁸ Dakle, zadatak u prvom koraku je da se prikupe informacije o mikropraksama svakodnevnog odvijanja fenomena koji se proučava. Za potrebe prikupljanja praksi i značenja mogu se koristiti različite metode, od kojih su

⁴¹⁵ Pouliot, V. and Merand, F. (2013). “Bourdieu's Concepts: A Political Sociology of International Relations”. In: Adler-Nissen, R. (ed.). *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*. London and New York: Routledge, p.28.

⁴¹⁶ Pouliot, V. (2012). “Methodology: Putting Practice Theory into Practice”. In: Adler-Nissen, R. (ed.) *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*, 1–23. London: Routledge, p. 48.

⁴¹⁷ Adler-Nissen, R. (2014a). *Opting Out of the European Union: Diplomacy, Sovereignty and European Integration*. Cambridge: Cambridge University Press.

⁴¹⁸ Original: “it is ‘methodological situationalist’, meaning that large-scale social phenomena such as ‘market prices’, ‘the state’ or ‘euro-scepticism’ ultimately come about through mundane transactions of people (and things) in micro-social situations.” Iz: Knorr-Cetina, K. (1988). “The Micro-Social Order. Towards a Reconceptation”. In: Fielding, N. (ed.) *Actions and Structure: Research Methods and Social Theory* (London: Sage). Citirano u Adler-Nissen, R. (2016). *Towards a Practice Turn in EU Studies: The Everyday of European Integration*. *Journal of Common Market Studies*, 54(1), p. 99.

najčešće etnografsko posmatranje saučestvovanjem, učenje prakse, intervjui i analiza dokumenata, o čemu će biti više reči u delu o metodama.

Drugi i najteži korak je otkrivanje *praktične logike* ili *dispozicija*. To podrazumeva otkrivanje ili rekonstrukciju pozadinskog znanja i implicitnog razumevanja među članovima zajednice. Kao što smo već citirali Kristijana Bugera u poglavlju o teoriji, ovo znanje „retko se verbalizuje, ne može se pročitati lako kroz označivače (eng. *signifiers*), jezik i diskurs“⁴¹⁹. Ovo podrazumeva da čovek zna mnogo više nego što može verbalno da iskaže ili objasni. Prakse mogu imati različite pojavne oblike (*telo*) u interakciji sa materijalnim svetom (*predmetima, artefaktima*), a oslanjaju se na *neizrečena ili pozadinska znanja*. Prva dva elementa prakse (telesne aktivnosti i korišćenje artefakata) možemo otkriti relativno lako posmatranjem, dok je pozadinska znanja i značenja nemoguće direktno zahvatiti bez interpretacije opaženog. Pujo citira Čarlsa Tejlora i pita se „da bi praksa X uradila nešto u i na svetu, koje implicitno znanje bi praktičari trebalo da imaju da razumeju šta se dešava?“⁴²⁰ Tejlor u istom radu navodi Vitgenštajnov primer da ljudi i bez objašnjavanja znaju da čitaju saobraćajni znak sa strelicom kao označivač smera u kom treba ići.⁴²¹ Ipak, Vitgenštajn se pita, da li bi i neko ko nije socijalizovan u ovoj kulturi, na isti način razumeo da vrh strelice ukazuje na smer, ili bi krenuo u smeru kraja strelice ili na neki treći način razumeo isti saobraćajni znak.

Mnogi društveni naučnici pokušavali su da se približe razumevanju zdravorazumske logike i implicitnih značenja koje ljudi daju situacijama u interakciji sa drugima. Pujo predlaže da se analizira o čemu se eksplicitno ne govori, jer se podrazumeva. On dalje citira Hopfa:

⁴¹⁹ Bueger, C. (2014). „Pathways to practice: praxiography and international politics,” *European Political Science Review*. Cambridge: Cambridge University Press, 6(3), p. 386.

⁴²⁰ Original: „In order for practice X to do something in and on the world, what tacit know-how would practitioners need to have in order to grasp what it going on?” iz Taylor, C. (1993 [1981]). „To Follow a Rule...”. In: Calhoun, C., LiPuma, E. and Postone, M. (eds.). *Bourdieu: Critical Perspectives*, 45. Citirano u Pouliot, V. (2016). „Appendix: Research design, methods and data”. In: *International Pecking Orders: The Politics and Practice of Multilateral Diplomacy*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 272–307.

⁴²¹ Taylor, C. (1993 [1981]). „To Follow a Rule...”. In Calhoun, C., LiPuma, E. and Postone, M (eds.) *Bourdieu: Critical Perspectives*, pp. 45–59. Cambridge: Polity Press, p. 45. Citirano u Pouliot, V. (2012). „Methodology: Putting Practice Theory into Practice”. In: Adler-Nissen, R. (ed.). *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*. London and New York: Routledge, p. 50.

„Ono što se uzima zdravo za gotovo je često neosporavano. Postoji konsenzus o tome kakav je svet, kakav treba da bude, šta se dešava i bez imenovanja. Ali, kada ljudi verbalizuju, većina kaže manje-više istu stvar.“⁴²²

Dakle, ideja je da se identifikuje koje su pretpostavke koje većina sagovornika podrazumeva da stoje, i onda ih izvesti na videlo. Rebeka Adler-Nissen je za ovo koristila kraj intervjuja, kada je postavljala pitanja o tome da li je dobro razumela pretpostavke sagovornika. Prilikom korišćenja interpretacije prećutanog, treba imati u vidu i napomenu Adler-Nisen da ćutanje može da bude i znak da je neka tema tabu ili stigmatizovana praksa. Ćutnja može biti i posledica marginalizacije glasa sagovornika ili govora sa pozicije bez moći, gde sama osoba ne smatra svoj glas dovoljno bitnim na neku temu. Još jedan od pristupa otkrivanju neizrečenog značenja jesu eksperimenti prekida američkog sociologa Harolda Garfinkela. „Cilj eksperimenta prekida jeste poremećaj uobičajenih procedura kako bi se istražili procesi u kojima se svakodnevne radnje i njihova značenja konstruišu i rekonstruišu.“⁴²³ Garfinkel je za potrebe ovih eksperimenata zadavao studentima da igraju sa nekim iks-oks i da namerno odigraju suprotno pravilima, to jest da upišu znak između polja umesto u polju i prate reakcije saigrača. Ili još dramatičnije, tražio je od studenata da odu kući i da se nekoliko sati ponašaju kao gosti, učtivo, distancirano i da prate reakcije svojih ukućana. Reakcije su bile burne i izvukle su na površinu razumevanje toga šta je „normalno“ ponašanje ukućana, kao i razne emocije⁴²⁴ i kod neupućenih ukućana i studenata istraživača. Ovakav pristup istraživanja je sastavni deo etnometodologije ili:

⁴²² Original: “Taken-for-granted common sense goes unchallenged or uncontested. In other words, there is a kind of consensus about what the world is, or should be, that often goes without saying. But when it is said, most people say more or less the same thing.” Hopf, T. (2013). “Common-sense Constructivism and Hegemony in World Politics”, *International Organization*, Cambridge University Press, 67 (2), p. 324 citiran u Pouliot, V. (2016). “Appendix: Research design, methods and data”. In: *International Pecking Orders: The Politics and Practice of Multilateral Diplomacy*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 277.

⁴²³ Ricer, Dž. (2012). *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*. Beograd: Službeni glasnik, str. 236.

⁴²⁴ O čitanju emocija iz ugla teorije praksi u: Mattern, J. B. (2011). “A practice theory of emotion for International Relations”. In Adler, E. and Pouliot, V. (eds.). *International Practices*. Cambridge: Cambridge University Press (Cambridge Studies in International Relations), pp. 63–86.

„analize ponašanja običnih ljudi u svakodnevnim situacijama, kao i načina na koji oni koriste zdravorazumsko znanje, procedure i razmatranja, koji im pomažu da steknu razumevanje takvih situacija, kako bi u njima mogli da se snađu i da na njih reaguju.“⁴²⁵

Pošto ovi eksperimenti nisu prigodni i mogući u svim istraživačkim kontekstima, predlaže se da se pita o ključnim istorijskim momentima ili preokretima praksi, kako bi se objasnila logika unutar prakse koja postaje vidljivija usled šoka i promene okolnosti. Analiza kriza ili kontraverzi omogućava da implicitna značenja postanu eksplicitna, jer se upravo tada vode rasprave o tome da li se može nastaviti na stari način, prilagoditi ili kreirati novu praksu. Ovo je sastavni deo i Pujo ovo naziva praćenjem praksi kroz vreme (eng. *practice-tracing*).⁴²⁶ Ova metoda ima zajedničko sa praćenjem procesa (eng. *process-tracing*) fokusiranost na analizu konkretnih slučajeva i njihovu promenu kroz vreme, ali ne izvlači korelacije i uzročno-posledične veze. Cilj analize je da se uhvati i „kvalitet pojedinačnog (aktivnosti koje su smislene u kontekstu-situaciji) i opšteg (obrazaca akcija).“⁴²⁷ Pored toga, Pujo navodi i predlaže *stavljanje prikupljenih značenja i praksi u kontekst*. Ovo se obično radi ukrštanjem značenja prikupljenih u jednom mediju (npr. posmatranjem ili intervjuima) sa značenjima prikupljenim u drugim medijima i analizom narativa (istorijski tok, zapleti, tip aktera) i diskursa (koje metafore i argumenti se ponavljaju). U ovoj fazi se obično zabeležena direktno izgovorena značenja ukrštaju sa analizom dokumenata.

Treći korak zavisi od škole promišljanja praksi, tj. od tema koje se žele proučavati. Pujo je u objašnjenju metodoloških postavki burdijeovskog pristupa⁴²⁸ proučavanju

⁴²⁵ Ricer, Dž. (2012), *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*, Beograd: Službeni glasnik, str. 222.

⁴²⁶ Pouliot, V. (2014). "Practice tracing". In: Bennett, A. and Checkel, J. T. (eds.). *Process Tracing: From Metaphor to Analytic Tool*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 237–59.

⁴²⁷ Original "[P]ractices are both particular (as contextually embedded actions) and general (as patterns of actions)." In: Pouliot, V. (2014). "Practice tracing". In: Bennett, A. and Checkel, J. T. (eds.). *Process Tracing: From Metaphor to Analytic Tool*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 238.

⁴²⁸ Pouliot, V. (2012). "Methodology: Putting Practice Theory into Practice". In: Adler-Nissen, R. (ed.). *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*. London and New York: Routledge, pp. 45–58. Odličan primer, korak po korak, ovakvog pristupa je i njegova studija o praksama hijerarhije unutar multilateralnih organizacija na primeru UN i NATO. Više u: Pouliot, V. (2016). "Appendix: Research design, methods and data". In: *International Pecking Orders: The Politics and Practice of Multilateral Diplomacy*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 272–307.

praksi, kao treći korak naveo mapiranje *pozicione logike praksi*. To podrazumeva analizu pozicija i borbi u okviru polja: koja su pravila igre koja se uzimaju zdravo za gotovo u interakcijama (*doxa*), koje su vrednosti koje su na ceni (kapitala), koja je distribucija resursa i struktura. Najrazrađenija metodološka uputstva za proučavanje polja su dali istraživači u okviru tzv. Pariske škole međunarodne političke sociologije.⁴²⁹ Dobri primeri studija koje primenjuju ovaj pristup su njegova knjiga o hijerarhiji unutar multilateralne diplomatije i knjiga Rebeke Adler-Nisen o praksama isključenja iz EU. Emanuel Adler⁴³⁰ pak, u proučavanju zajednice praksi, predlaže mapiranje i izradu tipologije praksi koje čine tu zajednicu posebnom. Drugi autori koji se bave istom temom, kreću od otvorenih kategorija, kao što su interakcije unutar zajednice, zajednička značenja ili kako se socijalizuje u zajednicu kroz učestvovanje u zajedničkim praksama. Nina Grager⁴³¹ je preuzela Vegnerove koncepte zajednice praksi – međusobni angažman, zajednički repertoar praksi i značenja i zajednički poduhvati u analizi saradnje između EU i NATO, a Niklas Bremberg⁴³² je analizirao kako EU promoviše izgradnju bezbednosne zajednice u zemljama koje je okružuju kroz promovisanje kooperativnih bezbednosnih praksi.

2.1.3. Prakseografske metode

Za „prikupljanje praksi” mogu se koristiti različite istraživačke metode. Neophodno je kombinovati različite metode i istraživačke strategije, zavisno od predmeta koji se proučava, i slobodno preuzimati iz drugih disciplina. Najčešće se predlaže korišćenje metoda sa etnografskim senzibilitetom, to jest sa fokusom na značenja u kontekstu, korišćenjem metoda poput posmatranja sa učestvovanjem, dubinskih

⁴²⁹ Bonelli, L. and Bigo, D. (2005). “Mapping the European Union field of the professionals of security, A methodological note on the problematique”, Synthesis report of two seminars organized at Sciences Po Paris (France) on October 10, 2005 and November 9, 2005; Bigo, D., Bonditti, P. and Olsson, C. (2016). “Mapping the European Field of Security Professionals“. In: Bigo, D., Walker, R., Guild, E. and Carrera, S. (eds.). *Europe's 21st Century Challenge - Delivering Liberty*. London: Routledge, pp. 49–64.

⁴³⁰ Adler, E. (2005). *Communitarian International Relations: The Epistemic Foundation of International Relations*. London/New York: Routledge.

⁴³¹ Græger, N. (2016). European security as practice: EU–NATO communities of practice in the making? *European Security* 25(4), pp. 478–501.

⁴³² Bremberg, N. (2015). The European Union as Security Community-Building Institution: Venues, Networks and Co-operative Security Practices. *JCMS: journal of common market studies*, 53(3), pp. 674–92.

intervjua, analiza objekata koji se koriste. U nastavku su ukratko predstavljene prednosti i mane najčešćih metoda: posmatranja sa učestvovanjem i intervjua.

2.1.3.1. Etnografsko posmatranje sa učešćem

Posmatranje sa učestvovanjem je osnovna metoda iz etnografije koja omogućava neposredan pristup praksama u realnom vremenu dok se odvijaju. Njena glavna prednost je što se mogu prikupiti „gusti opisi”, to jest implicitna razumevanja osobenosti situacije, prigodnog ponašanja, odnosa među akterima iz perspektive učesnika, odnosno situaciono znanje. Posmatranje sa učestvovanjem omogućava da se zabeleži i materijalnost i telesni aspekt praksi, koje je teže obuhvatiti intervjuima, mada ne i nemoguće.

Ne postoji konsenzus u literaturi koji su obrisi posmatranja sa učestvovanjem, odnosno, da li je neophodno izvoditi istu radnju i učestvovati u aktivnostima onih čije prakse analiziramo, ili je dovoljno da posmatramo kako oni deluju. Najpoznatiji primeri u studijama međunarodnih odnosa istraživača koji su učestvovali u aktivnostima onih čiji su rad analizirali jesu istraživanja Ivera Nojmana o diplomatskoj profesiji i istraživanje Majkla Barneta o radu Saveta za bezbednosti. Nojman je tri godine radio kao analitičar i savetnik u norveškom Ministarstvu spoljnih poslova i na osnovu tog iskustva objavio čitav niz tekstova i dve knjige o praksama diplomatije.⁴³³ Barnett je radio kao politički savetnik u Misiji SAD pri Savetu bezbednosti UN tokom razmatranja reakcije na genocid u Ruandi 1994. godine i na osnovu ovih uvida je kasnije sa Martom Finemor objavio knjigu o normama u međunarodnim organizacijama.⁴³⁴ Češći su primeri posmatranja, sa ili bez učestvovanja, kraćih dešavanja kojima je moguć pristup u međunarodnim odnosima, poput velikih konferencija, seminara koji praktičari organizuju. Na primer, Mark B. Salter je držao predavanja profesionalcima koji rade na poslovima bezbednosti aviosaobraćaja, da bi zatim počeo da pohađa glavne konferencije za ovu oblast i na kraju prošao sertifikovani kurs za menadžere bezbednosti na aerodromima koji izdaje Međunarodna asocijacija za avioprevoz, kako bi proučio kako su se promenile

⁴³³ Neumann, I. B. (2012). *At Home with the Diplomats: Inside a European Foreign Ministry*. Ithaca: Cornell University Press. Neumann, I. B. (2013) *Diplomatic Sites: A Critical Enquiry*. Oxford: Oxford University Press.

⁴³⁴ Barnett, M. N. and Finnemore M. (2004). *Rules for the World: International Organizations in Global Politics*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

bezbednosne prakse obezbeđenja aerodroma⁴³⁵ posle terorističkih napada 11. septembra 2001. godine. Prema njegovim rečima, bilo je dosta terenskog istraživanja: „kada sam počeo da vladam razumevanjem tema, jezika i borbi u oblasti avijacijske bezbednosti, to jest (1) kada su me akteri i institucije prepoznali kao deo njihove oblasti i kada sam (2) kao istraživač mogao da kontekstualizujem svakodnevne prakse u polju.”⁴³⁶ Na osnovu ovih uvida, objavio je i niz teoretskih tekstova o sekuritizaciji kroz rutinske prakse.⁴³⁷

Glavni izazov primeni posmatranja sa učestvovanjem jeste dobijanje pristupa polju i subjektima istraživanja, pogotovo ako se ispituju tradicionalno zatvorene institucije i politike, poput institucija bezbednosti i spoljne politike ili ako se pak istražuju opasne sredine, poput humanitarnog delovanja u ratnim zonama. Takođe, nemoguće je prisustvovati istorijskim procesima, to jest događajima i dešavanjima koji su se desili u prošlosti. Pored ovoga, ova metoda zahteva značajne resurse, pre svega vreme i materijalne resurse za dovoljno dug angažman na terenu sa onima čiji se rad posmatra. I na kraju, ne najmanje važno, ova metoda može imati različite rizike, mada su neki od istraživača iskoristili sopstveno iskustvo stavljanja u rizičnu situaciju kao objekat saznavanja. Ovo je pristup autoetnografije. Na primer, kanadski istraživač Žan Fransoa Ratel je iskoristio iskustvo da ga je ruska policija, misleći da je iz centralne Azije, češće zaustavljala i legitimisala tokom putovanja kroz Čečeniju i Dagestan nego njegove saputnike, da napiše studiju praksi nebezbednosti u postkonfliktnim područjima.⁴³⁸

2.1.3.2. Intervjui koji otkrivaju neizrecivo

Druga najčešća metoda je intervjuisanje. Intervjuisanje je najčešće korišćen i osporavan pristup proučavanju praksi. Zbog izmeštenosti van situacije o kojoj se govori,

⁴³⁵ Côté-Boucher, K., Infantino, F. and Salter, M. B. (2014). ‘Border security as practice: An agenda for research’, *Security Dialogue*, 45(3), pp. 195–208; Salter, M. B. (2008). When the exception becomes the rule: borders, sovereignty, and citizenship, *Citizenship Studies*, 12(4), pp. 365–80. Salter, M.B. (2008). “Imagining Numbers: Risk, Quantification, and Aviation Security”, *Security Dialogue*, 39(2-3), pp. 243–66.

⁴³⁶ Salter, M.B. (2013). “*Expertise in the Aviation Security Field*”. In: Salter M. B. and Mutlu, C. (eds.). (2013). *Research Methods in Critical Security Studies*. London: Routledge, p. 107

⁴³⁷ Salter, M.B. (2008). “Securitization and Desecuritization: Dramaturgical Analysis and the Canadian Aviation Transport Security Authority”, *Journal of International Relations and Development*, 11(4), pp. 321–49.

⁴³⁸ Ratelle, J.F. (2013). “How participant observation contributes to the study of (in)security practices in conflict zones”. In: Salter, M. and Mutlu C. (eds.). *Research methods in critical security studies*. New York, NY: Routledge, pp. 75–80.

fokusa na ono što je pojmovno i izrecivo, intervjui bi trebalo da budu nekompatibilni sa proučavanjem pozadinskog znanja i značenja na kojima se prakse zasnivaju. Ipak, gotovo svi autori koji primenjuju teoriju prakse su primenjivali i ovu metodu, ali sa drugačijim senzibilitetom. Vinsent Pujo brani ovaj izbor jer „čak i kada se prakse ne mogu ‚videti‘, o njima se može ‚razgovarati‘ ili se mogu ‚čitati‘ tekstualnom analizom“.⁴³⁹

Da bi se došlo do zdravorazumskog rasuđivanja i neizrečenog razumevanja, intervju treba što više da liči na neku prirodnu situaciju razgovora. Prilikom prikupljanja značenja, važno je voditi računa ne samo o onome što intervjuisani govore, već i sa kog polazišta govore (koje su prećutne pretpostavke onoga što je izrečeno). Zato je bitno da onaj koji intervjuiše bude „dovoljno blizu i dovoljno daleko“ od ispitanika, to jest da razume kontekst i prećutna značenja, a da bude i dovoljno odvojen da može da ih analizira. Najčešće se koristi polustrukturirani intervju, to jest razgovor strukturiran oko određenog broja tema ili otvorenih pitanja, koje se mogu proći različitim redosledom. Zbog toga ovi intervjui obično duže traju, podrazumevaju razgovor nalik spontanom razgovoru poznanika, bez previše strukture i protokola. Ovo ne znači da istraživač nema već spremne teme koje želi da ispita, nego je reč o tome da se ne drži slepo scenarija i da pokušava da prati tok misli sagovornika.

Kako bi se pristupilo načinu rezonovanja ili principima koji se uzimaju zdravo za gotovo, preporučuje se nekoliko taktika. Jedna je da se učesnici pitaju da opišu šta rade, svakodnevne rutine, tipičan dan ili događaj u okviru analiziranog fenomena.⁴⁴⁰ Pujo takođe predlaže da se ispitanici pitaju šta drugi u njihovom okruženju rade i da na taj način ispitanici budu oni koji za istraživača izveštavaju o uvidima iz njihovog posmatranja sa učestvovanjem.⁴⁴¹ Pored toga, mogu se obaviti i grupni intervjui – fokus grupe koje su realnija društvena situacija jer daju uvid i u interakcije učesnika i u zajedničko podrazumevanje nekih stvari. Još jedan od načina da se pozadinsko

⁴³⁹ Original: “even when practices cannot be ‘seen,’ they may be ‘talked about’ through interviews or ‘read’ thanks to textual analysis.” U: Pouliot, V. (2016). “Appendix: Research design, methods and data”. In: *International Pecking Orders: The Politics and Practice of Multilateral Diplomacy*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 49.

⁴⁴⁰ Dobar primer upitnika u Adler-Nissen, R. (2014a). “Methods and analytical strategy”. In: *Opting Out of the European Union: Diplomacy, Sovereignty and European Integration*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 198–217.

⁴⁴¹ Pouliot, V. (2012). “Methodology: Putting Practice Theory into Practice”. In: Adler-Nissen, R. (ed.). *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*. London and New York: Routledge, p. 49.

razumevanje „dovede na površinu” je molbom da prokomentarišu kako bi reagovali u zamišljenim situacijama, na primer sukoba. Na kraju, Pujo predlaže da se sam intervju tretira kao „izvođenje ili praksa, to jest da oni pokušavaju da urade nešto u svetu.”⁴⁴² Na taj način se mogu analizirati refleksivno, kako se ispitanik odnosi prema onome koji intervjuiše, o čemu govori, a šta se podrazumeva, kojim tonom se govori ili reaguje na konkretne teme i slično. Merje Kus⁴⁴³ ukazuje da su intervjui, iako ne omogućavaju „zgušnute opise”, odnosno detaljne uvide kao etnografsko posmatranje, oni često jedini način prikupljanja podataka u međunarodnim odnosima i da su oni uvek interakcije iz kojih se može saznati više nego samo o temi o kojoj se razgovara. Li An-Fuđi,⁴⁴⁴ nakon devetomesečnog istraživanja u Ruandi o ratnim zločinima, ističe da kao podatke treba tretirati ne samo ono što je izrečeno, već i ono neizrečeno i ono rečeno između redova. Na osnovu ukrštanja saznanja iz intervjua sa onim iz drugih izvora, ona izdvaja pet vrsta metapodataka koji se mogu dobiti u intervjuu: glasine, poricanja, izmišljotine, izbegavanja i tišine.

Pored toga, koriste se i intervjui strukturirani oko neke epizode ili događaja (eng. *episodic interviews*) u kojima se ispitanik pita da opiše, prepriča šta se dešavalo oko nekog konkretnog događaja.⁴⁴⁵ Iz opisa i priče o konkretnom primeru, izvlače se obrasci implicitnog rezonovanja o tom fenomenu. Još jedna podvrsta intervjua su narativni intervjui (eng. *narrative interview*) koji se odvijaju tako što se ljudi pitaju da ispričaju neku priču o sebi ili nekoj njima bliskoj temi. S obzirom da od kad je ljudske vrste, ljudi pričanjem priča daju smisao svom iskustvu i okruženju, narativi su sjajna tačka za analizu društvenog poretka. Jedno od najčešćih narativnih pitanja jeste molba sagovornicima da ispričaju kako su počeli da se bave svojom profesijom ili praksom koja se analizira. Ovi intervjui lične istorije (eng. *life-history interview*) ili profesionalne istorije (eng. *career-history interview*) imaju ogroman potencijal, jer sagovornicima omogućavaju da podeli svoja iskustva na svoj način i iz njihove perspektive, često prizivajući i osećanja u odnosu na konkretne situacije. To je dakle situacija u kojoj ispitanik ima veću kontrolu od onoga

⁴⁴² Ibid.

⁴⁴³ Kuus, M. (2013). “Foreign Policy and Ethnography: A Sceptical Intervention”, *Geopolitics*, 18(1), pp. 115–31.

⁴⁴⁴ Fujii, L. A. (2010). “Shades of truth and lies: Interpreting testimonies of war and violence”, *Journal of Peace Research*, 47(2), pp. 231–41.

⁴⁴⁵ Primer pitanja bi bio: To i to se desilo, ispričajte mi o poslednjem putu kada ste [...] učestovali u saradnji sa kolegama iz regiona.

koji intervjuiše i koja zahteva senzitivnost prema osećanjima i drugom ličnom sadržaju koji može biti podeljen u takvoj situaciji. Sama struktura narativa (priče) omogućava istraživaču da vidi kako se povezuju različite situacije i iskustva, kroz vreme, ili po kategorizaciji učesnika (heroj, zlikovac...).

2.1.3.3. Analiza teksta i objekata

Treća grupa metoda se bavi prikupljanjem i analizom dokumenata i predmeta u kojima su upisane prakse. Bueger i Gadinger⁴⁴⁶ navode da se analiza ove vrste primarnog empirijskog materijala koristi kako bi se videlo koje su prakse omogućile pravljenje teksta. Na primer, praksa kodifikacije policijskog postupanja i sekuritizacija teme Kosova i Metohije u domaćoj javnosti su omogućile da dokumenti kojima je regulisano postupanje na zajedničkim prelazima na administrativnoj liniji budu usvojeni kao interna policijska uputstva, nedostupna javnosti. Pored toga, analizom dokumenata može se doći do identifikacije praksi, kroz upitanost o tome koja su praktična znanja upisana u njih i koji su zamislivi načini prijema i upotrebe tih tekstova. Na primer, većina internih policijskih uputstava koristi skraćenice, oslovljavanja ljudi kao lica koja su najčešće kategorizovani u neku od zakonskih kategorija i podrazumevaju da se o postupanju po ovim uputstvima vodi neka evidencija.

Rebeka Alder-Nisen je, za potrebe analize prakse isključenja Danske i Velike Britanije iz pojedinih politika EU, proučavala arhivu danskog Ministarstva spoljnih poslova, a sa ciljevima da (1) „mapira podpolje [diplomacije], to jest hijerarhije moći i žargon koji strukturiraju odnose između aktera”⁴⁴⁷, (2) „razume kako su se pregovori i dogovori menjali iz dana u dan”,⁴⁴⁸ to jest da rekonstruiše ključne situacije i (3) da shvati neka tehnička stručna pitanja koja je nemoguće pokriti intervjuima. Ona tvrdi da je u interpretaciji „postavljala ista pitanja arhivskoj građi, kao što bi i u intervjuima”⁴⁴⁹ i da je to dovelo do značajnih uvida i bolje pripreme za intervju.

⁴⁴⁶ Bueger C., Gadinger F. (2014). “Doing Praxiography: Research Strategies, Methods and Techniques”. In: Bueger C., Gadinger F. *International Practice Theory*. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan, p. 91.

⁴⁴⁷ Adler-Nissen, R. (2014a). “Methods and analytical strategy”. In: *Opting Out of the European Union: Diplomacy, Sovereignty and European Integration*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 200.

⁴⁴⁸ Ibid, p. 201.

⁴⁴⁹ Ibid, p. 200.

Najvažnije za analizu dokumenata je kako Pujo kaže „odabir pravog žanra dokumenata koji omogućavaju uvid u prakse.”⁴⁵⁰ Kao posebno interesantne za proučavanje praksi, on navodi dokumenta koja nude idealizovanu verziju kolektivne akcije (uputstva, priručnike), ego-dokumenta u kojima akteri nude samoobjašnjenja za svoje postupanje (autobiografije, intervjui, pisma javnosti...). Federika Bići i Niklad Bremberg navode da u proučavanju praksi predmet analize mogu biti i tehnologije, na primer naoružanja koje podstiču određene prakse u međunarodnim odnosima poput ovdračanja, neproliferacije i sličnog.⁴⁵¹

Kristijan Bugar takođe ističe značaj vizuelnih i drugih artefakta⁴⁵² u kojima može biti obeležen i telesni i materijalni deo praksi. Kao primer, on navodi istraživanje nemačkog naučnika koji je analizirao prakse organizovanog kriminala i terorizma kroz analizu priručnika i video svedočenja i promo materijala koji su na Jutjub postavili pripadnici Al Kaide.⁴⁵³ Ova tema je primer istraživanja u kojoj pristup praksi tamo gde i kad se odvija nije moguć, ni poželjan, pa je oslanjanje na interpretaciju značenja iz dokumenata i video snimaka jedini izvor.

2.2. Istraživačka zamisao

Cilj ispitivanja u ovoj disertaciji jeste da se kroz analizu praksi, kroz koje se svakodnevno odvija saradnja i sukobi unutar regionalnih foruma, doprinese boljem razumevanju procesa kojima se konstruiše društveni prostor regiona i kojima se sekuritizuju i desekuritizuju odnosi unutar postkonfliktnog regiona od 2000. godine do kraja 2018. godine (cilj/istraživačko pitanje disertacije).

Analizom su obuhvaćeni odnosi sa policijskim službama poteklim iz bivše Jugoslavije, s obzirom na nasleđe sukoba prilikom razjedinjenja. Pored toga, istraživanjem su obuhvaćeni i drugi susedi Srbije (Mađarska, Rumunija, Bugarska), kao

⁴⁵⁰ Pouliot, V. (2012). "Methodology: Putting Practice Theory into Practice". In: Adler-Nissen, R. (ed.). *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*. London and New York: Routledge, p. 49.

⁴⁵¹ Bicchi, F. and Bremberg, N. (2016). "European diplomatic practices: contemporary challenges and innovative approaches", *European Security*, 25(4), p. 400.

⁴⁵² Proizvod koji su napravili i osmislili ljudi. Različit od predmeta koje je napravila priroda.

⁴⁵³ Hausschild, T. (2005). "Auf den Spuren von Al-Qaida. Scheichs, Lügen, Videos: Eine Ethnographie des Terrors", *Internationale Politik*, 11, S. 32–51. Citiran u: Bueger, C. (2014). "Pathways to practice: praxiography and international politics," *European Political Science Review*. Cambridge University Press, 6(3), p. 402.

i druge zemlje koje su deo regionalnih inicijativa u kojima Srbije učestvuje. Ova poslednja grupa je deo spolja konstruisanog regiona prvo kao Jugoistočne Evrope, a posle kao Zapadnog Balkana⁴⁵⁴. Predmet analize nije unapred prostorno određen, već se prati konstrukcija regiona u praksama saradnje, desekuritizacije i sekuritizacije. Ipak, u intervjuima smo pitali policijske službenike prvo da komentarišu odnose sa zemljama proisteklim iz Jugoslavije, od kojih je sa većinom Srbija imala i iskustvo oružanih sukoba. Preostale grupe zemalja, za koje smo ih pitali, su ostali susedi (Mađarska, Rumunija i Bugarska) i zemlje sa kojima su sarađivali u sklopu regiona Jugoistočne Evrope i zapadnog Balkana koji su kreirani pod uticajem spoljnih aktera u okviru regionalnih inicijativa za saradnju u unutrašnjim poslovima.⁴⁵⁵ Sagovornicima iz policije smo ostavili da odrede koji je region relevantan za njihov rad i kako i od čega zavisi regionalno grupisanje i sukobi u njihovom iskustvu. Na ovaj način smo pokušali da dođemo do odgovora kako se u praksama policajaca konstruiše region.

Metodološki pristup koji je korišćen u ovom radu je interpretativan, usmeren ka analizi širih društvenih značenja kroz analizu prakse.

Empirijski u istraživanju su ispitivana dva podslučaja: interakcije i odnosi (1) sa kolegama iz susednih zemalja i (2) prema policijskim snagama koje imaju moć na Kosovu i Metohiji nakon potpisivanja Kumanovskog sporazuma. Logika izbora ova dva slučaja jeste da predstavljaju dve različite dinamike. Prva se tiče odnosa prema kolegama iz zemalja sa kojima država u čije ime policajci nastupaju u regionu ima međusobno priznanje i uglavnom ima rešene odnose, i druga sa policijskim vlastima sa teritorije koju

⁴⁵⁴ Bechev, D. (2004). Contested borders, contested identity: the case of regionalism in Southeast Europe, *Southeast European and Black Sea Studies*, 4(1), pp. 77–95; Koneska, C. (2008). Regional identity: the missing element in Western Balkans security cooperation, *Western Balkans Security Observer*, 7-8, pp. 82–89; Tzifakis, N. (2007). EU's region-building and boundary-drawing policies: the European approach to the Southern Mediterranean and the Western Balkans, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 9(1), pp. 47–64; Bechev, D. (2011). "Balkans, Europe, South East Europe: Identity Politics and Regional Cooperation". In: *Constructing South East Europe*. London: Palgrave Macmillan, pp.62–82.

⁴⁵⁵ Bechev, D. (2004). "Contested borders, contested identity: the case of regionalism in Southeast Europe". *Southeast European and Black Sea Studies*, 4(1), pp.77-95; Koneska, C. (2008). "Regional identity: the missing element in Western Balkans security cooperation". *Western Balkans Security Observer*, 7–8, pp. 82–89; Tzifakis, N. (2007). "EU's region-building and boundary-drawing policies: the European approach to the Southern Mediterranean and the Western Balkans". *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 9(1), pp. 47-64; Bechev, D. (2011). "Balkans, Europe, South East Europe: Identity Politics and Regional Cooperation". In: *Constructing South East Europe*. London: Palgrave Macmillan, pp.62-82.

država Srbija tretira i u Ustavu kao sopstveni deo, što je osporavano proglašenjem nezavisnosti ove političke zajednice 2008. godine.

Inovativno u ovom istraživanju je to što je nivo analize „spušten” ispod visoke politike i javnih izjava na prakse policije, odnosno na svakodnevno odvijanje suverenosti u profesionalnim praksama. Stoga je prvi korak u istraživanju bio, u skladu sa izloženom metodologijom, da se pristupi praksama policajaca. Primarni izvori koji su korišćeni su zapisi sa intervjua, konferencija i putovanja na kojima je posmatrana praksa i različita dokumenta koju su proizveli MUP, regionalne inicijative i zaposleni u njemu, medijski napisi i objave, kao i sekundarna teorijska i empirijska literatura.

2.2.1. Intervjui za potrebe ove disertacije

U ovom radu je glavina materijala prikupljena dubinskim intervjuima sa policijskim službenicima različitih specijalnosti i ranga koji rade u Policiji Srbije i MUP i sa petoro njihovih kolega iz Ministarstva spoljnih poslova (MSP) i iz tri regionalne inicijative koji su pružili pojašnjenja oko organizacije saradnje na nacionalnom nivou i u okviru regionalnih inicijativa.⁴⁵⁶ Za potrebe ove disertacije obavljena su 23 intervjua. Prvi je obavljen u septembru 2015. godine, a poslednji u novembru 2018. godine. Pored toga, korišćen je i uvid iz intervjua sa predstavnicom MSP koji je obavljen u sklopu jednog drugog istraživanja iz 2010. godine, o koordinaciji regionalne saradnje na nivou Vlade Republike Srbije.

2.2.1.1. Pristup sagovornicima

Pristup je prvo tražen zvaničnim kanalima od kabineta ministra unutrašnjih poslova još 2012. godine, u sklopu regionalnog istraživanja *Bezbednosne tranzicije na Zapadnom Balkanu: Od zone konflikta do bezbednosne zajednice*.⁴⁵⁷ Prvobitni zahtev je nekoliko puta odobran, pa je čak nuđeno i posmatranje u zajedničkim kontakt centrima

⁴⁵⁶ Centar za sprovođenje zakona u jugoistočnoj Evropi (eng. *Southeast European Law Enforcement Center – SELEC*), Konvencija o policijskoj saradnji u jugoistočnoj Evropi (eng. *Police Cooperation Convention – PCC*) i Inicijativa za integrisano upravljanje unutrašnjom bezbednošću (eng. *Integrated Internal Security Governance – IISG*).

⁴⁵⁷ Beogradski centar za bezbednosnu politiku (2013). *Bezbednosne tranzicije na Zapadnom Balkanu – od zone konflikta do bezbednosne zajednice?* Dostupno na: www.bezbednost.org/Svi-projekti/574/Bezbednosne-tranzicije-na-Zapadnom-Balkanu.shtml [pristupljeno 22. marta 2016. godine].

na granici sa susedima, ali je istraživanje odlagano zbog aktivnosti unutar MUP-a, pa dva puta odobrenja „zagubljena”, da bi na kraju zadužene osobe prestale da odgovaraju na upit. Stoga su direktno kontaktirani penzionisani i aktivni policijski službenici. Neke je kandidatkinja znala iz svog prethodnog profesionalnog angažmana, a neki su pristali na razgovor po preporuci svojih kolega.

Zbog nemogućnosti dobijanja zvaničnog odobrenja od rukovodilaca Ministarstva, većina intervjua obavljena je nezvanično, uz garanciju poverljivosti. Intervjui su zakazani preko policijskih službenika sa kojima je autorka disertacije sarađivala poslovno.

Zbog rizika po ispitanike, što učestvuju u istraživanju za koje nemaju zvanično odobrenje, dogovoren je niz mera zaštite. Nisu tražene pisane Izjave o saglasnosti za intervju. Pored straha od nadređenih, policijska kultura je podozriva prema pisanim dokumentima, jer kasnije mogu da budu upotrebljena kao dokaz. Iz istog razloga, nijedan od ispitanika nije želeo da intervjui budu snimljeni, već je autorka hvatala beleške. Radi uspostavljanja poverenja i pokazivanja da se dosledno prikazuju njihove ideje, beleške su vođene ispred njih, tako da je sagovornik mogao da kontroliše proces beleženja. U pojedinim slučajevima, kada bi tema bila osetljiva, ispitanici su tražili da se zaustavi beleženje. Istraživačica je odmah posle intervjua dopunjavala beleške u pune rečenice i čim je bila u mogućnosti prekucavala ih.

Kako bi se izbeglo izlaganje ispitanika riziku, sve izjave su anonimizovane i izvori se navode samo pod rednim brojem po redosledu po kome su intervjui obavljeni. Zbog garancije anonimnosti ispitanicima, u radu su izneti samo podaci o ukupnom uzorku, a kada su u istraživanju korišćeni citati iz intervjua, ispitanici su navedeni samo po rednom broju. Datum održavanja intervjua je zabeležen u Prilogu Spisak intervjua. Uprkos svemu, jedan od intervjua sa iskusnim kriminalističkim policajcem je urađen u okruženju u kom je razgovor sniman. Na ovo je ukazao intervjuisani, koji je i sam imao dosta profesionalnog iskustva u primeni specijalnih mera.

2.2.1.2. *Pristup intervjuisanju*

Intervjui su bili polustrukturirani, tako da su, pored osnovnih tema, razgovori vođeni tako da što je moguće više liče na prirodnu konverzaciju. Prvi deo intervjua ticao se profesionalne biografije sagovornika i iskustava koja su ih obeležili kao policajce. Ovaj

deo intervjua doprineo je da se bolje ispita razumevanje sagovornika o tome šta čini policijski habitus, to jest policijsku profesiju u Srbiji. Imajući u vidu bogato iskustvo sagovornika, ovaj deo intervjua pružio je uvid ne samo u profesiju danas, već i kako je razumevanje policijskog postupanja i načina razmišljanja formirano u odnosu na bitne promene unutar profesije – uređeni period SFRJ, devedesete, predrevolucionarni i postrevolucionarni period, dve hiljade i kasnije. Iako je većina sagovornika počela priču hronološkim redom, često je bilo preskakanja perioda i deljenja značajnih epizoda kojima su ilustrovali socijalizaciju u policijsku profesiju (kako se postaje policajac), implicitno vrednovanje unutar profesije (kako se prepoznaje dobar policajac) i važne događaje, bilo u smislu važnih policijskih operacija ili potresnih događaja gubitka kolega. Mnoge od ovih događaja su zamolili da se ne beleže, zbog osetljivosti iskustva učesnika.

Drugi deo intervjua ticao se iskustva borbe i (ne)saradnje u regionu. Ovo je bio ključan deo za mapiranje svakodnevnih praksi međudržavnih odnosa u iskustvu policajaca. U okviru ove celine, bilo je reči prvo o počecima interakcije sa kolegama nakon promene političkog režima početkom dve hiljadite, kao i o običnim interakcijama u zvaničnim susretima i nezvaničnim delovima programa i operativne saradnje. Pored opisa rutina, uspomena, važnih epizoda, posebno su kriminalistički policajci bili voljni da pričaju i o konkretnim instrumentima policijske saradnje.

Na kraju, treći deo intervjua ticao se odnosa unutar regiona. Region nije imenovan, već je ostavljeno svakom od sagovornika da sam definiše zemlje koje su bitne za njegov rad ili sa kojima ima interakcije. Važni drugi, kako saradnici, tako i takmaci, takođe su navođeni na osnovu njihovog iskustva. Ovaj deo intervjua bio je koristan za razumevanje pozicija i odnosa unutar polja policijske saradnje u regionu. Za detaljan upitnik vidi Prilog – Orijentacioni upitnik za intervjue.

Prosečno trajanje razgovora bilo je od dva i po do tri i po časa. Najkraći razgovor trajao je sat vremena, a najduži četiri, zavisno od raspoloživosti i motivacije sagovornika. Mnogi od razgovara trajali su toliko dugo jer su sagovornici imali potrebu da podele još neko svoje iskustvo ili uvid na koje ih je inspirisao razgovor. Drugi razlog je namera istraživačice da kreira kontekst koji neće podsećati na ispitivanje, već će, što je moguće više, ličiti na svakodnevnu konverzaciju, kako bi na videlo izašla svakodnevna, neuvežbana značenja.

Većina intervjua urađena je van zvaničnih prostorija, osim tri intervjua koja su obavljena u kancelarijama ispitanika, na njihov zahtev. To iskustvo je donelo dodatne uvide, jer je omogućilo da ispitanici budu posmatrani u „njihovom prirodnom okruženju” i da se primete artefakti profesije, poput amblema jedinice, zahvalnica za saradnju ili uspešno završene operacije, sportskih obeležja i sličnog. I drugi ispitanici su u intervjuima sami navodili plakete zahvalnosti i druge artefakte koji su za njih imali simbolički značaj u odnosima sa kolegama iz drugih zemalja.

2.2.1.3. Uzorkovanje

U istraživanju je korišćen namerni uzorak, to jest prikupljena su saznanja od ispitanika koji su birani iz opšte populacije na osnovu određenih sposobnosti, karakteristika, aktivnosti i drugog, koji su definisani problemom, predmetom i ciljevima istraživanja. Uzorak je statistički nereprezentativan jer obuhvata mali broj ispitanika u odnosu na opštu populaciju policijskih službenika u Srbiji,⁴⁵⁸ ali je relevantan jer obuhvata sagovornike sa relevantnim iskustvom za temu koja se istraživala.

Pošto nas je interesovalo da ispitamo transformaciju međudržavnih odnosa „odozdo”, to jest iz perspektive policijskih profesionalaca, istraživanjem su u najvećoj meri obuhvaćeni policijski službenici zaposleni u MUP i Policiji Srbije. To su penzionisani ili još uvek zaposleni u MUP sa statusom ovlašćenog službenog lica, to jest oni koji su ovlašćeni za primenu policijskih ovlašćenja. To je zato što je za istraživanje bilo od interesa sticanje uvida u to da li se i kako ispoljava policijski habitus u saradnji sa kolegama iste profesije iz drugih zemalja. Kontrolni uzorak je bilo troje ispitanika koji imaju iskustvo pre policijske profesije – iz civilstva, vatrogasac i vojne profesije, kao i petoro sagovornika van MUP-a Srbije. Saznanja o policijskom habitusu se zasnivaju na dubinskim intervjuima koji su rađeni posebno za potrebe ove disertacije tokom proleća 2016. godine, a dopunjena su iz šireg uzorka zaposlenih na različitim mestima u

⁴⁵⁸ Prema podacima iz decembra 2018. godine, u Ministarstvu unutrašnjih poslova Republike Srbije radilo je 41.157 osoba. Izvor: Republika Srbija, Ministarstvo unutrašnjih poslova, *Informator o radu Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije*, decembar 2018. godine (poslednji put ažuriran 27. decembra 2018. godine), str. 67.

policijskoj hijerarhiji i organizaciji koje je obavljeno u okviru istraživanja o položaju žena u Policiji Srbije u periodu jun-jul 2016. godine.⁴⁵⁹

Druga karakteristika uzorka, karakteristična samo za dubinske intervjuje rađene isključivo za potrebe ove disertacije, jeste da su intervjuisani samo oni zaposleni koji su imali iskustvo sa saradnjom u regionu jugoistočne Evrope. U okviru ove kategorije obuhvaćeni su oni čiji je glavni posao u policiji međunarodna policijska saradnja, oni koji povremeno u okviru posla učestvuju u radu regionalnih inicijativa, kao i nekoliko policijskih službenika koji su duže vreme proveli u regionalnim inicijativama, takozvane policijske diplomate. Pored toga, dva ispitanika imala su iskustvo izmeštene saradnje u međunarodnim misijama. Ovaj uzorak je, dakle, relevantan za odgovor na istraživačko pitanje, a to je kako prakse saradnje utiču na promene u razumevanju odnosa u regionu. U budućim istraživanjima bi kao kontrolna grupa mogli da budu obuhvaćeni oni koji su isključeni iz ove analize, a to su oni koji imaju malo ili nikakvo iskustvo interakcije sa susednim policijama. Važno je napomenuti i da je, zbog teškoća u obezbeđivanju pristupa, većina ispitanika u dubinskim intervjuima zaposlena u sedištu Ministarstva. To znači da je većina ispitanika relativno blizu političkim odlučiocima u odnosu na „prosečnog” policajca koji radi na terenu. Samo jedan ispitanik u trenutku intervjua bio je zaposlen van sedišta u jednom od regionalnih centara, mada su svi intervjuisani imali bogato iskustvo rada van Beograda ranije u karijeri.

Treća karakteristika u namernom uzorku bilo je iskustvo učešća u ratnim sukobima na prostoru bivše Jugoslavije, bilo pre ili tokom policijske karijere. Ovo pitanje je važno jer je srpska policija jedna od retkih koja je korišćena kao vojska u oružanim sukobima sa susedima. Na osnovu nalaza Fonda za humanitarno pravo, postoje dokazi da su određene policijske jedinice angažovane u sukobima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, a dok su na Kosovu i Metohiji angažovane skoro sve linije rada, to jest specijalnosti u policiji⁴⁶⁰. Najveći broj policajaca koji ima iskustvo ratovanja, ima ga iz oružanih sukoba na Kosovu tokom 1998-1999. godine, a kasnije i tokom oružane pobune

⁴⁵⁹ Istraživanje o položaju žena u Policiji Srbije obavljeno je za potrebe programa bilateralne saradnje Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije i Švedske policije, a autorka ove disertacije bila je glavna istraživačica. U sklopu tog istraživanja obavila je dodatnih 11 intervjua sa najvišim nivoom policijskih rukovodioca u sedištu Ministarstva unutrašnjih poslova i moderirala je preko 40 fokus grupa sa zaposlenim policajkama i policajcima, od najnižih do najviših nivoa u policijskoj hijerarhiji.

⁴⁶⁰ SENSE. MKSJ: Slučaj Kosovo 1998-1999. Istraga, rekonstrukcija i procesuiranje kosovskih zločina. Dostupno na: <http://kosovo.sense-agency.com/sr> [pristupljeno 11. januara 2017. godine].

u tri opštine na jugoistoku Srbije (Bujanovac, Preševo i Medveđa) 2000-2001. godina. S obzirom da je ratovanje dramatična praksa koja iskače iz redovnog policijskog rada i ima mnoge posledice, zauzeto je stanovište da je važno ispitati koliko je ovo iskustvo to uticalo na razumevanje kolega iz zemalja protiv kojih se ratovalo. Tokom zakazivanja intervjua, za većinu ispitanika nije se znalo da li su imali ratno iskustvo, već se do teme došlo tokom intervjua.

2.2.1.4. Detaljni uzorak za dubinske intervjue

Ukupno je za potrebe ove disertacije obavljeno 23 intervjua, od toga 18 intervjua sa srpskim policajcima, jedan sa osobom nekada zaposlenom u Ministarstvu spoljnih poslova Republike Srbije i četiri sa stranim državljanima koji su sarađivali sa srpskim policajcima u sedištu tri regionalne inicijative. U ukupnom uzorku je pet žena i 18 muškaraca. Ispod sledi detaljna analiza uzorka zaposlenih u MUP Republike Srbije, jer su njihove prakse i pozadinska znanja bila glavni predmet ovog rada.

Među 18 zaposlenih u Policiji Srbije i MUP, bilo je 16 muškaraca i dve žene sa različitih tipova policijskih poslova. Među njima ima onih koji su se zaposlili u MUP nakon nekog vida policijske obuke, na primer posle pohađanja osnovne policijske obuke, Više škole unutrašnjih poslova (VŠUP) ili Kriminalističko-policijske akademije (KPA). Pored toga, bilo je ispitanika koji su prošli obuku na poslu, kao što je slučaj sa većinom zaposlenih u kriminalističkoj policiji ili na poslovima međunarodne policijske saradnje. Najzastupljeniji su oni koji imaju više od 20 godina staža u trenutku intervjua i većina sagovornika (16) su bili rukovodioci, visokog i srednjeg ranga u policijskoj hijerarhiji, osim dvoje sagovornika. Iskusniji policajci su relevantni za istraživanje ove teme, jer su mogli da podele iskustvo transformacije praksi obavljanja policijskog posla i transformacije odnosa sa drugim policijama u regionu u prethodnih 20 godina. Troje ispitanika radilo je u sedištim regionalnih inicijativa, četvoro je radilo na radnim mestima čiji je prvi zadatak međunarodna policijska saradnja, dok su ostali povremeno sarađivali na teme vezane za njihovu primarnu policijsku specijalnost (granična policija, kriminalistička policija, uniformisana policija...). Nešto manje od polovine ispitanika (sedam) imalo je iskustvo učešća u ratnim dejstvima, ili na Kosovu ili u tri opštine na jugoistoku Srbije.

Tabela 7: Detaljni uzorak dubinskih intervjuja sa 18 zaposlenih u MUP RS⁴⁶¹

Pol		Stož		Linija rada (specijalnost u okviru policije)		Iskustvo saradnje u regionu JIE		Iskustvo učesća u borbenim dejtstvima	
M	16	0-10	/	Uprava policije (uniformisana policija)	9	Povremeno u okviru redovnog posla	11	Ima	7
Ž	2	10-15	2	Uprava kriminalističke policije (UKP) i Služba za borbu protiv organizovanog kriminala (SBPOK)	7	Osnovni posao saradnja	4		
		15-20	4	Uprava granične policije (UGP)	3	Policijske diplomate	3	Nema	10
		Više od 20	12	Drugo	5				

2.2.2. Posmatranje sa učestvovanjem za potrebe ovog istraživanja

Pored intervjuja, u meri u kojoj su vreme i MUP Republike Srbije dozvolili, u ovom istraživanju nastojalo se da se iskoriste i prilike za posmatranje sa učestvovanjem, kako bi bila zabeležena praksa u prirodnoj sredini, na primer u toku regionalnih skupova, svakodnevna interakcija na graničnom prelazu, interakcija u sedištu multilateralne regionalne inicijative i tako dalje. U ovom istraživanju inicijalno je tražen pristup nekim od lokacija najintenzivnijih interakcija sa susednim policijama, a to su zajednički centri na granici. Posle inicijalnog odobrenja, zbog angažmana autorke disertacije u organizaciji koja se zalaže za odgovornost policije i promene rukovodstva MUP-a, odobrenje je nestalo.

Autorka je kasnije iskoristila pozive koje je kroz posao dobila za učestvovanje na regionalnim konferencijama i seminarima, namenjenim pre svega policajcima, da

⁴⁶¹ Važna je napomena da se ukupan broj ispitanika u kategorijama iskustvo saradnje i linije rada ne poklapa sa ukupni brojem intervjuisanih u okviru istraživanja rađenog za potrebe ove disertacije. To je zato što su neki ispitanici imali iskustvo rada u više linija rada ili su prethodno imali iskustva rada na radnom mestu koje je primarno zaduženo za međunarodnu saradnju, dok su u trenutku intervjuisanja bili na radnom mestu na kome je to povremeni zadatak.

posmatra dinamiku odnosa u toj praski i okruženju. Istraživanje bez pristanka ima etičke izazove, ali smatramo da interesi ispitanika nisu ugroženi jer su posmatrani na javnim skupovima, gde je njihov rad izložen i očima neistraživača, Pored toga, dodatno je zagarantovana anonimnost i poverljivost tako stečenih uvida, kako se ne doveli u rizik posmatrani policajci. To je u skladu sa dobrom praksom u društvenim naukama⁴⁶².

Posmatranje je obavljeno na sledećima skupovima održanim u Beogradu: konferencija „Upravljanje složenim podacima u istragama organizovanog kriminala i korupcije” u organizaciji Misije OEBS u Srbiji, od 26-27. maja 2016. godine,⁴⁶³ regionalni okrugli sto „Policijski integritet – holistički pristup – individualna, organizaciona i spoljna dimenzija – Najbolji standardi, prakse i izazovi u jugoistočnoj Evropi” u organizaciji MUP RS, Ženevskog centra za kontrolu oružanih snaga, Misije OEBS u Srbiji, i Međunarodnog kriminalističko-istražnog programa podrške u obuci (eng. *International Criminal Investigative Training Assistance Program – ICITAP*), od 31. oktobra do 1. novembra 2016. godine⁴⁶⁴ i konferencija povodom predavljanja Regionalne procene pretnji od teškog i organizovanog kriminala u organizaciji MUP RS i Misije OEBS u Srbiji, 14. novembra 2016. godine.⁴⁶⁵

Na svim skupovima autorka je bila učesnica, bez obaveza izlaganja, pa je mogla da se posveti posmatranju dinamike grupe, interakcija i da obavi razgovore sa prisutnim policajcima. U saznanja prikupljena posmatranjem sa učestvovanjem spada i više od 15 prelazaka administrativne linije i razgovora sa vozačima autobusa i policajcima koji rade na prelazima Merdare i Jarinje u periodu od maja 2011. do marta 2019. godine. Iskustvo čekanja na administrativnoj liniji trajalo je od nekoliko minuta do nekoliko časova, a uvek je bilo u društvu vozača koji svakodnevno prelaze tu liniju, znaju lično policajce koji rade na prelazima sa obe strane linije i koji su bili spremni da podele i svoja iskustva prelaska i iskustva saradnje između dve policije kojima su prisustvovali.

⁴⁶² Spicker, P. (2011). “Ethical Covert Research”. *Sociology*, 45(1), pp.118–133.

⁴⁶³ Vidi: OSCE, *Key outcomes from the international conference on Managing complex data in organised crime and corruption cases*, 26-27 May 2016. Dostupno na: <https://polis.osce.org/node/986> [pristupljeno 22. septembra 2016. godine].

⁴⁶⁴ Fonet: Unutrašnja kontrola policije podnela 127 krivičnih prijava, N1, 1. novembar 2016. Dostupno na: <http://rs.n1info.com/Vesti/a205163/Stefanovic-na-okruglom-stolu-o-policijskom-integritetu.html> [pristupljeno 11. januara 2017. godine].

⁴⁶⁵ Više informacija je dostupno na: OEBS (2016b). Misija OEBS-a u Srbiji organizuje međunarodnu konferenciju u Beogradu povodom predavljanja dokumenta Regionalna procena pretnji od teškog i organizovanog kriminala. 14. novembar. Dostupno na: www.osce.org/sr/serbia/281326 [pristupljeno 11. januara 2017. godine].

2.2.3. Interpretacija nalaza

I u intervjuima i posmatranju sa učestvovanjem, kandidatkinja se trudila da ne nameće kategorije razumevanja, nego da sagovornike pusti da izdvoje bitne aktere, interakcije, preobražaje odnosa i na primerima ilustruju praktičnu logiku pozicioniranja u odnosu na kolege iz susednih zemalja. U drugom koraku, zabeležena direktno izgovorena značenja ukrštena su sa analizom institucionalnih praksi kroz analizu dokumenata koje je objavilo Ministarstvo unutrašnjih poslova, kao što su zvanične procedure, stručne publikacije i objave za medije. Posebno važni žanrovi dokumenata su: Informator i izveštaji o radu Ministarstva unutrašnjih poslova, popularni⁴⁶⁶ i naučni časopisi koji su izdavali MUP⁴⁶⁷ i Kriminalističko-policijska akademija.⁴⁶⁸ Na kraju, značajni uvidi stečeni su i analizom dokumenata i govora predstavnika Vlade Republike Srbije, a posebno Ministarstva unutrašnjih poslova, kao i iz analiza nevladinih organizacija i medija o sprovođenju regionalne saradnje, rešavanju nesporazuma u regionu i sprovođenju sporazuma o normalizaciji odnosa sa Kosovom.

2.2.4. Ograničenja istraživačke zamisli

Dometi ovog istraživanja uslovljeni su odabirom analitičkog okvira i metoda prikupljanja podataka. Ovo istraživanje ne može da pruži celovitu sliku među-državnih odnosa jer se fokusira samo na analizu kako se ovi odnosi odvijaju u praksama policajaca. Vrlo je verovatno da bi se do drugačije dinamike u odnosima došlo, usredsređivanjem na saradnju među nekim drugim profesijama (npr. vojnicima, tužiocima, diplomatama) ili mešovitim grupama.

⁴⁶⁶ Časopis *Policija danas* izlazio je od aprila 2009. do aprila 2015. godine. Republika Srbija, Ministarstvo unutrašnjih poslova. Časopis „Policija danas”. http://arhiva.mup.gov.rs/cms_lat/policija-danas.nsf/policija-danas.h [pristupljeno 14. januara 2017. godine].

⁴⁶⁷ Stručni časopis *Bezbednost*, čiju „Uredničku politiku sprovodi uredništvo imenovano od strane ministra unutrašnjih poslova.” Republika Srbija, Ministarstvo unutrašnjih poslova. Časopis „Bezbednost”. Dostupno na: <http://prezentacije.mup.gov.rs/upravazaobrazovanje/bezbednost.html> [pristupljeno 14. januara 2017. godine].

⁴⁶⁸ Časopis *Nauka, bezbednost, policija* koji izdaje Kriminalističko-policijski univerzitet. Kriminalističko-policijska akademija (bez datuma). Časopis „Nauka, bezbednost, policija”. Dostupno na: <https://scindeks.ceon.rs/journalDetails.aspx?issn=0354-8872> [pristupljeno 14. januara 2017. godine].

Takođe, odabir da analiziramo kako se poverenje transformiše u praksi, ne omogućava da izvučemo uzročno-posledične zaključke o procesima koji do toga dovode. Analiza praksi nam omogućava samo da izmapiramo obrasce interakcija koji imaju takav ishod u specifičnim situacijama, ali koji se svaki put iznova pregovaraju među praktičarima u novim situacijama i prilikama. Istoričnost praksi takođe ne podrazumeva da će se isti obrasci ponavljati u budućnosti, pogotovu ako dođe do neke drastične promene u okruženju u kom su aktivni dejstvenici. Naznake takve promene unutar evropskog polja policijske saradnje već postoje od migrantske krize, kada su mnoga od institucionalizovanih i nepisanih pravila postupanja među EU policijama dovedena u pitanje.

Nalazi ovog istraživanja ograničeni su i uzorkom koji je obuhvaćen u empirijskom istraživanju. Kao što je već bilo reči, nameran uzorak nam je omogućio da prikupimo uvide od najiskusnijih policijskih službenika koji imaju višegodišnje i bogato iskustvo saradnje, a koji samim tim nisu reprezentativni u odnosu na prosečan sastav zaposlenih u MUP-u. Takođe, većina intervjuisanih radi ili je radila u sedištu ministarstva i direkcije policije, bliže političkim nosiocima vlasti i bitkama unutar države oko spoljne politike, od običnih policajaca, kojima je ostavljeno da praktikuju saradnju u manjem obimu sa svojim kolegama iz susednih zemalja. U budućim istraživanjima bi valjalo obuhvatiti raznovrsniji uzorak unutar policije, kako bi se mogla ispitati i da li postoji razlika u praksama policijskih službenika koji su niže u hijerarhiji ili čije je formativno iskustvo drugačije u odnosu na ovaj uzorak. Na primer, verovatno je očekivati da pripadnici etničkih manjina u policiji imaju drugačiji odnos prema saradnji sa susedima koji su matica za njihovu zajednicu.

Na kraju, uz sva ograničenja, ovo istraživanje nudi neke nove uvide u odnosu na postojeću literaturu o regionalnoj saradnji na Zapadnom Balkanu, kao i o preobražaju međudržavnih odnosa u policijskim praksama u post-konfliktnom području.

3. STUDIJA SLUČAJA: SARADNJA NA DELU⁴⁶⁹

„Poverenje se stiče samo iskustvom, dakle praksom.

Da bi razmenili informacije, potrebno je poverenje,
da bi omogućili razmenu u oba smera.

Naše iskustvo: prvo je razmena bila jednosmerna,
kasnije kad smo stekli poverenje, i oni u nas, i mi u njih, krenula je
dvosmerno.“⁴⁷⁰

U ovoj studiji slučaja analizira se kako su srpski policajci posle decenije međunarodne izolacije i učešća u ratnim sukobima, doživeli i proživeli ponovno uspostavljanje saradnje sa kolegama iz regiona.⁴⁷¹ Originalno u ovom istraživanju je to što je nivo analize „spušten” ispod visoke politike i javnih izjava na prakse policije, odnosno na svakodnevno odvijanje međudržavnih odnosa u profesionalnim praksama.

U ovoj studiji slučaja, teorija prakse korišćena je za analiziranje toga kako se uspostavljaju prakse policijske saradnje, kako se izvode i prekidaju i da li doprinose desekuritizaciji međudržavnih odnosa. U studiji je analiziran period od kraja međudržavnih sukoba u regionu i povratka Srbije u međunarodnu zajednicu 2000. godine do kraja 2018. godine. Ova longitudinalna studija bi trebalo da nam omogući da zabeležimo ne samo promenu praksi, nego da razumemo mehanizme koji su tome doprineli. Pod mehanizmima ne podrazumevamo uzročno-posledične odnose, već kako se u jednoj praksi konstituiše poredak mirnodopskih odnosa. Prostorno određenje studije slučaja je ostalo otvoreno, drugim rečima, ostavljeno je da bude definisano na osnovu mapiranja praksi prikupljenih empirijskim istraživanjem.

Koristeći Adlerovu i Pujoovu definiciju prakse, prvo su, na osnovu intervjua, mapirane interakcije među policajcima koje su se ponavljale, podrazumevale kompetentno izvođenje, individualizovano pozadinsko znanje (*habitus*), koristile

⁴⁶⁹ Ovaj je naslov parafraza naslova knjige Ivane Spasić, koja je iskoristila da ukaže na burdijeovsko shvatanje kulture kao prakse, vidi: Spasić, I. (2013). *Kultura na delu: društvena transformacija Srbije iz burdijeovske perspektive*. Beograd: Fabrika knjiga.

⁴⁷⁰ Intervju 16.

⁴⁷¹ Analizom su obuhvaćeni odnosi sa svim policijama u regionu, osim sa policijskim snagama koje imaju moć na Kosovu i Metohiji posle potpisivanja Kumanovskog sporazuma. Ovaj slučaj osporavane suverenosti analiziran je u sledećem poglavlju, dok logika grupisanja svih drugih u ovo poglavlje jeste to što postoji međusobno priznanje i to što sa njima Srbija uglavnom ima rešene odnose.

diskurzivna i materijalna sredstva. Da bi mogli da razumemo proces koji je doveo do praktikovanja kooperativnih praksi bezbednosti, analizirali smo kako su se prakse (ne)saradnje menjale od kraja oružanih sukoba do danas i šta je omogućilo promenu praksi. U odgovoru na ovo pitanje, kratko je prikazan policijski habitus u Srbiji pre otvaranja za međunarodnu saradnju, a zatim i mehanizmi socijalizacije koje su međunarodni akteri primenili na policijama u regionu kako bi stvorili bezbednosnu zajednicu po ugledu na onu koja postoji u EU. Na osnovu uvida iz intervjuja, mapirani su mehanizmi socijalizacije koji su omogućili povećan angažman ili susrete među policijama, usvajanje zajedničkog repertoara praksi i kreiranje zajedničkog poduhvata, bez prejudiciranja ishoda socijalizacije. U sklopu ove analize mapirane su tipične prakse među policajcima u regionu.

Zatim je analizirana *praktična logika* ili *dispozicije* policajaca, to jest implicitno razumevanje tipičnih situacija interakcije među policajcima iz različitih zemalja regiona i prigodnog odgovora onih koji su uključeni u ove prakse. U sklopu ove analize, posebna pažnja posvećena je pitanju da li i u kojim situacijama zajedničko pozadinsko znanje proisteklo iz policijske profesije (*policijskog habitusa*), doprinosi ili odmaže saradnji u postkonfliktnom okruženju. Pored analize delovanja pozadinskog znanja habitusa, primenjena je i Gofmanova dramaturgija odnosa⁴⁷² i pokušana analiza kakav utisak u kontaktima licem u lice srpski policajci pokušavaju da ostave na svoje kolege iz drugih zemalja. Kao što je naveo Vinsent Pujo, cilj nije bio da se proдре „u glavu policajaca“, ⁴⁷³ njihove namere i motive, nego da se sazna kako se u praksama postavljaju i kako pred kolegama ispolje svoje razumevanje situacije, uloga i pozicije zemlje koju predstavljaju. U sklopu ove analize tipičnih praksi interakcije, pažnja je posvećena tome kako i kada prepoznavanje među policajcima proizvodi realan osećaj poverenja ili „verovanje uprkos neizvesnosti“ kao drugu komponentu bezbednosne zajednice,⁴⁷⁴ a kada se u policijskim odnosima odigravaju sukobi među državama.

Na kraju, nakon razumevanja mikro-praksi i situacija koje dovode do promene poverenja, nastojalo se da se stekne uvid u to kakav je doprinos promene policijskih praksi promenama međudržavnih odnosa, to jest kakve su promene odnosa na makro-

⁴⁷² Gofman, E. (2000). *Kako se predstavljamo u svakodnevnom životu*. Beograd: Geopoetika.

⁴⁷³ Pouliot, V. (2016a). *International Pecking Orders: The Politics and Practice of Multilateral Diplomacy*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 18.

⁴⁷⁴ Pouliot, V. (2010). *International Security in Practice: The Politics of NATO-Russia Diplomacy*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 4.

nivou. Zato je analiziran ishod ovog procesa i zato je praćena promena pozicija i borbi u okviru polja unutrašnje bezbednosti u regionu: da li su se promenila pravila igre koja se uzimaju zdravo za gotovo u interakcijama (*doksa*), vrednosti koje su na ceni (kapitali), distribucija resursa i struktura odnosa. Ova analiza inspirisana je Burdijeovim konceptom polja. U sklopu ove celine, predstavljeno je i poređenje polja policijskih odnosa u ovom regionu i evropskog polja saradnje u unutrašnjim poslovima.

Namera ove empirijske studije praksi regionalne saradnje sprske policije jeste da se ispita da li je njihova tvrdnja da praksa „može fizički da promeni okolinu i ideje koje ljudi pojedinačno ili kolektivno imaju o svetu”⁴⁷⁵ relevantna u slučaju međudržavnih odnosa u postkonfliktnom regionu kakav je ovaj u kom je Srbija. Dakle, u ovoj studiji se prakse koriste kao ono čime se objašnjava (*eksplanans*) promena u međudržavnim odnosima (*eksplandum*). Doprinos analize u ovom poglavlju je u tome što ono ne opisuje detaljno evoluciju procedura za saradnju, ni regionalnih inicijativa, niti njihovih formalnih nadležnosti,⁴⁷⁶ kao ni organizacije i važnih međudržavnih skupova, podrazumevajući da su imali ulogu u preobražaju odnosa policijskih službenika, nego kreće od empirije i prateći prakse zajedničkog učenja i rešavanja problema otkriva koji su to konteksti ili situacije i iskustva doprineli doživljaju zajedništva među policijskim službenicima, a koji su faktori koji ograničavaju saradnju. Stoga je prvi korak u istraživanju bio, u skladu sa izloženom metodologijom, da se pristupi praksama policajaca. Primarni korišćeni izvori su etnografski intervjui, posmatranje interakcija na regionalnim konferencijama i seminarima, medijski napisi i objave i različita dokumenta koja su proizveli MUP i regionalne inicijative, kao i sekundarna teorijska i empirijska literatura.

Glavni argument u ovoj studiji jeste da primena teorije prakse omogućava shvatanje multidimenzionalnosti transformacije međudržavnih odnosa. Glavni nalaz ove studije slučaja jeste da su prakse policijskog habitusa manje ugnježdene u nacionalne političke prakse u odnosu na većinu suseda, sa izuzetkom Kosova. To je zato što su dispozicije unutar policijskog habitusa u saglasju s pozicijama koje Srbija zauzima u polju

⁴⁷⁵ Adler, E. and Pouliot, V. (eds.). (2011a). “International practices: introduction and framework”. In: Adler, E. and Pouliot, V. (eds.). *International Practices*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 7.

⁴⁷⁶ Nikač, Željko, (2015). *Međunarodna policijska saradnja*. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija; Uljanov, S. (2013). „Oblici međunarodne policijske saradnje u Republici Srbiji”. U: Đukanović, D. i Trapara, V. (ur.). *Srbija u Jugoistočnoj Evropi*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, str. 138–150.

saradnje u unutrašnjim poslovima u regionu. Do desekuritizacije u međudržavnim odnosima dolazi kada srpski policajci dobiju implicitno priznanje svojih dispozicija i ugleda od kolega iz regiona i spoljnih aktera. To nije slučaj u odnosu sa kolegama sa Kosova, o čemu će biti reči u odvojenoj studiji slučaja.

Ovo ne znači da je do desekuritizacije odnosa i kooperativnih bezbednosnih praksi došlo odmah po uspostavljanju saradnje sa kolegama nakon oružanih sukoba i usvajanju novog repertoara praksi. Drugi nalaz ove studije je da spoljna socijalizacija može da kreira prilike za desekuritizaciju međudržavnih odnosa među neprijateljima, ali zajednice praktičara se razvijaju među policajcima samo kroz praksu i ne podudaraju se nužno s obrisima inicijativa koje su spoljni socijalizatori i političari podsticali. Kvalitet odnosa menja se jedino iskustvom, jer samo prakse omogućavaju prepoznavanje u različitim situacijama po dispozicijama unutar policijskog habitusa. Prakse koje su se pokazale posebno važne za prepoznavanje policajaca na osnovu zajedničkog habitusa su druženje, razmena podataka i operativna saradnja. Druženje i neformalni delovi programa u okviru međusobnog angažmana važni su jer se tako stvara socijalni kapital, to jest interpersonalni odnosi među policajcima. Socijalni kapital dalje omogućava lakše razmene podataka i operativnu saradnju u situacijama neizvesnosti. Pored toga, kvaliteti poput hitnosti, poverljivosti, pouzdanosti i spremnosti da se prekrše zvanična pravila, vrednosti su koje su na ceni u policijskom habitusu prilikom razmene podataka i operativne saradnje. Efektno igranje uloga u direktnim kontaktima sa kolegama u regionu omogućilo je srpskim policajcima da rade konverziju kapitala (policijskih informacija i operativnog postupanja) za ugled i izbegavanje stigme povodom njihove uloge u dešavanjima devedesetih.

Treći nalaz je da kooperativne prakse bezbednosti nemaju jednak uticaj unutar cele policijske profesije, jer postoje razlike unutar policijskog habitusa u shvatanju referentnog objekta i uspeha policijskog postupanja. Iako koriste iste prakse policijske saradnje, u nekim delovima policijskog habitusa, dispozicije ili pozadinsko znanje su više vezane za ekskluzivno nacionalno shvatanje referentnog objekta nego u drugim. Delovi kriminalističke policije zaduženi za borbu protiv organizovanog kriminala su u najvećoj meri promenili shvatanje suverenosti u policijskom postupanju i prihvatili novi zajednički poduhvat o borbi protiv transnacionalnog kriminala. Policajci su u prilici da desekuritizuju saradnju sa kolegama kada predmet saradnje nije sekuritizovan u

političkom polju i kada je moguće izmestiti i sekuritizovano pitanje iz zvanične saradnje na neformalnu saradnju. Ovo je u manjoj meri moguće nego unutar polja unutrašnjih odnosa u EU, jer je autonomija policijskih profesionalaca manja u odnosu na političare.

3.1. Policijski habitus pre otvaranja za međunarodnu saradnju

U prvoj celini analiziran je policijski habitus pre početka interakcije sa kolegama iz regiona, to jest koja su iskustva ostala upisana u policijsko rezonovanje na početku dvehiljaditih. Na osnovu dela intervjua u kojima su ispitanici pitani o toku karijere,⁴⁷⁷ identifikovano je nekoliko specifičnosti srpskog policijskog habitusa u odnosu na druge policije, koje se vezuju za policijski rad devedesetih godina 20. veka. Ovaj rad se ne bavi detaljnijom analizom institucionalnog nasleđa i preobražaja policije tokom tog perioda,⁴⁷⁸ već ističe prakse koje su sagovornici naveli kao iskustva koja su ih obeležila kao policajce, kako bi se razumela i „nulta tačka“ od koje se krenulo u saradnju sa susedima posle 2000. godine. To su: često iskustvo represije prema sopstvenim građanima, militarizacija i učešće u oružanim sukobima na prostoru bivše Jugoslavije, a pre svega na Kosovu i Metohiji, i izopštenost iz zapadne međunarodne zajednice i saradnje.

Nedostatak prakse međunarodne saradnje delimično je uslovljen institucionalnom nadležnošću u periodu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) i kasnije Savezne Republike Jugoslavije (SRJ). U obe federativne države, nadležnost za međunarodnu policijsku saradnju pripadala je Savezom sekretarijatu, kasnije Saveznom ministarstvu unutrašnjih poslova, dok su republička ministarstva imala vrlo ograničen kontakt s međunarodnom zajednicom.⁴⁷⁹ Stoga, većina srpskih policajaca nije imala

⁴⁷⁷ Vidi Prilog br.1: Okvirni upitnik za polustrukturirani intervju.

⁴⁷⁸ Za više detalja vidi: Stojanović, S. and Downes, M. (2009). „Policing in Serbia: Negotiating Transition between Rhetoric and Reform”. In: Hinton, S.M. and Newburn, T. (eds.). *Policing Developing Democracies*. New York: Routledge, pp. 73–98; Stojanović, S. (2008). „Reforma policije u nekonsolidovanoj demokratiji u Srbiji”. *Bezbednost Zapadnog Balkana*. 7-8, str. 29–55; Rajan, B. (2008). „Jedino što je konstantno je promena: kratka politička istorija policijske reforme u Srbiji”. *Bezbednost Zapadnog Balkana*. 11, str. 11–19; Stojanović, S. (2006). „Na pola puta – reforma policije u Srbiji 2000–2006”. U: Hadžić, M. *Reforma sektora bezbednosti - dostignuća i perspektive*. Beograd: Centar za civilno-vojne odnose, str. 63–76; Kešetović, Ž. (2013). „Serbian Police: Troubled Transition from Police Force to Police Service”. In: Meško, G., Fields, C.B., Lobnikar, B. and Sotlar, A. (eds.). *Handbook on Policing in Central and Eastern Europe*. New York: Springer, pp. 217–38.

⁴⁷⁹ Čak su i diplomatsko-konzularna predstavništva u Beogradu čuvali predstavnici Saveznog Sekretarijata, a ne beogradske policije ili neke od jedinica u Republičkom Sekretarijatu. Za više detalja

iskustvo međunarodne saradnje, sve do pada Miloševićevog režima. Takođe, čuvanje granica bila je nadležnost vojske, dok je policija bila zadužena za kontrolu putnika na graničnim prelazima.⁴⁸⁰ Tokom devedesetih godina i savezna policija biva isključena iz međunarodne policijske saradnje zbog sankcija uvedenih državi i isključenja iz Ujedinjenih nacija 1992. godine. Tako je 1993. godine na 62. zasedanju Generalne skupštine Interpola⁴⁸¹ usvojena rezolucija kojom je ukinuto članstvo SRJ. U sledećem izvodu iz intervjua, opisan je nivo izopštenosti iz međunarodne zajednice:

„Pre smo jedanaest godina bili van sveta [1990-2001], a od 1992. godine, kad su i formalno uvedene sankcije, do 2001. godine potpuno isključeni. U tom periodu nismo razmenjivali podatke ni sa kim, jer su nam 1992. godine osporili pravni kontinuitet SRJ u odnosu na SFRJ. Tek 2001. se ponovo vraćamo u međunarodnu bezbednosnu zajednicu.”⁴⁸²

Intervjuima je stečen uvid da je, uprkos pravnoj zabrani, oskudna praksa interakcije postojala čak i tokom formalnog izopštenja iz tada dominantnog dela međunarodne zajednice. Konstantna saradnja se odvijala sa onima koje je SRJ podržavala u sukobima, to jest sa onima koji su tada smatrani prijateljima.

„Devedesetih je postojala saradnja samo sa MUP Republike Srpske. Davali smo im i papir, jer nisu imali ništa. Nije postojala nikakva operativna saradnja sa inostranstvom.”⁴⁸³

Iz sledećeg izvoda, uviđa se da su u drugoj grupi onih sa kojima je postojala neredovna i nezvanična saradnja zapadne zemlje u kojima su neki državljani SRJ bili pretnja bezbednosti njihovih građana. To su zemlje u kojima je bila značajna dijaspora iz Srbije, uključujući kriminalce.

vidi: Gorenak, V. (1996). “Organizational Changes in Slovenian Police in the period 1989 and 1996”. In: *Policing in Central and Eastern Europe: Comparing Firsthand Knowledge with the Experience from the West*. Ljubljana: College of Police and Security Studies.

⁴⁸⁰ Intervju 15.

⁴⁸¹ O polemici vođenoj unutar domaće pravne i policijske javnosti o legalnosti ovog čina, vidi: Nikač, Ž. (2015). *Međunarodna policijska saradnja*. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija, str. 138–40.

⁴⁸² Intervju br. 4.

⁴⁸³ Intervju br. 3.

„Do tada smo imali neku bilateralnu saradnju sa onima koji su hteli da sarađuju. To su bile zemlje koje su morale sa nama da donekle sarađuju iz nužde i pragmatizma (Nemačka, Austrija, Švajcarska), jer je u njima bio veliki broj naših građana. Donekle smo sarađivali i sa susedima, ali ne i sa onima sa kojima smo ratovali. To je bilo poluzvanično, jer nismo znali kako da regulišemo status oficira za vezu.“⁴⁸⁴

Ovo je značajan uvid, jer ukazuje da je spremnost za zaobilaženje pravnih normi radi rešavanja praktičnih problema usmerenje (*dispozicija*) u okviru policijskog habitusa i na Zapadu. Takođe, taj navod ukazuje da je deo pozicije u polju međunarodne policijske saradnje određen mogućnošću pristupa kriminalcima ili ruti na kojoj se kriminal odvija. Drugim rečima, oni čiji su državljani kriminalci u drugoj zemlji ili koji se nalaze na ruti kriminala su poželjniji partneri za saradnju od drugih zemalja koje nemaju pristup ovim relevantnim informacijama. Ovo je specifičnost polja policijske saradnje u odnosu na druge društvene interakcije. Takođe, na osnovu prethodnih citata saznaje se da su policijske prakse bile u saglasju sa zvaničnom politikom, kao i da nije bilo nikakve saradnje sa onima protiv kojih se ratovalo.

Istovremeno je unutar Srbije policija postala glavno represivno oruđe Miloševićevog režima prema političkom neistomišljenicima unutar većinskog naroda,⁴⁸⁵ kao i prema etničkim manjinama, posebno Albancima na Kosovu i Metohiji gde je uvedeno vanredno stanje. Sledeći izvodi iz intervju ukazuju na traumatična iskustva i izjednačavanje države sa režimom na vlasti koje je policija štitila.

„Ja sam kao beogradski vatrogasac dobio naredbu da pošalje vodene topove na ljude 9. marta. Posle mi se vratilo jedno vozilo sa crvenom krpom, dovezao ga

⁴⁸⁴ Intervju br. 4.

⁴⁸⁵ Najveću odgovornost unutar policije nosi nekadašnji sektor državne bezbednosti, koji je najaktivnije progonio predstavnike opozicije, nezavisne novinare i aktiviste. Redovna policija je imala ulogu u nasilnom suzbijanju demonstracija koje su organizovali studenti i opozicija. Za više detalja vidi: Milosavljević, B. (2004). "Reform of the police and security services in Serbia and Montenegro: Attained results or betrayed expectations". In: Fluri, P. and Hadžić, M. (Eds.), *Sourcebook on security sector reform*. Geneva and Belgrade: Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces and Centre for Civil-Military Relations, p. 252; Monk, R. (2001). *A study on policing in the Federal Republic of Yugoslavia*. Vienna: OSCE, pp. 13–14; Zekavica, R. and Kešetović, Ž. (2015). "The Legitimacy of Police in Serbia". *Nauka, bezbednost, policija*. 20(3), str. 22–24;

civil, a mi šta smo mogli da pomislamo nego da su kolege nastradale. Odgovor je bio krvav, a posle smo saznali da su se kolege na vreme sklonile. Zato sam 5. oktobra rekao šefovima na kolegijumu: Nemojte da dozvolite da se angažujemo u spas države da se ne ponovi iskustvo 9. marta. Ako to uradite, posle nas neće puštati u kuće ni kad stvarno treba da gasimo požare.”⁴⁸⁶

I sledeći izvod navodi kako je učestala praksa policiranja demonstracija dovela u pitanje zaštitu građana kao referentni objekat policijskog postupanja.

„Devedeset prve, za 9. mart sam potiskivao masu da spasimo telo kolege Kosovića koji je nastradao kod Beograđanke, a nedaleko odatle je poginuo i onaj mladić kod Londona. To su gorka iskustva. Nije lako ni primeniti silu, niti ostati profesionalan kad te psuju i vređaju. Tek smo posle petog oktobra učili da primimo psovke i uvrede i da shvatimo da nije lično, već na račun uniforme. [...] 1997. godine sam 100 dana „držao” liniju, kordon od Knez Mihailove, preko Kolarčeve do Terazija. To mi je jedno od najtežih iskustava protiv svog naroda. To je bila idealna situacija za provokaciju sa strane. Ne daj Bože, da nam se učinilo da je neko krenuo na nas ili bacio nešto, ko zna kako bi se završilo.”⁴⁸⁷

S obzirom da Milošević nije verovao vojsci, on je pokušao da od policije napravi svoju „pretorijansku gardu”,⁴⁸⁸ što je za posledicu imalo ekstremnu militarizaciju policije. Uvedeni su vojni činovi 1995. godine, svakodnevne uniforme zamenjene su borbenim, militarizovani su programi osnovne, specijalističke i komandne obuke, a policija je opremljena vojnom opremom i naoružanjem.⁴⁸⁹ Dodatni razlog za militarizaciju bio je

⁴⁸⁶ Intervju 2.

⁴⁸⁷ Intervju 13.

⁴⁸⁸ Milosavljević, B. (2004). “Reform of the police and security services in Serbia and Montenegro: Attained results or betrayed expectations”. In: Fluri, P. and Hadžić, M. (eds.). *Sourcebook on security sector reform*. Geneva and Belgrade: Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces and Centre for Civil-Military Relations, p. 252; Bakić, B. and Gajić, N. (2006). *Police reform in Serbia: Five years later*. OSCE, Retrieved from www.osce.org/publications/fry/2004/01/18262_550_en.pdf [Accessed on 14 March 2010]; Bakić, B. and Gajić, N. (2007). “Police Reform in Serbia”. In: Ebnöther, A., Fluri, P. and Jureković, P. (eds.). *Security Sector Governance in the Western Balkans: Self-Assessment Studies on Defence, Intelligence, Police and Border Management Reform*. Vienna and Geneva: DCAF, pp. 446–80.

⁴⁸⁹ To je uključivalo teška oruđa kao što su minobacači, mine, bazuke i drugi raketni bacači. Vidi u: Kadar, A. (2001). *Police in Transition*. Budapest: Helsinki Committee and CEU Press.

pokušaj da se zaobiđu ograničenja nametnuta bezbednosnim režimom koji je uspostavio Dejtonski mirovni sporazum, koji je nalagao smanjivanje oružanih snaga. Tada je smanjeno brojno stanje vojske, a povećano brojno stanje policije. Mnogi od perspektivnih policajaca poslani su na obuku u Vojnu akademiju kako bi mogli da komanduju policijom kao vojskom. Takođe, predavački kadar na Policijskoj akademiji u početku su bile upravo policijske starešine sa završenom Vojnom akademijom i oficiri iz vojske. Pored toga, većina starešina u uniformisanom sastavu policije, kao i mnogi policajci, imali su iskustvo oružanih sukoba, pogotovu na Kosovu i Metohiji tokom 1998–1999. godine. Kao što se vidi iz donjeg citata, unutar policijske hijerarhije to je dalo na značaju uniformisanom sastavu policije koji je najviše korišćen na demonstracijama i u sukobima, mada su takođe korišćene i policijske specijalnosti koje nisu obučene za kontrolisanje javnih skupova niti za oružane sukobe.⁴⁹⁰

„Devedesetih je UP [Uprava policije] bila najjača, a UKP [Uprava kriminalističke policije] je bila na nižoj razini. Oni su tada „završavali posao”, to jest delovali na demonstracijama, pa su za to nagrađeni stanovima. Tada je uniformisana policija bila poluvojna služba. A ’98. i ’99. su svi bili slati na Kosovo, čak i iz UKP [Uprave kriminalističke policije], njihov načelnik je bio zamenik komandanta združenih snaga na KiM, pa čak i iz Analitike.”⁴⁹¹

Za razliku od većine evropskih kolega, srpski policajci imali su iskustvo ratovanja. Iako su i policijske snage iz Slovenije, Hrvatske, Crne Gore i Makedonije⁴⁹² bile osnov oružanih snaga novonastalih država, jedinstvenost iskustva srpske policije je dužina i intenzitet tog iskustva.

⁴⁹⁰ Intervjui 3, 9 i 14.

⁴⁹¹ Intervju 3.

⁴⁹² Vidi više u: Brčvak, Dž. and Kalač, E. (2018). “Community of practice among Western Balkan police services in Montenegro: national politics vs. professionalism”. In: Stojanović Gajić, S. and Ejodus, F. (eds.). *Security Community Practices in the Western Balkans*. London: Routledge, pp. 41–56; Knezović, S., Cvrtić, V. and Vučinović, Z. (2018). “Croatia’s police and security community building in the Western Balkans”. In: Stojanović Gajić, S. and Ejodus, F. (eds.). *Security Community Practices in the Western Balkans*. London: Routledge, pp. 72–87; Koneska, C. (2018). “Norms and Sovereignty – Regional Security Cooperation in the Macedonian Police”. In Stojanović Gajić, S. and Ejodus, F. (eds.). *Security Community Practices in the Western Balkans*. London: Routledge, pp. 88–100.

„1993. sam upućen u Ljuboviju da zvanično čuvamo stanovništvo i ne dozvolimo da se preliju ratna dejstva iz Bosne na teritoriju Srbije. Dva meseca nisam išao kući. Dva puta sam zaustavio oklopni konvoj koji je predvodio francuski general. Postavio sam BOV [borbeno oklopno vozilo] na put i spremio se da pregovaram i ratujem ako zatreba. Mene je zato policija i slala na obuku na Vojnu akademiju. Nismo učestvovali u ratnim dejstvima, ali jesmo kontrolisali teritoriju i bogami pucalo se i sa ove i sa one strane Drine.”⁴⁹³

Posle promene vlasti 5. oktobra 2000. godine i izbijanja oružane pobune u tri opštine na jugu Srbije (Bujanovac, Medveđa i Preševo), još veći broj policajaca iskusio je borbena dejstva u zajedničkom nastupu sa vojskom u borbama na teritoriji te tri opštine. Dobar deo zaposlenih u uniformisanoj policiji bio je poslat u borbe, dok su se iz drugih jedinica javljali kao dobrovoljci. Kao što se vidi iz izvoda iz intervjua, interakcije sa pripadnicima albanske zajednice su bile preko nišana, a prvi kontakti sa strancima su bili sa posmatračima sa Zapada koji su pratili uvođenje primirja:

„U februaru 2001. godine su me prvi put poslali na teren na jug Srbije sa starijim pomoćnikom komandira iz moje stanice. Bili bi 21 dan na terenu, pa 20 dana kući. Odmah sam na početku, kao mladi komandir, vratio iz jedinice sve ljude koji su već ratovali na Kosovu 1998. i 1999. i još dvojicu, trojicu koji su krenuli da pametuju. Imao sam šest terena te godine i doživeo da nas gađaju, da pucaju na mene snajperom, minobacačem na kuću u kojoj sam bio i po kontejnerima u kojima smo privremeno bili smešteni. Imao sam situaciju sa stranim posmatračima kad smo demontirali MRUD⁴⁹⁴, protivpešadijske i nagazne mine. Došla nam dva strana posmatrača i ne smeju da mrdnu jer ne znaju dokle smo stigli sa razminiranjem polja. Pitao sam ih „kako su nam braća sa druge strane?”, a oni se zbunili i pitali me da li stvarno imamo brata među Albancima. Odgovorio im: „Nemam, ali kao da mi je brat jer smo šest meseci na 50m odstojanja, možda sa vama pređem most?” Posle su se uskomešali i otišli.”⁴⁹⁵

⁴⁹³ Intervju 13.

⁴⁹⁴ MRUD – mina rasprskavajućeg usmerenog dejstva.

⁴⁹⁵ Intervju 10.

Sva opisana iskustva govore da je iskustvo devedesetih u velikoj meri destabilizovalo osnovne postavke toga šta znači biti policajac i koje referentne objekte ili vrednosti i grupa koje treba štititi i kojim sredstvima. O izazovima destabilizacije policijskog habitusa ratnim iskustvom, govori sledeće svedočanstvo:

„Policajac kome sam komandovao, moje godište, a počeo da radi pre mene 1994. ili '95, najbolje je opisao naše iskustvo. Tamo dok smo bili na jugu, kaže mi: Ja taman naučim da kažem ljudima kako ste, dobar dan, kad me oni opet vrte u šumu sa puškom. Kako onda da radim kao policajac pozornik, kad su me od pripravničkog stalno slali u borbe.”⁴⁹⁶

Pored toga, usled kriminalizacije društva, kriminalistički policajci, pogotovu oni koji su radili u Beogradu, imali su više iskustva u rešavanju težih krivičnih dela i gubitaka nego većina njihovih kolega na Zapadu.

„Devedesete su bile teške jer su kolege gubile živote na ulicama Beograda. Ostavile su dubok trag na svakog od nas. Prešao sam iz jednog u drugo odeljenje kao ispomoć kad je ubijen kolega Radišić. Njih nekoliko je ubijeno tokom operacije u Mirijevu, kad je Ročko [Rodoljub Milović, kasniji načelnik UKP] ranjen.”⁴⁹⁷

U zaključku, srpski policijski habitus krajem devedesetih bio je obeležen iskustvima upotrebe protiv sopstvenog naroda i učešćem u oružanim sukobima, pre svega uniformisani sastav policije, dok je kriminalistička policija imala dramatična iskustva i izazove u borbi protiv naglo poraslog kriminala i isključenjem iz međunarodne policijske saradnje. Ova turbulentna iskustva i drastične promene u okruženju u kome su angažovani policijski službenici, destabilizovala su osnovne postavke unutar policijskog habitusa, odnosno izazvala su upitanost o osnovnim nepisanim postavkama policijske profesije. Postavke policijskog rada ponovo su dovedene u pitanje demokratskim promenama, kada su u kratkom roku uvedene promene politike radi usvajanja novih pravila postupanja,

⁴⁹⁶ Ibid.

⁴⁹⁷ Intervju 8.

otvaranja za saradnju sa građanstvom i kolegama iz inostranstva i privikavanja na novo društveno i državno uređenje.⁴⁹⁸ Ono što je važno izvući iz navedenog iskustva jeste da je socijalni i simbolički kapital srpske policije bio mali krajem devedesetih, te da su stigmatizovani u međunarodnoj profesionalnoj i matičnoj političkoj zajednici zbog podrške režimu Slobodana Miloševića i uključenosti u ratne zločine na Kosovu. To može biti jedno od objašnjenja zašto su, gofmanovski rečeno, po povratku na međunarodnu scenu, kriminalistički policajci bili posebno voljni za intenzivni angažman sa kolegama iz susednih zemalja i aktivni u ostavljanju utiska profesionalnih partnera. Izloženost ratnom iskustvu uniformisane policije, važno je za razumevanje zašto su policajci ove specijalnosti bili manje otvoreni za saradnju sa kolegama iz regiona, nego iz drugih specijalnosti.

U nastavku sledi kratki prikaz konteksta koji je omogućio interakciju među policijskim službenicima i zatim detaljna analiza evolucije prakse saradnje među policijskim službenicima pod uticajem spoljnih aktera.

3.2. Socijalizacija policije u zajednicu praksi

Na osnovu nalaza iz intervjua, došlo se do saznanja da je saradnja u regionu posle sukoba uspostavljena na inicijativu i uz posredovanje i finansiranje EU i velikih zemalja Zapada.⁴⁹⁹ Ovo je u skladu sa nalazima ranijih studija međudržavnih odnosa u regionu⁵⁰⁰ koje ukazuju na to da je socijalizacija radi usvajanja novih normi kooperativne bezbednosti uspostavljena u kontekstu asimetričnih odnosa moći, gde su zapadni akteri podržavali svoje modele upravljanja bezbednosnim strukturama kroz vojno prisustvo u regionu kao garant mirovnih sporazuma i kroz političko uslovljavanje pristupanja EU. EU i SAD su koristile dominantni položaj u regionu da pokušaju da rekonfigurišu pozicije

⁴⁹⁸ Vidi više u: Monk, R. (2001). *A study on policing in the Federal Republic of Yugoslavia*, Vienna: OSCE; Downes, M. (2004). *Police reform in Serbia: Towards the creation of a modern and accountable police service*. Belgrade: OSCE Mission to Serbia and Montenegro; Bakić, B. and Gajić, N. (2007). "Police Reform in Serbia". In: Ebnöther, A., Fluri, P. and Jureković, P. (eds.). *Security Sector Governance in the Western Balkans: Self-Assessment Studies on Defence, Intelligence, Police and Border Management Reform*. Vienna and Geneva: DCAF, pp. 446–80.

⁴⁹⁹ Među zemljama EU, najaktivnija u olakšavanju regionalne saradnje je Austrija. Slede Velika Britanija, Nemačka, Italija i u proteklih nekoliko godina Francuska. Pored EU, najveći pokrovitelji saradnje u unutrašnjim poslovima u regionu su Švajcarska, Norveška i SAD.

⁵⁰⁰ Vučetić, S. (2001). "The Stability Pact for South Eastern Europe as a Security Community-Building Institution". *Southeast European Politics*; Kavalski, E. (2008). *Extending the European Security Community: Constructing Peace in the Balkans*. IB Tauris & Company.

lokalnih aktera, njihove ključne borbe i pravila koja se na polju policijskih odnosa u ovom postkonfliktnom području shvataju zdravo za gotovo. Na ovaj način oni su praktikovali simboličku moć klasifikovanja policijskog postupanja.

Počevši od 1999. godine, međunarodni akteri su kreirali politički uslov normalizacije međudržavnih odnosa kao uslov za članstvo u EU. Regionalna saradnja postavljena je kao ključni uslov u okviru Procesu stabilizacije i pridruživanja (PSP) koji je pokrenut 1999. godine kako bi zemlje Zapadnog Balkana bile socijalizovane tokom pristupanja EU,⁵⁰¹ da bi usledilo kreiranje novih multilateralnih sporazuma, foruma i mreža osmišljenih da olakšaju saradnju bivših neprijatelja. Dimitar Bečev ovo naziva kombinacijom politike stvaranja regiona i integracije kroz politiku proširenja.⁵⁰² Emilijan Kavalski⁵⁰³ tvrdi, socijalizacija koju su spoljni akteri nametnuli političkoj eliti i diplomatama uslovljavanjem (eng. *socialisation by conditionality*) otvorila je vrata interakciji profesionalaca u oblasti bezbednosti (eng. *socialisation within*). EU je tako prvo podržala stvaranje Pakta za stabilnost tokom trajanja konflikta na Kosovu i Metohiji, koji je poslužio kao „prostor između [...] međudržavne diplomatije, tehnoškotskog kreiranja politike i umreženog političkog preduzetništva.”⁵⁰⁴ Dakle, ovaj format je od početka omogućio angažovanje u međudržavnim odnosima, ne samo političkih elita, već i bezbednosnih i drugih profesionalaca.

EU i SAD su pokušali da utiču na stvaranje bezbednosnih zajednica praksi na Zapadnom Balkanu uspostavljanjem prilika za uzajamno angažovanje bivših neprijatelja, situirano učenje nove definicije bezbednosnih problema i zajedničkog repertoara novih metoda policijskog rada. U sledećem delu ovog teksta prikazani su mehanizmi socijalizacije policajaca u zajednicu praksi koji su korišćeni u regionu. U sklopu ove analize mapirane su tipične prakse među policajcima u regionu.

⁵⁰¹ Bečev, D. (2006). “Carrots, sticks and norms: the EU and regional cooperation in Southeast Europe”. *Journal of Southern Europe and the Balkans*. 8(1), pp. 27–43.

⁵⁰² Bečev, D. (2006), p. 42.

⁵⁰³ Kavalski, E. (2008). *Extending the European Security Community: Constructing Peace in the Balkans*. IB Tauris & Company.

⁵⁰⁴ Solioz, C. and Stubbs, P. (2009). “Emergent regional co-operation in South East Europe: towards ‘open regionalism’?”. *Southeast European and Black Sea Studies*. 9(1), p. 5.

3.2.1. Međusobni angažman

Svi intervjuisani početke ponovnog uspostavljanja kontakata sa kolegama iz susednih zemalja posle oružanih sukoba vezuju za skupove koje su organizovali međunarodni akteri. Međunarodni akteri bili su i posrednici u uspostavljanju prvih kontakata i pokretači mreža za razmenu iskustava i saradnju u različitim oblastima policijskog rada. Pored toga, međunarodni akteri su kreirali prilike za redovne interakcije između policija u regionu finansiranjem obuka i projekata u kojima je bilo angažovano više policijskih službi, kao i bilateralnih sastanaka i operativne saradnje između srpske policije i suseda sa kojima su imali zajedničke slučajeve. Na taj način su spoljni akteri obezbedili *uzajamno angažovanje* bivših neprijatelja i omogućili da se srpski policajci direktno angažuju sa svojim kolegama iz regiona i „da rade zajedno [...] razgovaraju sve vreme, razmenjuju informacije i mišljenja, direktno utiču na razumevanje jedni drugih u sklopu praksi.”⁵⁰⁵ Dakle, model angažmana koji su strani akteri nudili jeste zajednica praktičara.

Najčešći oblik međusobnog angažmana na početku su bili seminari i konferencije u organizaciji i pod pokroviteljstvom aktera koji su spoljni u odnosu na region, kao što je navedeno u sledećem izvodu:

„Najviše su doprinele međunarodne organizacije i donatori kroz organizovanje zajedničkih obuka. Počeli su da ih organizuju 2001/02, obično u trajanju od tri-četiri dana, prvo van, a posle unutar regiona. Nije nam bilo očigledno, a sigurno im je jedan od ciljeva bila izgradnja tima. Sediš pored nekoga u autobusu, na početku rezervisana komunikacija, a na kraju seminara se izljubimo.”⁵⁰⁶

Učestalost ovih skupova učinila je da se već prepoznaju uobičajeni elementi ove kolektivne prakse, kao što se može zaključiti iz sledećeg izvoda:

„Uglavnom su u pitanju jednodnevni ili dvodnevni seminari. Kratki seminari. Obično seminar krene od uvodnog dela, ka zapletu do raspleta. Obično postoji

⁵⁰⁵ Wenger, E. (1998). *Communities of practice: Learning, meaning, and identity*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 75.

⁵⁰⁶ Intervju 18.

neka unutrašnja dinamika pravljenja tima. Počne sa skupljanjem članova, pa bude oluja – borba, zatim ide normiranje uloga, to jest ko je iskusniji, ko je zabavniji i bolje se šali, tek onda ide aktivno druženje, pa tužni rastanak. Svi seminari su pod pokroviteljstvom međunarodnih organizacija. Događaji se mogu podeliti na: a) razmene iskustava – obično traju od jednog do tri dana i b) klasične obuke – obično traju duže, recimo do pet dana. Tipično je da zaposleni u sedištu Ministarstva, recimo, tokom osam godina karijere, bude poslat na duže obuke na svake dve godine. To znači da ideš na otprilike tri baš duže obuke tokom karijere, a na jedan do dva kraća seminara godišnje.”⁵⁰⁷

Više intervjuisanih istaklo je da su se prve interakcije odigrale u atmosferi nepoverenja i međusobnog testiranja. Prvi susreti su se jako urezali u sećanje intervjuisanih policajaca i mnogi od njih se jasno sećaju neizvesnosti odnosa koji će biti uspostavljeni tokom susreta. Mnogi od prvih susreta su organizovani van regiona, kako bi se sve policije stavile u istu poziciju na početku interakcija. Učešće na seminarima je doživljeno ne samo kao prilika za usvajanje novih znanja i uspostavljanja kontakata sa drugim profesionalcima, već i kao prilika za simbolički „povratak u Evropu”, to jest za ponovno uključivanje u međunarodnu bezbednosnu zajednicu. Zato je tokom intervjua isticano da se vodilo računa da „najjači sastav”⁵⁰⁸ profesionalaca iz Ministarstva bude u delegacijama za prve skupove i učešće na seminarima.

„Prva prekretnica je otvaranje Srbije prema svetu. Na početku smo prihvatili sve. Od 2004. godine smo imali prve male operacije koje su bile uspešne. Na primer, Novežani su zaplenili 100 kg heroína u Skandinaviji na osnovu naših informacija. Od 2004. do 2008. godine postali smo kritičniji i usredsredili se na stvari koje su nama korisnije. Zahvaljući geostrateškom položaju zemlje i edukaciji ljudi do 2008. godine smo prepoznati kao respektabilan partner. Sada i mi možemo njima da učimo. Skoro nam se desilo da je kod nas DEA držala petodnevnu regionalnu obuku za nas, Hrvatsku, CG, BiH. Posle prvog dana su nam rekli, mi nemamo šta da vas naučimo na ovu planiranu temu, vaši ljudi sve

⁵⁰⁷ Intervju 1.

⁵⁰⁸ Intervjui 3, 4, 6, 9, 13, 14, 16 i 17.

znaju, hajde da pričamo o nečemu što vam stvarno treba. Neke stvari znamo i bolje od drugih.”⁵⁰⁹

Pored toga, iz intervjua, shvatamo da su srpski policajci povratak u region, shvatili i kao priliku da se ponovo pozicioniraju u skladu sa vodećom ulogom koju su imali u bivšoj Jugoslaviji. Dakle, interakcije nisu bile samo potreba za rešavanjem problema, već i prilika za uspostavljanje statusa i ugleda u regionu:

„I mi smo bili zainteresovani da uspostavimo i razvijamo policijsku saradnju, jer iza nas je period bez saradnje. Vukli smo neke repove iz devedesetih jer su kriminalci pre nas uspostavili i nastavili saradnju. U prvom periodu počeli smo sami i bez stranaca. Vodila nas je želja da se vratimo na scenu i pokažemo šta znamo. Bivša SFRJ je imala dobar sistem (sličan nemačkom), pa su ostali uređeni odnosi iz tog perioda, a kao policajci prilagođavali smo se novim okolnostima. Vraćanjem u UN, omogućen nam je prijem u Interpol pa smo koristili te kanale za sticanje poverenja u nas, a posle i preko regionalnih inicijativa.”⁵¹⁰

Na osnovu opisa iz više intervjua, pokazalo se da su najbrže napredovali odnosi među onima koji su saradnju počeli rešavanjem konkretnih problema, što je u skladu sa osnovnom postavkom teorije zajednice praksi da se kroz zajedničku praksu najbolje usvajaju nove norme i kreira osećaj zajedništva:

„Prvi međunarodni kontakti su bili posredovani i počeli preko stranih oficira za vezu, pre svega Britanaca i Nemaca. Oni su posredovali i pokrivali putne troškove za saradnju sa zemljama koje su čuvale svedoke, i to pre svega iz Zemunskog klana. Na primer, 2004. i 2005. godine, kada je bilo posebno vruće u odnosu sa Hrvatima zbog međusobnih optužbi vezanih za suđenja u Hagu, britanski oficir za vezu nam je omogućio da uspostavimo saradnju. Tada sam prvi put čuo indijski izgovor engleskog. Organizovali su nam prvi susret van

⁵⁰⁹ Intervju 6.

⁵¹⁰ Intervju 8.

regiona, u Ujedinjenom Kraljevstvu. Uz saglasnost našeg tužioca i sudije, preveli smo operativnu informaciju i tako preko Londona i diskusije sa hrvatskim kolegama tamo u Britaniji dobili podršku za ono što smo hteli da radimo kod kuće. Podelili smo našu informaciju o grupi za akciju X i tražili pomoć od Britanaca i oni su pokrili troškove prvog skupa u Beogradu gde je spremana akcija. Tako smo učestvovali u akciji X protiv krijumčarenja migranata uz učešće devet zemalja. U diskusiji u Londonu i pripremi akcije, odmah smo se prepoznali kao policajci i ko su kriminalci.”⁵¹¹

Kao jedan od važnih faktora za razvoj interpersonalnih veza među policajcima jeste istaknut kontinuitet međusobnog angažmana. To je opisano u sledećem izvodu iz intervjua:

„I mnogi od nas se znamo još od 2001. godine kroz seminare ICMPD.⁵¹² Mi smo ekipa, recimo došao je Branko, a otišao Luka (ravnatelj Ureda za ljudska prava u Hrvatskoj) zbog političke promene. Iako mi je draži Luka, ipak se trudiš da ispoštuješ i novopridošlog, ako je profesionalac, jer je predstavnik države. Nekoliko puta kad smo imali velike smene, tražili smo od donatora da nam obezbede priliku za novi skup, da možemo da se upoznamo licem u lice sa novim članovima i nadoknadimo gubitak poverenja nastao gubitkom člana grupe. SAD su shvatile ovaj zahtev i poslale nas dve nedelje na studijsku posetu. Oni koji imaju pare najbolje investiraju u budućnost izgradnjom odnosa.”⁵¹³

Iz navedenog možemo zaključiti da su redovna okupljanja policijskih službenika iste specijalnosti u sličnom sastavu omogućila prepoznavanje sličnih dispozicija u ličnom kontaktu i stvaranju početne kohezije unutar grupe.

⁵¹¹ Intervju 16.

⁵¹² Pregled sastanaka nacionalnih koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima iz jugoistočne Evrope dostupan je na: www.icmpd.org/our-work/capacity-building/trafficking-in-human-beings/meetings-of-the-national-anti-trafficking-coordinators [pristupljeno 4. juna 2017. godine].

⁵¹³ Intervju 18.

3.2.2. Regionalne inicijative kao infrastruktura za saradnju

Pored organizacije pojedinačnih susreta, spoljni akteri su kreirali „*institucionalni hardver*”⁵¹⁴ ili trajniju infrastrukturu za *međusobni angažman* između policija u regionu pokretanjem regionalnih međudržavnih inicijativa i njihovom institucionalizacijom po ugledu na EU. Prve inicijative nastale su pod okriljem Pakta za stabilnost jugoistočne Evrope u okviru koga je postojao radni sto za bezbednost podeljen u dve podgrupe: jednu koja se bavila pitanjima unutrašnjih poslova i pravosuđa i drugu za pitanja odbrane i bezbednosti.⁵¹⁵ U okviru prve podgrupe nastalo je nekoliko inicijativa. To su bili Regionalna inicijativa za migracije, azil i izbeglice (eng. *Migration, Asylum, Refugees Regional Initiative* – MARRI), Inicijativa za borbu protiv organizovanog kriminala (*Stability Pact Organised Crime Initiative* – SPOC) koja je kasnije prerasla u Centar za borbu protiv prekograničnog kriminala (eng. *Southeast European Regional Center for Combating Transborder Crime* – SECI), Antikorupcijska inicijativa (eng. *Regional Anticorruption Initiative* – RAI) i Policijski forum koji je okupljao direktore policija u regionu. Policijski forum kasnije je prerastao u Asocijaciju šefova policija jugoistočne Evrope (eng. *Southeast European Police Chiefs Association* – SEPCA). Sastanci u okviru ovih inicijativa omogućili su prve kontakte među profesionalcima u regionu i redovno okupljanje policajaca različitih specijalnosti. Važno je napomenuti da srpska policija nije učestvovala u nekim od prvih susreta u regionu zbog isključenosti iz zapadne međunarodne zajednice tokom Miloševićeve vladavine, već je prve susrete imala krajem 2000. i početkom 2001. godine, nakon demokratskih promena u zemlji.

Inicijative iz prve podgrupe ili radnog stola su početkom dvehiljaditih godina postale pravna lica, zasebne organizacije za saradnju u unutrašnjim poslovima. U prvom periodu saradnje, gotovo sve aktivnosti finansirali su stranci, da bi postepeno određene vrste troškova preuzele nacionalne policije (npr. dnevnice, putne troškove). Pošto je 2007. godine Pakt za stabilnost transformisan u Regionalni savet za saradnju (eng. *Regional Cooperation Council* – RCC) sa ciljem da zemlje regiona preuzmu veće „vlasništvo” i

⁵¹⁴ Bremberg, N. (2015). “The European Union as Security Community-Building Institution: Venues, Networks and Cooperative Security Practices”. *Journal of Common Market Studies*. 53(3), p. 687.

⁵¹⁵ Lopandić, D. i Kronja, J. (2010). *Regionalne inicijative i multilateralna saradnja na Balkanu*. Beograd: Evropski pokret u Srbiji, str. 91.

odgovornost za upravljanje multilateralnom saradnjom u regionu⁵¹⁶, značajan udeo u finansiranju regionalnih inicijativa preuzele su zemlje regiona, kao znak preuzimanja „regionalnog vlasništva” saradnje. EU i dalje finansira trećinu budžeta RCC, a i najznačajniji je pokrovitelj regionalne saradnje finansiranjem prekograničnih projekata iz pretpristupne pomoći i pokrivanjem troškova nekih operacija. U ovoj fazi, međunarodni akteri su na zemlje regiona delimično prebacili odgovornost za održavanje regionalnih mreža, redovnost susreta i koordinaciju zajedničkog postupanja unutar regiona. To se desilo institucionalizacijom praksi saradnje i usvajanjem novih mandata za regionalne inicijative u oblasti unutrašnjih poslova i insistiranjem da svaka od zemalja usaglasí svoj zakonodavni i institucionalni okvir sa normama saradnje u unutrašnjim poslovima u EU.

Srbija je redovna članica svih inicijativa za regionalne unutrašnje poslove i pravosuđe pod okriljem Regionalnog saveta za saradnju, kao i Konvencije za policijsku saradnju u JIE (PCC) i najnovije makroinicijative za Integrisano upravljanje saradnje u unutrašnjim poslovima (eng. *Integrated Internal Security Governance – IISG*)⁵¹⁷ koja koordiníše pomoć prekograničnoj saradnji u unutrašnjim poslovima u regionu i bolje planiranje potreba regiona. (Za detaljan pregled tematskih grupa, videti Prilog br. 3 Regionalne inicijative za saradnju u unutrašnjim poslovima.)

Bazična ili osnovna funkcija regionalnih inicijativa je pružanje prilika i podrške za međusobni angažman, odnosno zajedničko učenje, kao i za operativnu saradnju policijama iz regiona. Stoga, sve regionalne inicijative održavaju tematske grupe ili mreže u kojima se relativno redovno, najmanje jednom godišnje, susreću policajci određene specijalnosti (npr. za borbu protiv droga, migracija, terorizma) i razmenjuju iskustva i zajedno uče nove prakse i tako razvijaju zajednički repertoar praksi. Mnoge od mreža su institucionalizovane kroz stalne radne grupe (eng. *task forces*) i forume. One okupljaju učesnike sa različitih nivoa policijske hijerarhije – od šefova policija (SEPCA), do operativaca za neku problematiku. Neke regionalne policijske inicijative i mreže

⁵¹⁶ Vidi detaljnije u: Lopandić, D. i Kronja, J. (2010). *Regionalne inicijative i multilateralna saradnja na Balkanu*. Beograd: Evropski pokret u Srbiji, str. 96–99.

⁵¹⁷ Đorđević, V. Klemenc, J. and Kolářová, I. (2018). “Regional security cooperation reinvented: Western Balkans counterterrorism initiative”. *European Security*. 27(4), pp. 415–33.

okupljaju isključivo policijske službenike, dok neke okupljaju sa tužiocima (SELEC) ili diplomatama (MARRI).

Jedna od praksi unutar regionalnih inicijativa sa ciljem kreiranja infrastrukture za jednostavno uspostavljanje kontakta sa susednim zemljama jeste ažuriranje adresara sa kontaktima osoba koje su u svakoj od policija zadužene za postupanje u nekoj oblasti⁵¹⁸. Pored toga, one nude i pregled relevantnog zakonodavstva u zemljama članicama, kako bi policajci mogli brzo da znaju šta mogu ili ne mogu da traže od kolega iz susedne zemlje za konkretna krivična dela.⁵¹⁹

Važni element socijalizacije koje su institucionalizovane regionalne inicijative donele jeste povećana redovnost viđanja, jednom do dva puta godišnje. Kroz redovnost se kreira predvidljivost i podstiče razvoj interpersonalnih odnosa među predstavnicima mesnih policija koji učestvuju u radu inicijativa. Kao što vidimo iz izvoda iz intervjua, ovakvi susreti su posebno imali veliki uticaj na one specijalnosti čiji predstavnici zbog prirode svog posla nisu mogli toliko da dele unutar svojih policija ili čiji uspeh zavisi od saradnje sa kolegama iz drugih zemalja:

„SELEC je prvi put okupio prikrivene islednike. Njima je to mnogo značilo jer za ovu liniju rada ne treba da se zna ni unutar njihovih policija ko radi ovakve slučajeve, pa nemaju mnogo prostora da dele iskustva sa kolegama. Značilo im je i okupljanje i praktično su postali zajednica. Shvatili su da su mogli da imaju bolje rezultate u dosta istraga da su ranije bili umreženi.”⁵²⁰

Sastanci radnih grupa ili mreža u okviru formalnih inicijativa takođe imaju redovne rutine, implicitno razumevanje kompetentnog i neprikladnog ponašanja u tim situacijama. U okviru njih se razmenjuju saznanja vezana za posao, ali i iz privatnog života kolega koje se duže znaju i materijalni artefakti koji su markeri posla unutar konkretne specijalnosti. Na osnovu prepoznavanja u ovim susretima lice u lice, razvijaju

⁵¹⁸ Vidi primer kontakt osoba za borbu protiv terorizma u okviru Radne grupe za istu temu u SELEC-u. Dostupno na: www.selec.org/p263/Anti_Terrorism_Task_Force [pristupljeno 16. marta 2019. godine].

⁵¹⁹ Vidi primer pregleda važećih propisa zemalja regiona i međunarodnih normi za borbu protiv organizovanog kriminala, terorizma, ukradena vozila, zaštitu svedoka i zaštitu ličnih podataka na sajtu SELEC-a. Dostupno na: www.selec.org/p388/Legislation [pristupljeno 20. marta 2017. godine]. Slično i na sajtu MARRI: <http://marri-rc.org.mk/legislation> [pristupljeno 16. marta 2019. godine].

⁵²⁰ Intervju 8.

se odnosi koji kasnije olakšavaju praksu bilateralne operativne saradnje, kao što možemo videti iz sledeće izjave:

„Na godišnjem skupu obično bude nas 10 koordinatora, i još po dve-tri osobe iz svake zemlje. Neko od nas je domaćin i tu se obično posebno pokazujemo ako prihvatimo organizaciju skupa. Sastanci uglavnom služe za razmenu. Razmenjujemo statističke podatke i analizu trendova, dobre prakse, kao što su studije konkretnih slučajeva iz skorašnjeg iskustva i korisne materijale. Ne delimo lične podatke, niti konkretne operativne podatke, više jedni druge informišemo u svrhu prevencije i planiranja strategije. Isto tako volimo da razmenjujemo materijale koje su izradili za kampanje prevencije. Na primer, u Skoplju sam podelio film Sestre koji je našu temu. Kad smo bili u Albaniji poklonili su mi dve majice i kapu koje su radili u kampanji za prevenciju i nosiću ih u sred Beograda na albanskom i poslaću kolegi sliku preko Vajbera.”⁵²¹

Kao što ilustruje dalji izvod iz istog intervjua, razmena unutar zrele zajednice prakse omogućava i usvajanje novih praksi kroz razmenu i bez posredovanja spoljnih aktera.

„Na primer, u Skoplju sam dao Preporuke za nekažnjavanje žrtava X na srpskom onima koji razumeju taj jezik (Crnogorcima, Makedoncima i ovom našem⁵²² sa Kosova). Pošto je kolega iz Makedonije posebno bio zainteresovan za pitanje kompenzacije žrtava, zajedno smo tražili podršku od GIZ-a za poseban skup samo na tu temu. Isto kad čujem da neko nešto radi što mi nismo uvideli, odmah pokušam da primenim i kod nas. Na primer, od kolege iz Crne Gore sam čuo da su radili edukaciju za inspektore rada i turizma, pa sam to organizovao i kod nas.”⁵²³

⁵²¹ Intervju 17.

⁵²² Komentar se odnosio na nacionalnost policijskog službenika koji je predstavljao kosovske vlasti, a koji je Srbin.

⁵²³ Intervju 17.

Ipak, redovne i intenzivne interakcije nisu dovele do stvaranja bliskosti i socijalnog kapitala u svim policijskim grupama. Pored manjeg broja prilika za interakcije, uniformisani policajci su imali veće iskustvo socijalizacije kroz učešće u oružanim sukobima i emotivnog gubitka zbog pogibije kolega. Nekoliko intervjuisanih koji su bili uključeni u razmene na teme policije u zajednici su istakli da je „bila razmena znanja i iskustva, ali bez zbližavanja”.⁵²⁴ Kao što će kasnije biti detaljnije analizirano, implicitni referentni objekti upisani u habitus policije opšte nadležnosti su više vezani za nacionalno, nego kod kriminalističkih i graničnih policajaca. Ovi drugi češće imaju potrebe za saradnjom sa policajcima iz drugih zemalja da bi rešili ozbiljna krivična dela nego uniformisani policajci koji postupaju po pitanjima javnog reda i mira u lokalnoj sredini. Izuzetak od ove implicitne logike upisane u habitus uniformisanog policajca jeste podspecijalnost unutar uniformisane policije zadužena za sprečavanje nasilja na sportskim priredbama visokog rizika, čiji uspeh postupanja zavisi od saradnje sa kolegama iz zemlje iz koje dolaze navijači suparničkog tima.

3.2.3. Socijalizacija u zajednički repertoar praksi

Spoljni akteri promovisali su i standardizaciju postupanja unutar regiona uslovljavanjem članstva u EU i modeliranjem novih multilateralnih regionalnih inicijativa kao „škole” za učešće u upravljanju unutrašnjim poslovima u EU. Tako je Centar za sprovođenje zakona u jugoistočnoj Evropi (eng. *Southeast Europe Centre for Law Enforcement* – SELEC) kopija Evropola za naš region, Konvencija o policijskoj saradnji unutar jugoistočne Evrope (eng. *Police Cooperation Convention in SEE* – PCC) predstavlja pravni okvir za policijsku saradnju po uzoru na šengenske pravne tekovine, dok Regionalna inicijativa za migracije, azil i izbeglice (eng. MARRI) služi za usvajanje normi za koordinaciju politika i postupanja po pitanju azila i migracija u skladu sa normama EU.

U okviru regionalnih inicijativa, kao i kroz podršku bilateralnoj saradnji i pre formalnog početka pregovora sa EU, spoljni akteri su ponudili „softver“, to jest novi repertoar praksi za prekograničnu saradnju koji podrazumeva nove kategorizacije ljudi,

⁵²⁴ Intervju 12, a slični navodi i intervjuima 1, 5 i 7. U intervjuima se videla razlika između onih koji su formativna iskustva u karijeri imali tokom oružanih sukoba i mlađih oficira, koji su manje bili izloženi direktnim sukobima i spremniji za upoznavanje kolega iz regiona.

situacija i pretnji u skladu sa politikama EU. Najveći naglasak bio je na usvajanju repertoara praksi po modelu policijskog rada u EU koji se tiče korišćenja podataka i analitike u policijskom radu, postupanja van zemlje i zajedničkog postupanja policija iz više zemalja, kao i pregovaranja unutar multilateralnih foruma. Manjina regionalnih skupova se ticala usvajanja novog načina rada policija u skladu sa izmenjenom ulogom policije u demokratskom društvu.⁵²⁵ To nam ukazuje da je logika socijalizacije bila usvajanje instrumenata koji su proizvod evropskog polja bezbednosnih profesionalaca o kojem je ranije bilo reči. Logika korišćenja ovih instrumenata je promovisala policiranje vezano za predviđanje i usklađenost sa EU policijama kako bi se podržalo policiranje na daljinu iz EU zemalja. Takođe, promovisano je multilateralno pregovaranje rizika i ciljeva saradnje kako bi bila smanjena percepcija pretnji između zemalja.

U okviru učešća u regionalnim inicijativama razvijena je i nova praksa za većinu policijskih službenika, a to je *policijska diplomatija*, to jest pregovaranje u ime matične zemlje o rangiranju pretnji, prioriteta saradnje i statusu države ili policijske organizacije unutar regiona. U policijama regiona obično postoji i glavna osoba (kontakt tačka) za učešće pojedinačne zemlje u toj regionalnoj inicijativi, čiji je zadatak ili da sama predstavlja zemlju u inicijativi ili da koordinira učešće drugih kolega u aktivnostima inicijative i priprema stavove, materijale i predloge za usvajanje na višim nivoima odlučivanja u okviru inicijative. To znači da se deo policijskih službenika sreo i sa praksom diplomatije, jer oni pripremaju zaključke i pregovaraju o njima pre nego što ih dostave direktorima policija ili ministrima unutrašnjih poslova na zvanično usvajanje. Takve pripreme se dešavaju najmanje jednom godišnje u okviru tzv. Brdo procesa, u okviru koga se sastaju ministri unutrašnjih poslova sa predstavnicima EU i razmatraju prioritete saradnje u unutrašnjim poslovima na nivou regiona. Slični susreti postoje i pod okriljem drugih inicijativa, ali su usmereni na tematske oblasti koje pokrivaju konkretne inicijative.

Pošto je međunarodna saradnja tokom SFRJ bila organizovana na nivou Saveznog ministarstva spoljnih poslova, mali je broj policijskih službenika koji je imao iskustvo saradnje sa kolegama, a još manje onih koji su znali protokol i druge diplomatske prakse u međudržavnim odnosima, na šta upućuje sledeći izvod iz intervjua:

⁵²⁵ Pod pokroviteljstvom Asocijacije šefova policija jugoistočne Evrope (SEPCA) organizovani su seminari o radu policije u zajednici, dok OEBS, posebno ODIHR, i u manjoj meri Savet Evrope, organizuju redovne razmene na teme postupanja policije prema manjinama.

„Od formiranja SECI, Srbija nije imala ni jedno od tri strateška mesta, iako smo imali dobre kandidate [...] To je zato što kolege ne znaju kako da lobiraju, to jest da moraju da imaju napismeno stav za glasanje od MSP i da im daju informaciju ko je naš izbor (prepričan njegov CV, tj. zašto je on najbolji policajac) i dokle da idu u pregovorima. To podrazumeva da razumeju da je potrebno obezbediti i druge glasove, kao i da su neka glasanja uvezana. Mi nismo gurali našeg kandidata za mesto direktora jer smo dugovali Bugarima glas zbog blokade učlanjenja Kosova u UNESCO.”⁵²⁶

Diplomatska praksa policajaca dobila je na značaju počevši od 2008. godine, kada je veći deo odgovornosti za upravljanje regionalnim inicijativama prenet na države regiona, pa su na taj način profesionalci iz regiona bili češće izloženi praksi multilateralne diplomatije. U okviru ove prakse, morali su da razviju praktične veštine postizanja konsenzusa u skladu sa situacijama u kojima se nalaze. U jednom intervjuu naveden je i primer kada je namerno kreirano vreme za neformalne razgovore, kako bi se rešilo pitanje o kojem je nastao oštar spor u formalnom delu skupa. Pored toga što je to omogućilo stranama u sukobu da izbegnu obavezu nastupa iz zvanične retorike pred drugim kolegama, omogućilo im je i da nesporazum reše bez nadzora stranih pokrovitelja skupa:

„Kad dođe do sukoba, on [predsedavajući] da pauzu za kafu, koja se po pravilu otegne, a u međuvremenu se direktori [policija] dogovore, a strancima koji prisustvuju ili učestvuju na sastanku ništa ne bude jasno.”⁵²⁷

Ovo je ujedno i primer Gofmanovog razumevanja značaja konteksta interakcije i publike pred kojom se izvodi predstava. Iz navedenog saznajemo da su međunarodni akteri bili publika pred kojom su se izbegavali otvoreni sukobi i za čije odobrenje se implicitno borilo u regionalnim forumima. Nastupi i pregovori van videokruga stranih aktera i političara su kontekst koji se i u drugim praksama pokazao kao povoljan za preobražaj poverenja.

⁵²⁶ Intervju 4.

⁵²⁷ Intervju 5.

U nastavku su predstavljene glavne institucionalizovane prakse kojima je u okviru regionalnih inicijativa pokušano stvaranje regionalne zajednice bezbednosnih profesionalaca, da bi potom bile predstavljene proživljene prakse, to jest iskustva policajaca.

Tabela 8: Novi repertoar policijskih praksi u regionu

Tip prakse	Nove prakse	Glavni okvir za socijalizaciju
Predviđanje i policijski rad zasnovan na kriminalističko-obaveštajnom radu	Koordinacija među organima za sprovođenje zakona u međunarodnoj saradnji	ILECU
	Razmena podataka	SELEC, PCC
	Zajedničke procene pretnji	U SELEC-u Procena organizovanog kriminala (OCTA) U MARRI-ju migracioni profil regiona (Migration Profile)
Policijsko postupanje van zemlje	hitna potraga	PCC
	kontrolisana isporuka	SELEC, PCC
	prikriveni islednici	SELEC, PCC
	slanje oficira za vezu	SELEC, PCC
	privremeno slanje oficira u turistička mesta tokom sezone	SEPICA
Istovremeno zajedničko postupanja dve ili više policija	istovremene patrole	PCC, Fondacija Hans Zajdel, DCAF
	zajedničke patrole	Na granici – IBM – DCAF, PCC Kosovo – EU

Tip prakse	Nove prakse	Glavni okvir za socijalizaciju
	rad u zajedničkim centrima policije i carine	PCC
	koordinacioni sastanci na granici	PCC, DCAF
	paralelne istrage	
	zajednički istražni timovi (ZIT)	PCC, SELEC
	regionalne operacije	SELEC, PCC, MARRI
Policijska diplomatija	predstavljanje u zvaničnim multilateralnim forumima	

Vežbanje ponašanja po ugledu na saradnju policija u EU je podržano različitim institucionalizovanim praksama unutar regionalnih inicijativa poput podrške za usaglašavanje pravnih normi na nivou regiona, kao i podrške operativnoj saradnji, uključujući zajedničke operacije. Logika iza podrške razvoju i usaglašavanju pravnih normi i standardnih operativnih procedura za postupanje je da će, ako se dele usaglasene procedure postupanja, biti olakšana saradnja. Iz ugla zemlje regiona, intervjuisani policajci su naveli da je dobit od ove prakse deljenje tereta (eng. *burden-sharing*) sa kolegama iz regiona oko analize dobrih modela i izradu propisa u skladu sa specifičnostima regiona. Ovo se realizuje najčešće u izradi modela zakona ili procedura, priručnika i kataloga najboljih praksi u nekoj oblasti. U okviru regionalnih inicijativa podržana je i standardizacija postupanja razmenom iskustava.⁵²⁸

U prvu grupu novih praksi spadaju one koje se tiču upravljanja podacima, analitike i razmene podataka unutar policije, države i u međunarodnoj saradnji. Ovo su važne prakse, jer su podaci najvredniji kapital u policijskoj saradnji. Kao što se vidi iz navoda iz intervjua, počeci razmene podataka bili su neformalni, što zbog nepostojanja pravnih okvira za saradnju, što zbog otpora policijskih službenika da u odnos sa kolegama

⁵²⁸ Vidi primer prakse za identifikaciju iregularnih migranata, koja je izrađena u okviru MARRI-ja pošto je počela migrantska kriza: MARRI (2016). *Guidelines for Establishing Identity of Irregular Migrants (Harmonisation of identification procedures) for MARRI participants*. Dostupno na: <http://marri-rc.org.mk/wp-content/uploads/2016/05/GUIDELINES-FOR-ESTABLISHING-IDENTITY-ANG-3-final.pdf> [pristupljeno 21. novembra 2016. godine].

iz inostranstva uključe druge unutar policije ili političare. Takođe, postojala je i praksa namernog zaobilaženja pravila kako bi bio rešen slučaj, koja se zadržala i danas:

„Prethodno je sve bilo neformalno. Na primer, zove kolega iz inostranstva i pošalje faks bez zaglavlja i javi: imam leš, znam da je vaš, ali nemam zakonski osnov da ti tražim informaciju. Mi odgovorimo, pošalji otiske prstiju, pa odgovorimo na papiru bez zaglavlja ime osobe čiji su otisci, bez ičega. Tako je jedan Zemunac „isplivao” na ovoj strani granice.”⁵²⁹

Jedan od najiskusnijih ispitanika je ukazao da je deo otpora standardizaciji sastavni deo srpske policijskog habitusa socijalizovanog tokom međunarodne izolacije i sa nepoverenjem u kolege:

„Prva prepreka saradnji je srpsko podozrenje prema strancima jer su svi špijuni. U policiji je stalno prisutan sindrom Ilije Čvorovića. Drugo, naši policajci se obično pitaju što da imam posrednika u obliku Uprave za međunarodnu policijsku saradnju, kad mogu direktno da pregovaram. Treće, svako bi da pipne ringlu jer ne veruje nama da je vruća. To znači da obično odluče da postupaju bez poštovanja procedura, pa onda tek kad uvide da su im dokazi neprihvatljivi na sudu, nauče da se obrate međunarodnoj policijskoj saradnji za pomoć.”⁵³⁰

Veliki deo pažnje u okviru uvođenja praksi razmene podataka posvećen je standardizaciji normi upravljanja podacima usklađivanjem nivoa poverljivosti podataka, garancija čuvanja privatnosti i tipa podataka koji se sistematski prikupljaju i čuvaju u policijskim bazama. Imajući u vidu da je u prethodnom periodu međunarodnu saradnju obavljalo savezno Ministarstvo, a ne republička policija, ovo je relativno nova praksa za većinu policijskih specijalnosti i inicijalno je postojao otpor poštovanju pravila. Srpska policija je i ranije imala evidencije i baze podataka, ali je napredovanje tehnologije omogućilo prikupljanje, čuvanje i pretraživanje značajno većeg obima podataka i dostupnost većem broju policajaca unutar zemlje. Ključna uloga koju su odigrali

⁵²⁹ Intervju 5.

⁵³⁰ Intervju 4.

međunarodni akteri nije bila samo u pružanju materijalne podrške za nabavku opreme, već socijalizacija u nove modele kategorizacije podataka. U sklopu saradnje u regionalnim inicijativama su, i pre formalnog početka pregovora sa EU, usvajane norme i prakse koje podrazumevaju nove kategorizacije ljudi, situacija i pretnji. Sa sličnom logikom uvedene su nove baze i evidencije za strane državljane u kojima su evidentirani prelasci granice i traženje azila, kako bi se izbeglo da se ista osoba obrati u novoj ulozi.

Tokom intervju, saznali smo da do standardizacije došlo i razmenama u neformalnom delu programa tokom kojih su policajci uvideli zajedničke policijske probleme. Tako smo iz intervju saznali da su mnogi podaci na raspolaganju nacionalnoj policiji standardizovani da bi bili upotrebljivi u međunarodnoj razmeni. Standardizacija kategorija i formata policijskih podataka koji se prikupljaju i kasnije razmenjuju, dovela je do institucionalizacije zajedničkih dispozicija ili zdravorazumskog razumevanja problema i postupanja.

„Radeći na dostavljanju podataka Interpolu, izgradili smo standard i za našu forenziku, da bi podaci mogli da se razmenjuju. Na primer, usvojili smo da bude 17 brojeva u šasiji automobila, uzimanje otisaka, DNK profili, način balističkih veštačenja, baza podataka krađenih i nestalih vozila. Jedan od rezultata naših sastanaka u regionu u okviru Regional Task Force Pakta za stabilnost je da smo posle, na godišnjem druženju članica Interpola, definisali koji su podaci javni i razmenili baze, npr. APR-a i katastra nepokretnosti. Cilj nam je bio da ne opteretimo razmenu preko formalnih kanala Interpola.”⁵³¹

Do usvajanja i razvoja novog repertoara praksi upravljanja podacima došlo je i pod okriljem regionalnih inicijativa. Saradnja u okviru Konvencije o policijskoj saradnji u jugoistočnoj Evropi navedena je kao važna za uspostavljanje standarda zaštite ličnih podataka u policijama regiona. U okviru ove inicijative, pored izrade modela pravnih normi, priručnika i drugih instrumenata kodifikacije prakse, primenjena je i praksa međusobne provere i ocenjivanja poštovanja ovih pravila u zemljama potpisnicama.

⁵³¹ Intervju 4.

„Na primer, išli smo u evaluaciju zaštite podataka u Albaniju. U timu su bili predstavnici svih zemalja potpisnica PCC, a radili smo po evropskom modelu evaluacije. Kolege iz Albanije su se baš potrudile da nam spremе materijale i odgovore na pitanja, više sam tamo videla nego u našoj policiji. Dobro su primili i završni izveštaj jer im je koristio da završe pripreme za potpisivanje sporazuma sa Evropolom. U Bosni je pak bilo katastrofa, zbog njihovih odnosa. Ništa od toga ne izlazi van PCC porodice jer je čuvanje uslov za poverenje i jer smo svi jednom u poziciji da budemo kontrolisani.”⁵³²

Ova praksa međusobnog ocenjivanja omogućila je privremeno izjednačavanje pozicije među policijama u regionu, kako bi lakše usvojili novu doksu. Slično, u intervjuima je naveden doprinos SELEC-a u odnosu na standardizaciju postupanja tokom kontrolisane isporuke, kao i za angažman i upravljanje radom prikrivenih islednika i operativnih veza, to jest policajaca koji se infiltriraju u kriminalne grupe i uspostavljaju veze sa doušnicima.⁵³³

Još jedna velika nova praksa bilo je uvođenje procedure za policijski rad vođen podacima, takozvani kriminalističko-obaveštajni rad. Najveća novina je zahtev da se u rešavanju i planiranju odgovora na najteža krivična dela, poput organizovanog kriminala, terorizma i drugih oblika prekograničnog kriminala, omogući prikupljanje i ukrštanje većeg broja podataka iz javnih, policijskih i izvora drugih državnih organa, pa i privatnih entiteta. Ukrštanje podataka iz različitih policijskih i nepolicijskih izvora sprovodi se radi boljeg uvida u konkretan slučaj (*operativna analitika*), ali i radi analize trendova bezbednosnih problema i planiranja srednjoročnih institucionalnih odgovora.

Ovaj način rada je preuzet iz evropskog polja bezbednosnih profesionalaca i ima u sebi učitane pretpostavke da će *pametno policiranje* (eng. *smart policing*) omogućiti da razumemo „ne da li ima kriminala i zašto, niti da li pojedinačne policijske strategije funkcionišu, već šta, kako, kada i gde bi (trebalo da) funkcionišu.”⁵³⁴ Ovo je deo takozvanog *policiranja okrenutog predviđanju* na osnovu strateških analiza. Posledica ovakvog načina rada je da se neretko čitave grupe i situacije tretiraju kao rizične umesto

⁵³² Intervju 11.

⁵³³ Intervjui 5 i 8.

⁵³⁴ Hildebrandt, M. (2016) “New animism in policing: re-animating the rule of law?”. In: Bradford, B, Jauregui, B, Loader, I. and Steinberg, (eds.), *The Sage Handbook of Global Policing*, London: Sage, *The Sage Handbook of Global Policing*. London: SAGE, pp. 406–28.

da se analizira pojedinačni slučaj. Druga posledica ovakvog rada je što je manji značaj diskrecije u odlučivanju pojedinačnog policajca. Po ugledu na evropsko polje bezbednosti, naglasak je na većem predviđanju na osnovu ukrštanja podataka i uvedene su procedure za razmenu unutar policijske organizacije i posebno sa drugim policijskim službama.

Preduslov za kriminalističko-obaveštajni rad je detaljnije uređenje i institucionalizacija razvrstavanja podataka u posedu kriminalističke policije, kao i razmena sa drugim policijskim specijalnostima unutar Ministarstva unutrašnjih poslova, ali i drugim profesijama i državnim organima. Ovaj model saradnje je posebno razvijan u okviru projekta ILECU (eng. *International Law Enforcement Coordination Units*) koji je imao za cilj razvoj jedne tačke unutar MUP-a preko koje bi sigurnim kanalima bili razmenjivani ne samo policijski podaci već i informacije od drugih državnih organa poput tužilaštva, carine, poreske uprave, itd.

Posledica uvođenja novih praksi upravljanja podacima jeste da kako je povećan broj onih u policiji koji učestvuju u međunarodnoj saradnji i razmeni podataka, a da je proces razmene postao formalniji. Iz intervjuva, saznajemo da postoje uređeni elementi prakse razmene podataka, ali da je u svakom od koraka na individualnom policajcu da proceni da li postoji zajednički poduhvat, to jest zajednički interes između policije dve zemlje. O ovome će više biti reči u posebnoj celini u kojoj su analizirane situacija i dispozicije u kojima se policajci prepoznaju,

Posebna grupa praksi podrazumeva izradu analitičkih proizvoda na teme vezane za rad inicijative. Deo analitičkih proizvoda izrađuju zaposleni u regionalnim inicijativama, koji su obično otkomandovani ili delegirani iz matičnih policija. Oni te procene izrađuju na osnovu upita koji šalju članicama inicijative i iz drugih izvora. Mnoge analize ustrojene su tako da odgovore na zahteve iz EU i EU agencija u oblasti unutrašnjih poslova (Evropol, Fronteks itd.) o statističkim podacima u oblastima o zajedničkim istražnim timovima i rezultatima u odnosu na krivična dela koja oni opažaju kao pretnju (kao što su droge ili krijumčarenje ličnog naoružanja).

Drugi deo analiza ili procena rizika je nova praksa u kojoj učestvuju predstavnici policija regiona. Logika ove prakse bila je socijalizacija zemalja članica definisanjem zajedničkog poduhvata, odnosno postizanja dogovora o pretnjama unutar regiona i prema regionu. Tako je na primer, na sedmom sastanku ministara unutrašnjih poslova u okviru

Brdo procesa doneta je odluka da se uradi procena organizovanog kriminala za JIE koju će sprovoditi SECI, sada SELEC. Regionalna procena organizovanog kriminala (eng. *Organised Crime Threat Assessment – OCTA*) pravi se po ugledu na isti dokument koji Evropol izrađuje jednom u dve godine⁵³⁵ i na osnovu upitnika koji eksperti SELEC dogovaraju sa Evropolom. Takođe, po ugledu na Evropol, izrađuju se dve verzije, kraća javna koja se objavljuje na sajtu SELEC-a i interna koja je dostupna samo članicama SELEC-a i partnerima (uključujući Evropol, SAD itd.). Na osnovu intervjua, došlo se do saznanja da je izrada ovih dokumenata često bitka za imidž i sekuritizacije unutar regiona:

„Svaka zemlja delegira svoje eksperte koji se dogovore oko jednog opšte prihvaćenog modela, pa popunjavaju upitnik. Zatim SELEC Analitička jedinica objedini odgovore na opštem nivou, pa svi eksperti diskutuju nacrt i otklanja se ono što je sporno, na primer, ako vas neko označi ili vi nekoga označite kao pretnju. Uvek postoji prostor za kompromis. Bilo je korisno da se stekne slika o regionu, kako je sada, šta će tek da se desi, šta možemo preventivno da uradimo da sprečimo ili umanjimo. Glavni nedostatak je što nema sadržaja dok se ne dogovorimo oko formulacija koje su svima prihvatljive. Do pre neki mesec je radna grupa SELEC-a odvojeno radila sa Evropolom, a sada pomaže i OEBS. Nismo mogli zajedno da radimo procenu zbog Kosova, pa je OEBS to podelio u dva regionalna podprojekta: jednu procenu koju radimo mi sa Crnom Gorom i Makedonijom⁵³⁶ i drugu u kojoj rade Albanija i Kosovo.”⁵³⁷

Ovo ukazuje da mnoge zvanične analize u okviru policijske saradnje pre svega deo korpusa praksi diplomatije, a da manje imaju učinka na praksu operativne saradnje.

⁵³⁵ Prva OCTA predstavljena je 2009. godine na ministarskom sastanku, druga 2013, a treća pokriva period od 2013. do 2017.

⁵³⁶ SOCTA za Srbiju, Makedoniju i Crnu Goru 2012-2016: Swiss Regional Cooperation Programme SPCP 2012-2016 (no date). *Enhancing Capacities for Strategic Analysis and Strategic Assessments in the Criminal Investigation Directorates of the Serbian, Montenegrin and FYRoM Ministries of Interior*. Dostupno na: http://spcp2012-16.ch/?page_id=422 [pristupljeno 22. marta 2019. godine].

⁵³⁷ SOCTA za Albaniju i Kosovo 2012-2016: Swiss Regional Cooperation Programme SPCP 2012-2016 (no date). *Enhancing Operational Criminal Intelligence and Proactive Capabilities in the region (Kosovo* Police and Albanian State Police)*. Dostupno na: http://spcp2012-16.ch/?page_id=433 [pristupljeno 22. marta 2019. godine].

Druga grupi novih praksi tiče se operativnog postupanja. U okviru ovog repertoara praksi uvedene su nove prakse policijskog postupanja van zemlje i istovremenog zajedničkog postupanja sa kolegama iz susednih zemalja.

Postupanje van zemlje je značajna novina u odnosu na iskustvo srpske policije u prethodnom veku. Tu spadaju prakse koje podrazumevaju angažovanje srpskih policajaca u susednim zemljama, kao i policije iz susednih zemalja na teritoriji Srbije. To su sledeći instrumenti policijske saradnje: prekogranična praćenja, uključujući hitnu poteru, kontrolisana isporuka, prikriveni islednici i slanje oficira za vezu. Oficiri za vezu mogu biti stacionirani u zemlji ili regionalnoj inicijativi ili privremeno poslati da postupaju u odnosu na srpske građane, recimo tokom turističke sezone ili utakmica visokog rizika. Ove prakse su uglavnom proistekle iz okvira za policijsku saradnju u okviru Šengenske konvencije, to jest kao kompenzacija za ukidanje graničnih kontrola u zemljama Šengen zone. Pretpostavka upisana u ove instrumente jeste da policiji i drugim organima zakona treba olakšati prekograničnu saradnju sa drugim policijama kako bi mogli da pariraju slobodnom kretanju kriminalaca koje je učestalo ukidanjem graničnih kontrola. U regionu je na njihovoj institucionalizaciji najviše rađeno primenom Konvencije o policijskoj saradnji u jugoistočnoj Evropi (PCC), koja pruža pravni osnov za sprovođenje ovih aktivnosti. Ipak, sprovođenje PCC zahteva prevođenje u bilateralne sporazume kojima se tačno reguliše kada, ko i kako ima pravo da postupi na teritoriji drugih država.

Zajedničko svim ovim praksama jeste postupanje i primena policijskih ovlašćenja na teritoriji drugog suverena. Kao što opisuje sledeći izvod, prakse ciljane potrage i vruće potrage podrazumevaju praćenje kriminalce preko granice:

„Ciljana potraga nije isto što i vruća potraga (eng. *hot pursuit*). Ciljana potraga je za VIP beguncima (na primer, kad smo jurili Legiju), to je služba koja se samo njima bavi, kao lovci na glave. Na primer, oni prate njegovu ženu ovde, da bi ga gonili i hapsili negde drugde. Vruća potraga je kada tražimo dozvolu da idemo za beguncem koji beži u drugu zemlju ili kad kontrolisanu isporuku nisu spremne da preuzmu kolege iz druge zemlje, a izbiće rat ako nastavi na njihovoj teritoriji naš tim za opservaciju bez dozvole.”⁵³⁸

⁵³⁸ Intervju 4.

Praksa kontrolisane isporuke podrazumeva isporučivanje kriminalne robe da bi kriminalci bili uhvaćeni na delu, a slanje prikrivenih islednika ili policijskih službenika kao članova kriminalne grupe se koristi da se otkrije način rada kriminalne grupe. Ove prakse omogućavaju i prenošenje zadataka na kolege iz druge zemlje da postupaju u ime zemlje koja je uputila zahtev, što je češće slučaj u praksi. Ove prakse najčešće koriste policajci zaduženi za borbu protiv organizovanog kriminala, kao što ukazuje sledeći citat:

„Nekada krene nacionalna istraga, pa u kasnijoj fazi, prateći njihove kretanje shvatimo da je grupa međunarodno aktivna. Procenimo da je isplativije za otkrivanje lanca da kontrolisanu isporuku uradimo van zemlje, uz pomoć kolega iz te zemlje ili da je, uz njihovu dozvolu, mi uradimo na njihovoj teritoriji. Prikrivene islednike smo uglavnom slali u zemlje bivše Jugoslavije i zemlje EU u kojima je naša dijaspora. Izazov nam je da obezbedimo troškove, jer svi znaju kad neko ne troši novac u kafani da mora da je policajac.”⁵³⁹

U svakom slučaju, to su prakse koje uvode promenu u shvatanju suverenosti i podrazumevaju značajno poverenje među akterima. Više se ne posmatra kao isključivi monopol postupanja i disciplinovanja na svojoj teritoriji, već suverenost u odlučivanju o razmeni podataka i postupanju ili nepostupanju sa drugim zemljama. Ove prakse implicitno i re-klasifikuju dominante pretnje, jer je u njima učitana pretpostavka da je prekogranični kriminal važniji od kriminala unutar zemlje i da zato zaslužuje posebna sredstva kao odgovor: postupanje van zemlje i strano postupanje u našoj zemlji, češću upotrebu specijalnih istražnih mera i veća sredstva na raspolaganju. Uvođenjem ovih instrumenata, moćniji akteri poput EU pokušali su da redefinišu „predmete borbe” u oblasti regionalne bezbednosti, od odbrane nacionalne teritorije do reagovanja na transnacionalne pretnje. To je trebalo da posluži ponovnom pozicioniranju nacionalnih aktera tako da ne budu jedan protiv drugog, već protiv bezgraničnog, spoljnog „drugog”. Spoljnopolitička orijentacija zemalja Zapadnog Balkana stvorila je okolnosti u kojima je profesionalcima u oblasti bezbednosti dopušteno da nauče reklasifikaciju bezbednosnih problema u skladu sa postsuverenim evropskim bezbednosnim praksama. Ipak, kao što

⁵³⁹ Intervju 9.

ćemo kasnije pokazati, to nije nužno promenilo referentni objekat, kao što ćemo videti iz analize toga kako su ove prakse primenjene u praksi.

Nova praksa su i oficiri za vezu, koji su posrednici u saradnji između više policija. Oni su posrednici između nacionalne i regionalne zajednice policijskih praktičara. Sledi opis posla jednog takvog službenika:

„Posao oficira za vezu u regionalnoj inicijativi je kompleksan. Prvo je da prima informacije. Svaki dan je na vezi sa kolegama iz MUP RS. Postoji nacionalna kontakt tačka u Upravi za međunarodnu operativnu policijsku saradnju preko koje šalje upit, ali kad treba ide i direktno ka linijama rada i sluša šta treba kolegama. Drugo da prati sve trendove. Treće priprema za sva dešavanja – zajedničke operacije, sastanke za pripremu zajedničkih istraga, ali i učešće i predstavljanje regionalne inicijative na sastancima sa međunarodnim organizacijama i u drugim regionima. Naš kolega je na primer predstavljao SELEC na sastanku UN u Maleziji [...] Mora da bude 24h dostupan jer ako na primer u sred noći neko lice beži preko naše teritorije, mora da bude spreman da prosledi i javi tu informaciju u Srbiju [...] A posebno pre svake zajedničke operacije dežura noću, jer sam među iskusnijim oficirima u SELEC-u pa mogu da pomognem.”⁵⁴⁰

Poslednja grupa novih praksi je ona koja se tiče istovremenog zajedničkog postupanja dve ili više policija, u odnosu na prekogranični kriminal ili skupove visokog rizika. To su prakse uvedene u graničnoj policiji kao što su istovremene patrole, zajedničke patrole graničnom linijom, rad u zajedničkim centrima policije i carine, redovni koordinacioni sastanci na granici. Jedna od praksi su sastanci u zajedničkim regionalnim centrima koji omogućava koordinaciju graničnih službi i carina u pograničnim zonama. U EU u ovim centrima stalno i zajedno rade policajci iz dve ili više zemalja, dok na granicama Srbije nije uspostavljena praksa stalnog zajedničkog postupanja, već samo periodičnih sastanaka. Na osnovu nedostatka podrške za stalni rad policajaca u ovim centrima, možemo zaključiti da se smatra da to nije neophodno, potreba jer u regionu još postoje granične kontrole.

⁵⁴⁰ Intervju 8.

„Sastanak sa susednim organima je jednom u tri meseca u regionalnim centrima. Na tim sastancima se razgovara o uočenim problemima, povredama granične linije, razmenjuju se informacije, posebno o uočenim modusima izvršenja nekih dela, carine upoređuju papire. Zajednički kontakt centri (mesta) pre svega služe za razmenu informacija i dogovore. Ne sedimo zajedno. Nema potrebe za stalnim kontaktom, u proseku nam treba do sat vremena da pređemo i odemo na sastanak. Kad prelazimo kod kolega na sastanke, trebalo bi da dobijemo deviznu dnevnicu, što se ne dešava jer MUP čeka da posle tri godine zastari pravo iz radnog odnosa, pa su mnogi tužili MUP posle dva ili deset meseci.”⁵⁴¹

Ipak, iz perspektive policije na regionalnom nivou, ova praksa izgleda nešto drugačije.

„Na mesečnim sastancima koordinacije razmenjujemo informacije o novim uvidima u kriminalna kretanja. Direktno im kažemo, bez uplitanja međunarodne saradnje, da imamo saznanja o X grupi ili pojavi i da obrate pažnju i oni nama isto.”⁵⁴²

Održavanje ovih sastanaka podržale su međunarodne organizacije, koje su od 2006. godine pokrивale troškove sastanaka. Ipak, saznaje se i sledeće:

„Redovno smo poslednjih deset godina, od 2006. godine imali regionalne trilateralne seminare uz posredovanje Hans Zajdel fondacije [nem. *Hanns Seidel Stiftung*]. Uz njihovu podršku su imali regionalnu konferenciju o migrantskoj krizi u Subotici 2015/16. Makedonci su se izuzeli iz saradnje zbog migrantske krize i nemogućnosti primene sporazuma o readmisiji (jer Grčka nije htela da prima od njih migrante koji su ušli iz Grčke zbog nepriznavanja imena države). Grci njih pritiskaju, a oni nama guraju migrante...”⁵⁴³

⁵⁴¹ Intervju 17.

⁵⁴² Intervju 15.

⁵⁴³ Intervju 17.

Druga nova praksa su zajedničke patrole sa kolegama iz susedne granične policije na teritoriji jedne od dve zemlje. Kao što se vidi iz citata, ovo postupanje podrazumeva veliku promenu na simboličkom nivou, jer je postupanje u nacionalnim uniformama, koje su simbol i profesije i nacije, sada „u jednom timu”. Ipak, iz navedenog izvoda iz intervjua možemo videti da i u okviru istog tima postoji nepisano pravilo o pridržavanju nacionalne jurisdikcije, odnosno razumevanje da svaka policija postupa prema svojim građanima.

„Mešovite zajedničke patrole se obavljaju u uniformi i sa oružjem, jedan sa naše strane, jedan sa njihove. Imamo dogovor o postupanju. Kad smo sa njihove strane, inicijativu za postupanje ima njihov službenik. Trudimo se da budemo što praktičniji, da ako se njihov građanin našao sa naše strane granice, prebacimo kolegama, da bi pored policije bio i njihov organ gonjenja.”⁵⁴⁴

U vreme obavljanja intervjua, praksa zajedničkih patrola nije bila ravnomerno institucionalizovana prema svim susedima u regionu, pa se na osnovu problema sa uspostavljanjem ove prakse sa Hrvatskom moglo zaključiti da u tom odnosu još nije postignuta desekuritizacija međudržavnih odnosa. U međuvremenu je zajednička sekuritizacija migrantske krize uticala da otpočne patroliranje sa kolegama iz Hrvatske.

„Imamo zajedničke patrole sa Mađarima. Sa Hrvatima nisu krenule (potpisan je sporazum, ali nije održana zajednička obuka koja je preduslov za primenu). Ipak, imamo dogovor da ako se na spornim mestima prelaska (sprudovi Šarengadska Ada, Mala Vukovarska Ada) uhvate hrvatski građani, da postupa njihova granična policija, a ako su naši građani, da postupamo mi. Desilo se nekoliko puta da pokrenemo kolege zbog pet budala koje pecaju. Budemo srećni kad je visok Dunav, pa nema Ade. Kad su izbori preko puta, kolega nas zamolile da ne pokrećemo pitanje razgraničenja jer će dati vetar u leđa desničarima. Zamisli da kažu „srpska policija je preko puta Vukovara.” Nekada namerno sedimo ili obilazimo istim automobilom da signaliziramo onima koju su blizu granice da imamo dobru saradnju.”⁵⁴⁵

⁵⁴⁴ Intervju 18.

⁵⁴⁵ Intervju 17.

Važno je napomenuti da je u intervjuima navedeno da se svi kontakti sa kolegama iz inostranstva, uključujući telefonske razgovore, zavode u posebne evidencije u okviru dnevnika događaja koji vode organizacione jedinice. To ukazuje da učestale razmene sa kolegama još nisu postale redovna praksa. Ipak, kao i u drugim oblastima, policijski fokus je na rešavanju dela:

„Svaki kontakt sa susednim organom se uvodi u evidenciju. Ipak, kroz zajedničke sastanke smo se upoznali. Kad si u patroli, iskoristiš da razmeniš brojeve telefona. Posle svakog sastanka se obavezno ide i na zajednički ručak pa se još bolje upoznate. Među graničnim policajcima ima onih koji rade tamo, a žive u Srbiji i obrnuto. Navikao sam da ih srećem i na slavamama kod nas. To omogućava da posle možeš, ako je gužva, da preskočiš obaveštavanje preko dva dežurna centra i da direktno okreneš kolegu i kažeš mu: jesi li u smeni, ako ne nađi nekog, jer krenuli su kod vas. Posle sve to pokrijemo papirima. Kad se saradnja spusti na operativni nivo, mnogo lakše funkcioniše nego na političkom. Ako može saradnja u korupciji, onda može i operativno.”⁵⁴⁶

Ova socijalizacija koju su sprovodili spoljni akteri bila je najuspešnija kada su interakciju vodile policijske kolege ili kada im je na duže vreme bilo dozvoljeno da rade zajedno sa kolegama iz EU u zajedničkom rešavanju praktičnih problema.

Pored zajedničkog postupanja graničnih policija, uvedene su nove institucionalizovane prakse zajedničkog postupanja za policijske jedinice koje se bave istragom najtežih krivičnih dela (organizovani kriminal, terorizam itd.). To omogućava istrage na koordinirani način, paralelnim istragama i zajedničkim istražnim timovima. Ono što je zajedničko obema praksama je da definicija uspeha nije ekskluzivno nacionalna, to jeste da se pokretanjem same prakse, uspostavlja zajednički poduhvat. Uspeh je samo ako obe policije koje učestvuju u akciji uspeju da uhapsu i procesiraju kriminalce. Već je bilo reči da je u okviru dve regionalne inicijative (PCC i SELEC) bilo mnogo saradnje u uspostavljanju pravnog okvira i standardnih operativnih procedura za

⁵⁴⁶ Intervju 15. Poslednji komentar je aluzija na uvreženi utisak da je granična policija jedna od najkorumpiranijih.

ovu temu. Važno je istaći i da EU kao jedno od merila u borbi protiv organizovanog kriminala analizira upotrebu zajedničkih istražnih timova. To ukazuje da je uvođenjem novog repertoara praksi pokušano i kreiranje zajedničkog poduhvata unutar zajednice policijskih praktičara u regionu. Ispod je kratak opis obe prakse:

„Kada radimo neku organizovanu kriminalnu grupu u kojoj su uglavnom državljani iz više zemalja regiona i neke zemlje EU odlučujemo da li ćemo da radimo *mirror investigation* (paralelna istraga) ili *joint investigation teams* (zajednički istražni timovi). U paralelnoj istrazi, paralelno rade naš i njihov policajac i tužilac i za sve što radi onaj drugi, tužilac prati zamolnicom (za međunarodnu pravnu pomoć). Obično istog danas hapsimo. A kad je zajednički istražni tim zbog potpisanog sporazuma možemo odmah sve dokaze i naše i njihove (one koje su prikupile kolege iz druge zemlje) da koristimo.”⁵⁴⁷

Kao što možemo videti iz ovog opisa, ključna razlika između ove dve prakse je u nivou formalnosti neophodnom da bi počela istraga, jer zajednički istražni tim podrazumeva potpisivanje međunarodnog sporazuma za pokretanje tima.

Poslednja grupa novih praksi je podrška uvežbavanju operativne saradnje u regionu. Jedino SELEC omogućava razmenu operativnih podataka, to jest ličnih podataka potrebnih za krivične istrage u skladu sa Konvencijom o SELEC-u. Pošto je način rada u SELEC-u ustrojen po modelu Evropola, rad u ovoj inicijativi je poslužio kao priprema za praksu saradnje sa ovom evropskom agencijom. Operativno postupanje je podržano i zajedničkim centrom u SELEC u kome rade oficiri za vezu iz policija i carina zemalja članica ove inicijative i koji pomažu u razmeni zahteva za informacijama preko bezbednog kanala i koordinacijom zajedničkih operacija. Učešće u ovoj inicijativi je učinilo da Srbija prvi put imenuje oficira za vezu i uspostavi norme za ovu praksu u nacionalnom zakonodavstvu.

Pored toga, ova inicijativa je pokrivala i troškove sastanaka dve ili više policija koje su pripremale zajedničke operacije, pošto je nedostatak sredstava bio prepreka u saradnji.

⁵⁴⁷ Intervju 4.

„Kad postoji potreba za zajedničkom istragom, dogovorimo se šta se dešava, kako da uradimo realizaciju, da ne ometamo istrage u svakoj od zemalja (npr. nemojte da radite pretres pre nego što mi ne završimo kod nas...). SELEC pomaže razmenu informacija i pokriva troškove za sastanke za planiranje zajedničke istrage i to radi oficir za vezu, uključujući i rezervaciju hotela za kolege iz svoje zemlje. Na sastanku se ukrste podaci, ko je šta do tada prikupio, u kojoj fazi istrage je ko (možda kod njih postoje dokazi za nešto, što mi još ne znamo) i dogovori se postupanje...Kad oficir za vezu u SELEC pomaže zajedničku istragu, nije mu nadređeni direktor SELEC-a, već direktor policije za koju radi i rukovodilac operacije – kolega sa kojim radi predmet. SELEC još pomaže administrativno i analitičkom podrškom i promovisanje rezultata.”⁵⁴⁸

EU podstiče i podržava zajedničke operacije pokrivanjem troškova za zajedničke istražne timove u čijoj realizaciji učestvuje makar jedna članica EU.

„Regionalne operacije se rade od početka SECI, još od 2001. godine. Dogovori se koja je tema, npr. isporučivanje narkotika DHL avionom i napravi Akcioni plan. Sedište akcije je u SELEC-u, a u svakoj od zemalja učesnica se odredi kontakt osoba. Definiše se i period u kom se sprovodi, da se ojača kontrola i odmah razmenjuju informacije. Cilj je da se stekne jasnija slika o fenomenu, da se prikupi što više informacija (npr. o rutama kamiona za prevoz kradene bele tehnike, tekstila, droge...), ne sprečavanje, može samo kratkoročno da poremeti.”⁵⁴⁹

Simboličkom praksom nagrađivanja najboljih zajedničkih operacija, objavljivanjem vesti i materijalnom nadoknadom,⁵⁵⁰ SELEC je pokušao da promoviše primenu ovih praksi i poveća ugled onih koji se ponašaju kao „dobri policajci“ u skladu

⁵⁴⁸ Intervju 8.

⁵⁴⁹ Intervju 8. Vidi više na: SELEC (no date). *Regional Operations*. Dostupno na: www.selec.org/regional-operations [pristupljeno 12. januara 2019. godine].

⁵⁵⁰ SELEC (2016). *SELEC awards successful operations conducted by the law enforcement authorities of its Member States*. 11 October. Dostupno na: www.selec.org/selec-awards-successful-operations-conducted-by-the-law-enforcement-authorities-of-its-member-states [pristupljeno 12. januara 2019. godine].

sa poželjnim evropskim modelom. Pored SELEC-a, i PCC je podržao uvežbavanje zajedničkog postupanja organizacijom regionalnih operacija u čijoj realizaciji su neretko učestvovali i međunarodne agencije poput Interpola i Evropola.

Iz svega do sada navedenog, zaključujemo da su međunarodni akteri socijalizovali zapadnobalkanske policije u nove načine policijskog rada i prakse međudržavne saradnje. Socijalizacija u regionalnu saradnju podrazumevala je i usvajanje novog repertoara praksi, to jest „rutina, reči, alata, načina obavljanja stvari, priča, gestova, simbola, žanrova, akcija i koncepata koje je zajednica prakse kreirala ili usvojila u toku svog postojanja i koji su postali sastavni deo njihovih praksi.”⁵⁵¹ Na ovaj način, EU i drugi međunarodni akteri širili su novo pozadinsko znanje obukom i seminarima „omogućavajući praktičarima da dele slična uverenja u vezi sa svojim poslom, da slično rasuđuju i zdravorazumski deluju“.⁵⁵² Cilj je bilo postizanje interoperabilnosti, odnosno usvajanje srodnih standardnih operativnih procedura i pozadinskog znanja da se omogućiti nesmetana saradnja ne samo u regionu, već i sa zemljama EU. Kao što smo ranije predstavili, spoljni akteri su formatirali regionalne inicijative i instrumente da budu usaglašeni sa onima koje oni koriste u policijskoj saradnji unutar EU. Kroz redefinisane kompetentnog policijskog postupanja, EU je redefinisala ne samo instrumente saradnje, već i zajednički poduhvat, odnosno šta su problemi koji traže ove instrumente kao odgovor. O pokušaju redefinisanja zajedničkog poduhvata više će biti reči u narednoj celini.

3.2.4. Zajednički poduhvat

Glavna promena do koje su spoljni akteri želeli da dovedu jeste socijalizacija u zajednički poduhvat, to jest redefinisane dominantne pretnje u odnosu na koju policije u regionu treba da daju odgovor. Umesto zaštite od neprijatelja unutar države i suseda, u prvi plan u spoljnoj i unutrašnjoj sekuritizaciji se stavljaju odgovori na prekogranični kriminal. Ovo je urađeno na više načina: eksplicitno u političkom i profesionalnom

⁵⁵¹ Wenger, E. (1998). *Communities of Practice: Learning, Meaning and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press, p.83.

⁵⁵² Adler, E. (2008). “The Spread of Security Communities: Communities of Practice, Self-Restraint, and NATO’s Post-Cold War Transformation”. *European Journal of International Relations*. 14(2), p. 201.

diskursu o regionu, kao i implicitno kroz insistiranje na instrumentima policijskog rada koji su usmereni na pretnje koje nisu ograničene na teritoriju države.

U političkom sektoru, region je početkom 21. veka, označavan kao izvor nestabilnosti usled nerešenih i tinjajućih sukoba. Zemlje regiona su stigmatizovane u evropskoj zajednici kao „Evropa u prošlosti”, to jest kao zemlje koje još uvek nisu naučile, kao što su to uradile zemlje članice EU, da na miran način i kooperativnim praksama rešavaju sukobe umesto ratom. Cvete Koneska ide korak dalje i ističe da je odrednica Balkan bila oznaka za radikalno drugačije od evropskog identiteta i da je označavala „nerazvijenost i nebezbednost“ i bila sekuritizujući čin.⁵⁵³ Stoga ne čudi što su spoljni akteri pokušali da preimenovanjem regiona, rekonstruišu budućnost regiona.⁵⁵⁴ Instrument stigmatizovanja bila je politika uslovljavanja članstva u EU, kojom su saradnja sa Međunarodnim sudom za ratne zločine na prostoru bivše Jugoslavije i regionalna saradnja postavljeni kao posebni uslovi za članstvo, što nije bio slučaj tokom Istočnog proširenja. Stoga je EU zahtevala od zemalja regiona da uspostave normalne odnose među sobom odnosno da „saradnja postane norma u odnosima među državama umesto takmičenja i balansa snaga.”⁵⁵⁵

Pored toga u objavama bezbednosnih profesionalaca EU, region je označavan kao pretnja bezbednosti EU. Kako je navela Milica Delević, region je percipiran kao „leglo organizovanog kriminala”⁵⁵⁶ zbog poroznih granica, slabe saradnje državnih organa i intenzivne saradnje organizovanih kriminalnih grupa ojačanih tokom oružanih sukoba i geografskog značaja koji region ima kao tranziciona ruta za krijumčarenje droge, trgovinu ljudima, oružja i druge ilegalne proizvode. Ona ovo ilustruje podatkom da je čak dve trećine heroina konfiskovane u EU 2002. godine došlo preko Balkana.⁵⁵⁷ Pored toga, zemlje u kojima je bila velika dijaspora iz regiona su imale probleme sa kriminalnim

⁵⁵³ Koneska, C. (2008). Regional identity: the missing element in Western Balkans security cooperation, *Western Balkans Security Observer*, 7-8, pp. 87.

⁵⁵⁴ Tzifakis, N. (2007). EU's region-building and boundary-drawing policies: the European approach to the Southern Mediterranean and the Western Balkans, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 9(1), pp. 47-64; Bechev, D. (2011). “Balkans, Europe, South East Europe: Identity Politics and Regional Cooperation”. In: *Constructing South East Europe*. London: Palgrave Macmillan, pp.62-82.

⁵⁵⁵ European Commission, Report from the Commission to the Council on Regional Cooperation in Europe, Brussels, 4 april 2002, p. 4. Citirano u: Betchev, D. (2011). *Constructing South East Europe – The Politics of Balkan Regional Cooperation*. Hampshire: Palgrave Macmillan, p. 77.

⁵⁵⁶ Delević, M. (2007). Regional Cooperation in the Western Balkans, *Chaillot Paper*, No. 82, Paris: EU Institute for Security Studies, p. 82.

⁵⁵⁷ Ibid.

grupama sa ovih prostora. Ova sekuritizacija regiona kao izvorišta transnacionalnih pretnji je bila srž kreiranja zajedničkog poduhvata u spolja posredovanoj policijskoj saradnji u regionu.

Stoga su spoljni socijalizatori, pokušali da redefinišu cilj angažovanja policija u regionu umesto zaštite od neprijatelja unutar države i suseda ka odgovorima na prekogranični kriminal. Ovo je urađeno uslovljavanjem za članstvo na ove teme, ali i implicitno uvođenjem policija u regionu u novi repertoar policijskih praksi koje imaju upisane pretpostavke da je prekogranični kriminal važniji od kriminala unutar zemlje i da zato zaslužuje posebna sredstva kao odgovor: postupanje van zemlje i strano postupanje u našoj zemlji, češću upotrebu specijalnih istražnih mera i veća sredstva na raspolaganju. Uvođenjem ovih instrumenata, moćniji akteri poput EU pokušali su da redefinišu „predmete borbe” u oblasti regionalne bezbednosti, od odbrane nacionalne teritorije do reagovanja na transnacionalne pretnje. To je trebalo da posluži ponovnom pozicioniranju nacionalnih aktera tako da ne budu jedan protiv drugog, već protiv bezgraničnog, spoljnog „drugog”.

Spoljnopolitička orijentacija zemalja zapadnog Balkana stvorila je okolnosti u kojima je profesionalcima u oblasti bezbednosti dopušteno da nauče reklasifikaciju bezbednosnih problema u skladu sa postsuverenim evropskim bezbednosnim praksama. Ovaj proces se dešavao u odnosima asimetrije moći, to jest spoljni akteri su politikom uslovljavanja za članstvo u EU, novčanim sredstvima uticali da političke elite, a zatim i policajci iz regiona, počnu interakcije i pokušali da ih ustroje po svom modelu. Ova sekuritizacija je ubrzo postala deo unutrašnjih sekuritizacija u Srbiji i drugim zemljama regiona, a to da je su velike kriminalne grupe mešovite. Ovo je dobro ilustrovano izjavom Ivice Dačića, u svojstvu ministra unutrašnjih poslova, sa potpisivanja memorandum o policijskoj saradnji sa Hrvatskom:

„Organizovani kriminal ne poznaje granice, ne potpisuje ovakve memorandume i protokole, ne poznaje međunacionalne razlike, već deluje veoma brzo u svim zemljama u regionu”, rekao je Dačić i naveo da su i u slučaju ubistva hrvatskog novinara Ive Pukanića učestvovali ljudi koji su imali pasoše više zemalja nastalih na tlu bivše Jugoslavije. Dačić je istakao da je obaveza država da daju jasnu poruku kriminalu da ni Srbija ni Hrvatska, ni Bosna i Hercegovina ni Crna

Gora ne mogu da budu zemlje u kojima će se organizovani kriminal skrivati bežeći od policije druge zemlje. „Organizovani kriminal baca rukavicu u lice državama i zato države treba da sarađuju i da poruče da niko nije jači od države,” rekao je Dačić.⁵⁵⁸

Ipak, ovaj proces socijalizacije ne treba posmatrati kao jednosmeran proces učenja, ubeđivanja i uslovljavanja kakvim su ga inicijalno predstavili teoretičari procesa socijalizacije tokom istočnog proširenja EU i NATO.⁵⁵⁹ Uprkos neravnopravnosti odnosa između onih koji su socijalizovali srpsku policiju i nje, nalazi u ovoj disertaciji pokazuju da socijalizacija rezultira prisvajanjem novog repertoara praksi, ali uz parcijalno menjanje zajedničkog poduhvata. O ovome će više biti reči u delu analize o tome kako su srpski policajci i njihove kolege na nivou profesionalnih dispozicija obradili i prihvatili neke od novih policijskih praksi.

3.3. Praktični doživljaj kreiranja zajednice praktičara

U prethodnom delu su, na osnovu intervju sa policijskim službenicima, identifikovani mehanizmi širenja zajednice praksi među policijskim službenicima i pokušaja definisanja zajedničkog poduhvata u regionu. U nastavku će biti analizirano kako su ove mehanizme socijalizacije u regionalnu zajednicu praksi proživeli, prihvatili i transformisali policijski službenici iz Srbije. Naglasak je na promeni nastaloj interakcijom među policijama u regionu, pa i osporavanjem spoljne norme.

Stoga smo prvo mapirali zajedničke prakse, tj. potražili odgovor na pitanje šta rade zajedno i kakve imaju interakcije srpski policajci sa kolegama iz zemalja u susedstvu. Analizirajući obrasce interakcija među policajcima u regionu, koji se ponavljaju u okviru direktne bilateralne ili trilateralne saradnje sa susedima, kao i pod okriljem multilateralne regionalne inicijative i različitih programa za saradnju koji su inicirali akteri van regiona, identifikovano je pet grupa praksi u kojima zajedno učestvuju

⁵⁵⁸ RTS (2008). Memorandum o policijskoj saradnji. 12. decembar. Dostupno na: www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/region/32870/memorandum-o-policijskoj-saradnji.html [pristupljeno 11. januara 2017. godine].

⁵⁵⁹ Checkel, J.T. (2007). *International Institutions and Socialization in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

predstavnici policija iz različitih zemalja, a koje dovode do transformacije odnosa. To su prakse:

- a) druženja/razmene i umrežavanja,
- b) zajedničkog učenja
- c) razmene podataka,
- d) operativne saradnje i
- e) policijske diplomatije.

Svi intervjuisani službenici, nezavisno od policijske specijalnosti, bili su izloženi druženju, učenju i umrežavanju. Manjina je imala i iskustvo neposredne saradnje sa primenom policijskih ovlašćenja, to jest razmene podataka i operativne saradnje. Najmanji je broj policajaca koji su iskusili petu tipičnu praksu, takozvanu policijsku diplomatiju, odnosno zvanično predstavljanje zemlje na formalnim sastancima regionalnih inicijativa i međunarodnih organizacija, o kojoj je bilo reči u prethodnoj celini.

Na osnovu nekoliko ključnih mikropraksi koje su intervjuisani policajci istakli kao bitne za izgradnju poverenja, analizirano je u kojim situacijama zajedničko pozadinsko znanje, proisteklo iz socijalizacije u istoj policijskoj profesiji (policijskog habitusa), doprinosi ili odmaže saradnji u postkonfliktnom okruženju. Na osnovu prikupljenog materijala može se zaključiti da su ključni kapitali na ceni unutar regionalne policijske saradnje: socijalni kapital i informacioni kapital. Prvi se odnosi na lična poznanstva i prijateljstva, a drugi na kvalitet policijske informacije.

Glavni empirijski uvid jeste da se najveća promena u intersubjektivnom doživljaju kolega dešava u operativnoj saradnji i razmeni podataka, a da se policajci u ulozi diplomata u multilateralim forumima češće drže ograničenja iz politike. Prilike za susrete i zajedničko učenje doprinele su razvoju socijalnog kapitala, a podrška operativnoj saradnji i razmeni podataka je omogućila najveću promenu u intersubjektivnom doživljaju kolega. U situacijama operativne saradnje, dominantno je rezonovanje iz policijskog habitusa i najveća solidarnost i preko barijera političkih odnosa, posebno u okvirima bilateralne ili trilateralne saradnje. To su ujedno situacije u kojima se usmerenja policijske profesije, kao što su osećaj za hitnost, poverljivost, spremnost za traženje praktičnih rešenja po potrebi i van zvanične procedure, izlaze na videlo i omogućavaju sticanje poverenja delima.

3.3.1. Prakse prevazilaženja granica u druženju

U nastavku su opisane su obrasci mikrointerakcija, kao i konteksti angažmana koji doprinose promeni intersubjektivnih shvatanja prijatelja i neprijatelja. Ovo je važna tema jer kako ističu, Otvin Marenin i Arif Akgula, američki politikolozi koji se bave istraživanjem policije, policijska saradnja je pre svega ljudski proces koji ne oblikuju neki širi strukturni faktori, već „interesi, vrednosti, ideologije i ciljevi aktera koji u njoj učestvuju.”⁵⁶⁰ U istom radu oni ističu da je neophodno analizirati perspektivu i iskustvo srednjih i nižih nivoa u policijskoj strukturi, jer se tamo naređenja sa vrha interpretiraju u skladu sa situacijom i prevode u dela.

Analiza praksi je ukazala da se ista norma različito prevodi u ponašanje u različitim situacijama, odnosno da policajci zavisno od konteksta interakcije različito u praksi razumeju šta je moguće i prigodno delovanje. Dva konteksta interakcija su se pokazala posebno pogodnim za izgradnju odnosa: izmeštanje iz regiona i neformalne prakse druženja unutar redovnih skupova u regionu. Zajedničko za oba ova konteksta je implicitno razumevanje da se takve situacije tumače kao manje zvanične, odnosno „iza scene” (eng. *backstage*) u rečniku gofmanovske dramaturgije.

Prvi kontekst u kome se povezuju policajci, posebno iz bivše Jugoslavije, je izmeštanje kroz boravak van regiona na studijskoj poseti, dužem usavršavanju ili mirovnoj misiji. Zajedničko ovim praksama je da omogućavaju da se zajedno proživi mnogo više od formalne diskurzivne razmene, kao što je opisano u sledećem citatu:

„Izmeštanje doprinosi zbližavanju. Kad sa nekim trčiš na autobus, po aerodromu, pa zajedno predstavljaš situaciju u regionu, za 15 dana se zbližiš jer ste upućeni jedni na druge.”⁵⁶¹

U navedenim slučajevima nekoliko faktora je implicitno podrazumevano kao razlog za kolegijalnost preko političkih linija: prepuštenost snalaženju u nepoznatim

⁵⁶⁰ Ibid. p. 103.

⁵⁶¹ Intervju 18.

okolnostima i kulturna bliskost u većoj mešovitoj grupi u kojoj su i učesnici iz drugih regiona, kao što se može videti iz sledećeg izvora:

„Imao sam iskustvo zbližavanja i sa kolegama sa Kosova. Bila su njih dvojica na seminaru koje su SAD⁵⁶² organizovale u Južnoj Americi 2015. godine. Kosovari su došli kasno i bili gladni jer još nisu dobili dnevnice. Pitali Crnogorce, kako su se snašli, a ovi su im rekli da su Amerikanci isplatili dnevnice za celu balkansku grupu vođi delegacije iz Srbije, pošto smo mi prvi stigli. Onda mi se jedan od njih obratio sa „šefe, kad će ta para?” i probio blok u komunikaciji. Pričali su srpski kad su van Kosova. Nema osetljivih tema. Niti oni, niti mi ne pokrećemo neke teme, eventualno guramo kroz šalu. Posle svega što smo zajedno prošli i videli, na kraju boravka, rekao mi je: ako bude potrebe, proslediću ti informaciju o drogama.”⁵⁶³

Još jedan sagovornik je istakao da je upravo izmeštanje u veću zajednicu praktičara van regiona, pogodovalo kontaktima, čak i sa kosovskim kolegama sa kojim je saradnja i dalje tabu:

„Pre neku godinu bio sam na programu usavršavanja u inostranstvu koji je trajao četiri i po meseca. Na seminaru je bilo 150 učesnika iz celog sveta, uključujući i oficire i diplomate. Seminar je počeo zajedničkim kursom jezika koji je trajao od četiri do šest nedelja. Toliko dug boravak je omogućio i druženje i upoznavanja i van zvaničnog programa. Čak i sa kolegama sa Kosova sam imao saradnju tokom boravka na tom programu. To je bio prvi put da je na istom seminaru bilo sedam-osam ljudi iz Srbije i sa Kosova. Na nivou grupa, znali smo ko se druži, a ko ne sme. Nekoliko njih me gledalo sa podozrenjem od prvog do poslednjeg dana [...] A bio je i kolega sa Kosova [ime] koji je bio u mojoj grupi koja je išla zajedno na skijanje i kad je on izgubio ski pas skijali smo na moj ski

⁵⁶² U nekoliko intervjuva navedeno je da su SAD organizovale studentske posete baš za isti nivo rukovodilaca određene linije rada iz celog regiona, tako kreirajući mini-zajednicu praksi, to jest zajednicu ljudi koje povezuje interesovanje za isti poduhvat (na primer sprečavanje krijumčarenja droga, trgovine ljudima, borba protiv organizovanog kriminala) i koji imaju sličan mandat i položaj unutar matičnih policijskih službi.

⁵⁶³ Intervju 6.

pas. Ja inače ne pušim, ali volim da zapalim ponekad u društvu, pa sam onda od njega uzimao cigare. Ipak, kad su mi poslali zahtev za prijateljstvo na Fejsbuku, nisam prihvatio. Ja biram pozornice u kojima nastupam, vodim računa da ne postanem ničija marioneta i da poštedim sebe od nepotrebnih pitanja... I nismo tek tako ulazili u odnos, prvo sam se raspitao o istorijatu svih njih na seminaru, jer ipak smo mi policajci.”⁵⁶⁴

Posebno vanredni kontekst u odnosu na susrete u regionu je zajednički rad van regiona u mirovnim operacijama. Ovo je posebno bitno jer MUP RS uglavnom šalje individualne policijske službenike u misije, a ne jedinice, pa su policajci u radu i rešavanju životnih pitanja upućeni na kolege iz drugih zemalja.

„Najviše iskustva regionalne saradnje sam imao u misiji. U timu sam imao Crnogorca, Bosanku, Indijce, Irce, Austrijanca, ali sa kolegama iz regiona je bilo bliže. Ponašali smo se kao da smo iz iste zemlje došli, mada ima pojedinaca... Oslanjali smo se jedni na druge zbog zajedničkog jezika i jer smo svi navikli na iste procedure kod kuće. Naučio sam dosta od kolege iz Crne Gore jer je Musliman. Nikada nisam znao šta je islam, osim onih površnih ocena koje slušamo na TV. On je vernik, pa mi je pomogao da razumem i lokalne verske lidere. Zajedno smo proživeli i osetljive situacije. Na primer, kad sam u smeni radio sa tim kolegom, a dođe grčki muhtar i krene da koristi nekorektan jezik prema muslimanima. Uvek „kad se čovek iskopa iz dnevne politike” može da doživi drugog čoveka kao sličnog sebi. U misijama se ne postavlja pitanje odakle si. Ako si iz regiona, odmah si naš. Bitan je kontekst, situacija u kojoj smo svi zajedno.”⁵⁶⁵

Drugi kontekst koji pogoduje izgradnji odnosa i postepeno poverenja jesu nezvanične interakcije. Svi ispitanici su istakli da je zvanični kontekst interakcije manje pogodan za izgradnju poverenja nego nezvanični delovi programa. Intervjuisani policajci najviše su cenili nezvanične delove programa, poput pauza na seminarima i interakcije

⁵⁶⁴ Intervju 1.

⁵⁶⁵ Intervju 7.

na večerama tokom regionalnih događaja i istakli ih kao bitne za stvaranje odnosa, to jest socijalnog kapitala.

Ispostavilo se da je neformalni kontekst važan jer omogućava upoznavanje ne samo na diskurzivnom nivou, već i zajedničko učešće u telesnim praksama, poput unošenja hrane, pića i pevanja. Pored toga, poseban značaj unutar mikropraksi prepoznavanja među kolegama je istaknut smisao za humor, sposobnost pričanja viceva.⁵⁶⁶ U intervjuima je podrazumevano da se vicevi dele na zajedničkom jeziku i da ova praksa podstiče grupisanje unutar jezičke zajednice kolega iz bivše Jugoslavije koji dele i zajedničke kulturne reference. Ovo ukazuje da se povezivanje među policijskim službenicima ne dešava samo na osnovu rešavanja zajedničkih profesionalnih problema, već se oslanja i na zajednički repertoar kulturnih praksi nasleđen iz iskustva šire društvene zajednice, što ilustruju sledeći izvodi iz intervjuja:

„Na seminarima smo se zbližili. Tamo smo videli da slušamo istu muziku, isto pijemo, iste viceve pričamo. Kad je večera, pevamo uz istu muziku, nije važno ko čiju pesmu peva. Pošto smo bili smešteni preko puta Hebrona, zezali smo se politički. Kolega iz Hrvatske rekao da nije bilo Principa sve bi ovo bilo naše. A Makedonac, na to, kako da nije bilo Jugoslavije, ne bi bilo ni Makedonije. Francuzima i Austrijancima ništa nije bilo jasno, kako to da se sad ljubimo, a ratovali [...] Smeta im, jer bi i oni voleli da se druže sa nama, ali ne mogu da se smeju vicevima o Piroćancu, Ličaninu...”⁵⁶⁷

Pored toga, prakse koje omogućavaju povezivanje i sa kolegama iz drugih delova regiona su razmene informacija o radnim pravima policajaca u različitim službama u regionu, kao i o sportu, hobijima, muzici i drugim interesovanjima koje povezuje policijski habitus.

„Na regionalnim skupovima, uglavnom se razmenjuju vicevi, čak i na tabu teme, ali nikad na prvu loptu, tek kasnije kad se bolje upoznamo. Drugačiji je odnos kad su sastanci u kontinuitetu, kad imaš priliku da upoznaš osobu. Uglavnom se

⁵⁶⁶ Na ovu praksu kao presudni indikator za postojanje zajednice praksi ukazuje i Federika Biki (Federica Bicchi) u radu predstavljenom za CEEISA konferenciju u Beogradu, 17. juna 2019.

⁵⁶⁷ Intervju 6.

to dešava tokom večere i muzike. Najbolje teme za opuštanje atmosfere su vezane za položaj policije u zemlji – kolike su plate, kada se ide u penziju, da li su u istom socijalnom statusu sa drugima ili postoji beneficirani radni staž i koliki je u odnosu na redovan? Dolazi i do generacijskog povezivanja, uglavnom većina učesnika ima četrdesetak godina, iskustvo tragedija na ovim prostorima, žale za boljom prošlošću (nostalgija), pa se najbolje razumemo kad zapevamo. Čak i kad se mi i Kosovari optužujemo, vrednuje se smisao za humor.”⁵⁶⁸

Još jedna od tema koja je navedena kao povezujuća su hobiji, jer omogućava da se izađe iz profesionalne uloge i razmenjuje lično interesovanje:

„Na zajedničkim večerama nastaju drugarstva. Uglavnom se priča o sportu, ko za koga navija, o hobijima i deci. Sa kolegom iz zemlje X mi se skroz promenio odnos kad je saznao da sam i ja lovac. Obećao je da će mi nabaviti optički nišan, a ja ga zvao da dođe kod mene da ga vodim u lov u Vojvodini.”⁵⁶⁹

Neka od ovih izmeštanja sa glavne scene u neformalno upoznavanje su i strateška praksa koju su srpski policajci koristili da ubrzaju stvaranje kohezije sa kolegama iz susednih zemalja, kao što se vidi iz sledećeg izvoda.

„Posle prvog iskustva saradnje koje smo imali sa posrednicima, mi smo inicirali okupljanje svih od Makedonije do Austrije (Mak-Srb-BiH-Hrv-Slo-Aus) kod nas u Vojvodini 2006. godine, osim Crnogoraca, koji nisu hteli da obrazlože zašto nisu uspeali da dođu. Tad smo im organizovali policijsku turu obilaska kafana. Tada smo uveli i praksu da na sastanke dovodimo i tužioce koji će da vode slučaj. Prvo smo mi morali da se temeljno upoznamo (značajan osmeh), pa da dovedemo i druge u našu grupu.”⁵⁷⁰

Više ispitanika je tokom intervjuja istaklo kako im je kontakt licem u lice bitan da stvore sliku o drugoj osobi, tj. da prepoznaju policijski habitus, da li je sa druge strane

⁵⁶⁸ Intervju 1.

⁵⁶⁹ Intervju 8.

⁵⁷⁰ Intervju 16.

neko sličan njima, često naglašavajući pripadnost specijalizaciji unutar policije (na primer, kriminalistička policija) u odnosu na druge pripadnosti.

„Pravog policajca prepoznajem po prirodnom vaspitanju, kroz razgovor i da li ima volju da nauči policijski posao. Posmatram mu vaspitanje, kako sedi, kako se oblači i kroz razgovor kakav je stav zauzeo [...] kao što sada procenjujem Vas. I tu se vidi da li neko ima volje da i dalje uči tajne zanata. Postoji i razlika između operative u UKP [Uprava kriminalističke policije] i UP [Uprava policije]. Dobar kriminalistički policajac mora da ume da razmišlja, da ima širinu i dubinu, i pre nego što postane policajac, da ume da primeni taktičke mere i radnje dok ne dođe do osnovne indicije. Uniformisani policajac se napravi posle šest meseci kursa i on sa jasnim uputstvima i naređenjima može da pokrije sve od parkića do škole. Ako si dobro izučio policijski zanat, posebno kako da provališ nekog samo posmatranjem tokom informativnog razgovora, onda ti nije problem ni da prepoznaš pravog kolegu sa druge strane.”⁵⁷¹

Ovaj telesni aspekt ispoljavanja policijskog habitusa je naveden kao bitan za razvoj poverenja i interpersonalnih odnosa (socijalnog kapitala) kao preduslova za prekograničnu saradnju.

„Bitno mi je da spojim ton i sliku. Da znam čoveka moram da znam kako izgleda, i on mene. Onda mogu da ga zovem i u pola noći i da on zna da to što kažem jeste tako.”⁵⁷²

Praksa neformalne socijalizacije uz konzumiranje alkohola bila je problematična iz ugla pokrovitelja regionalne Asocijacije šefova policija jugoistočne Evrope (SEPCA), ali su posle postupka procene (evaluacija) promenili mišljenje. Zanimljiv je i uvid da je strani sponzor jedne regionalne inicijative, tokom procene svoju podršku uslovio razrešenjem dileme da li je to okupljanje samo klub za opijanje policijskih rukovodilaca.

⁵⁷¹ Intervju 15.

⁵⁷² Intervju 6. U ovom iskazu socijalizacija u regionalnu saradnju opisana je prema istom modelu prema kojem su ispitanici predstavili usvajanje policijske profesije u nacionalnim okvirima praćenjem, oponašanjem i savetovanjem sa starijim kolegama.

„Imali smo 2005. ili 2006. godine kanadski audit [prev. procenu, odnosno evaluaciju] podrške SEPCA. Prošli su sve zemlje, završili intervju i predstavili nam prve rezultate. Njihov glavni utisak do tada je bio da je to Asocijacija šefova policija jugoistočne Evrope *exclusive drinking club* [prev. ekskluzivni klub za opijanje] koji je Kanada skupo platila. Složio sam sa njihovom ocenom, ako gledamo iz kanadske perspektive. Istakao sam da se razlikuje perspektiva iz regiona. Kad dva direktora policije sede za stolom sa zastavama zemalja koje predstavljaju i pričaju gde su bili u ratu, pa ustanove da su bili jedan nasuprot drugome, po meni je drinking club uspeh jer nisu potegli pištolje jedan na drugog.”⁵⁷³

Mnogi su istakli kako se poštovanje preliva iz profesionalne u privatnu sferu života i obrnuto. Profesionalna solidarnost se ispoljava u podršci i u privatnim dešavanjima, poput praćenja deteta kolege koje je došlo iz susedne zemlje na takmičenje, organizovanja odlaska lekaru u njihovoj zemlji i slično. Ovo je u skladu sa literaturom iz policijske sociologije koja ukazuje na to da se policijski posao živi, a ne radi,⁵⁷⁴ to jest da se poslovna sfera preliva u privatnu.

„Ostajemo u kontaktu i kad neko izađe iz policije. Tako je 2010. godine bilo evropsko prvenstvo u Zagrebu gde je INA bila generalni sponzor. Nastala frka u srpskoj reprezentaciji, jer su organizatori hitno tražili da vide direktora bezbednosti naše reprezentacije, to jest mene. Kad sam došao u hotel, video sam poruku – za [X od Y], tada šefa korporativne bezbednosti INA i shvatio da je to moj dugogodišnji kolega, bivši policajac. Rekao je zaposlenima da mi daju njegov lični broj telefona, i ženin, i švalerkin, kako bi se obavezno videli. U sred prvenstva je našao vremena da se vidi sa mnom i još mi dao narezanu seriju (Naše malo misto) i knjigu o rukovođenju.”⁵⁷⁵

⁵⁷³ Intervju 5.

⁵⁷⁴ Reiner, R. (2010). “Cop Cultures”. In: Reiner, R. *The Politics of the Police*. Oxford: Oxford University Press, pp. 115–138.

⁵⁷⁵ Intervju 6.

Pored toga, policijski službenici koji se u kontinuitetu viđaju i sarađuju, jer rade na istoj temi, razvili su i druge neformalne načine za razmene između sastanaka. Po opisu interakcija unutar Vajber grupe koju je jedna takva grupa napravila, može se zaključiti da su nastali novi običaji i rutina koji povezuju članove ove grupe, odnosno da je razvijen novi repertoar praksi. Razmene uključuju ne samo ideje, doživljaje, već i materijalne artefakte bitne za tu specijalnost. Kao ishod, razvijena je i kohezija u kojoj su izbrisane granice između privatnog i profesionalnog u prekograničnoj saradnji.

„Imamo Vajber grupu nas koordinatora iz svih zemalja regiona. Obavezno kad je neko od nas na nekom skupu, a na kom nisu druge kolege iz regiona, slikamo agendu ili materijale, pa šaljemo preko Vajber grupe. Šaljemo i privatne novosti, kad je neko postao deda, baka i slično. Kad smo bili u Albaniji, poklonili su mi dve majice i kapu koje su radili u kampanji za prevenciju i nosiću ih u sred Beograda na albanskom i poslaću mu sliku preko Vajbera. Ako zatreba, možemo i ovu grupu da iskoristimo, kad je frka, da pokrenemo operativnu saradnju, to jest da nezvanično obavestimo da je pronađena žrtva ili grupa u čijem sastavu su državljani druge zemlje, pa da koordinator pokrene operativu. Posle se to isprati zvaničnim kanalima.”⁵⁷⁶

3.3.2. Prakse održavanja granica unutar zajednice

Kao što postoji implicitno razumevanje poželjnih tema i oblika interakcije na regionalnim skupovima, postoje i nepisana pravila koje se teme izbegavaju i tokom neformalnih interakcija. To su uglavnom pitanja povezana s tumačenjem političke odgovornosti za ratne zločine i drugim dešavanjima iz nedavne prošlosti. Kao što sociološka literatura o sekuritizaciji ukazuje, vanrednost neke teme ne mora da bude iskazana samo u eksplicitnom pominjanju neke teme kao pretnje, već i u izdvajanju iz redovne prakse. Izbegavanja neke teme u konverzaciji može biti znak da je tema tabu u društvenim odnosima, jer se ta vrsta odnosa još doživljava kao potencijalna pretnja u odnosima između policajaca⁵⁷⁷ jer pokreće teške emotivne reakcije.

⁵⁷⁶ Intervju 18.

⁵⁷⁷ Mitzen, J. (2016). “Security Communities and the Unthinkabilities of War“. *Annual Review of Political Science*. 19:1, pp. 229–48.

„Teme koje se izbegavaju je sve što može da pokvari saradnju. Može o svemu da se priča, ako doprinosi saradnji. U međunarodnoj saradnji retko ko ima ratni bekgrund, niti će vam biti prva tema ono što se dešava kod njih. Ako pak neko neće da vas prihvati jer ste Srbin, jer je izgubio sve u ratu, nema ljutnje...”⁵⁷⁸

Intervjuisani policajac sumirao je lično iskustvo dužeg boravka sa kolegama iz nekad suprotstavljenih jugoslovenskih republika:

„Nikada nismo pričali o konkretnim ličnim iskustvima iz rata, niti šta mislimo o ličnostima poput Ratka Mladića, Tuđmana, Izetbegovića. Svi su u misiji bili relativno mladi, pa nisu ni imali iskustvo ratovanja. Opšti dojam je da smo svi iz rata izašli oštećeni.”⁵⁷⁹

Teme ratnih zločina i generalno odgovornosti za prošle sukobe su izgleda tabu i izvor podela unutar zajednice praktičara. Ovo je verovatno zato što bi inače ušli u procese stigmatizacije. Sledeći intervjuisani policajac opisao je strategiju tabuiziranja ove teme u svakodnevnom odnosima:

„Još uvek osetljiva pitanja o kojima se obično ne razgovara su ratni zločini, izbeglice i nestala lica, statusi i međusobne optužbe (Hag). Ovo je posebno slučaj sa kolegama iz Hrvatske, BiH i Kosova. Policajci ne ulaze u te teme, osim ako se ne bave tom temom (posao im je da istražuju ratne zločine). Mudar policajac će izbeći razgovor na ove teme i biće okrenut ka novim metodama, novim pojavama, novim krivičnim delima (npr. krijumčarenje ljudi).”⁵⁸⁰

Nekoliko policajaca je reklo da znaju da su skoro sve kolege iz Hrvatske imale iskustvo ratovanja, ali sa razumevanjem da je to bio ishod tog trenutka.

⁵⁷⁸ Intervju 8.

⁵⁷⁹ Intervju 7.

⁵⁸⁰ Intervju 1.

„Ako pak neko neće da vas prihvati jer ste Srbin, jer je izgubio sve u ratu, nema ljutnje...”⁵⁸¹

Ipak, ako se iskustvo iz rata prebaci iz narativa o državi u problem zaštite radnih prava veterana unutar policije, ono može da zbliži.

„Retko se priča o prošlosti, pogotovu o učešću u ratu, osim ako se ne razgovara o tome koliko je koja država dala beneficija ili naštetila učesnicima u ratnim sukobima”.⁵⁸²

Kao markere zbližavanja ispitanici su više puta naveli određene prakse kategorizovane kao prakse poštovanja, to jest ukazivanja poštovanja prema etničkom i verskom identitetu kojem policajac iz druge službe pripada. Ovo ukazuje da su policijski habitusi u regionu, uključujući srpski policijski habitus, ugnježdjeni u nacionalni identitet. Najčešće navođena praksa je da oni s kojima su razvili bliže odnose obavezno čestitaju praznike, sa posebnim naglaskom na verske praznike poput Božića, Uskrsa ili Bajrama.⁵⁸³ Ova mikropraksa može se tumačiti i kao praksa izgradnje granice unutar zajednice praksi, jer se ovim istovremeno signalise poštovanje kolege policajca, ali i uspostavlja razlika na osnovu pripadanja etničkim i verskim identitetima, odnosno ukazuje na to da je ukotvljenost u većim nacionalnim zajednicama postala bitnija u periodu tokom i nakon sukoba.

„Imam tog jednog kolegu iz Hrvatske koji je ozbiljan hrvatski domoljub, više voli domovinu nego ‘leba da jede. On ne propušta da mi pošalje SMS za naš Božić, Uskrs i da mi čestita, i ja njemu. Zaslužili smo.”⁵⁸⁴

Slična praksa bila je i u mirovnoj misiji.

⁵⁸¹ Intervju 8.

⁵⁸² Intervju 2.

⁵⁸³ Intervjui 1 i 9.

⁵⁸⁴ Intervju 9.

„Obavezno smo obeležavali zajedno nacionalne praznike. Naš vojni kontingent je obeležavao Božić i Uskrs, pa pozovu sve iz bivše Jugoslavije. Ako se sprema hrana, obavezno se postaraju da ima i hrane bez svinjetine, za kolege koji su muslimani. Svi smo kružili oko naše vojske, jer su drugi susedi imali samo policijske kontingente, a i naša vojna baza je bila blizu našeg sektora.”⁵⁸⁵

Druge prakse poštovanja, kako su ih nazvali intervjuisani policijski rukovodioci, tiču se upotrebe jezika i pisma u skladu sa državnim identifikacijama.

„Radni jezik u SELEC je engleski, ali nepisano pravilo je da je sve dozvoljeno što dovodi do efikasnijeg postupanja. Na primer, trudili smo se kolega i ja da protumačimo pet strana teksta na bugarskom, zbog hitnosti jer nije bilo vremena za prevođenje. Kad komuniciramo sa Hrvatskom, BiH i Crnom Gorom, vodimo računa o tome kome se obraćamo na ćirilici, a kome na latinici [markeri identiteta]. Kad su tu uključeni i drugi, onda je obavezno na engleskom i dokumentacija na engleskom.”⁵⁸⁶

Poslednja mikropraksa poštovanja jeste dočekivanje na skupovima, gde se analizira koliko su se domaćini skupa potrudili da pokažu da su sve kolege dobrodošle.

„U okviru naše teme imamo redovne godišnje sastanke, koji su na početku organizovani van regiona, a poslednjih 10 i kusur godina u nekoj od zemalja regiona, te je uvek neko od nas 10 koordinatora u ulozi domaćina. Recimo, na skupu u Skoplju nisu hteli da počnu svečanu večeru sve dok mi nismo stigli iz Srbije (praksa uvažavanja). Domaćin je bila makedonska državna sekretarka koja mene uvažava kao da sam državni sekretar. Dovedi su i prethodnu državnu sekretarku, koja je u međuvremenu imala moždani udar, doveli su je da se vidimo. Imaš kontinuitet u dobroj saradnji. Obavezno se javim kad sam u Skoplju i drugim povodom, a ona je kad je bilo nezgodno vreme išla sa svojim

⁵⁸⁵ Intervju 7.

⁵⁸⁶ Intervju 8.

vozačem da me izvedu iz Skoplja pre nego što padne mrak. A znao sam da posle mora da se vrati na posao i da ima gužvu.”⁵⁸⁷

Nekoliko sagovornika istaklo je i primere kako su se kao domaćini potrudili da pokažu poštovanje prema gostima iz susednih država, posebno prema onima sa kojima je bila ne samo ređa saradnja, nego i sukobi u prethodnom periodu.

„Peti forum je bio kod nas u Beogradu. Regionalna inicijativa je pokrivala sve troškove skupa, a na nama kao domaćinama je bilo da obezbedimo svečanu večeru. Posebno smo naglasili vodičici da pokaže kolegama iz Albanije Palatu Albanija i oni su se oduševili.”⁵⁸⁸

Poštovanje državnih obeležja je jedna od praksi koje su uvrštene u kategorije poštovanja, a mi bi je interpretirali opet i kao simboličku praksu dvostrukog pripadanja: profesionalnoj i nacionalnoj zajednici.

„Veći problem saradnji je nerazumevanje među mojim kolegama [u MUP RS].⁵⁸⁹ Moj načelnik me prozivao: „Tvoj drugar, načelnik X je ustaša...” Odgovorio sam mu: „Da, bio je domoljub, ratovao je, šta si očekivao. Nikada sa mnom ne priča o ratu. Taj isti domoljub se, kad smo išli na prvi sastanak, izvinio što nije imao srpsku zastavu, pa je kupio i naša je zastava bila najveća na sastanku.”⁵⁹⁰

Kao još jedna važna praksa istaknuto je izbegavanje nezgodnih datuma ili prilika u drugim zemljama.

„Jedne godine je hrvatski MUP zakazao sastanak na Dan branitelja, hrvatske kolege iz naše oblasti rada su nam dale do znanja, pa mi nismo hteli da idemo.

⁵⁸⁷ Intervju 18.

⁵⁸⁸ Intervju 12.

⁵⁸⁹ Sličan stav iznet je i u intervjuu 2.

⁵⁹⁰ Intervju 6.

Oni su nam najbolji saradnici. Pomeran je, pa je drugi sastanak održan u Vukovaru.”⁵⁹¹

U manjem broju intervjua izneta su i neprijatna iskustva, koja su protumačena kao izraz nepoštovanja, pa i neprijateljstva. Ovo se pre svega ticalo garancije bezbednosti i izbegavanja neprijatnosti tokom boravka u toj zemlji.

„Po povratku sa sastanka regionalne inicijative u Puli, kolege nas nisu obavestile da je autoput blokiran jer su na njemu kolone navijača Dinama koji su se vraćali sa utakmice u Istri. Samo što smo skrenuli sa puta, uleteli smo sa beogradskim tablicama u kolonu pijanih navijača. U kolima smo bili kolega, koleginica i ja. Planirali smo da stanemo na Ravnoj Gori da dotočimo benzin, ali kad smo videli koliko je sati, rešili smo da produžimo do prvog isključenja sa autoputa, da se nigde ne zaustavljamo. U međuvremenu su nas videli i krenuli su u nekoliko kola da nas prate u stopu. Dobacivali su nam iz automobila, bacali konzerve i flaše na nas i pokazivali rukama znak da će da nas kolju. Trudiš se da ne reaguješ, ali situacija je eskalirala i kolega i ja smo počeli da se dogovaramo šta da radimo, ako nam prepreče put, kako da odbranimo koleginicu, kad nemamo pištolje, a nas je dvojica, na njih desetine. Nismo znali kako će da se završi jer je sad to već divljala rulja i jurila nas. Jurili smo i mi, pokušavajući da izbegnemo sudar, sve dok pred Zagreb nismo videli policijsku patrolu, i onda smo stali i tražili da nas isprate do autoputa za Beograd. Nisam siguran da li su to namerno zaboravili da nam kažu, ali nama se to nikada ne bi desilo. Mi uglavnom obezbedimo policijsku pratnju kolegama kad dolaze na zvaničan skup, pogotovu ako stižu policijskim kolima.”⁵⁹²

Iz navedenog možemo zaključiti da međusobni angažman na skupovima nije dovoljan za razvoj poverenja, već su važni i kontinuitet susretanja, prilike za neformalnu socijalizaciju, verbalno i neverbalno deljenje profesionalnih i privatnih iskustava i razmena važnih simboličkih predmeta. Neformalnost interakcija posebno doprinosi

⁵⁹¹ Intervju 16.

⁵⁹² Intervju 12.

razvoju interpersonalnih odnosa među kolegama i socijalnog kapitala (poznanstva) i razvoju nezvaničnog repertoara praksi unutar pojedinačnih mikro zajednica praktičara: običaja, pozdrava i drugih markera pripadanja i tim grupama.. Na osnovu intenziteta kojim su ovi doživljaji prepričavani u intervjuima, može se zaključiti da je neformalni kontekst interakcija i izdvojenost od kontrole domaćih političara i javnosti, pa i grupisanje unutar regiona u odnosu na strane pokrovitelje susreta, posebno pogodni za razvoj socijalnog kapitala i kooperativnih praksi bezbednosti. Kao važan element neformalnih zajednica u kojima se susreću policajci nakon sukoba jeste priznavanje markera nacionalnog identiteta kroz poštovanje simbola, čestitanje verskih praznika i praksu izbegavanja temi vezanih za odgovornost za prošlost. Ovi rituali su važni za sticanje socijalnog kapitala.

Socijalni kapital je važan jer kako Metju Deflem, istoričara sociologije međunarodne policijske saradnje, tvrdi: „Svaka formalna struktura za saradnju se oslanja na lične kontakte među policajcima da bi se konkretna praksa razmene ostvarila”.⁵⁹³ Interpersonalni kontakti su važni jer policijska profesija podrazumeva samostalnost u odlučivanju pojedinačnih policajaca, odnosno da „u svim teškim situacijama koje možda nisu jasno definisane zakonom imaju sposobnost da samostalno donose dobro promišljene odluke ili da, onda kada moraju brzo da delaju, odaberu pravu zakonsku mogućnost bez konsultovanja sa starešinama.”⁵⁹⁴

Važno je napomenuti da se zajednice praksi ne podudaraju nužno sa formalnim granicama regionalnih inicijativa ili obrazaca prijateljstva i neprijateljstva kako su ih definisali spoljašnji akteri (EU), nacionalne političke elite ili matična društva. Policijsko omeđivanje regiona ili profesionalno regionalno sopstvo se razlikuje od društvenih i državnih regionalnih sopstava. Većinu dugotrajnih zajednica praksi čine policajci određene specijalnosti, na primer inspektori specijalizovani za istrage droga, krijumčarenje ljudi ili borbu protiv trgovine ljudima, dakle profesionalci koji se bave istom temom. Među njima takođe postoji razlika u odnosu na to koliko je konkretnoj podspecijalnosti važna saradnja sa drugim zemljama za rešavanje primarnih zadataka u okviru njihove profesije. Tako na primer, većini uniformisanih policajaca nije toliko

⁵⁹³ Deflem, M. (2010). "Police and counter-terrorism – A sociological theory of international cooperation". In: Aydinli, E. (ed.). *Emerging Transnational (In)security Governance A statist-transnationalist approach*. New York: Routledge, p. 171.

⁵⁹⁴ Stojanović, S. (2008). „Reforma policije u nekonsolidovanoj demokratiji u Srbiji”. *Bezbednost Zapadnog Balkana*. 7-8, str. 36.

važna saradnja sa kolegama tokom redovnog postupanja. Izuzetak od ovog pravila su policijski službenici koji sarađuju na obezbeđenju naših turista u drugim zemljama regiona u kojima borave tokom turističke sezone (npr. Crna Gora, Hrvatska, Makedonija). Takođe, policajci opšte nadležnosti koji su zaduženi za bezbednost na sportskim manifestacijama visokog rizika, veći deo svog posla obavljaju u saradnji sa kolegama iz zemalja iz kojih dolaze navijači na utakmicu u Srbiju ili u koju idu srpski navijači. Posebno su intenzivni odnosi među policijskim službenicima koji dele zajednički repertoar profesionalnih, jezičkih i kulturnih praksi nasleđenih iz bivše Jugoslavije.

3.3.3. Zajednički repertoar praksi na delu

U predstojećoj celini analiziran je novi zajednički repertoar praksi koji je uveden pod uticajem EU, SAD i drugih spoljnih aktera, to jest, prakse razmene podataka, postupanja van granice zemlje i istovremeno postupanja sa kolegama iz drugih policija. Posle kratkog predstavljanja novih praksi, analizirano je kako se u policijskim praksama razmene podataka i operativne saradnje implicitno pregovaraju odnosi sa policijskim službenicima iz drugih zemalja. Svaka od ove tri nove prakse je detaljno analizirana kako bi se približile tipične interakcije, kapital na ceni i pozadinska logika rangiranja kolega u okviru interakcije. Na osnovu značenja koje su praktičari dali interakcijama sa kolegama, navedeni su faktori koji doprinose izgradnji *zajedničkog repertoara praksi* i *zajedničkog poduhvata*, kao i situacije u kojima se njihovi interesi ne podudaraju, nego čak i sukobljavaju. Na ovaj način smo pokušali da razumemo da li je izvođenje novih praksi i interakcija sa kolegama iz regiona doprinelo promeni intersubjektivnih značenja, odnosno percepcija poverenja i nepoverenja.

Glavni empirijski uvid jeste da se najveća promena u intersubjektivnom doživljaju kolega dešava u operativnoj saradnji i razmeni podataka, a da se policajci u ulozi diplomata u multilateralnim forumima češće drže ograničenja iz politike. Prilike za susrete i zajedničko učenje doprinele su razvoju socijalnog kapitala, a podrška operativnoj saradnji i razmeni podataka je podstakla najveću promenu u intersubjektivnom doživljaju kolega. U situaciji operativne saradnje, dominantno je rezonovanje iz policijskog habitusa i najveća solidarnost i preko barijera političkih odnosa, posebno u okvirima bilateralne ili trilateralne saradnje. Učešće u multilateralnim

regionalnim forumima stvorilo je novu praksu (slanje oficira za vezu) i socijalizaciju većeg broja policijskih službenika u praksu *policijske diplomatije*, to jest pregovaranja prioriteta saradnje, pretnji unutar regiona i standardizacije odgovora. U ovom formalnom kontekstu interakcije, češće je postupanje iz nacionalnog, političkog polja, nego iz polja policijske saradnje. Ovo je posebno slučaj otkad je EU predala „vlasništvo” nad regionalnom saradnjom zemljama regiona, obavezavši ih da preuzmu veći deo odgovornosti za finansiranje, postavljanje prioriteta i upravljanje regionalnim inicijativama.

3.3.3.1. Razmena podataka na delu

„Ko ima informaciju taj vlada svetom i poslom koji radi! Informacije imaju vlasnika i donose prestiž među kolegama.”⁵⁹⁵

U nastavku sledi analiza toga kako je nov repertoar praksi primenjen u praksama bilateralnih i multilateralnih interakcija među policajcima i kako se u praksi razmene podataka implicitno pregovaraju odnosi sa kolegama iz susednih policija. Na osnovu odabira instrumenata saradnje, spremnosti za zaobilaženje formalnih pravila i procedura, pokušaće se da se utvrdi koje su vrednosti na ceni u interakciji policijskih službenika i kako se odnosi transformišu u praksu.

Glavni nalaz prakse razmene podataka je da, iako postoje uređeni elementi institucionalizovane prakse razmene podataka, u svakom od koraka je na individualnom policajcu da proceni da li postoji zajednički poduhvat, to jest zajednički interes između policije dve zemlje. To se često ne radi na osnovu političkih smernica, već procene iz policijskog habitusa o kvalitetu „informacije” i usklađenosti razumevanja zadatka i umešnosti izvođenja praksi druge strane. Stoga nema promene nepoverenja u poverenje bez prakse i iskustva saradnje. Ovo je važan uvid, jer pokazuje da se svakodnevna sekuritizacija i desekuritizacija u međudržavnim odnosima rutinski odvija u odnosima policijskih profesionalaca.

Prva vrsta kapitala na ceni u razmeni podataka jeste socijalni kapital. Nalaz ovog istraživanja je da interpersonalni odnosi igraju veliku ulogu u tome kako će policijski

⁵⁹⁵ Intervju 16.

službenik kategorizovati zahtev od kolega iz susedne zemlje, kao što je istakao sledeći sagovornik:

„Lični kontakti se prenose na poverenje između službi – posle služe za operativni kontakt. Važno je da mi poštujemo njihove i oni naše informacije. Bilo je jakih slučajeva sa Hrvatskom, kada su kontakti na najvišem nivou rešili. Informacija je osnovni instrument policijskog rada, neproverena informacija po osnovu „rekla, kazala” se vrednuje na osnovu toga koliko je kredibilan izvor.”⁵⁹⁶

Uvezanost i prijateljski odnosi su na ceni kada se odlučuje o tome da li će se sarađivati. Ovi odnosi su važni jer se u velikoj meri posle prelivaju na profesionalne odnose i olakšavaju prevazilaženje birokratskih i političkih prepreka u operativnoj saradnji. Zbog važnosti koju policijska kultura pridaje brzom i nesmetanom reagovanju na bezbednosne probleme, nezvanični kontakti se cene jer omogućavaju brz odgovor u slučaju otkrivanja skrovišta nekog kriminalca ili plana da se izvrši protivzakonita radnja, jer zamenjuju dugačke zvanične procedure i razmene zahteva između dva ministarstva unutrašnjih poslova. Većina intervjuisanih je istakla socijalni kapital kao olakšavajući za razmenu informacija i operativnu saradnju, posebno u situacijama gde je potrebno „poverenje uprkos neizvesnosti”.

„Jako su bitna lična poznanstva, posebno je važno da se znaju svi šefovi za organizovani kriminal u regionu, da bi mogli brzo da razmenimo podatke. To nam je omogućio SAD kad su organizovali studijski boravak od dve nedelje za sve šefove jedinica za borbu protiv organizovanog kriminala iz Hrvatske, BiH, Crne Gore i Srbije. Nakon toga nam je postala perfektna saradnja sa Hrvatskom.”⁵⁹⁷

Nalaz ovog istraživanja jeste da se praksom procenjuje usklađenost razumevanja zadatka i umešnost izvođenja praksi druge strane, kao i da se poverenje stiče pre svega u praksi. Ovo je važan uvid, jer pokazuje da se svakodnevna sekuritizacija i desekuritizacija

⁵⁹⁶ Intervju 1.

⁵⁹⁷ Intervju 9.

u međudržavnim odnosima rutinski odvija u odnosima policijskih profesionalaca, što ilustruje i sledeći intervju:

„Poverenje se stiče samo iskustvom, dakle praksom!!! Da bi razmenili informacije, potrebno je poverenje, da bi omogućili razmenu u oba smera. Naše iskustvo: prvo je razmena bila jednosmerna, kasnije kad smo stekli poverenje i oni u nas i mi u njih i krenula je dvosmerno. Nije zamerka kolegama iz regiona, prvo je krenula razmena sa drugim evropskim zemljama [...] pa tek onda unutar regiona. Drugo, poverenje se stiče podatak po podatak. Na početku je vrlo oprezna razmena, moram da proverim da ne zloupotrebljava podatak, da se jasno razgraniči policijska od tužilačke upotrebe i da nije procurela izvan policije. Naša najvažnija [ime] operacija došla zbog poverenja i iskustva sa kolegama iz Mađarske, jer sa njima više ne znamo koja je čija informacija, koliko radimo zajedno. Na primer, na osnovu informacija koje nam daju kolege iz Mađarske, mi otkrijemo i drugu grupu, pa prosledimo kolegama iz Mađarske da je i oni obrade.”⁵⁹⁸

Policijski službenici u praksi razlikuju različite tipove informacija. Pored informacija koje služe unapređenju rada policije, posebno se vrednuju informacije potrebne za rasvetljavanje konkretnih krivičnih dela.

„Informacija o taktičkom postupanju kriminalne grupe – na primer, imam saznanje da je grupu od 17 migranata preuzeo vodič iz Subotice kod Ciglane, ne mogu da stignem da dobijem odobrenje za pratnju, pa javim kolegi iz Mađarske da ga preuzme... Javimo im kod kog kamena će preći, iz kog smera će doći, oni ih zaustave, pa nam jave imena ako nam trebaju [reciprocitet]. Sve što može da bude dokaz uz krivičnu prijavu je na ceni [važnost u sudskom postupku].”⁵⁹⁹

Na osnovu intervjua, može se zaključiti da nisu sva krivična dela tretirana na isti način i da često klasifikacija krivičnih dela ne zavisi od pravne definicije opasnosti, nego

⁵⁹⁸ Intervju 16.

⁵⁹⁹ Intervju 16.

od nepisanog razumevanja situacije unutar policijske profesije. Tako se, recimo, pretnje drugim policijskim službenicima ili deci smatraju hitnim za postupanje i da zaslužuju da se zaobiđu formalne ili političke prepreke saradnji, kao što se vidi iz sledećeg intervjua:

„Najozbiljnije se shvata kad su u pitanju pretnje kolegi policajcu. Imali smo situaciju da je prećeno kolegi i mi smo odmah uradili operativnu obradu, prikupili podatke iz naših baza i sa terena, prosledili im, a nismo zaveli da je to bilo na zahtev Hrvatske.”⁶⁰⁰

Takođe, policijska solidarnost se ukazuje kroz pomoć u davanju informacije za dela koja su prioritet u drugoj zemlji i koja angažuju veliki broj kolega, kao što je navedeno u ovom primeru:

„Ako je u pitanju otmica, sve proverite za pola sata maksimum, jer znate da u toj zemlji stotine kolega rade na tome i da je bitno da što pre dobiju povratnu informaciju kako bi mogli da isključe jedan od mogućih 10 pravaca kojima je mogao da ode otmičar.”⁶⁰¹

Posebnu kategoriju čine slučajevi u kojima ranjivost žrtava ima prioritet nad ustanovljenim pravilima.

„Posle pogibije u Tisi i mi smo postupali, pogotovu kad smo videli slike dece koju su izvukli ronionci.”⁶⁰² Nema veze što su Šiptari, kad su deca u pitanju postupaš.”⁶⁰³

⁶⁰⁰ Intervju 9.

⁶⁰¹ Intervju 8.

⁶⁰² Ovo se odnosi na pogibiju 15 kosovskih Albanaca, od kojih su polovina bila deca, tokom pokušaja da ilegalno pređu srpsko-mađarsku granicu na Tisi u noći između 14. i 16. oktobra 2009. godine. Vidi više u: R.S.V. (bez datuma) Kosovski Albanci se udavili u Tisi?. *Vreme*. Dostupno na: www.vreme.com/cms/view.php?id=893184&print=yes [pristupljeno 14. jula 2018. godine]; Z.N. (2014) Krivi su: Krijumčari ljudima osuđeni na 55 godina zatvora. *Kurir*, 15. april. Dostupno na: www.kurir.rs/crna-hronika/1324047/krivi-su-krijumcari-ljudima-osudeni-na-55-godina-zatvora [pristupljeno 14. jula 2018. godine]

⁶⁰³ Intervju 16.

Istovremeno, za neka dela za koja postoji obaveza saradnje i razmene podataka i dalje postoji mogućnost odbijanja, ako su to dela za koja postoji interesovanje politike, to jest ako nastupi sekuritizacija u političkom polju, kao što je ilustrovano u sledećem intervjuu:

„Ranije su ratni zločini i terorizam tretirani kao politička krivična dela, te nisu bili predmet saradnje preko Interpola. To se promenilo u poslednjih 10 i kusur godina, od kad se prate terorističke grupe i finansiranje iz krivičnih dela. Vodeće pitanje je da li postoje bilateralni sporazumi i šta kažu sud i tužilaštvo za ratne zločine, a Hrvati ne osporavaju zahteve [...] Svaka zemlja postupa u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom. U praksi se tumači nacionalni interes. Sve je jasno valjda na ovaj ili onaj način. Pravilima su predviđena izuzeća, a i niko neće na silu da vam traži podatke, ako vide da ne možete da podelite. A često moramo da pitamo i drugi organ koji je nosilac posla, na primer Tužilaštvo za ratne zločine, jer nismo mi u policiji uvek ti koji definišemo, već nadležni organ. Jedan promil od ukupnog broja predmeta u kojima se razmenjuju podaci pokupi svu pažnju u medijima.”⁶⁰⁴

Iz navedenog se saznaje da su dela oko koji bi mogla da se održi stigma zemlje, poput ratnih zločina, ne tretiraju kao običan kriminal i imaju veći upliv politike u policijsko polje.⁶⁰⁵ Odgovor na zahteve za ovim informacijama može biti i pozitivan, ako tako odluče političari, a može biti i praksa negiranja stigme, kao što je opisano u poglavlju o (ne)saradnji sa kosovskom policijom.

U intervjuima se došlo do saznanja i o implicitnim pravilima koja su deo policijskog habitusa na osnovu kojih se „čita” kvalitet interakcije sa kolegama iz drugih zemalja i na osnovu kojih se te kolege vrednuju. U pružanju informacije vrednuju se kvaliteti poput pravovremenosti, celovitosti i proverenosti informacije, kao i uvezanost sa drugim podacima unutar policijske službe. Sledeći navod pokazuje kako se u praksi i bez interpersonalnog kontakta, proverava podudaranje ili razmimoilaženje profesionalnog zadatka:

⁶⁰⁴ Intervju 8.

⁶⁰⁵ Tokom intervjuja spominjano je više konkretnih slučajeva u kojima su se političari direktno mešali u međunarodne istrage, ali zbog zaštite sagovornika taj materijal nije naveden u tekstu.

„Kad dobijemo zahtev ili materijal od kolega iz druge zemlje analiziram koliko je pažljiv prema detaljima. Ako grubo zanemaruje, ako se odnosi kao rukovodilac, ne kao policajac. Pažljivi policajci moraju da zastanu, 11 zlatnih pravila kriminala. Kada analizirate verziju događaja, vidite da li prepoznaje posao policije na suzbijanju dela protivnih zakonu (krivičnih dela), da li traga za odrazom objektivne stvarnosti u tragovima, dokazima, svedočenjima svedoka i žrtava. Policajac se bavi prošlošću, pokušava da sklopi staklo polomljeno na 1.000 parčića. Ako se ne sklopi pažljivo, dobije se druga slika od one koja je bila pre razbijanja.⁶⁰⁶

Jedna od ključnih vrednosti koja se vrednuje prilikom prakse razmene informacija jeste njena uvremenjenost, odnosno da li je informacija ili odgovor dobijen u pravo vreme, dovoljno brzo da se omogući postupanje.

„Prvi kvalitet u saradnji je brzina. Na početku su nas Hrvati informisali o njihovim operativnim obradama tek kad su realizovane. Mi smo im rekli da nam onda ni ne treba obaveštenje, jer su kriminalci sigurno već promenili telefonske brojeve, a adrese više nisu aktuelne. Tražili smo im – kad imate informaciju podelite je, a mi ćemo da odlučimo da li ćemo da radimo. Kada je potrebno razmeniti informaciju? Ključ je pravovremenost razmene, idealno simultanost postupanja.”⁶⁰⁷

Više intervjuisanih je istaklo da se razumevanje hitnosti razvija iskustvom.

„Ključni faktor je vreme postupanja. Ako treba da se proverí da li X živi na nekoj adresi, nekada to može da traje više dana dok područna policijska uprava vrati našim zvaničnim unutrašnjim kanalima odgovor u formi dopisa. Ako je hitno, možemo i telefonom da proverimo i javimo da li je neko vozilo ušlo u zemlju i da li je snimljeno lice [...] Rangiranje hitnosti zahteva da na prijemu zahteva u

⁶⁰⁶ Intervju 1.

⁶⁰⁷ Intervju 18.

Direkciji policije ili kao oficir za vezu u SELEC, ako je preko njega stigao zahtev, rade osobe sa dosta policijskog iskustva. Zato je bitno da ima policijsko iskustvo i da može odmah da proceni ozbiljnost situacije i adekvatno postupanje [...] Mora da bude 24 časa dostupan, jer ako, na primer, u sred noći lice beži preko naše teritorije, mora da javi u Srbiju...”⁶⁰⁸

U postupanju sa dobijenom informacijom, vrednuje se njena poverljivost ili čuvanje bezbednosti informacije od curenja u ruke onima kojima ne bi trebalo.

„Drugi kvalitet je bezbednost. Procenjujemo da li će procureti van policije, da li će poslati po njihovim i našim pravilima i da li će podeliti sa nekim trećim službama, a da ne pita. Toga su se na početku saradnje sa nama u UBPOK-u plašili stranci, ali kad su videli da ih pisano obaveštavamo i tražimo dozvolu za prosleđivanje, stekli su poverenje.”⁶⁰⁹

Zarad kvaliteta poverljivosti, policijski službenici spremni su i da prekrše zakon, odnosno da podatke razmene nezvanično, a da to naknadno pokriju potrebnim papirima. Ovo je u skladu sa literaturom o policijskoj kulturi i habitusu, u kojoj je dokazano da su policajci spremni da krše pravila ako smatraju da će tako doprineti pravdi, što se naziva sindromom prljavog Harija.⁶¹⁰

„Uglavnom ide preko kanala Interpola bilateralno, mada nekada i direktno zbog hitnosti i diskrecije. Manja je sigurnost što više ljudi prođe. To može gde je tužilac dao usmeno odobrenje da se razmeni podatak, a posle obavljenog posla sastavimo i belešku da je tužilac dao odobrenje.”⁶¹¹

Razmena podataka omogućava da se kolege kategorišu na osnovu kvaliteta informacije koje dostavljaju. Posebno se cene proverene informacije.

⁶⁰⁸ Intervju 8.

⁶⁰⁹ Intervju 16.

⁶¹⁰ Reiner, R. (2010). *The Politics of the Police*. Oxford: Oxford University Press, pp. 115–138.

⁶¹¹ Intervju 9.

„Sigurica je kada na svako pitanje daje odgovor, kad je izvor proveren i nesumnjivo siguran. Svi koristimo istu matricu od Britanca 5x5 za proveru kvaliteta podatka. Nekvalitetna informacija je kada je poluinformacija. Uvek sam kolegama davao nesumnjivo tačne podatke i zauzvrat dobijao isto. Nisam dobijao falš podatke. Ako je paralelna i zajednička istraga, uporedim na kraju njihov i naš izveštaj da vidim da li su zaista podelili sve relevantno.”⁶¹²

Na osnovu razumevanja situacije, biraju se i kanali razmene podataka i postupanja. Informacije se razmenjuju preko depersonalizovanih kanala kao što su kanali za razmenu podatka Interpola, EU, SELEC ili lično (na primer, preko oficira za vezu). Na osnovu intervjua, može se zaključiti da policajci prednost daju personalizovanim kanalima za razmenu podataka, u odnosu na razmenu preko baza podataka. To su pre svega prilike za razmenu preko oficira za vezu ili susret uživo i dogovor licem u lice. Otelotvorenost praksi poverenja ukazuje na značaj telesnog iskustva, ne samo verbalne razmene, kao što je ilustrovano u sledećem intervjuu:

„Kanal se bira na osnovu kriterijuma brzine, sigurnosti i tako dalje. SELEC je često biran jer postoji mogućnost i da se finansijski podrže zajednički sastanci pripreme operacija. Ti sastanci nam znače jer je drugačija saradnja kad sednemo i upoznamo se, nego kad komuniciramo samo preko kanala i telefona...”⁶¹³

Ovo ukazuje značaj interakcija licem u lice, kao što su Gofman i teoretičari zajednice prakse istakli. Takođe iz intervjua se saznaje da je bilateralna saradnja poželjnija od razmene kroz multilateralne okvire, zbog shvatanja iz policijskog habitusa da je poverljivost veća kad je manje aktera uključeno u razmenu.

„Multilateral je bolja za provere kroz baze podataka i za obuke. Kroz baze podataka se rade provere: identiteta, kriminalne prošlosti, vozila, da li ima registrovan broj telefona i tako dalje [...] Bilateral je bolja za konkretniju akciju

⁶¹² Ibid.

⁶¹³ Intervju 8.

i nju više vole operativci, te češće bilateralno razmene podatke, a posle ako je potrebno iskoriste multilateralne kanale za razmenu zahteva.”⁶¹⁴

Kao poseban indikator poverenja više puta je tokom intervjua navedena spremnost za zaobilaženje okvira koje zadaju institucionalizovane prakse i zvanična politika države kako bi se izašlo u susret kolegama iz druge zemlje. Stoga često postoji otpor poštovanju normi i unutar Ministarstva, kao i spremnost da se primene procedura odlože dok se ne reši slučaj, kao što ilustruje sledeći izvod:

„Kad imamo poverenje, može i nezvanično, svi mi to radimo, samo moram da mu verujem da će naknadno pokriti papirom. Kolege iz drugih policija mi veruju jer mi se nikada nije desilo da nisam pokriven papirima.”⁶¹⁵

Spremnost za neformalnu razmenu podataka i saradnje je praksa vrlo rasprostranjena i u okviru policijske saradnje u EU i u međunarodnoj saradnji, kao što su pokazala prethodna istraživanja.⁶¹⁶ Neformalnost je i u slučaju regiona bila prethodnica razvoju institucionalizovane saradnje, ali nije prestala kreiranjem kanala i postupaka za zvaničnu razmenu. Odabir praksi neformalnosti i zvanične ili institucionalizovane razmene je znak autonomije policijskih praktičara⁶¹⁷ u odnosu na političare i bitno sredstvo za izgradnju zajedništva praktičara preko nacionalnih linija. Ovo je u skladu sa literaturom o profesionalnoj kulturi policije koja ukazuje na jak osećaj za misiju ili poziv.⁶¹⁸ Drugi element policijskog habitusa, koji je potvrđen u sličnom etnografskom istraživanju sa policajcima u EU,⁶¹⁹ jeste spremnost da se prekrše pravila da bi se rešio praktični problem. Što je najvažnije, proučavani slučajevi pokazuju da neformalnost stvara kontekst u kome je moguće izaći iz okvira zvanične spoljne politike i intervjuisani

⁶¹⁴ Intervju 4.

⁶¹⁵ Intervju 8.

⁶¹⁶ Bigo, D. (2000). “Liaison Officers in Europe: New Officers in the European Security Field”. In: Scheptycki, J.W.E. (ed.). *Issues in Transnational Policing*. London and New York: Routledge, pp. 67–99; Bowling, B. (2009). “Transnational Policing: The Globalization Thesis, a Typology and a Research Agenda”. *Policing: A Journal of Policy and Practice*. 3(2), pp. 149–60.

⁶¹⁷ Den Boer, M. (ed.) (2002). *Organized Crime; a catalyst in the Europeanisation of National Police and Prosecution Agencies?*. Maastricht: European Institute of Public Administration.

⁶¹⁸ Reiner, R. (2010). *The Politics of the Police*. Oxford: Oxford University Press.

⁶¹⁹ Guille, L. (2010). “Policing in Europe: An Ethnographic Approach to Understanding the Nature of Cooperation and the Gap between Policy and Practice”. *Journal of Contemporary European Research*. 6(2), pp. 257–271.

policajci su istakli preuzimanje rizika kroz kršenje pravila kao važnu praksu izgradnje zajednice prakse među policajcima.

U zaključku dela o praksama razmene podataka može da se zaključi da su podaci i informacije u vlasništvu pojedinačnih zemalja ključni kapital u policijskim interakcijama, posebno u okviru kriminalističke policije. Socijalni kapital stečen praksom druženja pomaže u razmeni podataka, ali i samo iskustvo razmene, utiče na povećanje poverenja. Poverenje se stiče iskustvom, to jest praktikovanjem razmene. Prepoznavanje sličnih profesionalnih dispozicija kod kolege je faktor koji unapređuje saradnju u slučajevima koji nisu sekuritizovani u političkom polju. Mnogi od kriterijuma za procenu poželjnosti saradnje nisu eksplicitni, niti nužno deo zakona, već deo pozadinskog znanja profesionalca. Policajci prednost daju direktnoj, bilateralnoj saradnji i prilici za lični kontakt licem u lice i spremni su da prekrše pravila i ograničenja iz sfere politike u situacijama koje se vrednuju kao posebno važne unutar policijske profesije. Istovremeno, oni su i čuvari „nacionalnog interesa“ u rutinskim razmenama, gde imaju diskreciju da uskrate podatke drugoj strani ako procene da je to suprotno interesu države koju predstavljaju.

3.3.3.2. Operativna saradnja na delu

Operativna saradnja se smatra i vrhuncem saradnje i kvaliteta odnosa jer podrazumeva usklađeno delovanje. Rečima jednog od ispitanika, rešavanje krivičnog dela jeste „proizvodnja ili primarni zadatak kriminalističke policije”.⁶²⁰ Dakle, najbolje prepoznavanje jeste u zajedničkom postupanju ili praksi. Poverenje se stiče dobrim iskustvom, a gubi praksom:

„Projekti omogućavaju da se upoznamo i zbližimo, pogotovu među kolegama iz bivše Jugoslavije, ali u operativnoj saradnji se cementiraju odnosi. Mi smo ljudi proizvodnje, ako ima [krivičnog] dela, uvek ćemo da radimo. Poverenje se stiče uspešnom realizacijom i hapšenjima. Realizacija je glavni ključ za poverenje, ako si jalov niko neće sa tobom da radi. Dobili smo više desetina nagrada za najbolje akcije od SELEC-a. Često se i rezultati uspešnih zajedničkih akcija ne

⁶²⁰ Intervju 9.

objavljaju, da kriminalci ne bi menjali *modus operandi*. Nekada namerno prepustimo hapšenje drugim kolegama, da se ne vidi koliko smo im u tragu, pa umesto npr. SBPOK, hapšenje uradi Policijska uprava Vranje i njima pripišemo zasluge. Ceni se i poštovanost. Na primer, Nemci su odlepili kad su videli da smo škomom otišli do Frankfurta da obavimo razgovor sa kriminalcem koji je tamo bio u zatvoru.”⁶²¹

Zajedničko iskustvo rada pod pritiskom i velikim očekivanjima javnosti i političara su jedno od iskustava koje je navedeno da zbližava.

„Prekretnica u saradnji su bili veliki slučajevi. Na primer, ubistvo Pukanića. Tada smo radili tri slučaja – hapšenje, ispitivali pet ubistva u Bugarskoj i Sremskoj Mitrovici. Slično je bilo kad je ubijen Đinđić.”⁶²²

Policijski habitus, odnosno rezonovanje iz praktičnog uma nastalog na osnovu socijalizacije u profesiji, nalaže policijskim službenicima da odlučuju kako da u konkretnoj situaciji interpretiraju zakone i odaberu odgovore na percipiranu pretnju, to jest kako da odlučuju o instrumentima zajedničkog postupanja sa kolegama. Kao i za razmenu podataka, kvaliteti poput brzine i poverljivosti delovanja imaju presudnu ulogu u odabiru načina postupanja prema kolegama i zajedno sa kolegama iz susednih zemalja.

Na osnovu odabira između paralelne istrage ili zajedničkog istražnog tima, može da se vidi policijski habitus na delu. I paralelna istraga i zajednički istražni tim (ZIT) povećavaju izvesnost interakcije sa kolegama iz druge zemlje, jer su policajci upoznati sa planovima druge strane, usklađuju delovanje i imaju zajedničku definiciju uspeha, a to je da obe strane „realizuju“, to jest uhapsu počinioce i da otkriju *modus operandi* kriminalaca. Dakle, definicija uspeha nije ekskluzivno nacionalna. Ipak, većina intervjuisanih policijskih službenika dala je prednost paralelnoj istrazi, pre svega jer se brže dogovara i pokreće nego ZIT. To su dodatno pravdali nepisanim pravilom da jedna istraga ne treba da traje više od pola godine.⁶²³ Iz donjeg citata saznajemo da pored dužine

⁶²¹ Ibid.

⁶²² Intervju 2.

⁶²³ Intervju 9.

trajanja procesa, Sledi opis policijskog rezonovanja iz nekoliko intervju a i sa konferencije.

„Naša najbolja praksa je paralelna istraga – to jest odvojene istrage koje su krenule u isto vreme i vode se odvojeni procesi simultano. Nama policajcima znači jer znamo šta druga strana ima, šta mi imamo i kako da iskoristimo. Pre realizacije, svaka zemlja upozna drugu zemlju šta ima od dokaza i priloga ima relevantno za nas. Na primer, kolege iz Hrvatske nama, mi kolegama iz BiH (olakšali posao tužiocu, da zna šta da traži preko zamolnice). Možemo da koristimo dokaze u fazi istrage i već se koriste (ne mora da se čeka presuda). Svega toga ne bi bilo ako se ne razmeni u realnom vremenu. Ovo se bira da bude korisno za postupanje meni i kolegama, jer ako naknadno saznamo, to je kao da se prosulo mleko [...] Glavna mana je čekanje na red za prevođenje zamolnice (na vreme pokušamo). Takođe, izazovi primene zajedničkog istražnog tima iz našeg policijskog ugla su: teškoće formiranja i potpisivanja ZIT ugovora i različite procedure u Srbiji, Mađarskoj i Austriji za potpisivanje. Nema šanse da radiš ako je tužilac koji je na godišnjem odmoru. Forma nas je dva meseca držala do momenta realizacije (zato je tako veliki broj migranata prebačen tokom istrage).”⁶²⁴

Odabir instrumenta saradnje ukazuje na razumevanje pretnje koja je upisana u policijski habitus. Urgentnost delovanja se vrednuje više nego prihvaćenost na sudu. Ovo je u skladu sa prethodnim istraživanjima koja ukazuju da je osećaj hitnosti postupanja u srži policijskog profesionalnog habitusa. Tokom posmatranja sa učestvovanjem na regionalnoj konferenciji,⁶²⁵ primećeno je da je ova policijska dispozicija suprotna dispozicijama tužilaca koji su skloniji zajedničkim istražnim timovima, jer su tako prikupljeni dokazi odmah prihvatljivi na sudu.

⁶²⁴ Intervju 16.

⁶²⁵ Konferencija *Upravljanje složenim podacima u istragama organizovanog kriminala i korupcije*, održana 26–27. maja 2016. u organizaciji Misije OEBS u Srbiji. Za više detalja vidi: OSCE (2016a). Key outcomes from the international conference on Managing complex data in organised crime and corruption cases, 26-27 May. Dostupno na: <https://polis.osce.org/node/986> [pristupljeno 22. septembra 2016. godine].

3.3.3.3. Kategorizacije prakse policijske saradnje prema referentnom objektu i dominantnom inicijatoru

Interpersonalne mreže – kontakti i prijateljstva premrežili su region, ali nemaju isti efekat u celoj policiji. Ovo je važan nalaz ove studije koji ukazuje da kooperativne prakse bezbednosti nemaju jednak uticaj unutar cele policijske profesije jer postoje razlike unutar policijskog habitusa u shvatanju referentnog objekta i uspeha policijskog postupanja. Iako koriste iste prakse policijske saradnje, u nekim delovima policijskog habitusa, dispozicije ili pozadinsko znanje su više vezane za ekskluzivno nacionalno shvatanje referentnog objekta nego u drugim. Tako su delovi kriminalističke policije zaduženi za borbu protiv organizovanog kriminala u najvećoj meri promenili shvatanje suverenosti u policijskom postupanju i prihvatili novi zajednički poduhvat o borbi protiv transnacionalnog kriminala, kao što ilustruje sledeći izvod:

„29. novembar⁶²⁶ je srednja škola, a krvni delikti fakultet, SBPOK [Služba za borbu protiv organizovanog kriminala] je magistarski. Glavna razlika između SUP i SBPOK-a je da u 29-om radiš dok ne rešiš slučaj. U SBPOK-u, nije dovoljno da rešiš delo, već da pokažeš da ima: elemente dela organizovanog kriminala, pa tek onda da rešiš samo delo; plus, postoji veća mogućnost korišćenja posebnih dokaznih radnji i korišćenja regionalne saradnje. Mi smo u SBPOK-u navikli i na veću saradnju u zemlji, pre svega sa Upravom granične policije, Upravom carina, specijalnim tužiocem.”⁶²⁷

Ovaj citat ukazuje da je regionalna saradnja kao instrument rešavanja krivičnog dela sekuritizujuća praksa jer ukazuje da je problem kompleksan i težak i da često opravdava upotrebu i specijalnih istražnih mera poput presretanja elektronskih komunikacija, prisluškivanja, praćenja.

Okrenutost saradnji zavisi od i proživljenog iskustva iz prethodnog perioda. Uniformisana policija, sa izuzetkom zaduženih za policiranje međunarodnih sportskih takmičenja i turizma, okrenuta je više problemima unutar zemlje. Ova grupa je unutar

⁶²⁶ Adresa je metafora za nekadašnji SUP Beograd, danas Policijsku upravu grada Beograda koja je jedna od najopterećenijih organizacionih jedinica policije.

⁶²⁷ Intervju 16.

srpske policije i više traumatizovana ratovanjem tokom devedesetih i sumnjičavija prema kolegama.

„Generalno, uniformisana policija nema operativnu saradnju sa drugim zemljama, osim po pitanju navijača. I slanje policajaca tokom turističke sezone. Uprava kriminalističke policije je mnogo više okrenuta regionalnoj saradnji, pogotovu za komplikovanja dela.”⁶²⁸

U nastavku su predstavljene uočene varijacije u praksi između podspecijalnosti unutar policijske profesije i originalan doprinos proučavanju policijske saradnje analizom implicitnih logika kategorizacije postupanja u policijskoj saradnji srpskih policajaca s kolegama iz inostranstva. Kategorizacija je urađena u odnosu na dve ose: 1) dominantnog referentnog objekta, odnosno koje vrednosti ili grupe treba zaštititi i 2) dominantne logike postupanja (političke ili profesionalne).⁶²⁹ Ove implicitne prakse su važne, jer kako Vinsent Pujo kaže: „način na koji se rade neke stvari je nesumnjivo politički, jer sadrži u sebi klicu simboličke borbe. Kada god praktičar uradi nešto, njegovo čin kazuje ‘ovako stoje stvari’ i postavljaju se kao autoritet na osnovu praktične umešnosti.”⁶³⁰

Do logike ove kategorizacije došlo se na osnovu opisa postupanja koje su policijski profesionalci podelili tokom intervjua. Dakle, nismo pripisivali značenja na osnovu literature, nego samo na osnovu onoga što su u razgovorima podelili intervjuisani. Važno je ponoviti da su u pitanju implicitne logike postupanja policajaca koji su nastupali na nacionalnom nivou. U pitanju je pojednostavljen model koji ne pokriva svaki slučaj, nego tipično rezonovanje u okviru podspecijalnosti policijske profesije. Prakse su u stalnom preobražaju i svaka situacija zahteva novo pregovaranje značenja, pa ne treba isključiti mogućnost da bilo koja praksa policijske saradnje bude primenjena sa

⁶²⁸ Intervju 7.

⁶²⁹ Ovaj model inspirisan je mapiranjem polja evropskih bezbednosnih profesionalaca koje su radili Bigo i studenti po dve ose: pozicije koje akteri zauzimaju u polju i diskursi o pretnjama koje šire. Vidi više u: Bonelli, L. and Bigo, D. (2005). “Mapping the European Union field of the professionals of security, A methodological note on the problematique”. Synthesis report of two seminars organized at Sciences Po Paris (France) on October 10, 2005 and November 9, 2005. Dostupno na: www.open.ac.uk/researchprojects/iccm/library/63.html [pristupljeno 22. juna 2016. godine].

⁶³⁰ Original: “ways of doing things are eminently – and irreducibly – political, because they contain the germ of symbolic struggle. Whenever a practitioner does something, its doing makes the claim that ‘this is how things are done’ – a claim of authority based on practical mastery.” In: Pouliot, V. (2016). *International Pecking Orders: The Politics and Practice of Multilateral Diplomacy*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 21.

promenjenom vodećom logikom u izmenjenim okolnostima. Pogotovo kada su odnosi s nekom zemljom u regionu sekuritizovani ili kada neki slučaj bude tretiran u političkom polju, pa to polje postane dominantno u odnosu na profesionalno. Takođe, u toku istraživanja više puta je pokazano kako je referentni objekat menjan. Na primer, u borbi protiv trgovine ljudima na početku je naglasak bio na zaštiti stranih žrtava kod nas, a sada je na identifikaciji i zaštiti naših državljana, jer zbog izmenjenih okolnosti nema mnogo stranih žrtava kod nas.

3.3.3.3.1. Kriterijumi za kategorizaciju praksi unutar policijskog habitusa

Na osnovu analiziranih praksi, izvučene su dve ose za kategorizaciju praksi. Na vertikalnoj osi je *dominantni referentni objekat* (šta ili ko se štiti), dok je na horizontalnoj osi dominantno dispozicija – *pozadinsko znanje ili logika iza postupanja* (profesionalna ili političku logiku) koja je presudno pri odabiru rešenja.

Na vertikalnoj osi su *referentni objekti*, odnosno vrednosti ili ljudi koje policajci štite kroz određene vrste praksi policijske saradnje. Tu su izlistane dve mogućnosti: ekskluzivno shvatanje referentnog objekta kao nacionalnog ili inkluzivno shvatanje referentnog objekta. U prvoj kategoriji su postupanja kada je prevashodni cilj zaštita građana i teritorije zemlje ili postupanje prema kriminalcima koji su naši državljani. I ovaj poslednji primer je ekskluzivnog shvatanja referentnog objekta, jer iako se istovremeno građani Srbije tretiraju kao pretnja (na primer, krijumčari), prioritet je da prema njima postupa domaća policija, ne nužno da bi se zaštitila njihova prava, već da bi se sačuvalo ekskluzivno pravo na disciplinovanje svojih građana u policijskom i kasnije sudskom postupanju. U drugu kategoriju spadaju prakse u kojima je cilj saradnje zajednički dve ili više policija koje učestvuju u nekoj akciji.

Na horizontalnoj osi su *dominantne implicitne logike postupanja prema nekom problemu*. Prva mogućnost je postupanje prevashodno iz policijskog habitusa, to jest usmerenja koja se uzimaju „zdravo za gotovo” u postupanju policajaca ili određene policijske specijalnosti. Ovo ne znači da je to postupanje profesionalno u smislu poštovanja pravila. Ponašanje u okviru ove kategorije može da uključi i kršenje pravila, kao što je nezvanična razmena podataka, uz naknadno pokrivanje papirima ili pak i bez ostavljanja traga u zvaničnim evidencijama. Takođe, praksa u okviru ove kategorije ne

isključuje da je profesionalno postupanje istovremeno i političko, jer svakako vodi kategorizaciji ljudi ili objekata kao manje ili više vrednih policijske zaštite. *Profesionalno pre političkog* jeste logika koja je pre svega učitana u policijski habitus i sprovodi se i bez mešanja političara. *Politika pre profesije* takođe ne znači suprotnost profesionalnoj logici, već da su prioritet u usmerenju ili izbegavanju policijskih akcija političari, a ne policijski profesionalci. Primer ovoga je kada neko postupanje ne bi bilo prioritet u profesionalnoj logici, ali jeste postalo zbog intervencija političara ili se suprotno profesionalnom interesu otkrivanja počinilaca dela, sputava istraga i saradnja sa kolegama.

Tabela 9: Kategorizacija praksi policijske saradnje na nivou policijskih specijalnosti

Profesionalna logika ispred političke	Inkluzivno shvatanje referentnog objekta – zajednički uspeh		Politička logika ispred profesije
	Profesionalna logika ispred političke i inkluzivno shvatanje referentnog objekta	Politička logika ispred profesije uz inkluzivno shvatanje referentnog objekta	
	Profesionalna logika ispred političke i ekskluzivno shvatanje referentnog objekta	Politička logika ispred profesije uz ekskluzivno shvatanje referentnog objekta	
	Ekskluzivno shvatanje referentnog objekta kao nacionalnog		

3.3.3.3.2. Profesionalna zaštita nacionalnih referentnih objekata

Najrasprostranjenija praksa policijske saradnje jeste u kategoriji koja odgovara logici *profesionalno pre političkog*, uz *ekskluzivno shvatanje referentnog objekta* kao nacionalnog. Ovo je logično, jer je policijski habitus poslednja dva veka ipak bio vezan za zaštitu ljudi i poretka unutar države, kao i za monopol primene sredstava prinude na teritoriji i to pre svega prema svojim građanima. I dok i u ovim praksama mogu da se dele podaci i omogućiti uspeh i drugoj strani, to nije prioritet u postupanju.

Primer ove prakse su delovi granične policije zaduženi za kontrolu prelaska granice:

„Svaka država se fokusira na kontrolu ulaska, da bi sprečili da ne uđe nedozvoljena roba i ko ulazi. Mađari stavljaju veliki fokus na ulazu, na primer, našli su drogu u autobusu, pa su je preneli nama, a mi iskoristili za periodične akcije, to jest naučili gde u autobusu kriju, pa vežbali. Mora da prevlada nepoverenje u poslu. Svako zastupa interese svoje države. Odnos prema kolegama zavisi od tipa pitanja koji je pred nama. Ako se pitanje ne tiče ni jedne ni druge države, lako nađemo rešenje. Kad su nam interesi različiti, pregovaramo, ili im gurnemo migrante. Ipak, postoji i profesionalna solidarnost protiv političara. Trudimo se da ne dižemo tenziju oko prelaska spornih delova granice sa Hrvatskom, pogotovu pred izbore da se ne bi dizale tenzije. Nećemo da zbog pet budala koje pecaju na Maloj Adi da dižemo političare na noge, nego kažemo da je visok nivo Dunava i sami sredimo da ne izađe u javnost. Ako uhvatimo njihovog državljanina, mi ga njima vratimo i isto oni nama, pa onda kod kuće rešavamo kako i da li da ih procesuiramo. Za klasičan kriminal je lako, kroz praksu proverimo da li je informacija koju su dali tačna i sveobuhvatna.”⁶³¹

Na osnovu ovog intervjuja stekao se uvid da nije kontrola svake granice podjednako bitna kao što kaže slovo zakona. U ovom izvodu iz intervjuja saznaje se da je dispozicija graničnih policajaca da sprečavaju ulazak pretnji, bilo da su definisani kao droga, migranti ili nešto treće, dok ih propuštaju u izlasku kako bi problem prešao u nadležnost suseda. Ovo je primer sekuritizacije kroz rutinske prakse u kojima je odigrava država, kroz kategorizaciju prostora (ulazne ili izlazne tačke) i ljudi. U sklopu ove sekuritizacije, prioritet policijskog tretmana imaju domaći građani, što je važnije nego da li su oni žrtve ili kriminalci.

Slično su i inspektori unutrašnje kontrole, kada postupaju zajedno sa kolegama iz inostranstva, usmereni na disciplinovanje sopstvenih kolega, ne suseda.

⁶³¹ Intervju 17.

„Najviše radimo slučajeve korupcije u graničnoj policiji jer je tu zajednička tematika. Zato smo najviše otkrili na graničnim prelazima Bački Breg, čak 3.500 evra mita, i to korišćenjem prikrivenog islednika i u saobraćajnoj policiji koja radi blizu graničnih prelaza. Kroz praksu smo saznali da ne rade ispod 100 evra na dan, a nekada znaju da uzmu i između 800-900 evra na autoputu.”⁶³²

Takođe, granični policajci specijalizovani za postupanje prema strancima u rutinskim praksama klasifikuju strance, i to ne samo prema tome da li je njihovo državljanstvo na beloj ili crnoj listi za ulazak u Srbiju, već i prema osećaju političkih prioriteta. Prema navodima iz intervjua, razumevanje politike je preduslov za obavljanje rutinskog policijskog posla policajca koji radi u Odeljenju ili Odseku za strance.

„Granični policajac u svom postupanju svakodnevno mora da kategorizuje strance. Politički kontekst je pretočen u međunarodne sporazume i potvrđeni međunarodni ugovori su važniji od domaćeg zakonodavstva. Dobar policajac za strance mora da razume međunarodni kontekst, i to pre svega politički kontekst, jer su različite kategorije stranaca. Nije isto ako je neko iz Nigerije (treba mu viza) ili iz Makedonije. A opet, važno je da se omogući pristup graničnoj kontroli, jer nije isto da li je taj neko iz Nigerije biznismen, koji će posle da se žali predsedniku države što mu nije omogućen ulazak u zemlju u koju je želeo da uloži. Niti je isto da li je neko iz Makedonije ili Rusije, iako ni jednima ni drugima ne treba viza, jer prvi mogu da borave do 60 dana bez vize, a drugi i do tri meseca. Zato je ovo suptilnija od mnogih linija rada jer je osetljivije ako se napravi greška, nego ako to uradi saobraćajac.”⁶³³

Slično, zaduženi za borbu protiv trgovine ljudima objasnili su da se vode logikom da istraga kreće od identifikacije žrtve, a da prioritet imaju žrtve koje su naši građani:

„Prioritet postupanja se promenio sa promenama u političkom kontekstu. Siromašni iz Rumunije, od kad su članica EU i od kad im je obezbeđen pristup

⁶³² Intervju 4.

⁶³³ Intervju 17.

tržištu rada u EU, idu za Italiju, Španiju. Takođe, od kada smo mi uveli vize Moldavkama, zakomplikovali smo život kriminalcima. Od tada je glavno vrbovanje naših devojaka. Sada je glavni fokus na naše žrtve. Na primer, tokom racije u klubu kao što je Blek Rouz na Petrovaradinu, 80-90% su bile naše žrtve. Takođe, od kad smo dobili viznu liberalizaciju, naše devojke su češće žrtve u EU. Zato su nam sada potrebni kontakti sa zemljama u koje odvođe naše devojke – Austrijom, Francuskom, Nemačkom, Italijom, Švedskom... Uglavnom su i počinioци naši državljani, koji ih vode u Nemačku, Austriju, Švedsku, pa su nam bitni odnosi sa zemljama destinacije. U tom slučaju, zavisimo u našoj akciji od toga da li dobijemo saznanje od njihove policije, to jest da li će da nas obavesti ako su među žrtvama našli našu osobu ili će neka njihova NVO da pruži zaštitu.”⁶³⁴

Iz intervju se saznaje da za mnoge teme nisu političari dominantni akteri, već bezbednosni profesionalci i to oni koji u rutinskim praksama određuju pretnje.

„Velika je diskrecija individualnog graničnog policajca, pogotovu ako je zadužen za sprečavanje prekograničnog kriminala i krijumčarenja, jer samo jedan do dvojice u smeni je zadužen za sprečavanje kriminala na potezu od 150 do 300 km granice.”⁶³⁵

Kada je u pitanju običan kriminal, više inspektora je reklo da su im prioritet u saradnji one zemlje koje su nama problem zato što su njihovi kriminalci aktivni kod nas. Tu vidimo ekskluzivno nacionalno shvatanje pretnji u slučajevima običnog kriminala.

„Nama su prioritet one zemlje koje prave problem Srbiji, a to su mafija iz Crne Gore i BiH. Prvo, hoćeš da rešiš svoj problem, a ne njihov. Trudimo se da im isporučimo njihove kriminalce, da bude njima na trošku (na vodi i hrani), a ne nama, jer je tako jeftinije za državu.”⁶³⁶

⁶³⁴ Intervju 18.

⁶³⁵ Intervju 17.

⁶³⁶ Intervju 4.

3.3.3.3.3. Profesionalna zaštita transnacionalnih odnosa

„Zajednički nam je interes, jer se kriminalci slobodno kreću preko granica.

Posebno za organizovani kriminal (oružje, drogu), terorizam, migracije”.⁶³⁷

U kategoriji prakse, *profesija pre politike inkluzivno shvatanje referentnog objekta* su pre svega prakse paralelnih istraga i zajedničkih istražnih timova koji se obrazuju u slučajevima organizovanog kriminala. I dok je ovde logika postupanja prema sopstvenim građanima na svojoj ili stranoj teritoriji, kao i prikupljanje informacija sa svoje teritorije, uspeh je zajednički poduhvat. Akcija se smatra uspešnom samo ako je simultana i ako obe strane imaju dovoljno dokaza za procesuiranje na nacionalnim sudovima.

„U paralelnoj istrazi, kad hapsimo, hapsimo da bi presudili, to jest dobili prvostepenu presudu. U realizaciju idemo kada obe strane imaju dovoljno dokaza za procesuiranje i kada otkrijemo ne samo organizacionu strukturu grupe, naručioce, već i sve koji su pomagali. Vrednost paralelne istrage je u zajedničkom cilju, zajedničkom planu postupanja i stvaranju zajedničke baze koja sadrži informacije o izvršiocima krivičnih dela, *modus operandi*. Nakon svake urađene akcije, zajedno sednemo da vidimo šta smo dobro uradili. Posebno cenimo kada utvrdimo *modus operandi*, kao što su sredstva vršenja krivičnog dela ili novi načini komunikacije unutar kriminalne grupe. Skoro smo otkrili da je komunicirano preko Vajbera ili, kao u slučaju Šarića, preko neposlatih nacрта i-mejl poruka. Slično, u zajedničkom istražnom timu smo otkrili da krijumčari koriste vozače iz Srbije...”⁶³⁸

Sličnu mogućnost nude i prakse isporučivanja sopstvenih građana drugim zemljama za najteža krivična dela.

⁶³⁷ Intervju 7.

⁶³⁸ Intervju 16.

„Tokom perioda kad je Malović bila ministarka, potpisali smo sporazum sa Crnom Gorom da možemo da isporučujemo i sopstvene građane za najteža dela.⁶³⁹ Ovo je bio odgovor na prilagođavanje kriminalaca koji su uzeli državljanstva susednih država. Sa kolegama iz Crne Gore napravili smo zajedničke spiskove i na dan potpisivanja, sutradan ujutru uhapšeno je 25 ljudi: 19 u Srbiji, 6 u Crnoj Gori, između ostalih i admiral Zec za ratne zločine. Tu smo pokazali da smo jači od kriminalaca. Tako je bilo organizovano i hapšenje Bagzija u Grčkoj. Ipak, za Šarića nismo uspjeli jer je postojala politička zaštita.”⁶⁴⁰

U graničnu praksu spada slanje policajaca u susedne zemlje tokom turističke sezone gde su oni kontakt našim građanima i posrednici u postupanju prema prestupnicima koji su naši građani.

„Uprava Policije ima potpisane sporazume sa Crnom Gorom i Makedonijom o slanju oficira tokom turističke sezone od 1. jula do 1. septembra. Pravni osnov su bilateralni sporazumi, koji se svake godine ažuriraju sa Memorandumima o razumevanju. Na snazi su već tri godine,⁶⁴¹ ali ne i 2015. godine za Ohrid zbog dešavanja u Kumanovu. Obično se u mesto pošalju po dva policajca, jednog iz Uprave policije i jednog iz UKP [Uprave kriminalističke policije] u Bar, Herceg Novi i Budvu. Oni borave po tri nedelje u uniformi, bez oružja. Ne mogu da primenjuju ovlašćenja, ali učestvuju u mešovitim patrolama, tako da su vidljivi i pristupačni našim građanima. Istovremeno tamo borave i policajci iz Albanije i Hrvatske i svi su smešteni u istom hotelu, pa se i druže. U Hrvatsku idu samo iz UKP-a i to u Split, Rijeku i Pulu na dva meseca. Kakvo je njihovo iskustvo? Zadovoljni su, mada se mnogo radi, uglavnom noćna smena (od 22 do 6 ujutru), pa je to iscrpljujuće. Na ovaj posao se upućuju iz svih PU. U svakom periodu

⁶³⁹ Za dela organizovanog kriminala, korupcije, dela protiv čovečnosti, pranje novca i druga dela za koje je kazna iznad pet godina... Više vidi na: Politika (2010) Srbija i Crna Gora potpisale Sporazum o izručenju. 30. oktobar. Dostupno na: www.politika.rs/sr/clanak/154342/Srbija-i-Crna-Gora-potpisale-Sporazum-o-izrucenju [pristupljeno 14. jula 2018. godine].

⁶⁴⁰ Intervju 4.

⁶⁴¹ U trenutku razgovora, znači od 2013. ili 2014.

mora da bude po devet ljudi (tri smene po tri osobe), ukupno 27 ljudi. Bilo je i žena, mada su uglavnom pošteđene...”⁶⁴²

Iz ovog iskustva i izbora vrste policijskog nastupa, može se zaključiti da su odnosi sa Hrvatskom više sekuritizovani nego sa Crnom Gorom, pa je nemoguće nastupati u uniformi. O iskustvu saradnje sa kolegama u Puli, saznajemo i iz intervjua sa operativcem iz UKP koji je rekao da tokom njegovog boravka u Istri:

„srpski turisti, koji u ovom delu Hrvatske iz godine u godinu letuju u sve većem broju, nisu imali problema. Da je bilo problema i nepritika, sigurno bi saznao za njih i pomogao. U toku hrvatske turističke sezone, koja podrazumeva priliv velikog broja gostiju sa svih strana, najveći problem zadaju grupe koje organizovano dolaze da pljačkaju. Problem su krađe iz hotelskih soba gostiju i u kampovima. Bilo je organizovanih grupa koje dolaze iz Albanije i Bugarske i planski koriste turističku gužvu za krađe – kaže policajac.”⁶⁴³

U granične prakse *profesija pre politike*, uz inkluzivno shvatanje referentnog objekta spadala bi i saradnja u oblasti zaštite svedoka. Ona je primer inkluzivnog shvatanja referentnog objekta, jer naši policajci pristaju da štite svedoke iz drugih zemalja, što je preduslov za uspeh slučajeva u tim zemljama. Ipak, indirektno, ovo se radi sa očekivanjem da će protivusluga biti vraćena, kada se stvori potreba da se zaštićeni svedoci iz naših postupaka sklone u neku od susednih zemalja i šire u Evropi.

Zanimljiv je i primer profesionalne solidarnosti između policijskih službenika zaduženih za saradnju u sprečavanju nasilja na međunarodnim sportskim takmičenjima, posebno fudbalskim.

⁶⁴² Na osnovu intervjua sa policajcem koji je radio tokom sezone u Puli, saznajemo da su srpski policajci jedini koji ne postupaju uz nacionalna obeležja, tj. u uniformi, već više pre svega za ispitivanje krivičnih dela. „Po mom dolasku, imali smo jedan zajednički sastanak, gde sam se upoznao sa svima. Specifično je što su svi bili uniformisani, jer su oni, za razliku od mene, patrolirali obalom. Recimo, kolega iz Austrije je zajedno sa hrvatskim kolegom patrolirao Pulom, obilazio mesta gde se nalaze austrijski turisti i razgovarao sa njima. Ja sam bio operativac u civilu. Bio sam sa kolegama iz Policijske uprave Pula u stanici i radio puno radno vreme zajedno sa njima. Nisam imao ovlašćenja da postupam, jer sam u drugoj državi, ali je razmena iskustava bila dragocena – objašnjava beogradski policajac.” Vidi: Vukosavljević, D. (2011) Beogradski operativac u Puli. *Politika*. 28. jul. Dostupno na: <https://bit.ly/2WjL6ut> [pristupljeno 16. septembra 2016. godine].

⁶⁴³ Ibid.

„Sa Hrvatima imamo izuzetnu saradnju. Zastupamo interese jedni drugih jer znamo da smo na sastancima UEFA⁶⁴⁴ ili mi ili ona meta. Branimo mi njih, brane oni nas, jer znamo da smo sledeći na dnevnom redu. Uvek su naši navijači iz regiona najgori, pa pokušavamo da postavimo neko pitanje Škotima ili Nemcima, da skrenemo pažnju sa nas. Uvek se pred sastanak kladim sa kolegom ko je od nas prvi na dnevnom redu taj put. Čak i kad bude problema na utakmici Srbija-Hrvatska, mi se branimo jer niko od njih ne razume koliko su ljudi ovi naši, Bed Blu Bojs ili Delije i Grobari. Odnosi su odlučni na svim nivoima, čak i gradskih policija Beograda i Zagreba. Tamo su stare garniture i oni se prvo časte sa „Gde ste četnici i gde ste ustaše!“, pa otvaraju viski. Svi su bili domoljubi, a i mi sa ove strane.”⁶⁴⁵

Prethodni isečak govori i o strategiji upravljanja stigmom u međunarodnim odnosima i to kroz pobijanje stigme, to jest ulazak u polemiku o odgovornosti.

3.3.3.3.4. *Politička logika štíćenja nacionalnog*

U oblasti saradnje sa Kosovom dominantna je *politička logika pre profesionalne i ekskluzivno shvatanje referentnog objekta*. Tu spadaju krivična dela koja su sekuritizovana u nacionalnom političkom polju, kao što se vidi iz sledećeg intervjua:

„Sve što ima primarno politički kontekst ne odlučuju profesionalci. To je pitanje ratnih zločina sa Hrvatskom, Bosnom i Hercegovinom, prelazak izbeglica iz Srbije u Hrvatsku i status Kosova. Da li to dolazi do operativaca? Ne, ako su u pitanju sportski događaji. Dolazi do svakog operativca i to kroz direktne naloge ko će i kada da otvori i zatvori granicu. Politika i to mora da radi jer oni moraju da znaju kako ćemo da nahranimo 100.000 ljudi.”⁶⁴⁶

⁶⁴⁴ Svake prve sedmice u septembru održavaju se sastanci UEFA (Savez evropskih fudbalskih udruženja, eng. *Union of European Football Associations*) kojima prisustvuju komesari za bezbednost fudbalskih saveza i nacionalne kontakt tačke u policijskim organizacijama zadužene za fudbalska takmičenja pod okriljem ove organizacije.

⁶⁴⁵ Intervju 10.

⁶⁴⁶ Intervju 7.

Tokom istraživanja primećen je otpor prema kontaktima sa kolegama sa Kosova, pre svega među onima koji imaju iskustvo borbi na Kosovu i Metohiji i jugu Srbije, kao i nepoverenja u integritet kosovskih kolega zbog veza sa kriminalnim strukturama na Kosovu. Većina praksi odnosa sa kosovskim institucijama su visoko institucionalizovane, odnosno uređene su uz uključivanje političara i pod nadzorom domaćih i spoljnih aktera. Cilj institucionalizovanih praksi je isključivanje Kosova iz regiona, kao i simbolička borba za značenje, da se ne prizna nezavisnost Kosova i suverenost kosovskih institucija. Vidi detaljniju analizu praksi za održavanja identiteta sopstva u odnosu sa Kosovom u sledećem poglavlju.

3.3.3.3.5. *Politika pre profesije uz inkluzivno shvatanje referentnog objekta*

U kategoriji *politika pre profesije i inkluzivno shvatanje referentnog objekta* su prakse sa kojima se profesionalci ne slažu. Najčešće navođeni primeri su konkretni slučajevi koje su političari dogovorili, a gde postoji sumnja u namere ili integritet druge strane.

„Politika je i majka i maćeha. Nekada samo dobiješ naređenje sa kojim se ne slažeš, ali moraš da poslušáš. Dobili smo naređenje da damo naše informacije kolegama iz Crne Gore, iako smo znali da je ta konkretna osoba takođe uključena u [kriminalnu] mrežu.”⁶⁴⁷

Takođe, većina protokolarnih aktivnosti prilikom prijema visokih zvaničnika percipirana je kao višak na profesionalna zaduženja.

„Stajanje uz autoput dok prolazi Si Đinping nema veze sa logikom obezbeđenja štićenih lica. To je više način da se naši političari dodvoravaju Kinezima, a ne pitaju kako je policajcu iz Leskovca koji je od kuće krenuo u 2 ujutru, da bi od

⁶⁴⁷ Intervju 13.

7 ujutru do uveče dežurao na autoputu za dnevnicu od 150 dinara. Za te pare ni sendvič i vodu ne možeš da kupiš“.⁶⁴⁸

Ovde su zapravo najčešće navodili primere međunarodnih istraga u kojima su političari probali da opstruišu tok istrage kako bi sprečili da tragovi dovedu do njihovih veza sa kriminalnim strukturama.

3.4. Polje policijske saradnje

U ovom delu studije slučaja, analizirani su dinamični odnosi među praksama, sa ciljem identifikacije logike unutar polja regionalne policijske saradnje iz perspektive srpskih policajaca. U ovoj celini korišćena je burdijeovska konceptualna aparatura za analizu aktera aktivnih u ovom polju, promene u „pravilima igre“, vrste kapitala na ceni, pozicija i sukoba unutar polja. Posebno su analizirane različite geografske granice regiona koje su proizašle iz praksi saradnje policajaca, kao i pitanje ko ima simboličku moć, odnosno moć klasifikacije značenja unutar analiziranog polja. Na kraju, ne najmanje važno je kakve su interakcije sa političkim poljem. Na taj način se prakse policijske saradnje stavljaju u kontekst međudržavnih odnosa i ukotvljenosti u šire društvene procese. Ovaj deo analize se završava poređenjem sa evropskim bezbednosnim poljem kako su ga istražili analitičari Pariske škole međunarodne političke sociologije. Ovo poglavlje je ujedno sinteza empirijskih nalaza u okviru ove studije slučaja.

Kao što je prikazano u teoretskom poglavlju ovog rada, analiza polja ima tri koraka. Prvi je uviđanje jedinstvene dokse ili pravila igre i kapitala oko kojih se vodi borba unutar polja. Na osnovu analize, mapiraju se okvirne granice polja. Zatim se, u drugom koraku, analizira topografija unutar polja, tj. ko ga čini, kakvi su odnosi i dinamika borbe unutar polja. U okviru ovog koraka se posebna pažnja posvećuje utvrđivanju koji od aktera ima simboličku moć da definiše viziju i pravila igre.

⁶⁴⁸ Intervju 4.

3.5. Doksa i simbolički kapital

Iz predloženog empirijskog materijala, može se zaključiti da su EU i drugi zapadni akteri delimično uspeali da promene doksu interakcija među policijama u regionu, tako da je borba protiv transnacionalnih pretnji postala jedan od glavnih poduhvata. Imidž pretnje kao prekograničnog fenomena i regiona kao izvorišta te pretnje, sa izuzetkom migracija, internalizovana je u novom repertoaru policijskih praksi, pogotovu u okviru kriminalističke policije. Ovo je novina u odnosu na prethodni period kada su pretnje bili spoljni napadači i unutrašnji neprijatelji režima na vlasti. Ipak, za razliku od evropskog polja bezbednosti, odgovor na ovakvu sliku pretnji nije predviđanje trendova i policiranje na daljinu, jer pretnja uglavnom zahteva reaktivno postupanje unutar regiona i otklanjanje posledica delovanja kriminalaca u regionu, kao što je pranje novca. Sledeći citat ukazuje na asimetriju odnosa zasnovanu na smeru kriminala: „Svi mi više izvozimo problem, nego što ga uvozimo. Nemci ne idu kod nas da krađu, već mi idemo tamo.”⁶⁴⁹

Ono što je važno istaći, jeste da je prekogranični kriminal postao bitan, jer je bitan spoljnim akterima u čije članstvo zemlje regiona žele da pristupe. Na taj način, spoljni akteri su uspeali da primene simboličku moć i da nametnu logiku takmičenja. Borbe u polju se dešavaju oko definicije izvorišta pretnji iz regiona, kao i što boljeg pozicioniranja unutar regiona i ka spoljnim podržavaocima na osnovu socijalnog kapitala, vrednosti informacija i pouzdanog postupanja u operativnoj saradnji.

3.6. Grupisanje unutar regiona i kapitali na ceni

Pored okrenutosti ka Zapadu, postoje i dve dominantne logike grupisanja unutar regiona. Prva je jezičko-kulturna, a druga u okviru zemalja koje su pozicionirane na ruti kriminala. Kao što je ranije navedeno, interakcija tokom nezvaničnih delova događaja dovela je do neformalnog stvaranja bezbednosnih podzajednica čije se granice ne poklapaju sa kategorijama Zapadnog Balkana i Jugoistočne Evrope koje su nametnute spolja. Najčešće se primećuje pregrupisavanje zasnovano na zajedničkom jeziku – u slovensku jezičku podzajednicu i albansku jezičku podzajednicu, kao što je ilustrovano sledećim citatom:

⁶⁴⁹ Intervju 8.

„Uvek Balkanci sede zajedno grupisani jezički. Mi sa prostora ex-Yu, a odvojeno Rumuni, Albanci i Kosovari, čak i stariji koji govore srpski. Kad se zapije, krene naručivanje istih pesama – Brena i Dragana Mirković. Obično orkestri na takvim večerama pevaju sve. Na primer u Skadarliji su pevali i albanske pesme, a oni bili presrećni pa se rasplakali.”⁶⁵⁰

Ulogu nezvaničnih veza, olakšanih odsustvom jezičke barijere u regionalnim podgrupama, ispitanici često navode kao ključni element i operativne saradnje, što je u skladu sa prethodnim nalazom da policajci preferiraju personalizovanu saradnju od one koja se odvija isključivo preko kanala za razmenu podataka. Ovo je ilustrovano i sledećim izvodom iz intervjua:

„Jezička barijera je jako velika sa onima koji ne govore balkanski jezik. Najintenzivnije razmene imamo sa Hrvatskom, Crnom Gorom, BiH i Makedonijom jer je u tim okvirima i najveće kretanje ljudi unutar regiona. Nama je najaktuelniji region bivše Jugoslavije. Obično i znate kolegu iz Hrvatske, Crne Gore, BiH, možete da ih direktno okrenete za proveru, da se ispričate. Bez uvijanja možete da ih pitate i samo na osnovu indicije. Na primer, da li ste pročitali u novinama da se desilo ubistvo u Bugarskoj ili Rumuniji, ne piše u članku, ali imamo saznanja da bi mogao da bude vaš građanin.”⁶⁵¹

Pored toga, važan faktor koji pospešuje saradnju jeste i zajedničko institucionalno nasleđe, ili repertoar praksi u koje su sve policije proistekle iz bivše Jugoslavije socijalizovane. što je ilustrovano u više intervjua: „Najbolja je saradnja sa ex-Yu jer imamo zajednički pravni okvir, praktikujemo istu školu, koristimo isti jezik.”⁶⁵² Istovremeno, iz intervjua se saznaje da su se, usled promene političkih zajednica, neke od policija povremeno isključivale iz regiona, da bi se zbog zajedničke problematike vraćale:

⁶⁵⁰ Intervju 4.

⁶⁵¹ Intervju 8.

⁶⁵² Intervju 4.

„Neko se povremeno izdvoji. Na primer, jedno vreme je Slovenija negirala da pripada regionu i izdvajala samo Hrvatsku, ali posle su se predomislili. I Rumuni i Bugari su se pred članstvo u EU lomili da li su Evropejci, ali su shvatili da imaju realan interes u regionu.”⁶⁵³

Ovo je objašnjeno time da se geografija polja saradnje oblikuje prema problematici u okviru konkretnog krivičnog dela. Ovo je važno za razumevanje toga zašto zajednice praksi policajaca odstupaju od granica formalnih regionalnih inicijativa ili intenziteta odnosa koje matična zemlja ima u spoljnim poslovima sa drugim zemljama. Raznovrsnost mogućih konstrukcija regionalne policijske saradnje efektno ilustruje sledeći sagovornik:

„Saradnju determiniše problematika. Na primer, za tematiku ilegalnih migracija, ključna je bila linija Grčka-Makedonija-Srbija-Mađarska. U poslednje vreme, tu su i Turska-Bugarska, zavisi od rute migracija. Slično smo, za saradnju u suzbijanju heroina, pratili Balkansku rutu, to jest kretanje droge iz Turske, preko Bugarske i Srbije ka Hrvatskoj ili Makedoniji. I krađe vozila i falsifikovanje rade mešovite grupe sastavljene od onih među kojima nema jezičke barijere. Sa Bugarima i Rumunima sarađujemo više nego sa drugima po pitanju falsifikovanja platnih kartica.”⁶⁵⁴

Podela među stanovništvom po jezičkoj osnovi su uticale i na tokove kretanja kriminala, pa je tako objašnjeno zašto je saradnja sa Albanijom uglavnom posredovana:

„Sa Albanijom sarađujemo korektno, mada nemamo mnogo dodirnih tačaka. Možda smo ukupno dva-tri predmeta radili zajedno i uvek sa još trećom zemljom jer naši i njihovi kriminalci nikada ne sarađuju bez posrednika sa Kosova, Makedonije ili Crne Gore. Teško da će naša kriminalna grupa da ide tamo ili njihova da da dođe kod nas ili da se mešaju. Na primer, ako krađeno vozilo ili droga treba da prođu, uvek će imati posrednika iz Crne Gore ili sa Kosova. Ako

⁶⁵³ Intervju 8.

⁶⁵⁴ Intervju 8.

se u Albaniji pravi skank, neće Srbin da ide da ugovori posao, ići će neko sa Kosova, Crne Gore ili Makedonije. Ne mora da bude multi-etnička grupa, može ovdašnji Albanac da bude deo njihove grupe.”

Definisanje regiona na osnovu kriminalne problematike dovodi do periodičnog prekomponovanja partnerstava na osnovu promena u kretanju kriminala, što ilustruje sledeći primer:

„Politički kontekst je izmenio tokove kriminala i našu saradnju. Ranije su žrtve trgovine ljudima bile siromašne osobe iz Rumunije, a od kad im je obezbeđen pristup tržištu rada u EU, idu za Italiju, Španiju. Takođe, od kada smo mi uveli vize Moldavkama, zakomplikovali smo život kriminalcima. Zato je sada glavno vrbovanje naših devojaka za domaće bordele. Takođe, od kad smo dobili viznu liberalizaciju, naše devojke bivaju žrtve u EU. Zato su nam sada potrebni kontakti sa zemljama u koje odvođe naše devojke – Austrijom, Francuskom, Nemačkom, Italijom, Švedskom. Od 2015. godine, glavni fokus je na trgovini ljudima u kontekstu migrantske krize. Samo smo jednu osobu uspeali da identifikujemo od skoro 600 000 koje su prošle kroz Srbiju. Zato smo zajedno sa kolegama iz Makedonije (naše dve zemlje neproporcionalno više opterećene migrantskom krizom u to vreme), tražili pomoć za izradu indikatora za prepoznavanje žrtvi u kategoriji migranata.”⁶⁵⁵

Prethodni citati ukazuju i na novu vrstu kapitala na ceni u policijskim razmenama u regionu. Pored socijalnog kapitala, kvaliteta, brzine i poverljivosti u razmeni podataka i operativnoj saradnji, na ceni je i geografska pozicija na ruti kriminala. Kombinacija ovih kapitala donosi prestiž u odnosima, što se vidi iz samorazumevanja statusa srpske policije u regionu iz sledećeg intervjua:

⁶⁵⁵ Intervju 18.

„Mi smo najveći i najznačajniji partner svima u regionu. Mi smo centar regiona jer privredni i finansijski tokovi idu ka nama, a kako firme, tako i kriminalci. Zato su svim imali interes da sarađuju sa nama.”⁶⁵⁶

Pored pozicioniranja u odnosu na kolege iz regiona, kombinacija ovih kapitala, pomogla je srpskoj policiji i da se pozicionira u odnosu sa važnim partnerima sa Zapada, što je ilustrovano sledećim intervjuom:

„Zahvaljući geostrateškom položaju zemlje i edukaciji ljudi do 2008. godine smo prepoznati kao respektabilan partner. Sada i mi možemo njih da učimo. Skoro nam se desilo da je kod nas DEA držala petodnevnu regionalnu obuku za Hrvatsku, CG, BiH i nas. Posle prvog dana su nam rekli, mi nemamo šta da vas naučimo na ovu planiranu temu, vaši ljudi sve znaju, hajde da pričamo o nečemu što vam stvarno treba. Neke stvari znamo i bolje od drugih.”⁶⁵⁷

Prethodna analiza ukazuje da se zajednice praktičara u regionu grupišu oko policijskih specijalnosti i prekomponuju sastav u odnosu na kretanje problematike kriminala. Unutar regiona postoji takmičenje za ugled koji se stiče efektivnim korišćenjem više vrsta kapitala, a publika kojoj je namenjeno policijsko postupanje su kolege i takmaci iz regiona, kao i spoljašnji pokrovitelji saradnje. Promena dokse ipak nije dovela do ustaljenja zajedničkog poduhvata u okviru saradnje.

3.7. Referentni objekat

Referentni objekat je i dalje ostao nacionalni, ali je usvajanje novog repertoara praksi bezbednosti, poput razmene podataka i zajedničkog postupanja u operativnoj saradnji, dovela do promene shvatanja suverenosti. Razumevanje suverenosti u novim policijskim praksama je preobraženo od ekskluzivne kontrole teritorije i stanovništva, ka donošenju odluka o tome da li će se razmeniti podatak ili dopustiti postupanje druge policije na sopstvenoj teritoriji. Ipak, ove prakse se ne primenjuju uvek u kooperativnom

⁶⁵⁶ Intervju 8.

⁶⁵⁷ Intervju 6.

duhu i ne vode nužno do zajedničkog poduhvata ili cilja. Ovo je ilustrovano sledećim izvodom u kom se pokazuje kako su policijski podaci korišćeni u borbi za prestiž u međunarodnoj saradnji, a na štetu kolega iz Crne Gore tokom njihovog otcepljenja iz SRJ:

„Crnogorci su tražili od 2002. godine da dobiju Centralni biro za saradnju sa Interpolom. Naš stav je bio – kad budete članica UN, možete da imate članstvo u Interpolu. Pošto se 2006. godine raspala država i nismo dužni da pružamo zaštitu za građane Crne Gore, možemo da isporučujemo trećim državama i njihove otiske prstiju koji su bili pohranjeni u zajedničkoj bazi pri Centralnom birou za saradnju sa Interpolom. Na primer, isporučili Švajcarskoj za ubistvo Stanišića.”⁶⁵⁸

Kao što smo već naveli u prethodnoj celini, postoje različite implicitne logike poduhvata u okviru podspecijalnosti unutar policije. Retke su specijalnosti u kojima je transnacionalno shvatanje pretnje dovelo i do definisanja zajedničkog poduhvata ili uspeha akcije. To je pre svega kriminalistička policija. U okviru određenih podspecijalnosti, dispozicije su više okrenute ekskluzivnom shvatanju referentnog objekta, poput granične policije. Ovo se može objasniti i opstajanjem fizičkih granica unutar regiona, kao i njihovim jačanjem usled prekrajanja regiona na osnovu članstva ili nečlanstva u EU i parcelisanja regiona spoljnim granicama Šengena (prvo Slovenija, pa Hrvatska i Rumunija i Bugarska).

Istovremeno, ostale su na snazi i nacionalne sekuritizacije oko odgovornosti za prethodni period oružanih sukoba. To se pre svega vidi u odnosu na krivična dela koja se tiču ispitivanja odgovornosti za nedavnu prošlost, poput istrage ratnih zločina i borbe za izvorište terorističke pretnje u regionu. U prethodnom delu analize, istaknuto je kako se o ratnim zločinima ne razgovara u neformalnim delovima skupova i kako je to oblast u kojoj je najlakše odbiti susedima razmenu podataka i saradnju, ako ne postoji podrška političara. I dok je za druga krivična dela isticana spremnost policajaca da krše zakonske procedure i uputstva političara, ratni zločini i borba protiv terorizma su navedeni kao izuzetak. Ovo je znak da se ove teme koriste za sekuritizacije među državama u političkom polju u regionu, kao i da su policijski službenici više ugnježdjeni u nacionalno

⁶⁵⁸ Intervju 4.

razumevanje pretnje po ovim pitanjima. Sledeći citat pokazuje ovu jedinstvenu dinamiku na primeru borbe protiv terorizma:

„Možete sve sa onima koji imaju problematiku sličnu vašoj. Slovenija i Hrvatska ne znaju šta je terorizam. Za nas su ključni Bosna i Hercegovina jer tamo je izvoriste, Kosovo, Makedonija i Albanija. Sa Albanijom imamo izazov zbog njihovog stava da štite Kosovo. Oko Kosova radimo samo sa strancima, i to kad procenimo da neće da otkriju našu informaciju. Sa Makedonijom imamo sjajan odnos zbog ličnih odnosa. Poštenog saradnika je teže naći za ovu temu, jer je pitanje terorizma uvek političko u odnosima jedne zemlje prema drugoj.“⁶⁵⁹

Važan zaključak koji se može izvesti iz ovog izuzetka jeste da se policajci više identifikuju sa državnim identitetom kada je država stigmatizovana ili kada dođe do jaza u dispozicijama unutar policijskog habitusa i pozicija unutar regionalnog polja. Drugim rečima, odnosi sa susedima se redovno pregovaraju u svakoj pojedinačnoj situaciji, u odnosu na to koliko učesnici interakcije odigravaju uspešno ulogu „dobrih policajaca“ ili članova policijske zajednice, ali kada se Srbija i njena policija stigmatizuju za ratne zločine ili kao povod za dolazak islamskih fundamentalista u region u odbranu ugroženih Muslimana u Bosni i na Kosovu, saradljivost srpske policije prestaje. Tada na scenu stupaju odgovori na stigmatizaciju, koji mogu biti ćutnja povodom tabua, aktivno negiranje i kontra-sekuritizacija druge strane ili prihvatanje i saradnja. Odabir strategije je na političarima, a ne na policajcima, za razliku od postupanja po drugim krivičnim delima. Ipak, kao što ćemo videti u sledećoj studiji slučaja u odnosima sa policijom Kosova, policajci mogu da podrže političke poteze odbijanja stigmatizacije kreativnim strategijama u kojima razmenjuju svoj socijalni kapital, odnosno veze sa drugim policijama i važne informacije o kriminalu za menjanje imidža krvnika i kontra-sekuritizaciju aktera sa Kosova.

⁶⁵⁹ Intervju 13.

3.8. Autonomija policajaca

U ranijim navodima u okviru ove studije, više puta je ukazano da su policajci spremni da postupaju autonomno u odnosu na političke elite kada u direktnoj interakciji sa kolegama iz drugih policija dođe do prepoznavanja zajedničkog problema u okviru profesije i deljenja sličnih usmerenja poput razumevanja hitnosti, poverljivosti, pragmatičnosti policijskog postupanja. Ovo ukazuje da moć mora kontekstualno da se razume, a ne kao neki unapred dati kapacitet. Oko granica mogućih interakcija na regionalnom polju neprekidno se prećutno pregovara u odnosima policijskih profesionalaca i političara u njihovim matičnim zemljama. To pokazuje da za razumevanje međudržavnih odnosa u policijskim praksama moramo proučavati pozicioniranje policijskih profesionalaca ne samo u odnosu na njihove kolege iz drugih zemalja, već i u odnosu na političare kao dominantne domaće aktere.

Više intervjuisanih policajaca je istaklo da je saradnja najlakša kad se preklope politička i policijska sekuritizacija u obe zemlje i postoji zajednički poduhvat. Primer koji su navodili je bila saradnja ostvarena prilikom istrage ubistva novinara Pukanića u Hrvatskoj i podršku koje su obe policije dobile.⁶⁶⁰ Kada je neko pitanje sekuritizovano u nacionalnom političkom polju, a ne podudara se sa policijskom sekuritizacijom, policajci su često spremni da prekrše pravila da bi ostvarili saradnju i rešili zajednički problem. Tada najčešće tragaju za načinima da postupanje izmeste sa glavne scene na neformalnu razmenu, kao što smo prikazali na više primera u delu ove studije o razmeni podataka i operativnoj saradnji. Preduslov za ovo jeste da je prethodno ostvaren socijalni kapital ili dobar odnos sa kolegom sa druge strane. Ovo je primer da je desekuritizacija međudržavnih odnosa u praksi „jača” od diskurzivne političke sekuritizacije. Ipak, više ispitanika je istaklo da je prostor za manevrisanje najviše ograničen kada se radi o pitanjima za koja se smatra da bi mogla da ugroze političare lično. Tada se oni mešaju u policijsko postupanje i to postavlja prepreke saradnji.⁶⁶¹ Kada je neki odnos sa susedima sekuritizovan i u policijskom habitusu i u nacionalnom političkom polju, kao što je u

⁶⁶⁰ Intervju 3, 4, 6 i 9.

⁶⁶¹ Nekoliko sagovornika (Intervjui 3, 6, 9) navelo je primere kada su im ministri ili direktori policija tražili nezvanično informacije o aktuelnim slučajevima i na koje su probleme naišli kada su tražili da se ova vrsta pritiska stavi na papir i formalizuje.

slučaju ratnih zločina, terorizma i odnosa prema Kosovu, onda dolazi do sukoba sa drugom policijom na polju policijskih odnosa u regionu.

3.9. Diskusija rezultata

Kombinovanje uvida iz Gofmanove dramaturške analize i Burdijeove analize pozicija u polju omogućava da se sagleda kompleksnost međudržavnih odnosa i specifičnost polja policijske saradnje u regionu. Na osnovu predložene empirijske analize proizilazi da je tvrdnja Pujoa i Adlera da praksa „može fizički da promeni okolinu i ideje koje ljudi pojedinačno ili kolektivno imaju o svetu”⁶⁶² u slučaju međudržavnih odnosa u postkonfliktnom regionu tzv. Zapadnog Balkana kada postoji homologija, odnosno saglasje između dispozicija policijskog habitusa i pozicije u regionu, to jest prepoznavanja njenog značaja na ruti kriminala i pozitivnog imidža. Tada se u policijskim praksama druženja, razmene podataka i operativne saradnje procenjuju policajci i desekuritizuju odnosi među državama. Ovo je moguće, mada značajno otežano kada je tema saradnje visoko sekuritizovana u političkom polju ili suprotna interesima političara. Tada na scenu stupa kreativnost policajaca da saradnju izmeste od očiju javnosti ili u neformalne kontekste razmene. Policajci se više identifikuju sa državnim identitetom kada je država stigmatizovana, kao u slučaju ratnih zločina, odnosno kada dođe do jaza u dispozicijama unutar policijskog habitusa i pozicija unutar regionalnog polja.

Fokus na prakse i implicitno razumevanje referentnih objekata u policijskom postupanju ukazuje da država nije jedinstven akter, te da pored razlike između političara i policajaca, postoje i razlike unutar policijske profesije. Spoljna socijalizacija i nametanje nove kategorizacije pretnji samo je delimično uspelo. Kriminalistička policija je prihvatila da se borbe u polju dešavaju oko definicije izvorišta pretnji iz regiona, kao i što boljeg pozicioniranja unutar regiona i ka spoljnim podržavaocima na osnovu socijalnog kapitala, vrednosti informacija i pouzdanog postupanja u operativnoj saradnji. Geografija polja kriminalističke policijske saradnje u regionu se transformiše u odnosu na kretanje kriminala i socijalni kapital koji postoji među policajcima iste specijalnosti. Granice tih

⁶⁶² Adler, E. and Pouliot, V. (eds.). (2011a). “International practices: introduction and framework”. In: Adler, E. and Pouliot, V. (eds.). *International Practices*. Cambridge: Cambridge University Press, p.7.

zajednica praksi se ne poklapaju sa formalnim granicama regionalnih inicijativa i nacionalnih politika, mada se često preklapaju za jezičkom zajednicom. Drugim specijalnostima je, uprkos usvajanju novog repertoara praksi, ostalo ekskluzivno shvatanje uspeha postupanja. Pored borbi po pravilima nove, spolja uvedene dokse, u region su nastavljene na miran način i borbe oko odgovornosti za nasleđe ratnih sukoba, u kojima je referentni objekat ekskluzivan.

Polje policijske saradnje u regionu se razlikuje u odnosu na evropsko polje u nekoliko faktora. Prvo, izvorište nebezbednosti nije van, već unutar regiona, sa izuzetkom migracija. Opstajanje i uvođenje novih granica unutar regiona više vezuje za teritorijalni koncept policiranja i ne podstiče policiranje na daljinu. I na kraju, autonomija policijskih profesionalaca je manja nego u EU i institucionalno nasleđe omogućava veća mešanja političara u definisanje pretnji, prioriteta i postupanje.

4. STUDIJA SLUČAJA: ONTOLOŠKA BEZBEDNOST NA DELU – PRAKSE OČUVANJA SUVERENOSTI U KONTEKSTU PRINUDNE SARADNJE SA KOSOVOM

„Pravimo formule kako da sarađujemo, a da taj odnos zovemo različito. Mi insistiramo da oni nisu samostalna država, a oni, sa druge strane ogledala, da su samostalna država”.⁶⁶³

U ovom tekstu analizirane su prakse kojima su policajci i policijska organizacija pokušavali da obezbede kontinuitet državnosti Srbije nad policiranjem Kosova od juna 1999. godine do danas. Za početak analize uzima se period kada je izgubljena fizička i politička kontrola na toj teritoriji potpisivanjem Kumanovskog sporazuma i kada su se od 10. do 20. juna 1999. godine sa nje povukle Vojska Jugoslavije i policijske snage Srbije.⁶⁶⁴ Ovaj period obuhvata i prakse polaganja autoriteta nad policiranjem Kosova i nakon što je značajno promenjena politika Vlade Srbije, kao i posle, kada je uz posredstvo EU započeta neposredna saradnja sa kosovskom policijom. Intenziviranje odnosa sa nepriznatim vlastima na Kosovu desilo se u sklopu tehničkog dijaloga,⁶⁶⁵ pa zatim i političkog dijaloga o normalizaciji odnosa,⁶⁶⁶ kao i pošto je u sklopu pristupanja Srbije EU od srpskih organa za sprovođenje zakona zatraženo da dostignu „isti nivo kontrole na administrativnoj liniji između Srbije i Kosova” i pravosudne i policijske saradnje „kao sa drugim susedima”.⁶⁶⁷ U ovom periodu Srbija je izgubila faktički monopol nad

⁶⁶³ Intervju 7.

⁶⁶⁴ Leštanin, B. (2017). Saradnja Ministarstva unutrašnjih poslova i međunarodnih snaga na Kosovu i Metohiji. *Nauka, bezbednost, policija*. 22(2), str. 61–78.

⁶⁶⁵ Tehnički dijalog je faza u kojoj je razgovorano o konkretnim pitanjima važnim za normalizaciju odnosa dve zajednice: slobodi kretanja i vladavini prava, telekomunikacijama, civilnom registru i pitanjima slobodne trgovine i carine u sklopu Sporazuma o centralnoevropskoj zoni slobodne trgovine (eng. *Central European Free Trade Agreement – CEFTA*). Tokom ovog dela razgovora dogovoreno je i predstavljanje Kosova u regionalnim inicijativama.

⁶⁶⁶ Politički dijalog o normalizaciji odnosa se računa od postizanja Prvog sporazuma o normalizaciji odnosa u aprilu 2013. godine. U okviru te faze glavni učesnici dijaloga su politički lideri (prvo na nivou premijera, a zatim predsednika) i kao ishod se najavljuje sveobuhvatni sporazum o normalizaciji odnosa.

⁶⁶⁷ Evropska komisija, RG za proširenje (2014). *Izveštaj o skriningu Srbija – Poglavlje 24 – Pravda, sloboda i bezbednost*. [Internet]. Dostupno na: www.mei.gov.rs/upload/documents/skrining/izvestaj_pg_24_16.pdf [pristupljeno 17. juna 2018. godine].

korišćenjem prinude na tom delu teritorije, jer su policijsku funkciju na njemu prvo preuzele međunarodne bezbednosne snage – KFOR i UNMIK (kasnije i EULEX), a zatim i novoosnovana policijska služba Kosova,⁶⁶⁸ kao i sposobnost da donosi i sprovodi zakone na toj teritoriji. Njenu spoljnu suverenost osporilo je i više od 100 država koje su priznale Kosovo kao državu,⁶⁶⁹ posle jednostranog proglašenja nezavisnosti 17. februara 2008. godine.

U ovom radu analizirano je i kako su na ovu krizu *bezbednosti sopstva* ili identiteta kao države, policijski službenici odgovorili praksama koje odigravaju suverenost, odnosno polažu autoritet nad policiranjem Kosova. Ova analiza ne pokušava da odgovori na pitanje da li policajci Srbije imaju ili nemaju kontrolu na toj teritoriji, niti uspevaju li ili ne u uspostavljanju suverenosti nad Kosovom, nego kako se u praksi postavljaju kao suvereni pred domaćom i međunarodnom publikom. Koristeći teoretske uvide iz ontološke bezbednosti i suverenosti kao prakse analizirano je da li i kako svojim praksama policijski službenici i policijska organizacija pokušavaju da održe jedinstvo identiteta države koju predstavljaju.

Većina literature koja pokušava da odgovori na pitanje ontološke nesigurnosti analizira makropolitike država i strategije koje političke elite postavljaju da održe kontinuitet identiteta (*ontološku bezbednost*) posle kriznih momenata. U ovom radu inovativno je to što je nivo analize „spušten“ ispod visoke politike i javnih izjava na prakse policije. To daje uvid u svakodnevno odvijanje suverenosti u profesionalnim praksama u situaciji ugroženosti identiteta države. Za potrebe analize prikupljenog empirijskog materijala, ukršteni su uvidi iz literature o ontološkoj bezbednosti i burdijeovskog pristupa društvenim praksama i Gofmanove dramaturške analize, uključujući sociološki pristup sekuritizaciji kao jednom od obrazaca društvenih praksi. Analizom praksi obuhvaćene su i nerefleksivno svakodnevno rutinsko delovanje i strateške prakse ili namerni, refleksivni potezi u odnosu na percipiranu pretnju bezbednosti identiteta države.

⁶⁶⁸ Za hronologiju razvoja kosovske policije vidi: Stojanović Gajić, S. (2017). Capacity Building for Security Sector Reform in Kosovo. *EU-CIVCAP Working Paper*. [online]. No. 02–17. Dostupno na: https://eucivcap.files.wordpress.com/2017/09/eucivcap-workingpaper-02-17-stojanovic_gajic.pdf [pristupljeno 17. juna 2018. godine].

⁶⁶⁹ World Atlas. (no date). Countries that Recognize Kosovo. [Internet]. Dostupno na: www.worldatlas.com/articles/which-countries-recognize-kosovo-as-a-country.html [pristupljeno 15. maja 2019. godine].

Glavni argument u ovom tekstu jeste da se strategije za održavanje ontološke bezbednosti države u kritičnim situacijama bolje razumeju ako se primeni burdijeovsko razumevanje suverenosti kao društvene prakse. Doprinos ovog pristupa omogućava da se suverenost ne tretira kao statičan koncept sa predefinisanim diskurzivnim i materijalnim svojstvima (atributima), nego kao istorijski proces borbi i pregovaranja između različitih aktera u okviru nacionalnog i međunarodnog polja. Rad je vođen pretpostavkom Burdijeove sociologije da država nije jedinstven i monolitan akter, nego da se ona odigrava kroz društvene prakse mnogo aktera u borbi za uspostavljanje simboličke moći, odnosno sposobnosti nametanja kategorija za vrednovanje unutar jednog društva koje se implicitno prihvataju. Deo tog kategorisanja dešava se kroz proces sekuritizacije, odnosno proces tretiranja nekog pitanja u praksama kao pretnje ili bezbednosnog problema i traženje vanrednih ili bezbednosnih odgovora. Sociološki pristup sekuritizaciji podrazumeva da se neka tema tretira kao bezbednosna u diskursu, ali i u nediskurzivnim praksama i rutinama. Analiza je pokazala da kontekst sekuritizacije i publika u velikoj meri određuju način praktikovanja suverenosti. To je u skladu sa Gofmanovom dramaturškom analizom društvenih interakcija.

U nastavku prvo sledi kratko podsećanje na analitički okvir o suverenosti u okviru literature o ontološkoj bezbednosti i burdijeovskog pristupa društvenim praksama i literature o sociološkoj sekuritizaciji koji je detaljnije predstavljen u teoretskom poglavlju ove disertacije. U drugom delu biće ukratko prikazana kritična situacija i odgovori političkih elita na osnovu radova Jelene Subotić i Filipa Ejdusa. U trećem delu predstavljeni su nalazi iz studije slučaja podeljene u skladu sa dominantnom logikom prakse – uključenja ili isključenja iz suverenosti unutar zemlje ili iz regionalne i međunarodne zajednice. Na kraju sledi sumiranje empirijskih i teorijskih uvida iz ove studije slučaja i diskusija nalaza.

4.1. Suverenost i ontološka bezbednost

Literatura o ontološkoj bezbednosti i burdijeovski pristup analizi suverenosti imaju zajedničko to da je jedna od glavnih funkcija države „uspostavljanje reda/poretka

ili sistema uređivanja stvarnosti”⁶⁷⁰ nuđenjem sistema klasifikacija (*simbolička moć*). Druga sličnost ovih pristupa međunarodnim odnosima jeste njihov fokus na prakse i narative kojima se izvesnost poretka i ontološke sigurnosti proživljava i održava na diskurzivnom, telesnom i emotivnom nivou. Obe literature analiziraju i ulogu nerefleksivnog praktičnog znanja i namernih strateških poteza u odgovorima na neizvesnost proizvedenu krizama. Pod ovim drugim podrazumevamo nove namerne i refleksivne prakse kojima je odgovoreno na izmenjene okolnosti, ali oslanjajući se na repertoar policijskih praksi, to jest na implicitno pozadinsko razumevanje suverenosti u policijskim praksama. Kao i rutinske i strateške prakse mogu biti i institucionalizovane i izvođene u kontinuitetu. Druga pretpostavka burdijeovske suverenosti i sociološke sekuritizacije kao društvenih praksi jeste da se simbolička moć drugačije ispoljava u različitim kontekstima i pred različitim publikama u skladu sa Gofmanovom dramaturškom analizom.

Ključna razlika između literature o ontološkoj bezbednosti i Burdijeovog shvatanja suverenosti jeste u značaju koji se pridaje emotivnim mehanizmima za objašnjenje očuvanja identiteta. Literatura o ontološkoj bezbednosti primenjuje uvide iz psihologije u objašnjenju emotivnih odgovora na krize bezbednosti identiteta. Autori inspirisani Burdijeovim pisanjem o praksama shvataju emocije kao još jedan način ekspresije nerefleksivnog pozadinskog znanja o društvenom položaju (*habitusu*)⁶⁷¹. Dakle i jedni i drugi priznaju značaj emocija, ali u većoj ili manjoj meri koriste emocije kao glavni eksplanatorni mehanizam. I Erving Gofman je istakao ulogu emocija za „glatko funkcionisanje društvene interakcije”⁶⁷² i posebno proučavao proces stigmatizacije za pojašnjavanje društvenog poretka. U ovom tekstu ćemo primeniti pristup koji je razvila Rebeka Adler-Nisen, primenjujući Gofmanovu analizu stigmatizacije na pitanja ontološke nesigurnosti međudržavnih odnosa, odnosno kako države koje su stigmatizovane jer su kršile međunarodne norme, odgovaraju u praksama

⁶⁷⁰ Huysmans, J. (1998). “Security! What do you mean? From concept to thick signifier”. *European Journal of International Relations*. 4(2), p. 242. Citirano u: Zarakol, A. (2017). “States and ontological security: A historical rethinking”. *Cooperation and Conflict*. 52(1), p. 49.

⁶⁷¹ Matten, J.B. (2011). “A practice theory of emotion for International Relations”. In: Adler, E. and Pouliot, V. (eds.). *International Practices*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 63-86.

⁶⁷² Kišjuhas, A. (2017). „Emocije i njihovi ljudi: sociologija emocija Ervinga Gofmana“. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 42(2), str. 391.

na proces stigmatizacije i pokušaju da utiču na to kako ih „publika normalnih” percipira.⁶⁷³

4.2. Ontološka bezbednost Srbije u narativima političkih elita o Kosovu

Literatura o ontološkoj bezbednosti, pogotovu u slučaju osporavanog Kosova unutar srpskog identiteta, uglavnom se bavila analizom kako „odozgo” političke elite odgovaraju na izazove ontološke nesigurnosti.⁶⁷⁴

Jelena Subotić je analizirala kako političke elite praktikuju suverenost upravljanjem biografskim narativima u svrhu očuvanja kontinuiteta autobiografije države i pravdanja promene praktične politike u drastično izmenjenim okolnostima. Konkretnije, ona je analizirala kako u situaciji velike krize, koju je izazvalo proglašenje nezavisnosti Kosova, srpske političke elite aktiviraju i kreativno prekombinuju poznate elemente narativa o Kosovu kao suštini Srbije, kako bi pružili „autobiografski kontinuitet, doživljaj rutine, poznatog i smirenosti” u izmenjenim okolnostima, i „opravdali promenu praktične politike koja odgovara na izazove fizičke nebezbednosti.”⁶⁷⁵ Ovime ona objašnjava kako su srpski političari objasnili domaćoj javnosti rezultat takozvanog briselskog sporazuma iz 2013. godine, uz posredovanje EU, kojim se Srbija de fakto odrekla kontrole na severu Kosova i pristala na odnose sa kosovskim vlastima kao predstavnicima tamošnjeg političkog poretka. Subotić objašnjava da je ovo bilo moguće jer su iskorišćeni poznati elementi nacionalnog biografskog narativa u kome je očuvanje ideje o Kosovu ključ za kontinuitet srpskog bića. Konkretno, promena politike obrazložena je poznatim tropama iz nacionalnog narativa o Srbima kao žrtvama i potrebi odbrane u odnosu na nepravedne

⁶⁷³Adler-Nissen, R. (2014). “Stigma Management in International Relations: Transgressive Identities, Norms, and Other in International Society”. *International Organization*. 68(1), p. 153.

⁶⁷⁴Ejdus F., Subotić J. (2014). “Kosovo as Serbia’s Sacred Space: Governmentality, Pastoral Power, and Sacralization of Territories”. In: Ognjenović G., Jozelić J. (eds.). *Politicization of Religion, the Power of Symbolism*. Palgrave Studies in Religion, Politics, and Policy. Palgrave Macmillan, New York, pp. 159–84; Subotić, J. (2016). “Narrative, Ontological Security, and Foreign Policy Change”. *Foreign Policy Analysis*. 12(4), pp. 610–27; Ejduš, F. (2017). “‘Not a heap of stones’: material environments and ontological security in international relations”. *Cambridge Review of International Affairs*. 30(1), pp. 23–43; Ejduš, F. (2018). “Critical situations, fundamental questions and ontological insecurity in world politics”. *Journal of International Relations and Development*. 21(4), pp. 883–908.

⁶⁷⁵Subotić, J. (2016). “Narrative, Ontological Security, and Foreign Policy Change”. *Foreign Policy Analysis*, 12(4), p. 611.

spoljne sile, u ovom slučaju EU, ali bez uključivanja trećeg elementa biografskog narativa o slavlom povratku na Kosovo.⁶⁷⁶

Filip Ejodus takođe objašnjava politiku nepriznavanja Kosova i po cenu daljih materijalnih gubitaka, kao način „samopomoći” u situaciji u kojoj su dovedene u pitanje osnovne pretpostavke ontološke bezbednosti: integritet sopstva – egzistencije i bića, svest o konačnosti života, predvidljivosti odnosa sa bitnim drugima i kontinuitet samoidentiteta.⁶⁷⁷ Na ovaj način on doprinosi daljoj teoretskoj obradi i razumevanju pojma kritične situacije u literaturi o ontološkoj bezbednosti i empirijskom razumevanju kako je otcepljenje Kosova uticalo na ontološku bezbednost Srbije.

Zajedničko ovim dvema studijama, kao i većini autora koji proučavaju koncept ontološke bezbednosti, jeste da tretiraju državu kao jedinstvenog aktera koji teži „koherentnoj samoidentifikaciji i konzistentnom obrascu ponašanja”,⁶⁷⁸ čija se manifestacija najčešće analizira strategijama političkih elita ili ishodom u javnom mnjenju. U ovom radu, novina je analiza iz perspektive ispod političkih elita, odnosno pogled na to kako se u praksama policajaca, diskurzivnim i nediskurzivnim, rutinskim i strateškim, odigrava suverenost.

Inspirisano literaturom o ontološkoj bezbednosti, odnosno *bezbednosti kao bića* u odnosu na *bezbednost kao opstanak*, u ovom radu nastoji se da se vidi kako se u praksama policije i policajaca odigrava suverenost u situacijama dramatičnog osporavanja njenog suvereniteta na delu teritorije i nad delom stanovništva. Ovaj slučaj je zanimljiv jer je monopol moći da se uredi upotreba prinude i sile na jednoj teritoriji i dalje važan referenti okvir za određenje suverenosti jedne države. Takođe, svojstvo državnosti i dalje je glavni referentni okvir za promišljanje i organizaciju međunarodne policijske saradnje.

⁶⁷⁶ Subotić, J. (2016). “Narrative, Ontological Security, and Foreign Policy Change”. *Foreign Policy Analysis*. 12(4), p. 610.

⁶⁷⁷ Ejodus, F. (2018). “Critical situations, fundamental questions and ontological insecurity in world politics”. *Journal of International Relations and Development*. 21 (4), pp. 883–908.

⁶⁷⁸ Lebow, R.N. (2016). *National identifications and international relations*. Cambridge: Cambridge University Press. Citiran u Kinnvall, C., Manners, I. and Mitzen, J. (2018). Introduction to 2018 special issue of *European Security*: “ontological (in)security in the European Union”, *European Security*. 27(3), p. 253.

4.3. Socijalizacija policijskog habitusa u odbrani Kosova

Drugi autori su pisali o značaju i upotrebi Kosova u izgradnji mitova za srpsku nacionalnu zajednicu. Pored ugnježđenosti policijskog habitusa u širi nacionalni identitet, važno je napomenuti da je veliki deo srpske policije socijalizovan i iskustvom održavanja vanrednog stanja na Kosovu devedesetih godina 20. veka i ratovanja 1998–1999. godine, kao i sa ostacima oružanih albanskih snaga na teritoriji tri opštine na jugu Srbije 2000–2001. godine.

„Mi iz UKP uglavnom nismo bili slani na Kosovo, mada smo pokrivali punktove oko Beograda da se ne unosi oružje sa ratišta u grad. Kad sam počeo da radim, prvog šefa sam upoznao tek posle tri-četiri meseca kada se vratio sa KiM. Išli su ne samo jer su slati, već su bile i veće plate, pa su posebno išli oni koji su bili pred penziju, da povećaju prosek. 1998–99. su bili teroristički napadi, pa su slali skoro sve. Od 2001–2002, tokom oružane pobune na jugu Srbije, glavni za odgovor je bio MUP Srbije koji je jačao na račun Saveznog MUP.“⁶⁷⁹

Važno je istaći da je tokom intervjua posebno bio vidljiv emotivni aspekt ratnih iskustava, odnosno osećanja povodom gubitka kolega i stradanja civila.

„Borbena dejstva na KiM su jedno od iskustava koje me najviše obeležilo kao policajca. Obreli smo se na terenu sa puškama, pravo sa Policijske akademije. Nisam ni znao šta je policijski posao. Najtragičniji deo posla je gubljenje kolega i stradanje civila, o kojima posle čuješ [napomena, da autorka slučajno ne pomisli da je učestvovao ili prisustvovao].“⁶⁸⁰

Posle promene vlasti 5. oktobra 2000. godine i izbijanja oružane pobune u tri opštine na jugu Srbije (Bujanovac, Medveđa i Preševo), još veći broj policajaca iskusio je borbena dejstva u zajedničkom nastupu sa vojskom u borbama na teritoriji te tri opštine.

⁶⁷⁹ Intervju 8.

⁶⁸⁰ Intervju 1.

Dobar deo zaposlenih u uniformisanoj policiji bio je poslat u borbe, dok su se iz drugih jedinica javljali kao dobrovoljci.

Ova iskustva ratovanja i čestih angažovanja na Kosovu su posebno imale efekta u okviru uniformisane policije, kako u vidu post-traumatskog stresa, tako i manje spremnosti za saradnju sa kolegama sa Kosova. Njihov doživljaj polaganja žrtve za odbranu države je obeležavan u institucionalizovanim praksama sećanja u okviru policije, poput spomen ploča u policijskim prostorijama, polaganja venaca na obeležje poginulim policajcima svakog 24. marta, na dan početka bombardovanja SRJ i organizaciju događaja sa porodicama nastradalih kolega.

4.4. Policijske prakse zadržavanja suverenosti

Nalaz ovog istraživanja jeste da, usled šoka i percepcije pretnji po ontološku bezbednost, policija Srbije preduzima strateške akcije kako bi, u izmenjenim okolnostima i izmenama državne politike, očuvala kontinuitet autobiografskog narativa u kome je Kosovo sastavni deo i presudan za očuvanje identiteta države i naroda.

U nastavku sledi prikaz policijskih praksi koje su identifikovane tokom intervju a i iz analize dokumenata. Iako je uobičajeno da se u analizama odnosa Srbije prema Kosovu vreme meri pre i posle prvih tehničkih sporazuma između Beograda i Prištine uz posredstvo EU, koji su doveli do direktne saradnje između Beograda i Prištine,⁶⁸¹ u ovom radu analizirane prakse podeljene su po drugoj logici. Sve prakse podeljene su na one koje implicitno uključuju ili isključuju stanovništvo, teritoriju i organe koji upravljaju na Kosovu iz srpske političke zajednice i teritorije (unutrašnja suverenost) i iz regiona i međunarodne zajednice (priznanje/nepriznavanje spoljne suverenosti). Ovo je zato što je tokom istraživanja stečen uvid da je, uprkos promenama javnih politika, logika praksi ostala ista. To je logika sekuritizacije Kosova kao nezavisne države u unutrašnjim poslovima i u policijskoj diplomatiji, kao i polaganje prava na zaštitu celokupnog

⁶⁸¹ U zvaničnoj komunikaciji Vlade Republike Srbije, organi na teritoriji Kosova označavaju se kao Privremene institucije samouprave u Prištini (eng. *Provisional Institutions of Self-Government* – PISG), kako bi se ukazalo da oni koji su na vlasti na Kosovu nisu nosioci nove državnosti, već su na čelu privremenih insitucija koje su u nivou samouprave. Na ovaj način se dodatno podvlačio biografski kontinuitet o Kosovu u sastavu Srbije. To je i termin koji stoji u Rezoluciji 1244 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija, dok vlasti Kosova koriste označivač Republika Kosovo da označe proglašenu nezavisnost i suverenost. Ovo je primer diskurzivne bitke kojom se želi uticati na društvenu stvarnost i simbolički kategorizovati Kosovo kao deo države koji ima autonomiju, ili nezavisno.

stanovništva, posebno srpskog i ostalog nealbanskog. U analizi smo uvideli da su institucionalizovane prakse (poput tretiranja ličnih dokumenata i vozačkih tablica i dozvola) promenjene, menjajući intenzitet i način sekuritizacije, ali je zadržavana ista logika klasifikacije onih koje Srbija štiti i onih koji su joj pretnja ili koji ne pripadaju političkoj zajednici. Fokus na logiku iza prakse, a ne na zvaničnu politiku koja je reguliše, omogućava da se uvide i prakse koje odstupaju od hegemonističke prakse, kao i u kom kontekstu je to moguće. Analiza je pokazala da kontekst sekuritizacije i publika u velikoj meri određuju način praktikovanja suverenosti u skladu sa Gofmanovom dramaturškom analizom. Posebno je važna razlika na koju je ukazao Erving Gofman između onoga što se odvija na glavnoj sceni (eng. *frontstage*), to jest javno, a šta iza scene ili u garderobi (eng. *backstage*), to jest van očiju javnosti. U nastavku sledi opis sledećih tipova policijskih praksi kojima se praktikuje suverenost, kao pravo klasifikacije sledećeg na unutrašnjem i spoljnom planu: prakse mobilnosti, prakse policijske diplomatije i prakse međunarodne operativne saradnje.

Glavni izvori za deo analize koji se odnosi na strateške institucionalizovane prakse su zvanični izveštaji o sprovođenju sporazuma o normalizaciji odnosa između Beograda i Prištine, kao i nezavisnih analiza nevladinih organizacija i medija. Razlog ovome je to što je među intervjuisanim policijskim službenicima mali broj učestvovao u pregovorima o normalizaciji odnosa i njihovom sprovođenju. Izuzetak je iskustvo učešća u regionalnim inicijativama u okviru kojih su, pored redovnog posla, policajci bili dužni da insistiraju na primeni sporazuma o predstavljanju Kosova u regionalnim inicijativama. Pored institucionalizovanih praksi, u trećem delu analiziraju se odstupanja od hegemonne prakse, odnosno prilike u kojima policajci mogu da postupaju drugačije od zvanične politike. Ovaj deo analize je gotovo u celosti zasnovan na intervjuima sa policijskim službenicima kojima je stečen uvid u to da postoje razlike u ponašanju u javnosti i u prilikama koje nisu javne.

Tabela 10: Policijske prakse uključivanja i isključivanja Kosova iz nacionalne političke i međunarodne policijske zajednice

Uključivanje			
Srpska politička zajednica	Uključivanje u srpsku političku zajednicu	Uključivanje u regionalnu zajednicu	Regionalna i međunarodna policijska zajednica
	Isključivanje iz srpske političke zajednice	Isključivanje iz regionalne zajednice	
Isključivanje			

Prva grupa analiziranih *praksi su potezi suverenosti s ciljem na polaganje prava nad Kosovom i njegovim stanovništvom*. Država je primenjivala simboličku silu u praksama policije tako što je pružala zaštitu za deo stanovništva koje je voljno da prizna autoritet Srbije. Ovo je rađeno zadržavanjem policije u civilu u srpskim sredinama na Kosovu, izdavanjem ličnih dokumenata i voznih tablica Srbije. Pored toga, institucionalizovanom praksom readmisije, to jest, prihvatom stanovnika Kosova isteranih iz zemalja EU, dokazivana je suverenosti nad stanovništvom Kosova, čak i po cenu materijalnih i političkih troškova za Srbiju. Na ovaj način je u praksi održan kontinuitet autobiografije države u čijem sastavu je Kosovo, čak i posle značajnih promena politike usled promena oblika državnosti, iz Savezne Republike Jugoslavije u Republiku Srbiju i pod uticajem EU.

U *prakse koje isključuju iz srpske političke zajednice* spada upravljanje mobilnošću, kojima je prvobitno zabranjeno, a potom, u sklopu razgovora o normalizaciji, omogućeno (otežano) kretanje stanovnicima Kosova koji priznaju državnost novih institucija. Na ovaj način, državne institucije Srbije zadržale su pravo da disciplinuju stanovništvo sa Kosova i strance koji su kroz Kosovo ušli u Srbiju.

U sklopu *praksi za isključenje Kosova iz regionalne i međunarodne zajednice*, spadaju prakse izbegavanja stigme u domaćoj i međunarodnoj javnosti i prakse policajaca u ulozi diplomata. U grupu praksi odbijanja stigmatizacije za odgovornost za sukobe i ratne zločine spadaju potezi sekuritizacije političke elite na vlasti na Kosovu kao ratnih zločinaca, stanovništva kao diskriminatora sprskog stanovništva na Kosovu i teritorije

kao izvorišta kriminala za Evropu. Druga logika seta praksi izbegavanja stigmatizacije jeste zadržavanje kontinuiteta autobiografskog narativa o Srbima kao žrtvama i braniocima šire evropske zajednice. U sklopu policijskih diplomatskih aktivnosti, srpski policajci su pregovarali nejednak način predstavljanja Kosova u regionalnim inicijativama i njegovo isključenje ili neravnopravan status u inicijativama za saradnju u unutrašnjim poslovima, pogotovu u onima koji podržavaju operativu saradnju.

Prakse *uključenja u regionalnu zajednicu* se tiču operativne saradnje između policije Srbije i Kosova uz posredstvo međunarodnih aktera i direktno iza scene.

U nastavku sledi prikaz svake od praksi, uz analizu kako je pozadinsko znanje policiranja uticalo na osmišljavanje strateških novih praksi koje održavaju kontinuitet državne autobiografije.

4.4.1. Dvojna suverenost⁶⁸²

Uprkos *de facto* gubitku kontrole nad teritorijom Kosova posle povlačenja u skladu sa Kumanovskim sporazumom, Vlada SRJ, a zatim i Vlada Republike Srbije, nastavile su da polažu pravo nad policiranjem Kosova. To je bilo vidljivo u zadržavanju organizacionih jedinica zaduženih za policiranje na Kosovu u okviru organizacione strukture MUP Republike Srbije i zadržavanje zaposlenih raspoređenih na tim zadacima.

Po povlačenju sa Kosova, organizacione jedinice zadužene za policiranje u opštinama na toj teritoriji nisu ukinute, nego su izmeštene u druge gradove u Srbiji. Sledeće policijske uprave u centralnoj Srbiji preuzele su nadležnost za obavljanje policijskih poslova na Kosovu, pre svega za izdavanje ličnih dokumenata stanovnicima sa prebivalištem na Kosovu: Policijska uprava (PU) u Vranju za Gnjilane, PU u Jagodini za Đakovicu, PU u Kraljevu za Kosovsku Mitrovicu, PU u Kruševcu za Prizren, PU u Leskovcu za Uroševac, policijska stanica Niška Banja za Prištinu i PU u Kragujevcu za Peć.⁶⁸³ Ove uprave su pod kontrolom novoformirane organizacione jedinice nazvane

⁶⁸² Naziv je inspirisan tekstom International Crisis Group. (2011). *North Kosovo: Dual Sovereignty in Practice*. Europe Report No. 211, p. 3. Dostupno na: www.cimicweb.org/cmo/ComplexCoverage/Documents/Kosovo/Current%20Documents/211%20North%20Kosovo%20--%20Dual%20Sovereignty%20in%20Practice.pdf [pristupljeno 15. maja 2016. godine].

⁶⁸³ Bjelić, P. i dr. (2011). *Sloboda kretanja ljudi i robe između Kosova i Srbije u kontekstu regionalne saradnje*. Novi Sad: Centar za regionalizam, str. 45.

Koordinaciona uprava za Kosovo i Metohiju, čiji zadatak je da „koordinira rad policijskih uprava i policijskih stanica⁶⁸⁴ koje obavljaju zakonom utvrđene policijske i druge unutrašnje poslove, a u skladu sa osobenim svojstvima i posebnim uslovima na Kosovu i Metohiji”⁶⁸⁵.

Analizom prioriteta rada ove Uprave, iz Informatora o radu MUP-a u 2017. godini, ipak se može zaključiti da opis njenih poslova odstupa od redovnih poslova jedne područne policijske uprave, već je „u skladu sa osobenim svojstvima i posebnim uslovima na području AP Kosova i Metohija”⁶⁸⁶. Umesto održavanja javnog reda i mira i otkrivanja krivičnih dela radi pružanja zaštite svim građanima, ma koje nacionalnosti bili, na teritoriji opština koje su u nadležnosti ove uprave naglasak je stavljen na zaštitu stanovništva u unutrašnjosti Srbije od: a) terorizma, b) „svih organizovanih i drugih oblika kriminala, koji se odvijaju preko administrativne linije, a posebno ilegalnog ulaska lica sa područja AP KiM, ilegalnog unosa oružja i municije, akcizne robe i narkotika, trgovine ljudima, krijumčarenja kulturnih dobara”,⁶⁸⁷ c) „krivičnih dela sa elementom korupcije, pranja novca, zloupotreba u oblasti javnih nabavki, korišćenja sredstava iz NIP, ilegalnog prometa nafte i naftnih derivata preko administrativne linije sa AP KiM”,⁶⁸⁸ d) „sprečavanju ilegalnog prelaska lica albanske nacionalnosti, preko administrativne linije sa AP KiM, radi pustošenja i seče šuma na području policijskih

⁶⁸⁴ U Informatoru MUP popisane su u posebne su i policijske stanice na Kosovu pod kategorijom OKP 1-7: 1. Policijska uprava za Gnjilane – sa policijskim stanicama za Vitinu, Kosovsku Kamenicu i Novo Brdo; 2. Policijska uprava za Đakovicu – sa policijskom stanicom za Dečane; 3. Policijska uprava za Kosovsku Mitrovicu – sa policijskim stanicama za Vučitrn, Zvečan, Zubin Potok, Leposavić i Srbicu; 4. Policijska uprava za Peć – sa policijskim stanicama za Istok i Klinu; 5. Policijska uprava za Prizren – sa policijskim stanicama za Goru, Orahovac i Suvu Reku; 6. Policijska uprava za Prištinu – sa policijskim stanicama za Glogovac, Kosovo Polje, Lipljan, Obilić i Podujevo; 7. Policijska uprava za Uroševac – sa policijskim stanicama za Kačanik, Štimlje i Štrpce. Izvor: MUP RS, *Informator o radu Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije*. Ažuriran 9. februara 2017. godine, str. 28. Dostupno na: www.mup.gov.rs/wps/wcm/connect/effea70a-1452-45e8-9220-05e72875782a/INFORMATOR%2BO%2BRADU%2Bfebruar+2017%2Blatinica.pdf?MOD=AJPERES&CVID=IETp0QC&CVID=IETp0QC [pristupljeno 5. maja 2018. godine].

⁶⁸⁵ Republika Srbija, Ministarstvo unutrašnjih poslova, (2017). *Informator o radu Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije*. Ažuriran 9. februara 2017. godine, str. 28.

⁶⁸⁶ Ibid.

⁶⁸⁷ Republika Srbija, Ministarstvo unutrašnjih poslova, (2012). *Informator o radu Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije*. Ažuriran 12. juna 2012. godine, str. 197. Dostupno na: http://reforma.bezbednost.org/wp-content/uploads/downloads/2012/09/2012-06-12-Informator-o-radu-MUP-Republike-Srbije-Ministarstvo-unutra_njih-poslova-Republike-Srbije.pdf [pristupljeno 5. maja 2018. godine].

⁶⁸⁸ Ibid. str. 198.

uprava u KZB⁶⁸⁹ [...] i e) preduzimanje mera prema licima (stranim i domaćim državljanima) koja su ilegalno prešla administrativnu liniju van mesta određenih za prelazak administrativne linije ili preko graničnih prelaza koje trenutno kontrolišu snage EULEKS-a i KFOR-a.⁶⁹⁰

Drugi cilj je „bezbednosna zaštita srpskog i ostalog nealbanskog stanovništva na AP Kosovo i Metohija”⁶⁹¹ od terorističkih napada u srpskim enklavama i na putnim pravcima prema njima i „otkrivanje svih vidova kriminalnih aktivnosti, sa posebnim osvrtom na zloupotrebe službenog položaja, davanje i primanje mita, kao i falsifikovanje službenih isprava”⁶⁹² u ispostavama izmeštenog Univerziteta u Prištini.⁶⁹³ Pored toga, ova uprava je nadležna i za policiranje nasleđa ratnih sukoba kroz „rasvetljavanje krivičnih dela terorizma, genocida, otmice, ubistva i ostalih krivičnih dela učinjenih na štetu Srba i ostalih nealbana, od dolaska Međunarodnih bezbednosnih snaga na KiM”,⁶⁹⁴ „rasvetljavanja sudbine nestalih lica, prikupljanja podataka o neotkrivenim masovnim grobnicama, ekshumacijama i identifikacijama NN tela pronađenih na prostoru AP KiM”.⁶⁹⁵ Ova uprava je nadležna da, u saradnji sa područnim policijskim upravama, kontroliše kretanje i upravlja prelazima na administrativnoj liniji i kontroliše obavljanje upravnih poslova u policijskim upravama za AP KiM, posebno u pogledu primene propisa u oblasti putnih isprava.⁶⁹⁶ Iz navednog se može zaključiti da policijske prakse prema Kosovu polazu kontinuitet nadležnosti nad Kosovom, ali pre svega radi zaštite srpskog i ostalog nealbanskog stanovništva na KiM i stanovnika u ostatku Srbije. Rukovodstvo organa u Prištini, ili kako ih Vlada Srbije naziva privremenim institucijama, i albansko stanovništvo sa Kosova, indirektno su klasifikovani kao pretnja i prema njima

⁶⁸⁹ KZB – Kopnena zona bezbednosti.

⁶⁹⁰ Republika Srbija, Ministarstvo unutrašnjih poslova, (2012), str. 198.

⁶⁹¹ Ibid. str. 187.

⁶⁹² Ibid. str. 188.

⁶⁹³ Sedište je izmešteno u Kosovsku Mitrovicu, a neki fakulteti u Gračanicu, Leposavić i mesta u gnjilanskom okrugu.

⁶⁹⁴ Republika Srbija, Ministarstvo unutrašnjih poslova, (2012) *Informator o radu Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije*. Ažuriran 12. juna 2012. godine, str. 197. Dostupno na: <http://reforma.bezbednost.org/wp-content/uploads/downloads/2012/09/2012-06-12-Informator-o-radu-MUP-Republike-Srbije-Ministarstvo-unutra-njih-poslova-Republike-Srbije.pdf> [pristupljeno 5. maja 2018. godine], str. 187.

⁶⁹⁵ Ibid. str. 187. Za rasvetljavanje masovnih grobnica na ostatku teritorije Srbije, uključujući zemljište i poligone pod kontrolom MUP-a, zadužene su druge jedinice u Direkciji policije.

⁶⁹⁶ U skladu sa posebnim režimom izdavanja ličnih dokumenata (Uredba Vlade Republike Srbije o postupku utvrđivanja ispunjenosti uslova za izdavanje pasoša za lica sa područja AP KiM, od 15. septembra 2009. godine).

je usmerena sumnja u policijskom delovanju. Oni nisu imenovani kao pretnja u opisu posla, ali je to prećutno razumevanje teksta o ugroženosti nealbanske zajednice.

Druga kontroverznija institucionalizovana praksa jeste praksa prikrivenog obavljanja policijskih poslova na teritoriji Kosova i Metohije. Posle zvaničnog napuštanja te teritorije u skladu sa Kumanovskim sporazumom, MUP Srbije je zadržao na platnom spisku i angažovao određeni broj policajaca sa Kosova da postupaju u sredinama sa srpskom većinom, ali bez uniforme, oružja i drugih policijskih obeležja. Oni su, dakle, imali mandat države Srbije da nezvanično obavljaju policijske poslove i služe kao oslonac za policiranje unutar srpske zajednice. Prema rečima naših sagovornika, ovo je bila praksa u svim sredinama sa srpskom većinom, da bi se posle integracije srpskih opština južno od Ibra u kosovski sistem u sklopu procesa decentralizacije, deo policajaca prijavio na obuku i posao u okviru kosovskih policijskih snaga.⁶⁹⁷ Na severu Kosova, ova grupa je, zajedno sa pripadnicima civilne zaštite, obavljala neformalnu funkciju policiranja i tako osporavala autoritet novih policijskih struktura pod upravom UNMIK-a i kasnije Kosovske policije.⁶⁹⁸

„Srpska policija je zvanično rasformirana još Kumanovskim sporazumom, a ostali su bili još samo policajci u civilu. Tada su kosovske institucije bile potpuno satanizovane i niko se nije prijavljivao na njihove konkurse za policajce u okviru kosovske policije. Koštunica je pozvao starešine da se vrate na posao i mnogi su to prihvatili. Uglavnom su pisali izveštaje o stanju na terenu i slali u Beograd. Pre integracije, ovi u civilu nisu postupali, bili su raspoređeni po nekim checkpointima, kao i po školama, ali nisu postupali – zaustavljali vozila itd. Oni su bili tako, kao neki čuvari. Posle rata, građani su mahom čuvali most“.⁶⁹⁹

⁶⁹⁷ Policajci srpske nacionalnosti južno od Ibra koji su radili u kosovskoj policiji su na zahtev Vlade Srbije posle proglašenja nezavisnosti Kosova napustili ovaj posao. Ipak, početkom 2009. godine, veći deo njih se vratio u Policiju Kosova, 307 od 325 prema navodima: Bjeloš, M. i Elek, B. (2014). Integracija policije na severu Kosova: napredak i preostali izazovi u primeni Briselskog sporazuma. Beograd i Priština: Beogradski centar za bezbednosnu politiku i Kosovski centar za studije bezbednosti, str. 7.

⁶⁹⁸ Vidi više u Bjeloš, M. i Elek, B. (2014), str. 8.

⁶⁹⁹ Intervju 24.

Tek posle Briselskog sporazuma o normalizaciji odnosa, kojim je predviđeno da se svi policijski službenici na severu integrišu u kosovske institucije,⁷⁰⁰ prvi put je utvrđen broj policijskih službenika koji su obavljali posao nezvanično. Tada saznajemo da je bilo 1.200 pripadnika MUP-a⁷⁰¹ na Kosovu, od toga 490 na severu Kosova.⁷⁰² Ta praksa nije bila obelodanjena ni unutar srpske javnosti u ostatku Srbije, a prethodno je osporavana kad su međunarodni akteri o tome pisali.⁷⁰³

Ova praksa odstupa od redovnih elemenata policijskog rada u održavanju javnog reda i mira i suzbijanju kriminala, ne samo po nedostatku državno odobrenih simbola (uniforme, činova), već i po nemogućnosti javne upotrebe sredstava prinude. Zbog neformalnosti delovanja, nekoliko sagovornika upotrebilo je metaforu „policija u ilegali”⁷⁰⁴ da opiše ovu praksu. Ova praksa je odstupala i od institucionalizovane prakse prikrivenog islednika, to jest slanja policajaca da se infiltriraju u kriminalne grupe i da sa lažnim identitetom učestvuju u njihovim aktivnostima kako bi prikupili saznanja o postupanju kriminalne grupe do kojih se nije moglo drugačije dospeti. Odstupanje se sastojalo u tome što se identitet onih koji su obavljali posao policajaca znao unutar srpske zajednice i što su oni polagali pravo na prikupljanje informacija i disciplinovanje svojih sunarodnika autoritetom države koju su predstavljali. Na ovaj način, MUP Srbije je u praksi i dalje polagao pravo na policiranje srpskog stanovništva i osporavao autoritet međunarodnih i policijskih struktura. Analiza prioriteta rada Koordinacione uprave, pokazuje da je upravo funkcija prikupljanja informacija bila glavno sredstvo polaganja

⁷⁰⁰ Član 7 Prvog sporazuma o principima koji regulišu normalizaciju odnosa glasi: „Na Kosovu će postojati jedinstvene policijske snage koje se zovu Kosovska policija. Sva policija na severu Kosova će biti integrisana u okvir Kosovske policije. Plate će isplaćivati samo Kosovska policija”. Dostupno na: <http://www.kim.gov.rs/lat/p03.php> [pristupljeno 5. maja 2018. godine].

⁷⁰¹ „Republika Srbija je, u skladu sa dogovorom, obezbedila sredstva i vrši isplatu penzija za 1200 bivših pripadnika MUP sa područja Kosova i Metohije“. Republika Srbija, Vlada, Kancelarija za Kosovo i Metohiju. (2015). *Izveštaj o napretku u dijalogu Beograda i Prištine, april 2015. godine*, str. 7.

⁷⁰² Od 490 zaposlenih u MUP RS na severu Kosova: 337 policijskih službenika je učestvovalo u integraciji, a kasnije je diskutovano o integraciji 74 zaposlenih na administrativno-tehničkim poslovima, 15 pripadnika Uprave za ishranu i smeštaj i 64 pripadnika Vatrogasne jedinice. Među 337 policijskih službenika koji su učestvovali u integraciji, integrisano je 287 policijskih službenika, 23 je odustalo od integracije, a 23 su odbijeni jer nisu prošli bezbednosnu proveru kosovskih institucija. Izvor: Republika Srbija Vlada, Kancelarija za Kosovo i Metohiju i Kancelarija za koordinacione poslove u pregovaračkom procesu sa privremenim institucijama samouprave u Prištini, *Izveštaj o napretku dijaloga Beograda i Prištine za period od 30. aprila do 31. oktobra 2017. godine*, str. 10–11.

⁷⁰³ International Crisis Group. (2011). *North Kosovo: Dual Sovereignty in Practice*. Europe Report No.211. Dostupno na: <https://www.cimicweb.org/cmo/ComplexCoverage/Documents/Kosovo/Current%20Documents/211%20North%20Kosovo%20--%20Dual%20Sovereignty%20in%20Practice.pdf> [pristupljeno 15. maja 2016. godine].

⁷⁰⁴ Intervjui 1, 5, 13.

suvereniteta. Informacije su korišćene u spoljnoj komunikaciji, o čemu će više biti reči u delu u praksama izbegavanja stigme.

4.4.2. Kontrola mobilnosti kao praksa suverenosti

Kao posebna celina u ovom tekstu se analiziraju prakse mobilnosti između Kosova i Srbije kao posebno važne za razumevanje suverenosti, jer kako Helen Gundus (Helene O. I. Gundhus) i Katja Franko tvrde „država i policijski akteri ne kontrolišu samo mobilnost, oni je proizvode kao strategiju širenja i potvrđivanja državne suverenosti“.⁷⁰⁵ Neke od standardnih policijskih praksi koje se koriste u ove svrhe su: kontrola granice, deportacija, policiranje dokumenata, kontrola kretanja dobara i transporta.⁷⁰⁶ Ovo nisu neutralne administrativne prakse, već su ujedno i prakse postavljanja društvenih granica. Kroz ograničavanje pristupa „pravi se razlika između članova i nečlanova na nekoj teritoriji i polaže se pravo na izbacivanje-isključivanje nečlanova“.⁷⁰⁷ Lien Veber (Leanne Weber) i Benjamin Bowling (Benjamin Bowling) u tekstu iz 2008. godine kažu da policiranje mobilnosti oslikava „impuls da se spoljašnji akteri [eng. *outsiders*] isključe ne samo sa fizičke teritorije, već i iz pravne zaštite koja je rezervisana samo za one koji pripadaju“.⁷⁰⁸

U policijskim praksama se dakle odigrava suverenost i ljudi se klasifikuju ne samo na osnovu prava, već i kao prijatelji i neprijatelji, ili pak kao oni kojima zbog ekonomskih i političkih interesa treba olakšati kretanje i ulazak i kretanje u zemlji, za razliku od onih kojima to treba sprečiti i koje treba disciplinovati. Pored eksplicitnih kriterijuma o kategorijama ljudi kojima je dozvoljen ulazak ili prolazak kroz zemlju, institucionalizovane prakse mobilnosti podrazumevaju i implicitno razumevanje kategorija ljudi upisano u habitus onih koji te politike sprovode. Sprovođenje pravila u praksi, dakle, interpretiraju ljudi koji su socijalizovani unutar profesije i šire političke zajednice, a oni često bez refleksije učitavaju te kolektivne dispozicije prilikom

⁷⁰⁵ Gundhus, H. O. I. and Franko K. (2016). “Global Policing and Mobility: Identity, Territory and Sovereignty”. In: Bradford, B. et al. eds. *The Sage Handbook of Global Policing*, London: Sage. p. 498.

⁷⁰⁶ Ibid. str. 498–9.

⁷⁰⁷ Ibid. str. 500.

⁷⁰⁸ Weber, L. and Bowling, B. (2008). “Valiant beggars and global vagabonds. Select, eject, immobilize”. *Theoretical Criminology*. 12(3), pp. 355–75.

odlučivanja ko može da uđe ili prođe kroz zemlju ili ko uživa zaštitu unutar postojeće političke zajednice. Gundhus i Franko dalje citiraju Džejn Kaplan (Jane Caplan) i Džona Torpija (John Torpey) koji ukazuju da pitanje „ko je osoba?“ vodi odmah u pitanje „kakva je to osoba?“⁷⁰⁹ ili u „sumnjivi pogled koji proizvodi osumnjičene identitete“.⁷¹⁰ Tako, kriminološka literatura navodi praksu zaustavljanja i provere identiteta unutar teritorije (eng. *stop and search practice*) kao primer policiranja identiteta, odnosno kao praksu koja nije vezana samo za šta je neko uradio, nego pitanje ko je u odnosu na „lokalne percepcije pretnja i pripadanja“.⁷¹¹ Ovo je u skladu sa sociološkom analizom sekuritizacije, to jest kako se u rutinskim praksama implicitno definiše pretnja ili sumnjivac.

U nastavku će biti analizirane prakse u vezi sa praktikovanjem suverenosti kao monopola nad kontrolom mobilnosti, odnosno kretanja kroz unutrašnjost Srbije. Neće biti analizirana kontrola kretanja robe, jer je za to prevashodno zadužena carina, već samo one prakse u kojima policija ima glavnu reč. Posebna pažnja je posvećena insitucionalizovanim praksama definisanja građanstva kroz izdavanje ličnih dokumenata i prihvatanja građana u posedu tih dokumenata koji su deportovani iz drugih zemalja, kao i u praksama pripadanja i isključenja kroz kontrolu kretanja ljudi i vozila. Policijski službenici su glavni za izvođenje ovih praksi. Političari, pak, uređuju promenu politika koje određuju ko ima kakvo pravo u međusobnim odnosima, ali uz učešće i podršku policijskih službenika. Policijski službenici su logiku održanja kontinuiteta suverenosti preveli u novu praksu, birajući iz repertoara policijskih praksi za upravljanje kretanjem. O percepciji policajaca koji su bili učesnici tehničkog dijaloga biće više reči u delu o praksama policajaca u ulozi diplomata.

⁷⁰⁹ Caplan J. and Toprey, J. (2001). *Documenting Individual Identity: The Development of State Practices in the Modern World*. Princeton: Princeton University Press, p. 3. Citirano u Gundhus, H. O. I. and Franko K. (2016), p. 500.

⁷¹⁰ Cole, S.A. (2001). *Suspect Identities: A History of Fingerprinting and Criminal Identification*. Cambridge, Massachusetts: Harward University Press. Citirano u Gundhus, H. O. I. and Franko K. (2016), p. 500.

⁷¹¹ Weber L. and Bowling, B. (2013). *Stop and Search. Police Power in Global Context*. Abingdon: Routledge, p. 3.

4.4.2.1. Pasoš kao artefakt suverenosti

„Kada predaju svoj pasoš graničnom policajcu na prelazu, ljudi bivaju identifikovani, klasifikovani i procenjivani na osnovu države (i nacije) koju takav dokument predstavlja”.⁷¹²

Kako kaže Mark B. Salter, „pasoš je objekat koji dela”.⁷¹³ Izdavanje ličnih dokumenata je praksa koja se poklapa sa institucionalizacijom ideje države-nacije. Ovo tvrdi Džon Torpi u knjizi *Izum pasoša*:

„Istorijski razvoj pasoške kontrole osvetljava ideju institucionalizacije države-nacije, kao homogene etnokulturološke zajednice, poduhvat koji je nužno morao da obuhvati i regulisanje kretanja ljudi. Kako su države-nacije istovremeno i teritorijalne i članske organizacije, one moraju da postave i održavaju granice između državljana i nedržavljana, kako fizičkim granicama, tako i među ljudima unutar tih granica”.⁷¹⁴

Dakle, praksa korišćenja pasoša obavlja suverenost jer se njome komunicira: ko je član političke zajednice, a ko nema prava ulaska i prolaska tom teritorijom. Horn-luen Vang (Horn-g-luen Wang) izdavanje pasoša naziva „režimom mobilnosti”⁷¹⁵ kojim države upravljaju kretanjem ljudi. On dalje navodi da pasoš povezuje pojedinca sa državom tako što omogućava: a) identifikaciju pojedinca sa državom, b) klasifikaciju pojedinaca na osnovu statusa države u međunarodnim odnosima i c) poverenje u državne institucije.⁷¹⁶

⁷¹² Original: „When presenting a passport to the inspector at the check-point, people find themselves being identified, classified, and evaluated by the inspector according to the state (and nation) behind such a piece of document”. U Wang, H. (2004). “Regulating Transnational Flows of People: An Institutional Analysis of Passports and Visas as a Regime of Mobility”. *Identities*. 11 (3), p. 359.

⁷¹³ Salter, M. B. (2012). “Thing-power-politics: the passport as an object of global circulation”. Dostupno na: <https://millenniumjournal.files.wordpress.com/2012/10/salter-passport-things-power-politics-lse.pdf> [pristupljeno 21. marta 2018. godine].

⁷¹⁴ Torpey, J. (2000). *The Invention of the Passport: Surveillance, Citizenship and the State*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 1.

⁷¹⁵ Wang, H. (2004). “Regulating Transnational Flows of People: An Institutional Analysis of Passports and Visas as a Regime of Mobility”. *Identities*. 11(3), p. 352.

⁷¹⁶ Ibid. 357–8.

Prva funkcija pasoša je da povezuje pojedinca sa državom. Vang naziva pasoš „institucionalnim izumima koji povezuju državu sa pojedincem, i u kojima je označena državna suverenost i državljanstvo/građanstvo pojedinca”.⁷¹⁷ Ovaj artefakt istovremeno „otelovljuje suverenost države koja ga izdaje i označava pravni status pojedinca kao državljanina”.⁷¹⁸ Stoga je pasoš sastavni deo „rituala prolaska”, to jest prakse identifikacije. On je artefakt na osnovu čije provere se kategorizuje identitet i mogućnosti njegovog nosioca. Vang dalje citira Burdijea koji tvrdi da pasoš izvodi „društvenu magiju u okviru rituala institucija”⁷¹⁹:

„Čin institucije je čin komunikacije, ali posebne vrste: označava nekome koji je njegov identitet, ali na takav način da je taj identitet predstavljen, ali i nametnut toj osobi kroz pokazivanje pred svima i na taj način informišući tu osobu na autoritativan način o tome ko je i ko mora biti”.⁷²⁰

Vang navodi da kad neka osoba putuje ona se pokazivanjem pasoša vlastima druge države mora predstaviti kao državljanin države čiji pasoš nosi, iako joj to možda nije glavni identitet ili pripada grupi koja se ne identifikuje sa državom čiji pasoš nosi.

Druga funkcija pasoša jeste klasifikovanje ljudi u međunarodnim odnosima. Pozivajući se na etnografska istraživanja na graničnim prelazima i posmatranje ponašanja graničnih policajaca, Vang tvrdi da su ljudi na osnovu pasoša dvostruko klasifikovani: 1) prema državljanstvu ili nacionalnoj pripadnosti, kao i 2) prema pretpostavkama o „poželjnim” i „nepoželjnim” pojedincima koje kontrolori pasoša vezuju za tu grupu. Kao primer institucionalizovane klasifikacije na osnovu državljanstva najčešće se navodi shema izdavanje viza unutar Šengena, koja

⁷¹⁷ Original: „the passport and the visa are institutional devices that link the state to individuals, behind which state sovereignty and individual citizenship are signified”. U: Wang, H. (2004), p. 354.

⁷¹⁸ Wang, H. (2004). “Regulating Transnational Flows of People: An Institutional Analysis of Passports and Visas as a Regime of Mobility”. *Identities*. 11(3), p. 355.

⁷¹⁹ Ibid, p. 357.

⁷²⁰ Original: „The act of institution is thus an act of communication, but of a particular kind: it signifies to someone what his identity is, but in a way that both expresses it to him and imposes it on him by expressing it *in front of everyone and thus informing him in an authoritative manner of what he is and what he must be* (1991: 121, italics added)”. U: Bourdieu, P. (1991). *Language and Symbolic Power*. Cambridge, MA: Harvard University Press, p.121. Citirano u: Ibid.

„deli ljude u četiri kategorije: a) državljane EU; 2) državljane trećih zemalja kojima nisu potrebne Šengen vize; 3) državljane trećih zemalja kojima su potrebne vize za ulazak u Šengen prostor i 4) državljane zemalja koje ne mogu da dobiju šengensku vizu, već moraju da konkurišu za pojedinačne vize zemalja članica”.⁷²¹

Pasoš je važan dokument na osnovu koga državni službenici neke države u kratkom roku, od svega nekoliko minuta, koliko obično traje provera identiteta, učitavaju i pretpostavke i stereotipe o pripadnicima te grupe. Na primer, srpski policajci i posle potpisivanja Sporazuma o slobodnom kretanju između Beograda i Prištine, češće zaustavljaju i kontrolišu vozila sa tablicama kosovskih institucija nego one sa starim srpskim tablicama koje voze pripadnici srpske zajednice na Kosovu.⁷²²

Treća funkcija pasoša i drugih ličnih dokumenata poput izvoda iz matičnih knjiga jeste da osiguraju predvidljivost odnosa time što će pružiti „visoko vrednovan dokaz istinitosti nečijeg državljanstva”.⁷²³ Na ovaj način institucionalizovane i birokratske prakse države omogućavaju poverenje u društvene odnose unutar države i u međunarodnim odnosima. Vang se poziva na Mejera i dr.⁷²⁴ u tvdnji da je država i dalje jedan od najvećih izvora poverenja u društvene institucije, uprkos anksioznosti u međunarodnim odnosima. Poziva se dalje i na Entonija Gidensa, koji je ukazao da nam predvidljivost postupanja institucija države nacija uliva sigurnost u identitet i predvidljivost poretka, to jest u ontološku bezbednost.⁷²⁵

⁷²¹ Ibid. p. 371.

⁷²² Vidi iskustvo kosovske novinarke koja često putuje kroz Srbiju: Xharra, J. (2016). A Fool's Errand: A Kosovar's Journey through Serbian borders, *Pristina Insight*, 22 April. Dostupno na: <https://prishtinainsight.com/fools-errand-mag/>. [pristupljeno 23. marta 2018. godine].

⁷²³ Wang, H. (2004), p. 359.

⁷²⁴ Meyer, J. W., Boli, J. and Thomas, G. 1987. "Ontology and Rationalization in the Western Cultural Account". In: Thomas, G., Meyer, J., Ramirez, F. and Boli, J. (eds.). *Institutional Structure: Constituting State, Society, and the Individual*. Newbury Park, CA: Sage. pp. 311–27. Citirano u: Wang, H. (2004). "Regulating Transnational Flows of People: An Institutional Analysis of Passports and Visas as a Regime of Mobility". *Identities*. 11(3), p. 359.

⁷²⁵ Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford, CA: Stanford University Press. Citirano u: Ibid. p. 359.

4.4.2.2. *Prakse izdavanja srpskog pasoša kao potez suverenosti*

Republika Srbija je i posle faktičkog gubitka kontrole nad teritorijom nastavila da prepoznaje stanovnike Kosova kao svoje građane i da im izdaje lična dokumenta Srbije kojima su identifikovani kao pripadnici njene političke zajednice i klasifikovani u međunarodnim odnosima. To je primer poteza suverenosti (eng. *sovereignty move*)⁷²⁶ koji je prilagođavan spoljnim okolnostima, pre svega zahtevima za pristupanje EU. U ime države glavni igrač (eng. *player*)⁷²⁷ bilo je Ministarstvo unutrašnjih poslova kao telo unutar vlade zaduženo za izdavanje ličnih dokumenata bitnih za prava građanstva – poput ličnih karti, pasoša, potvrda o prebivalištu i sličnih dokumenata. Doksa ili „neeksplicitna pravila koja struktuiraju način na koji razmišljamo i postupamo u ime suverenosti“⁷²⁸ bila je da oni koji imaju dokumenta jedne države potpadaju pod njenu zaštitu i klasifikaciju, dok se drugi isključuju iz zajednice.

Zakon o državljanstvu Republike Srbije⁷²⁹ koji je bio na snazi posle povlačenja srpskih snaga sa Kosova omogućavao je državljanstvo „na osnovu porekla, rođenja na teritoriji republike, prihvatanja i prema međunarodnim sporazumima“.⁷³⁰ Izdavanjem pasoša pripadnicima i srpske i albanske i drugih zajednica sa prebivalištem na Kosovu, Srbija je nastavila da ih identifikuje kao deo političke zajednice Republike Srbije i samim tim da polaže pravo nad uređivanjem njihovih prava i zaštitu u inostranstvu. MUP Srbije i njegova Uprava za upravne poslove bili su glavni nosioci ovog posla.

Tako su odmah posle sukoba stanovnici Kosova, ne samo srpske nacionalnosti, mogli da izvade pasoše Savezne Republike Jugoslavije u izmeštenim organizacionim jedinicama MUP-a sa KiM u centralnoj Srbiji ili da konkurišu preko paralelnih institucija

⁷²⁶ Adler-Nissen, R. and Gammeltoft-Hansen, T. (eds.). (2008). *Sovereignty Games: The Instrumentalization of State Sovereignty in Europe and beyond*. New York: Palgrave, pp. 7–8.

⁷²⁷ Ibid. p.8.

⁷²⁸ Kratochwil, F. V. (1989), p. 89. Citiran u Adler-Nissen, R. and Gammeltoft-Hansen, T. (eds.). (2008). *Sovereignty Games: The Instrumentalization of State Sovereignty in Europe and beyond*. New York: Palgrave, p. 9.

⁷²⁹ Zakon o državljanstvu Republike Srbije. Službeni glasnik SRJ br. 24/94, 28/96, 68/2002. i Službeni glasnik SCG br. 12-2005.

⁷³⁰ Minić, J. et. al. (2005). *A Joint European Vision: Free Movement for Goods and People in Kosovo and Serbia. Policy Paper*. Belgrade and Pristina: European Movement in Serbia and Kosovar Institute for Policy Research and Development, p. 35.

srpske vlasti u srpskim sredinama na Kosovu.⁷³¹ Ne postoji evidencija tačnog broja ovih pasoša izdatih ljudima sa prebivalištem na Kosovu, ali su prema navodima studije Centra za regionalizam iz 2011. godine, srpski pasoši izdavani i „neformalno na Kosovu”.⁷³² Primamljivost ovog pasoša i kosovskim Albancima se sastojala u tome što je klasifikovao njegove nosioce bolje u međunarodnim odnosima nego nosioce pasoša koje je UNMIK počeo da izdaje 2000. godine, a prestao 2008. godine po proglašenju nezavisnosti Kosova. Nosioци jugoslovenskih pasoša mogli su da putuju u zemlje šengenskog sporazuma sa vizom, ali i da bez vize putuju u više od 40 zemalja. To je bilo mnogo više nego što su mogli nosioци UNMIK pasoša, koji su mogli da uđu bez vize samo u Albaniju, Crnu Goru i Makedoniju.⁷³³ Važenje jugoslovenskih pasoša prestalo je 31. decembra 2011. godine.

I po otcepljenju Crne Gore i uređivanju novih obeležja države Srbije, kao i u sklopu priprema za viznu liberalizaciju, nastavljena je praksa polaganja prava na stanovnike Kosova kao na svoje državljane. U sklopu realizacije mera iz Mape puta za viznu liberalizaciju, uvedeni su novi lični dokumenti sa ciljem povećanja njihove bezbednosti: biometrijska lična karta i pasoš usklađeni sa standardima bezbednosti dokumenata u EU. I nova biometrijska lična karta i pasoš su prvobitno bili dostupni i ljudima sa “prebivalištem na Kosovu, uz podnošenje izvoda iz matične knjige rođenih i lične karte”.⁷³⁴ Prednost ovih pasoša je što su omogućavali putovanje bez viza u zemlje Šengena. Pravo na ovaj pasoš ostvario je 7.471 građanin sa prebivalištem na Kosovu i Metohiji⁷³⁵ od avgusta 2008. do juna 2009. godine.

⁷³¹ Prema Evropskoj inicijativi za stabilnost, ovo je često podrazumevalo i plaćanje posrednika koji bi umesto njih putovao u centralnu Srbiju da pribavi izvode iz matičnih knjiga koje su posle 1999. izmeštene u centralnu Srbiju. Ova usluga je mogla da košta i do 500 evra. European Stability Initiative (2009). Isolating Kosovo? Kosovo vs Afghanistan. *Discussion paper*. 5:22, 19 November 2009, p. 3. Dostupno na: http://www.esiweb.org/pdf/esi_document_id_111.pdf. [pristupljeno 23. marta 2018. godine].

⁷³² Bjelić, P. i dr. (2012). Sloboda kretanja ljudi i robe između Kosova i Srbije u kontekstu regionalne saradnje. Novi Sad: Centar za regionalizam, str. 49.

⁷³³ European Stability Initiative (2009). Isolating Kosovo? Kosovo vs Afghanistan. *Discussion paper*. 5(22), 19 November 2009, p. 3. Dostupno na: www.esiweb.org/pdf/esi_document_id_111.pdf. [pristupljeno 23. marta 2018. godine].

⁷³⁴ Bjelić, P. i dr. (2012). Sloboda kretanja ljudi i robe između Kosova i Srbije u kontekstu regionalne saradnje. Novi Sad: Centar za regionalizam, str. 45.

⁷³⁵ Vladimir Petronijević navodi da je oko 9.000 ljudi dobilo biometrijski pasoš. U Čpajak, B. (2016). Zbog Kosova Srbija ima pet vrsta pasoša, *Politika*, 6. maj, dostupno na: www.politika.rs/sr/clanak/354491/Zbog-Kosova-Srbija-ima-pet-vrsta-pasosa [pristupljeno 21. septembra 2018. godine]. Na osnovu procena Evropske inicijative za stabilnost, većinu pasoša su uzeli Srbi sa Kosova, mada su otprilike četvrtinu uzeli kosovski Albanci. Vidi European Stability Initiative (2009). Isolating Kosovo? Kosovo vs Afghanistan. *Discussion paper*. 5(22), 19 November 2009, p. 3. Dostupno na: www.esiweb.org/pdf/esi_document_id_111.pdf. [pristupljeno 23. marta 2018. godine].

Na zahtev EU, građani Srbije sa prebivalištem na Kosovu izuzeti su iz bezviznog režima, a od Vlade Srbije je zahtevano da obezbedi centralizovano izdavanje posebnih pasoša na kojima bi se videlo da su u pitanju stanovnici Kosova. Ovo je bio uslov da se ne suspenduje tek dobijena vizna liberalizacija, pa je Vlada Republike Srbije 16. septembra 2009. donela poseban propis⁷³⁶ koji je već sutradan stupio na snagu. Tim propisom je osnovana posebna Koordinaciona uprava za Kosovo i Metohiju unutar MUP, koja je jedina postala nadležna za izdavanje pasoša građanima Srbije koji imaju dokaz o državljanstvu sa prebivalištem na Kosovu. Novina je bila da su građani Srbije sa prebivalištem na Kosovu mogli da dobiju pasoš samo u sedištu ove uprave u Beogradu i da taj pasoš nije bio obuhvaćen bezviznim režimom. Vlada Srbije je u pregovorima sa EU od ovog pravila izuzela interno raseljena lica koja su živela u Srbiji, a omogućila je i dalje stanovnicima Kosova da prebacivanjem prebivališta u neku od centralnih opština Srbije ostvare pravo na pasoš koji omogućava bezvizno putovanje u EU.

Dakle, uprkos pritisku moćnijeg aktera, Vlada Republike Srbije nije se odrekla stanovništva Kosova kao svojih građana, već je izmenila institucionalizovanu praksu, kako bi oni stanovnici Kosova koji priznaju autoritet Republike Srbije mogli da dobiju njena lična dokumenta, posebno pasoše. Ovo su u praksi mahom bili Srbi s Kosova koji su imali lakši pristup dokazima o srpskom državljanstvu, jer su u njihovim sredinama bile ispostave institucija Republike Srbije i lakše su putovali u centralnu Srbiju. Kosovskim Albancima bilo je otežano kretanje kroz Srbiju sa dokumentima UNMIK-a i kasnije novim dokumentima koje je izdala Republika Kosovo. Na ovaj način, Vlada Republike Srbije pristala je da njeni građani zvanično budu klasifikovani u dve kategorije zavisno od mogućnosti mobilnosti u međunarodnom prostoru: na one koji imaju pravo na bezvizno putovanje u EU i na one koji to pravo nemaju, ali ih je sve u komunikaciji ka domaćoj i međunarodnoj zajednici tretirala kao sopstvene građane i time čuvala kontinuitet biografije u kojoj je Kosovo i Metohija sastavni deo Srbije. Ovim je Srbija izuzetak od uobičajene prakse izdavanje pasoša⁷³⁷ gde većina država ima tri kategorije pasoša: jedan tip za sve građane, kao i diplomatske pasoše (za diplomate, članove vlade, zaslužne građane, vrhunske sportiste itd.) i službene pasoše (za nediplomatsko osoblje

⁷³⁶ Uredba o postupku utvrđivanja ispunjenosti propisanih uslova za izdavanje pasoša za lica sa područja AP KiM („Sl. glasnik RS” br. 76/09).

⁷³⁷ Čpajak, B. (2016). Zbog Kosova Srbija ima pet vrsti pasoša. *Politika*, 6. maj. Dostupno na: www.politika.rs/sr/clanak/354491/Zbog-Kosova-Srbija-ima-pet-vrsta-pasosa [pristupljeno 21. septembra 2018. godine].

diplomatskih i konzularnih predstavništva). U Srbiji pored ovih, u okviru pasoša za građane postoje tri potkategorije pasoša: biometrijski pasoši izdati u periodu od 2008. do 2009. godine, pasoši koje izdaje Koordinaciona uprava za KiM za građane sa prebivalištem na Kosovu bezvizne pasoše za stanovnike sa prebivalištem u drugim delovima Srbije.

Posledica održanja kontinuiteta u biografiji jeste da su i građani rođeni na Kosovu deo Srbije, pa je Vlada usvojila uredbu kojom je omogućeno da i stanovnici Kosova dobiju biometrijski pasoš za koji nije potrebna viza, pod uslovom da se ispišu iz kosovskog mesta boravka, promene svoju stalnu adresu i upišu se na bilo koju adresu u ostatku Srbije. Dakle, promenom prebivališta omogućena je privilegija u kojoj uživaju ostali građani Srbije, a to je putovanje bez viza u zemlje šengenskog prostora. Kako bi ka EU demonstrirali pouzdanost ovih procedura i sprečili zloupotrebe, uvedena je nova policijska praksa – provera prebivališta, kao i novi pravni institut – mogućnost pasivizacije adrese.⁷³⁸ To se događa ako nadležne područne policijske jedinice utvrde da građanin ne stanuje na adresi na kojoj je prijavio prebivalište i ostavlja mu se osam dana da prijavi novu adresu ili bude kažnjen iznosom od 30.000 do 150.000 dinara.⁷³⁹

4.4.2.3. Readmisija – prihvatanje stanovnika Kosova

Jedan od uslova vizne liberalizacije bilo je potpisivanje sporazuma o readmisiji, tj. prihvatu svojih građana koji neosnovano borave u drugoj zemlji. Logika prakse readmisije jeste da se građani izručuju dobrovoljno ili u policijskoj pratnji u zemlju svog porekla, ili ako nije moguće utvrditi poreklo onda u prvu državu iz koje su ušli u članicu EU. Srbija je potpisala sporazum o readmisiji sa EU i zemljama članicama EU, uključujući susede, a EU je u sklopu pregovora tražila sa svim susednim državama zaključenje bilateralnih sporazuma o readmisiji, kao i da se „nađe sličan aranžman sa Kosovom.”⁷⁴⁰

⁷³⁸ Bjelić, P. i dr. (2012). Sloboda kretanja ljudi i robe između Kosova i Srbije u kontekstu regionalne saradnje. Novi Sad: Centar za regionalizam, str. 47.

⁷³⁹ Ibid. str. 47.

⁷⁴⁰ Evropska komisija, RG za proširenje. (2014). *Izveštaj o skriningu Srbija – Poglavlje 24 – Pravda, sloboda i bezbednost*. [Internet]. Dostupno na: www.mei.gov.rs/upload/documents/skrining/izvestaj_pg_24_16.pdf [pristupljeno 17. juna 2018. godine].

Potrebu za ovim nalaže to što su mnogi od onih koji su tražili azil bez osnova u zemljama EU bili stanovnici Kosova, koji su najčešće ulazili u Mađarsku – legalno ili uz pomoć krijumčara. Neki od njih su imali i državljanstvo Srbije, pa im je organizovan povratak u Srbiju, a neki su vraćani po osnovu tačke ulaska u zemlju. Najveći pritisak bio je u zimu 2014. godine, kada je za samo šest meseci više od 75.000 kosovskih Albanaca preko Srbije ušlo u Mađarsku.⁷⁴¹ EU je tražila od Srbije, u oceni spremnosti za otvaranje pregovora o Poglavlju 24, da napravi aranžman sa Kosovom nalik sporazumu o readmisiji, kako bi omogućila povratak stanovnika Kosova na tu teritoriju. Vlada Srbije je odlučila da u pregovorima sa EU ovu temu, kao i zahtev za unapređenje pravosudne i policijske saradnje, izmesti iz pregovora o poglavlju 24 i uključi u pregovore o Poglavlju 35 (Ostala pitanja – odnosi sa Kosovom).

„Republika Srbija prepoznaje da je preporuka Evropske unije da se postigne sličan aranžman sa Kosovom*. Republika Srbija prepoznaje da je zaključivanje sporazuma o readmisiji deo pravnih tekovina u Poglavlju 24 – Pravda, sloboda i bezbednost. Ova mera biće dalje razmatrana u okviru dijaloga o normalizaciji odnosa između Beograda i Prištine. Aranžman koji je sličan readmisiji i koji je u skladu sa pravnim tekovinama treba postići sa Kosovom*, a praćenje njegovog sprovođenja biće vršeno pod okriljem Poglavlja 35. Republika Srbija je spremna da dalje razmatra policijsku saradnju sa Prištinom u tom pogledu i u okviru dijaloga o normalizaciji odnosa između Beograda i Prištine, uz strogo pridržavanje statusne neutralnosti”.⁷⁴²

Pošto se sporazum o readmisiji može potpisati samo između država, policija Srbije je odbila da potpiše sporazum sa Kosovom, već je nastavila da prihvata kosovske povratnike iz EU i bez dokaza o srpskom državljanstvu, kako bi zadržala kontinuitet u

⁷⁴¹ Avdiu, P. (2015). *Departure to the EU Member States: causes and consequences of Kosovo's recent migration*, A short policies document by KCSS 07-2015. Pristina: Kosovar Centre for Security Studies, p. 7.

⁷⁴² Republika Srbija, Ministarstvo unutrašnjih poslova. (2019). *Revidirani Akcioni plan za Poglavlje 24*, verzija mart 2019. Dostupno na: www.mup.gov.rs/wps/portal/sr!/ut/p/z1/04_Sj9CPykssy0xPLMnMz0vMAfIjo8zi_S19zQzdDYy83c1cjQwcA80tXbxdLYwtPAz0w_Wj9KOASgxAECd_eDiovig4Hhln8SSPP2C7LxyAITcRCgl/?1dmy&urile=wcm%3apath%3a/public_latin/baner/baner+sadrzaj/evropske+integracije [pristupljeno 16. juna 2019. godine].

narativu da je Kosovo njen sastavni deo. Srbija je preuzela na sebe odgovornost povratka kosovskih Albanaca kroz potpisivanje Radnih aranžmana sa Mađarskom, kao i sa austrijskom policijom „u vezi sa transferom lica sa teritorije Kosova i Metohije, koja ilegalno borave u ovim zemljama EU”.⁷⁴³ Prema navodima iz medija, bilo je spremno zbrinjavanje i integracija povratnika u skladu sa domaćim zakonodavstvom, ali policija nije tražila ovu podršku od Komesarijata za izbeglice, već je omogućila stanovnicima Kosova da se u sopstvenoj režiji vrate na Kosovo.⁷⁴⁴ Ipak, u izveštaju Kancelarije Vlade Srbije za KiM objavljeno je da je „obavljen transfer lica sa Kosova i Metohije”⁷⁴⁵ po sporazumu sa Mađarskom.

Usled spoljne sekuritizacije, tj. alarmiranja nemačke javnosti zbog priliva većeg broja azilanata sa Kosova i pritiska nemačkih vlasti na Srbiju da spreči ilegalni prelazak granice ka Mađarskoj, MUP je pristao i na direktni sastanak direktora policije Srbije i Kosova. Sastanak direktora policije Kosova i Srbije⁷⁴⁶ održan je u Beogradu, zbog pritiska EU da se zaustavi masovni ilegalni ulazak stanovnika Kosova u Zapadnu Evropu preko centralne Srbije u zimu 2014. godine. Sastanku je prisustvovao i načelnik policijskog odeljenja EULEX-a, opet u skladu sa praksom da se kosovska policija ne tretira kao samostalna, već se svi kontakti odvijaju uz posrednika. I institucionalizovana praksa readmisije, dakle, bila je u skladu sa logikom polaganja suverenosti nad stanovništvom Kosova, čak i po cenu materijalnih i političkih troškova za Srbiju.

4.4.2.4. Uređivanje slobode kretanja ljudi i vozila

Prakse uređenja slobode kretanja unutar svoje teritorije su dobar primer praksi održanja ontološke bezbednosti u odnosu na bitne druge, to jest na one koji osporavaju suverenost Srbije na teritoriji Kosova. Potezi suverenosti koje su preduzimale sve vlade

⁷⁴³ Republika Srbija, Kancelarija za KiM. (2015). *Izveštaj o napretku u dijalogu Beograda i Prištine* (april 2015), str. 16.

⁷⁴⁴ Ivanović, D. (2015). Mađarska do sada nijednog Albanca nije vratila u Srbiju. *Politika*, 12. februar. Dostupno na: www.politika.rs/sr/clanak/318815/Drustvo/Madarska-do-sada-nijednog-Albanca-nije-vratila-u-Srbiju [pristupljeno 26. marta 2016. godine].

⁷⁴⁵ Vlada Republike Srbije, Kancelarija za Kosovo i Metohiju i Kancelarija za koordinacione poslove u pregovaračkom procesu sa privremenim institucijama samouprave u Prištini. (2016). *Izveštaj o napretku u dijalogu Beograda i Prištine za period oktobar 2015. godine – april 2016. godine*, str. 13.

⁷⁴⁶ Održan sastanak direktora policija Srbije i Kosova. Radio televizija Vojvodine, 10. mart 2015. godine. Dostupno na: www.rtvpu.rs/ Vesti/odrzano_sastanaka_direktora_policije_srbije_i_kosova/5559 [pristupljeno 8. jula 2017. godine].

Republike Srbije pod vođstvom različitih političkih partija, uz stručnu pomoć policijskih službenika MUP-a, imaju zajedničku tendenciju isključivanja iz slobode kretanja stanovnika Kosova koji su prihvatili suverenost institucija koje nisu institucije Vlade RS na Kosovu. Do postizanja Sporazuma o slobodi kretanja, uz posredstvo EU, policijski organi Srbije sprečavali su ulazak u Srbiju svima koji su kao nosioci dokumenata koja je izdao novi upravitelj na Kosovu (UNMIK) prihvatili suparnički potez suverenosti. Po postizanju Sporazuma o slobodi kretanja, policija Srbije je nizom birokratskih praksi i posebnim tretmanom otežala kretanje kroz centralnu Srbiju stanovnicima Kosova sa dokumentima tamošnjih vlasti. Istovremeno, srpske vlasti polagale su pravo na autoritet uređivanja slobode kretanja i disciplinovanja državljana drugih država, koji su ušli u Srbiju preko prelaza koji nisu pod kontrolom MUP-a Srbije. Nastavljena je i praksa polaganja prava na građane Kosova kroz izdavanja srpskih dokumenata i automobilskih tablica.

U prvoj fazi, od 1999. godine do 2008. godine, srpska policija sprečavala je kretanje kroz centralnu Srbiju onima koji su prihvatili autoritet novih upravitelja Kosovom, uzimajući lična dokumenta, pasoše i registarske tablice za kola koje je izdao UNMIK.⁷⁴⁷ Kako navode Bjelić i dr., putovanje sa UNMIK dokumentima bilo je omogućeno samo uz posebne dozvole koje je izdavalo srpsko Ministarstvo unutrašnjih poslova.⁷⁴⁸ Građani iz centralne Srbije mogli su da pređu administrativnu liniju samo sa ličnom kartom bez problema.⁷⁴⁹ Sa Kosova su mogli slobodno da se kreću preko ostatka Srbije samo oni koji su imali stara jugoslovenska ili srpska dokumenta ili koji su uzeli nova dokumenta u srpskim policijskim ispostavama na Kosovu i izmeštenim policijskim upravama. Zbog toga su kosovski Albanci plaćali posrednike za vađenje izvoda iz matičnih knjiga u izmeštenim područnim policijskim upravama u centralnoj Srbiji, sa kojima su mogli da uđu u Srbiju i traže njena dokumenta. I u tom slučaju je njihovo kretanje bilo otežano, odnosno moguće samo kolektivnim prevozom sa srpskim

⁷⁴⁷ „UNMIK je počeo da izdaje putne isprave kosovskim građanima 2000. godine, a prestao jula 2008. godine, kada je prestala administrativna funkcija UNMIK na Kosovu. 240 036 putnih isprava je još uvek važilo tokom maja 2009. godine, a svima je istekao rok do jula 2010“. U Bjelić, P. i dr. (2012). Sloboda kretanja ljudi i robe između Kosova i Srbije u kontekstu regionalne saradnje. Novi Sad: Centar za regionalizam, str. 49. Pored toga, UNMIK je izdavao registarske tablice sa oznakom KS od 30. novembra 1999. do 2008. godine.

⁷⁴⁸ Ibid. str. 53.

⁷⁴⁹ Ibid.

tablicama, jer privatnim vozilima sa UNMIK i, kasnije, kosovskim tablicama nije bio dozvoljen prolaz kroz centralnu Srbiju.

Nešto više od godinu dana posle jednostranog proglašenja nezavisnosti Kosova, u julu 2009. godine prestale su izvršne nadležnosti UNMIK i Kosovo je počelo da izdaje dokumenta sa svojim insignijama kao simbol državnosti. Nosiocima ovih dokumenata i tablica na automobilima onemogućen je ulazak u Srbiju preko administrativne linije i graničnih prelaza u drugim delovima Srbije i prolazak preko centralne Srbije. Oni koji su imali srpska dokumenta imali su mogućnost mobilnosti, dok je najveći prekid bio u kretanju robe sa Kosova u Srbiju, jer je zabranjen prelazak robe sa pečatom Carine Kosova koji je zamenio pečat Carine UNMIK-a.⁷⁵⁰

Uz posredovanje EU, u sklopu takozvanog tehničkog dijaloga, potpisan je Sporazum o slobodi kretanja⁷⁵¹ 2011. godine, koji je trebalo da omogući da „stanovnici svake strane treba da budu u mogućnosti da slobodno putuju u okviru ili preko teritorije druge strane“.⁷⁵² Ovaj sporazum podrazumevao je i revoluciju u pogledu suverenosti, jer je predvideo da se slobodno kretanje odvija uz korišćenje dokumenata koje su izdale vlasti sa druge strane i plaćanje osiguranja, nalik onome u međunarodnom saobraćaju. Predviđen je prelazak „preko granice/administrativne linije“ korišćenjem ličnih karti i vozačkih dozvola koje su izdale njihove vlasti.⁷⁵³ Ipak, političari na vlasti u Srbiji su na sve načine objašnjavali domaćoj javnosti da ovo nije urušavanje suverenosti, jer je ispregovarano da se u prometu unutar Srbije za identifikaciju ne koriste pasoši, kao između dve suverene države, već lična karta, kao dokument koji se redovno koristi za provere identiteta građana unutar države. Dakle, građani koji poseduju kosovsku ličnu kartu sa njom bi mogli da uđu i izađu iz centralne Srbije, a pasoš bi pokazali tek pred

⁷⁵⁰ Hopkins, V. (2014). Big Deal: Građanski nadzor primene sporazuma između Kosova i Srbije: Civilizovana monotonija. Beograd i Priština: Crta i BIRN Kosovo, str. 20.

⁷⁵¹ Tekst sporazuma je dostupan na sajtu Kancelarije za koordinacione poslove u pregovaračkom procesu sa privremenim institucijama samouprave u Prištini: www.kord-kim.gov.rs/lat/p11.php. [pristupljeno 8. jula 2017. godine]. Sporazum je usvojen Zaključkom Vlade Republike Srbije od 1. septembra 2011. godine, što je praksa koja takođe treba da ukaže da je unutrašnje pitanje, a rezultat sporazuma dve strane u međunarodnim odnosima.

⁷⁵² Član 1. Sporazuma o slobodi kretanja.

⁷⁵³ Član 5. Sporazuma o slobodi kretanja.

stranim graničnim vlastima.⁷⁵⁴ Logika ove prakse jeste da se u međudržavnim odnosima pasoš koristi za prelazak međudržavnih granica, a lična karta za kretanje unutar država.⁷⁵⁵

Tako je Borko Stefanović, šef pregovaračkog tima u tehničkim pregovorima objasnio u intervju za *Politiku*, 26. novembra 2011.godine:

„Kako je bilo do sada? Preko 75% Srba južno od Ibra ima dokumente tzv. Kosova. Mnogi i na severu imaju tzv. kosovska dokumenta. Šta je dogovoreno? [...] Ništa još uvek nije dogovoreno oko upotrebe srpskih dokumenata na KiM i država Srbija nastavlja, kao i do sada, da ih izdaje, uključujući i tablice. Iako je Priština pokušala da nas obaveže na to da se prestane sa izdavanjem naših tablica i dokumenata, to im nije uspelo. Administrativnu liniju ka centralnoj Srbiji moći će da prelaze građani sa srpskim tablicama i dokumentima, kao i do sada, kao i građani sa KS tablicama i kosovskim ličnim kartama. Nije usvojen pokušaj Prištine da se upotrebljavaju tzv. pasoši Kosova, niti da se kreću preko centralne Srbije sa RKS tablicama sa grbom tzv. Kosova.”⁷⁵⁶

Ipak, Sporazum je podrazumevo i izuzetak od redovnog režima mobilnosti unutar države, jer je predvideo da „svaka strana može primenjivati sistem kojim će lične karte biti praćene pisanim ‚ulaznim/izlaznim‘ dokumentima za stanovnike druge strane koji žele da tranzitno putuju u treću zemlju”.⁷⁵⁷ U praksi, srpska strana je jedina uvela administrativnu praksu izdavanja potvrde o ulasku i izlasku⁷⁵⁸ iz zemlje uz koju je prvobitno bilo moguće kretati se kroz Srbiju u trajanju do 15 dana. Kasnije je to produženo na 60 dana. U istom intervjuu u *Politici*, Stefanović je ovo eksplicitno nazvao praksom poništavanja kosovskih dokumenata:

⁷⁵⁴ Ovo je potvrđeno i u intervju sa Borkom Stefanovićem za potrebe istraživanja – Bjelić, P. i dr. (2012). *Sloboda kretanja ljudi i robe između Kosova i Srbije u kontekstu regionalne saradnje*. Novi Sad: Centar za regionalizam, str. 56.

⁷⁵⁵ Mada je unutar EU moguće i kretanje državljana EU samo sa ličnom kartom, što opet sugerise da su svi deo iste političke zajednice.

⁷⁵⁶ B.M. (2011). Šta je do sada Beograd dogovorio sa Prištinom. *Politika*, subota, 26. novembar. Dostupno na: www.politika.rs/sr/clanak/199214/Sta-je-do-sada-Beograd-dogovorio-sa-Pristinom [pristupljeno 18. januara 2016. godine].

⁷⁵⁷ Član 3. Sporazuma o slobodi kretanja.

⁷⁵⁸ Formular Dokumenta o ulasku i izlasku dostupan je na stranici Kancelarije za Kosovo i Metohiju na: www.kim.gov.rs/doc/ulazak-izlazak/Dokument%20o%20ulasku%20i%20izlasku.pdf [pristupljeno 17. maja 2017. godine].

„Nosiocci dokumenata privremenih institucija na KiM će dobijati sertifikat na prelazu bez koga neće moći da uđu na prostor centralne Srbije. Time država Srbija nije priznala tzv. kosovska dokumenta i ona služe isključivo za identifikaciju, bez ugrožavanja Ustava R. Srbije i narušavanja pozicije oko statusa KiM”.⁷⁵⁹

Zanimljivo je da i sam formular potvrde nema državna obeležja Srbije, već samo zaglavlje u kome ćirilicom piše: „*Ministarstvo unutrašnjih poslova (izdavanje ovog dokumenta ne prejudicira status)*” i delove za upisivanje ličnih podataka osobe i vozila kojim putuje i prostor za napomenu. Uvođenjem ove prakse, stanovnicima Kosova sa ličnim dokumentima koje su izdale prištinske vlasti poručeno je da njihova dokumenta nisu dovoljno validna, to jest da se samostalno ne priznaju za slobodno kretanje. Ovo je naglašeno i natpisom u dnu dokumenta: „*Imalac ove potvrde je dužan da istu čuva i da je na zahtev ovlašćenog lica da na uvid ili preda. Gubitak ove potvrde potrebno je odmah prijaviti najbližoj policijskoj stanici*”. Na ovaj način se nosiocima kosovskih dokumenata daje do znanja da su pod dodatnim nadzorom i sumnjom i da se moraju ponašati pažljivije od drugih učesnika u kretanju kroz Srbiju. Uvedena je i posebna evidencija u koju se unose lični podaci iz ovih potvrda. Ovo je sve primer sekuritizacije kroz institucionalizovanu praksu, gde su svi građani nosioci dokumenata državnosti koji izdaju suparnici izdvojeni i tretirani kao sumnjivi. Pored toga, dodatna kontrola nad građanima koji su putovali sa kosovskom ličnom kartom omogućena je i ograničavanjem broja graničnih prelaza na kojima im je bilo dozvoljeno da uđu ili napuste Srbiju. Prvo su to bila dva prelaza, a kasnije je broj proširen na šest prelaza (aerodromi u Beogradu i Nišu, još po jedan prelaz prema Hrvatskoj i Mađarskoj i po jedan prelaz ka Bugarskoj i Makedoniji) „čime je ispunjen jedan od najvažnijih uslova Evropske unije postavljenih kroz Poglavlje 35, a ujedno stvorena prilika za povećanje obima kako vazdušnog tako i drumskog saobraćaja, od čega će Republika Srbija imati ekonomsku korist”.⁷⁶⁰

⁷⁵⁹ B.M. (2011). Šta je do sada Beograd dogovorio sa Prištinom. *Politika*, subota, 26. novembar. Dostupno na: www.politika.rs/sr/clanak/199214/Sta-je-do-sada-Beograd-dogovorio-sa-Pristinom [pristupljeno 17. maja 2017. godine].

⁷⁶⁰ Republika Srbija, Kancelarija za Kosovo i Metohiju. (2014). Izveštaj o radu Kancelarija za KiM (u periodu od 1. 6. 2014. do 31. 12. 2014.), str. 36–7.

Dodatne prakse poništavanja državnosti Kosova ticale su se tretmana kosovskih vozačkih tablica po prelasku administrativne/granične linije. U prvom periodu sprovođenja Sporazuma o slobodi kretanja, vozila sa kosovskim tablicama RKS⁷⁶¹ morala su da budu zamenjena tablicama na kojima piše „Proba“⁷⁶² pre prelaska administrativne linije. U kasnijem periodu, počevši od 15. novembra 2016. godine, omogućeno je da preko delova registarskih tablica na kojima su simboli državnosti Kosova budu zalepljene dve bele nalepnice.⁷⁶³

Istovremeno je deo sporazuma⁷⁶⁴ bilo i kreiranje prilike za izuzimanje Srba koji žive na Kosovu iz režima tablica sa kosovskim državnim obeležjima i nastavljanje izdavanja srpskih tablica i dokumenata Srbima koji žive na Kosovu.

„Srbi na KiM nisu imali mogućnost da uzimaju tablice za automobile koje su statusno neutralne. Priština je izdavala samo RKS tablice, sa grbom Kosova. Vozila naših bolnica na KiM južno od Ibra imaju srpske tablice (npr. KM) i zbog toga ih kosovska policija često isključuje iz saobraćaja ili ih maltretira dok voze bolesnike u vozilima hitne pomoći. Rezultat je da ta vozila često ne mogu da se kreću. Priština, voljom međunarodne zajednice i UNMIK može da sprovodi svoja pravila kako želi, uključujući i da oduzima tablice i dokumenta, što i čine već godinama. Svi naši građani će moći da biraju između KS i RKS tablica na

⁷⁶¹ RKS je oznaka za „Republika Kosovo“, dok su tablice koje je izdavao UNMIK – KS smatraju statusno neutralnim.

⁷⁶² Od 21. septembra 2015. godine smanjeni su troškovi izdavanja tzv. PROBA tablica i njihovo važenje produženo na 60 dana. Izvor: Vlada Republike Srbije, Kancelarija za Kosovo i Metohiju i Kancelarija za koordinacione poslove u pregovaračkom procesu sa privremenim institucijama samouprave u Prištini. (2016). *Izveštaj o napretku u dijalogu Beograda i Prištine za period oktobar 2015. godine – april 2016. godine* [online], str.13. Dostupno na: www.kim.gov.rs/doc/pregovaracki-pro-ces/1.1%20Izvestaj%20okt-mart%20%202016%20SR.pdf [pristupljeno 19. maja 2018. godine]. Proba tablice su koštale 5 evra po danu boravka u Srbiji. Izvor: Hopkins, V. (2015). Big Deal Građanski nadzor primene Sporazuma između Kosova i Srbije, Beograd i Priština: Crta i BIRN Kosovo, str. 24.

⁷⁶³ „Režim nalepnica” predviđa da se relevantni delovi registarskih tablica na vozilima obe strane, prilikom prelaska administrativne linije, prekrivaju sa dve bele nalepnice. Takođe, strane su se složile da režim nalepnica stupi na snagu 15. novembra 2016. godine i da se ne primenjuje na vozila sa srpskim registarskim tablicama sa područja KiM”. U Kancelarija za Kosovo i Metohiju i Kancelarija za koordinacione poslove u pregovaračkom procesu sa privremenim institucijama samouprave u Prištini (2017). *Izveštaj o napretku u dijalogu Beograda i Prištine za period oktobar 2016. godine – april 2017. godine*, str.18.

⁷⁶⁴ Član 7: Svi vlasnici automobila sa prebivalištem na Kosovu će koristiti RKS ili KS registarske tablice za vozila (u skladu sa stavkom 6 gore). Član 8: Izdavaće ih nadležni organi na Kosovu, a biće distribuirane uz posredovanje EULEKS-a ako je to potrebno. Svaka strana će uložiti maksimalne napore da obezbedi sprovođenje gore navedenog.

KiM. Srbi će verovatno izabrati statusno neutralne tablice KS. Srbi su dobili alternativu jer je Priština morala da uvede statusno neutralne KS tablice iako su ih prethodno izbacili iz upotrebe. Beograd podstiče Srbe koji to žele da uzmu KS tablice, ali se dogovor ne mora primenjivati na severu KiM i naši građani tamo mogu da koriste i dobijaju, kao i do sada, srpska dokumenta i tablice. Naši građani južno od Ibra će takođe dobijati, kao i do sada, dokumenta i tablice Republike Srbije. Nasilje i zloupotreba Prištine u vidu oduzimanja tablica i srpskih dokumenata je predmet intenzivnog rada Beograda prema međunarodnoj zajednici u cilju sprečavanja takvih poteza Prištine“.⁷⁶⁵

Dakle, logika koju je branio glavni pregovarač u tehničkom dijalogu vlasti u Srbiji jeste da je osporena simbolička moć vlastima u Prištini da klasifikuju stanovnike Kosova kao svoje državljane obavezivanjem na korišćenje dokumenata sa obeležjima državnosti Republike Kosova. U toj bici je „svim našim građanima” omogućeno da biraju između tablica koje nose oznake kosovske državnosti (RKS) i tablica sa oznakom KS – koje su tokom UNMIK bile neprihvatljive, a po proglašenju nezavisnosti Kosova počela da bivaju tretirane kao statusno neutralne. Iz ove izjave saznajemo i da predstavnici vlasti u Beogradu posebno žele da mogućnost samoklasifikacije omoguće Srbima koji žive na Kosovu tako što bi im omogućili da ne uzmu kosovska dokumenta. Na ovaj način, Vlada Srbije polaže pravo posebno nad građanima srpske nacionalnosti koji žive na Kosovu, uz pravljenje razlike među onima koji žive južno od Ibra i onima koji žive na severu Kosova. Prvima se oprašta ako uzmu kosovska dokumenta, dok se drugima gotovo autoritarno priznaje samo mogućnost pripadanja Srbiji.

Druga prepreka koja je u praksi postavljena posle potpisivanja Sporazuma o slobodi kretanja je uvođenje „kao prelaznog rešenja kupovine graničnog/administrativnog osiguranja”,⁷⁶⁶ dok se ne postigne komercijalni aranžman o uzajamnom pokriću osiguranja vozila. Takvo rešenje prepolovilo je saobraćaj preko administrativne linije zbog uvođenja visokih iznosa za osiguranje u prvoj fazi.

⁷⁶⁵ B.M. (2011). Šta je do sada Beograd dogovorio sa Prištinom. *Politika*, subota, 26. novembar. Dostupno na: www.politika.rs/sr/clanak/199214/Sta-je-do-sada-Beograd-dogovorio-sa-Pristinom [pristupljeno 18. januara 2016. godine].

⁷⁶⁶ Hopkins, V. (2014). Big Deal: Građanski nadzor primene sporazuma između Kosova i Srbije: Civilizovana monotonija. Beograd i Priština: Crta i BIRN Kosovo, str. 21.

Pored formalnih prepreka kretanju kroz unutrašnjost Srbije svima koji su prihvatili dokumenta ili autoritet novih vlasti na Kosovu srpska policija je i neformalno kategorizovala ove ljude kao one koji zaslužuju da budu češće proveravani, jer im ne treba verovati. Ove prepreke su postavljene prema stanovnicima Kosova, uglavnom albanske nacionalnosti, i prema strancima koji su „ušli u Srbiju” kroz Kosovo, to jest prihvatili da im dozvolu za ulazak daju kosovske institucije. Ova praksa je posebno ilustrovana u reportaži novinarkе sa Kosova koja opisuje izazove putovanja kroz centralnu Srbiju za one koji poseduju kosovska dokumenta i citira izjavu srpskog saobraćajnog policajca tokom provere na putu:

“Dajemo ti parče papira da zameni tvoju ličnu kartu koju ne priznajemo, dajemo ti dokument preko vozačkih tablica zato što ne želimo da priznamo tvoje tablice. Ali reci mi gde je dokument koji zamenjuje kosovsku vozačku dozvolu koju takođe ne priznajemo?”⁷⁶⁷

Iz navedenog saznajemo da je praksa zaustavljanja i provere identiteta bila ciljana ka kosovskim Albancima i da je svrha ove rutinske prakse bio sekuritizacija kosovske državnosti kroz nepriznavanje dokumenata koje su izdale kosovske vlasti.

4.4.2.5. Simboličko poništavanje suprotstavljenog poteza suverenosti

Prepreke kretanju kroz unutrašnjost Srbije postavljene su i stranim državljanima koji su prihvatili autoritet novih vlasti na Kosovu,⁷⁶⁸ tako što su „ušli u Srbiju” kroz Kosovo, to jest, prihvatili da im dozvolu za ulazak daju UNMIK i kasnije kosovske institucije. To se odnosilo na one koji su ušli preko aerodroma u Prištini ili nekog od graničnih prelaza sa susednim državama (Albanijom, Crnom Gorom, Makedonijom).⁷⁶⁹

⁷⁶⁷ Xharra, J. A Fool's Errand: A Kosovar's Journey through Serbian borders. Pristina Insight, 22 April 2016. Dostupno na: <https://prishtinainsight.com/fools-errand-mag/> [pristupljeno 22. maja 2019. godine].

⁷⁶⁸ Bjelić, P. i dr. (2012). Sloboda kretanja ljudi i robe između Kosova i Srbije u kontekstu regionalne saradnje. Novi Sad: Centar za regionalizam, str. 54.

⁷⁶⁹ Kao primer vidi zvanično obaveštenje na sajtu srpske ambasade u Varšavi, koje teritoriju Kosova stavlja pod znake navodnika, kako bi označilo da to nije samostalna jedinica: „Stranim državljanima koji su na ‚Kosovo’ ušli direktno (npr. Aerodrom u Prištini, ili iz neke od susednih zemalja – CG, Albanija, Makedonija) i, nakon toga, nameravaju da posete centralnu Srbiju, neće biti omogućen prelazak

Politika zabrane prolaska kroz teritoriju bez ulaznog srpskog pečata u pasošu⁷⁷⁰ poručivala je da se priznaje samo autoritet srpskih institucija, tj. da je u Srbiju moguće legalno ući samo preko graničnih prelaza pod kontrolom srpske granične policije. Pošto Srbija tretira kontrolne tačke na administrativnoj liniji sa Kosovom kao kontrolne punktove u unutrašnjem saobraćaju, a ne kao državnu granicu, ove tačke kontroliše uniformisana umesto granične policije. Stoga su kosovski Albanci koji žive u Zapadnoj Evropi, stranci koji su radili u međunarodnim snagama i organizacijama na Kosovu, kao i turisti, svoje putovanje ka Zapadu morali ili da obave zaobilaznim putem preko Albanije i Crne Gore ili da prvo izađu sa Kosova i tek onda uđu u centralnu Srbiju iz Makedonije.⁷⁷¹ Čak i kada bi to uradili i povinovali se autoritetu granične kontrole institucija Srbije, policija Srbije bi im u pasošu poništila pečat kosovske granične policije, stavljajući pečat „poništeno” preko traga autoriteta druge institucije.

Ova policijska praksa nije imala pravne i druge posledice po nosioce stranih isprava, već je primer simboličke prakse suverenosti, tj. borbe za autoritet u odlučivanju ko odlučuje o ulasku ili neulasku u zemlju stranih državljana. Istovremeno, građanima Bosne i Hercegovine,⁷⁷² Crne Gore i Severne Makedonije, kao i državljanima zemalja EU sa kojima je Srbija imala potpisan sporazum o ulasku u zemlju sa ličnim kartama⁷⁷³ bilo je moguće slobodno kretanje. I lična karta i pasoš omogućavaju identifikaciju pojedinca, ali se vezuju za različite logike identifikacije u repertoaru policijskih praksi. Lična karta se vezuje za kontrolu sopstvenog stanovništva unutar teritorije ili stanovništva drugih zemalja sa kojima postoji poseban režim slobodnog kretanja bez viza. Pasoš se

administrativne linije”. Izvor: Ambasada Republike Srbije, Varšava- Republika Poljska, Procedura ulaska stranih državljana na “Kosovo”:

<http://www.warsaw.mfa.gov.rs/lat/consularservicestext.php?subaction=showfull&id=1461073454&ucat=117&template=MeniENG&> [pristupljeno 22. maja 2019. godine].

⁷⁷⁰ Pečat mora biti stavljen manje od tri meseca pre ulaska jer je dozvoljen boravak turistima do 90 dana u zemlji.

⁷⁷¹ Više o iskustvu stranih državljana koji su putovali kroz region, vidi u: Hopkins, V. (2017). The comprehensive guide to traveling between Kosovo and Serbia. Prishtina Insight, 22 June. Available at: <https://prishtinainsight.com/comprehensive-guide-traveling-kosovo-serbia-mag/> [pristupljeno 25. oktobra 2018. godine].

⁷⁷² Ovo je važilo za građane Bosne i Hercegovine do 2014. godine, kada je Vlada Kosova uvela vize za građane BiH, kao odgovor na vize koje je BiH uvela za stanovnike Kosova posle proglašenja nezavisnosti. Državljanima BiH sa važećom šengenskom vizom mogu da uđu u Kosovo bez vize i borave do 15 dana, što je znatno manje nego za druge vlasnike šengenske vize (90 dana). BiH je počela da priznaje kosovske pasoše tek 2012. godine, mada je zahtevala vize za kosovske državljane. Prethodno je bilo moguće putovati sa kosovskom ličnom kartom uz posebnu dozvolu dobijenu preko UNMIK-a.

⁷⁷³ Hamilton, O. i Šapić, J. (2013). Promene na terenu podstaknute dijalogom – Analiza sprovođenja sporazuma o slobodi kretanja i trgovine između Kosova i Srbije uz posredstvo EU. Priština i Beograd: Grupa za pravne i političke studije i Inter, str. 6.

koristi gotovo isključivo za identifikaciju u međunarodnom saobraćaju ljudi i omogućava i birokratsku praksu učitavanja autoriteta zemlje domaćina stavljanjem pečata o ulasku/izlasku iz zemlje u pasoš. Pečat u pasošu poručuje ne samo drugim policijskim službenicima unutar te zemlje kojeg je dana dozvoljen ulazak u zemlju, kako bi se mogla kontrolisati dužina boravka stranaca na teritoriji, već i nosiocu pasoša i policijskim službenicima drugih zemalja da je nosilac tog pasoša bio podvrgnut kontroli države Srbije i da mu je dozvoljen boravak i poništeno važenje kontrole drugih autoriteta na teritoriji Srbije.

Novinarka BIRN-a je opisala iskustvo kojem se bili podvrgnuti stranci koji su živeli na Kosovu i posledice ove mere po njihovu slobodu kretanja u regionu:

„Mnogi ljudi nažalost naprave petočasovno putovanje u potrazi za pečatom pre planiranog put za Srbiju. To podrazumeva vožnju do Skoplja, dobijanje ulaznog pečata u Srbiji kod Miratovca, a onda povratak na Kosovo i ulazak preko Preševa i prelaza Mučibaba. Za ovo vam je potreban osećaj za humor ili prijatelj koga niste videli godinama ili nekoliko dobrih podkastova. Drugi odu do Skoplja i odande lete za Beograd Air Srbijom, što može da košta svega 50 evra po letu, ako se karta kupi ranije. Ako morate da redovno putujete za Srbiju, kao što moram ja, možda možete da dobijete dva pasoša i da jedan koristite samo za putovanja u i iz Srbije. Kvaka je u tome što morate da dobijete pečat svaka tri meseca, a ne možete ga dobiti kada uđete u Kosovo”.⁷⁷⁴

I po potpisivanju Sporazuma o slobodnom kretanju, stranim državljanima je omogućen prelazak administrativne linije samo pod uslovom da dolaze iz zemalja sa kojima Srbija ima potpisan sporazum o ulasku u zemlju sa ličnom kartom. U problemu su bili državljani zemalja u kojima se ne izdaju lične karte kao identifikacioni dokument, već koriste druga dokumenta, npr. vozačke dozvole i slično.⁷⁷⁵

⁷⁷⁴ Hopkins, V. (2017). The comprehensive guide to traveling between Kosovo and Serbia. Prishtina Insight, 22 June. Available at: <https://prishtinainsight.com/comprehensive-guide-traveling-kosovo-serbia-mag/> [pristupljeno 25. oktobra 2018. godine].

⁷⁷⁵ To su državljani Australije, Kanade, Danske, Irske, Indije, Japana, Novog Zelanda, Norveške, Velike Britanije i SAD.

4.4.2.6. Upravljanje linijom razdvajanja bez razgraničenja

U sklopu tehničkog dijaloga potpisan je i Sporazum o integrisanom upravljanju administrativnom linijom/granicom⁷⁷⁶ kojim je obećano da će biti omogućeno uspostavljanje zajedničkih punktova za kontrolu prelaska linije u skladu sa EU konceptom integrisanog upravljanja granicom. U sklopu diskurzivne bitke za polaganje prava na Kosovo, Srbija ovu liniju naziva administrativnom, za razliku od Kosova koje je tretira kao međudržavnu granicu. EU posrednici u dijalogu su omogućili kompromis, tako što se u engleskoj verziji sporazuma koriste oba termina na engleskom (eng. *border* – granica, *boundary* – linija razgraničenja). Ovo je primer diskurzivne prakse kojom se želi osigurati autobiografski kontinuitet narativa o državi.

Pored diskurzivne prakse, sprska policija je uvela i institucionalizovanu praksu kojom se sugeriše da je u pitanju interna kontrola, a ne kontrola na međudržavnoj granici. Ovo je urađeno tako što je kontrolnim punktovima na administrativnoj liniji isključivo angažovana redovna uniformisana policija iz područnih policijskih uprava, a ne policijski službenici granične policije što je inače standard u EU. Pored toga, sporazumom je dogovoreno da se uspostave „zajednički, integrisani, jedinstveni i bezbedni punktovi [...] locirani u granicama zajedničkog područja IBM prelaza, zajednički određeni, na kojima će zvaničnici svake strane obavljati odgovarajuće kontrole”,⁷⁷⁷ kao i da se ne dozvoli isticanje “simbola svoje jurisdikcije” u ovom prostoru. Ipak, prema Tehničkom protokolu o sprovođenju ovog Sporazuma, obe strane mogu da nose i koriste oružje u skladu sa svojim zakonodavstvom.⁷⁷⁸ Ovo je deo dogovora koji nije dostupan javnosti jer je Tehnički protokol interni dokument MUP-a.

Šest zajedničkih punktova Vlada Srbije zove zajedničke tačke prelaza (ZTP) i izbegava sve reči koje asociraju na granicu. Iako je prihvaćena materijalna podrška EU za rekonstrukciju starih kontrolnih punktova i uspostavljanje novih, opet je vođeno računa da se time simbolički ne podupiru potezi suverenosti druge strane. Stoga je dogovoreno:

⁷⁷⁶ Sporazum o integrisanom upravljanju administrativnom linijom/granicom je dostupan na sajtu Kancelarije za KiM: www.kim.gov.rs/lat/p13.php [pristupljeno 25. jula 2018. godine].

⁷⁷⁷ Član 3 Sporazuma o IBM.

⁷⁷⁸ Leštanin, B. (2017). Saradnja Ministarstva unutrašnjih poslova i međunarodnih snaga na Kosovu i Metohiji. *Nauka, bezbednost, policija*. 22(2), str.73.

„da neće biti izgradnje novih administrativnih prelaza na tačkama koje predstavljaju katastarsku liniju između opština u centralnoj Srbiji i AP KiM, čime bi se izvršila demarkacija, već će se samo proširiti postojeći prelazi u skladu sa realnim potrebama i uz učešće naših eksperata. Ceo projekat će voditi UNOPS, što predstavlja uvođenje UN u proces dijaloga i to po prvi put“.⁷⁷⁹

Pored negiranja razgraničavanja u praksi i izjavama, u sklopu ovog sporazuma je prvi put uređena saradnja i kontakti sa kosovskom policijom, kao i pravna pomoć.⁷⁸⁰ Deo paketa da se negira samostalnost kosovskih institucija bilo je insistiranje da sva saradnja ide uz posredovanje i prisustvo EULEX-a. I dok su koordinacioni sastanci održavaju pod okriljem EULEX-a, njihovi predstavnici su se povukli sa dva prelaza, Jarinje i Brnjak, na kojima je trebalo da prate postupanje dve policijske službe.

4.4.2.7. Suverenost u pokretu

U zaključku dela analize o regulisanju mobilnosti ka i sa Kosova, ističemo da su srpske vlasti strateški menjale policijsko postupanje, zadržavajući logiku unutar policijskih praksi u različitom tretiranju: državne granice i kontrole unutar teritorije, identifikacionih dokumenata koji se koriste u unutrašnjem saobraćaju (lične karte) i međunarodnom saobraćaju (pasoši). Dakle, da bi zadržali autobiografski kontinuitet u tretiranju Kosova kao dela sopstva, policijski službenici su u tehničkom dijalogu ispregovarali prakse koje ne dozvoljavaju da administrativna linija bude tretirana kao državna granica, niti korišćenje pasoša u prelasku administrativne linije, niti vozačke tablice sa obeležjima kosovske državnosti. Prakse tretiranja kretanja sa Kosova u centralnu Srbiju kao unutrašnje kretanje su primenjene i prema stanovnicima Kosova i državljanima stranih zemalja, kako bi se dosledno pokazao autoritet. Pored toga, ove specijalne prakse su za posledicu imale praksu sekuritizacije kosovskih Albanaca, kroz evidentiranje i češće zaustavljanje tokom kretanja kroz Srbiju. U okviru ovog režima mobilnosti, uvedene su nove prakse poništavanja ili odlaganja kosovske državnosti,

⁷⁷⁹ Republika Srbija, Kancelarija za Kosovo i Metohiju (2014). Izveštaj o radu Kancelarija za KiM (u periodu od 1. 6. 2014. do 31. 12. 2014.), str. 36.

⁷⁸⁰ Za više detalja vidi: Leštanin, B. (2017). Saradnja Ministarstva unutrašnjih poslova i međunarodnih snaga na Kosovu i Metohiji. *Nauka, bezbednost, policija*. 22(2), str.61–78.

dogovorom da se unutar Kosova nastavi praksa izdavanja statusno neutralnih tablica (RS) umesto tablica sa obeležjem kosovske državnosti RKS – Republika Kosovo ili praksom poništavanja kosovskih pečata u pasošima onih koji su ušli u Srbiju preko Kosova. Na kraju, polaganje prava nad Kosovom je osigurano i nastavkom prakse izdavanja sprskih identifikacionih dokumenata i vozačkih tablica stanovnicima Kosova, pre svega Srbima, ali i drugim voljnim da priznaju autoritet Srbije.

4.4.3. Prakse isključenja iz regionalne i međunarodne zajednice

Treća logika su prakse koje imaju za cilj isključenje kosovske policije i političkih predstavnika iz međunarodne i regionalne zajednice. U ovoj grupi imamo dve podvrste praksi. Prva je otvoreno sekuritizacija kosovskih političkih elita kao ratnih zločinaca, stanovništva kao diskriminatora srpskog stanovništva na Kosovu i teritorije kao izvorišta kriminala za Evropu. Logika ove prakse je izbegavanje stigme za ratne zločine počinjene u ime Srbije i zadržavanje kontinuiteta autobiografskog narativa o Srbima kao žrtvama i braniocima šire evropske zajednice. Pored toga, u prakse isključenja spadaju i diplomatske bitke za isključenje Kosova iz članstva u regionalnim i međunarodnim policijskim forumima, poput Interpola. Kroz intervju se došlo do saznanja da su mnoge od ovih policijskih praksi ugnježdene u širi nacionalni narativ, ali da često nisu izvedene na naredbu političara, pa da čak neretko nije ni postojao jasan stav političkog rukovodstva o prigodnom delovanju, nego su sami policijski službenici tumačili situacije i rezonovali o prigodnom delovanju iz repertoara policijskih rutina.

4.4.3.1. Sekuritizacija kao izbegavanje stigme

Sekuritizacija kosovskih političkih elita kao ratnih zločinaca, stanovništva kao diskriminatora sprskog stanovništva na Kosovu i teritorije kao izvorišta kriminala za Evropu ne dešava se samo u govorima političara, već i u strateškim praksama policije. Primer takvih namernih poteza jesu prikupljanje i deljenje podataka o ugroženosti bezbednosti srpske manjine na Kosovu, izdavanje poternica za kosovskim rukovodstvom i borbe u regionalnim forumima oko definicije izvorišta pretnje unutar regiona.

Institucionalizovana praksa izdavanja crvenih poternica Interpola za albanskim političkim liderima⁷⁸¹ korišćena je gotovo odmah po povratku SRJ u Interpol, a na snazi je i danas.⁷⁸² Crvena poternica je zahtev jednog policijskog organa, policijama drugih zemalja da lociraju i privremeno uhapsu osobu za kojom tragaju zbog istrage ili služenja kazne.⁷⁸³ Ove poternice mogu biti javno objavljene, kad se očekuje da će javnost pomoći u hvatanju tražene osobe, dok su najčešće vidljive samo članicama Interpola kroz baze traženih osoba. Da bi poternica (eng. *notice*) postala važeća unutar Interpolovog sistema, pregleda je Komisija za kontrolu Interpolovih dokumenata, da bi utvrdila da li je u skladu sa pravilima te organizacije. Država primalac poternice ne mora da postupi, to jest da uhapsi ili zadrži traženu osobu. Pored formalnih poternica (eng. *notice*), postoji i manje formalno obaveštenje o potrazi (eng. *diffusion*) za nekom osobom koje se direktno razmenjuje između Nacionalnog biroa Interpola zemlje koje potražuje i jedne ili više zemalja članica Interpola.⁷⁸⁴

Po srpskim poternicama zadržavani su ili hapšeni Hašim Tači, nekadašnji komandant političke direkcije Oslobođilačke vojske Kosova (OVK) i lider Demokratske partije Kosova,⁷⁸⁵ bivši kosovski premijer, nekadašnji komandant Kosovskog zaštitnog korpusa i načelnik štaba Oslobođilačke vojske Kosova (OVK) – Agim Čeku pet puta⁷⁸⁶ i Ramuš Haradinaj, dva puta.⁷⁸⁷ Na osnovu saznanja iz intervjuja, može se zaključiti da su

⁷⁸¹ Slična praksa upotrebljena je i protiv političkih i vojnih lidera iz sukoba u BiH – pa je Ejub Ganić uhapšen u Londonu 2010. godine, a Naser Orić u Bernu 2015. godine. Za više detalja vidi: Derikonjić, M. (2017) „Hapšeni po srpskim poternicama pa oslobađani“, *Politika*, 27. april. Dostupno na: www.politika.rs/sr/clanak/379393/Hronika/Hapseni-po-srpskoj-poternici-pa-oslobadani [pristupljeno 29. avgusta 2018. godine].

⁷⁸² Po navodima Tanjuga, „na poternicama Interpola raspisanih po nalogu srpskih sudova, koje su ponovo vidljive policijama država njegovih članica, nalazi se ukupno 16 Albanaca osumnjičenih za ratne zločine na Kosovu i Metohiji“ iz Tanjug, Na poternicama interpola „vidljivo“ 16 kosovskih Albanaca, *Novosti*, 12. april 2018, vidi: www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:721735-Stefanovic-Poternice-vracene-u-sistem-Interpola [pristupljeno 14. januara 2019. godine].

⁷⁸³ Vidi: Interpol, Red Notices: www.interpol.int/en/How-we-work/Notices/Red-Notices [pristupljeno 30. aprila 2019. godine].

⁷⁸⁴ Ibid.

⁷⁸⁵ Ibid. Tači je uhapšen u Mađarskoj 2003. godine. O osnovu hapšenja Tačija vidi u: Derikonjić, M. (2017) Hapšeni po srpskim poternicama pa oslobađani, *Politika*, 27. april. „Tači se već gotovo dve decenije nalazi na poternici koju je po naredbi Okružnog suda u Prištini za njim raspisao tamošnji SUP. U dokumentu tužilaštva, navodi se da je Tači, poznat pod nadimkom Zmija, pripadnik terorističke bande albanskih separatista, komandant takozvane Političke direkcije glavnog štaba OVK i učesnik više terorističkih napada na pripadnike policije u Glogovcu zbog čega je pred Okružnim sudom u Prištini u odsustvu osuđen na deset godina zatvora.”

⁷⁸⁶ Tri puta u Sloveniji (2003. godine), Mađarskoj (2004. godine) i u Kolumbiji (2009. godine).

⁷⁸⁷ U Sloveniji 2015. godine i u Francuskoj 2017. godine.

praksu izdavanja poternica samo delimično vodile političke elite, a da su, u velikoj meri, policijski službenici imali autonomiju i kreativnost u aktiviranju poternica i da su pritom strateški koristili svoje jedinstveno znanje o procedurama i praksama komunikacije unutar Interpola i socijalni kapital u odnosima sa drugim policijskim službama.

„Uspeli smo da proguramo nepravilnosti dok nisu primetili prevare. Komisija za kontrolu Interpolovih dokumenata, u kojoj rade najuticajniji pravници koji nisu zaposleni u Interpolu, bavila se našim poternicama. I oni su došli do zaključka da je poternica za Čekua važeća, jer je bila vidljiva na sistemu Interpola, mada nije bila distribuirana svima. To smo izveli jer smo bilateralno poslali poternicu policiji zemlje X, pa su oni ubacili u sistem Interpola. Tako da oni koji prate naše poternice, nisu mogli da je vide i spreče. To je čuburska fora. Znamo gde albanski političari putuju, pa se postaramo da im pasoš bude označen crveno.”⁷⁸⁸

S izuzetkom hapšenja Ramuša Haradinaja u Francuskoj 2017. godine, drugi lideri kosovskih Albanaca su ubrzo po hapšenju puštani. Očigledno cilj hapšenja nije nužno bilo izručenje Srbiji, već označivanje pred domaćom i stranom javnosti da su kosovski lideri bili uključeni u ratne zločine i da srpska policija ima bolji socijalni kapital unutar međunarodne policijske zajednice koji može da iskoristi protiv njih. Pored toga, poznavanje formalnih uslova za razmenu podataka u sistemu poternica je korišćeno za osporavanje nadležnosti drugih država nad ratnim zločincima iz Srbije.

„Genocid ima univerzalnost, pa su Škorpione potraživali Norvežani.”⁷⁸⁹ UNMIK izdao poternicu, a Norvežani uhapsili. Onda sam osporavao da nije javna poternica jer joj nedostaje broj. Isprobao tu metodologiju, ako krenu Šiptari da izdaju poternice za našim građanima. X šalje za građanina zemlje Y (koja mora da da saglasnost ili uputi primedbe Komitetu UN).”⁷⁹⁰

⁷⁸⁸ Intervju 8.

⁷⁸⁹ Odeljenje za ratne zločine Višeg suda u Beogradu osudilo je pripadnike Škorpiona za ratne zločine u Podujevu.

⁷⁹⁰ Intervju 8.

Pored izdavanja poternica, srpska policija je i sama hapsila kosovske zvaničnike i državljane na proputovanju kroz Srbiju. Tako je u septembru 2016. uhapšen Nehat Tači,⁷⁹¹ komandant regiona Južne Kosovske Mitrovice, pod sumnjom proterivanja tri srpske porodice iz Lipljana 1999. godine, a pušten je 1. novembra iste godine. Otprilike u isto vreme, 28. septembra, uhapšen je i Hisni Kiljmendi,⁷⁹² na povratku sa Kosova u Nemačku, zbog sumnje za ratne zločine, a pušten 4. novembra iste godine.

Pored izdavanja poternica i hapšenja kosovskih Albanaca, druga važna policijska praksa je prikupljanje podataka o napadima na pripadnike srpske manjine na Kosovu i obaveštavanje strane javnosti o tome. Na osnovu planova organizacionih jedinica izloženih u Informatoru MUP-a saznajemo da je ova praksa institucionalizovana ili dodeljena Koordinacionoj upravi za Kosovo i Metohiju i Upravi za analitiku MUP-a, koji su na mesečnom nivou obrađivali podatke i prosleđivali ih drugim organima Vlade Republike Srbije. Iz izveštaja Kancelarije za Kosovo i Metohiju saznaje se da je prevashodna namena prikupljanja statistike samo o napadima na „Srbe i druge nealbance” obaveštavanje drugih članova međunarodne zajednice o takvom kršenju ljudskih prava, a radi delegitimizacije ili stigmatizacije druge strane u pregovorima. Značaj ove prakse je u tome što ovi podaci čine uvid svakog izveštaja o dijalogu o normalizaciji koji objavljuje Kancelarija za Kosovo i Metohiju i Kancelarija za koordinacione poslove u pregovaračkom procesu sa privremenim institucijama samouprave u Prištini.

„Urađeni su komentari sa detaljnim prikazom položaja Srba i drugih nealbana na prostoru AP Kosovo i Metohija. Cilj ovih komentara i sugestija je upoznavanje međunarodnih subjekata sa postojećim problemima, brojnim primerima kršenja ljudskih prava i osnovnih sloboda, i svakodnevnom diskriminacijom Srba i drugih nealbana.”⁷⁹³

⁷⁹¹ Isufi, P. (2016) Kosovo police official released from Serbia, another Kosovo Albanian arrested”, *Prishtina Insight*, <https://prishtinainsight.com/kosovo-police-official-released-serbia-another-kosovo-albanian-arrested> [pristupljeno 16. juna 2019. godine].

⁷⁹² Zaba, N. (2016). „Srbija oslobodila Hiljmija Keljmendija iz pritvora”, *BIRN*, 3. novembar, dostupno na: <https://balkaninsight.com/2016/11/03/srbija-oslobodila-hiljmija-keljmendija-iz-pritvora-11-03-2016/?lang=sr> [pristupljeno 22. novembra 2017. godine].

⁷⁹³ Republika Srbija, Kancelarija za Kosovo i Metohiju (2014). *Izveštaj o radu Kancelarija za KiM (u periodu od 01. 06. 2014. do 31. 12. 2014.)*, str. 29. Isti izveštaj navodi da su sistematizovani statički podaci o napadima na srpsko stanovništvo.

Tumačenje logike izdavanja poternica i hapšenja kosovskih zvaničnika, kao i objavljivanja statistike o napadima samo na deo stanovništva na Kosovu, iziskuje razumevanje konteksta, odnosno pozornice na kojoj se dešavaju ove sekuritizujuće prakse. Ovo je period u kome se u političkom polju bivše Jugoslavije intenzivno vodila bitka oko odgovornosti za ratne zločine počinjene tokom sukoba. Međunarodna zajednica je pod pokroviteljstvom UN podržala rad Međunarodnog suda za ratne zločine na prostoru bivše Jugoslavije, a saradnja sa ovim sudom i izručenje osumnjičenih ratnih zločinaca Hagu postalo je uslov za pristupanje EU i podršku zapadnih država. U isto vreme, u Srbiji se vodi bitka unutar prve post-Miloševićeve vlade oko odgovornosti za zločine. U to vreme su na teritoriji centralne Srbije nađene masovne grobnice kosovskih Albanaca, od kojih jedna unutar baze Specijalne antiterorističke jedinice (SAJ) u Batajnici, a druga na njihovom poligonu kraj Petrovog Sela.⁷⁹⁴ Pored toga, nekoliko visokih policijskih rukovodilaca optuženo je za ratne zločine na Kosovu i kasnije isporučeno Međunarodnom sudu za ratne zločine na prostoru bivše Jugoslavije, dok je deo niže pozicioniranih pripadnika MUP-a procesuiran pred domaćim sudovima za ratne zločine.⁷⁹⁵ Glavna poruka prakse izdavanja poternica je osporavanje da su kosovski Albanci bili samo žrtve.

Primeri izdavanja međunarodnih poternica u okviru Interpola i hapšenja unutar sopstvene teritorije su ilustracija policijske prakse koje su imale za cilj borbu za status i izbegavanje stigme u međunarodnim odnosima. Rebeka Adler-Nissen, u svom tekstu iz 2014. godine o značaju upravljanja stigmom u međunarodnim odnosima,⁷⁹⁶ tvrdi da stigmatizacija podjednako služi uspostavljanju poretka, kao i norme, jer „pojašnjava

⁷⁹⁴ Vidi Inicijativa mladih za ljudska prava, (2018). *Kosovska hronologija 1974-2017*, Beograd: Inicijativa mladih za ljudska prava, str. 23-24. Dostupno na: www.yihr.rs/wp-content/uploads/2018/02/Kosovska-hronologija-WEB-SRP2.pdf [pristupljeno 15. marta 2019. godine].

⁷⁹⁵ Međunarodni sud za zločine počinjene na teritoriji Jugoslavije je osudio Sretena Lukića, post-petoktobarskog načelnika Resora javne bezbednosti, na 22 godine zatvora za deportaciju, prisilno premeštanje, ubistvo i progon kao zločine protiv čovečnosti. Saša Đorđević navodi procenu Fonda za humanitarno pravo da je „10 odsto optuženih za ratne zločine u Srbiji u trenutku podizanja optužnice bilo aktivno u službi vojske i policije.” U: Đorđević, S. (2016) „Javno o ratnim zločinima pripadnika policije”, *Peščanik*, 6. april. Dostupno na: <https://pescanik.net/javno-o-ratnim-zlocinima-pripadnika-policije/a> [pristupljeno 4. juna 2018. godine]. Fond za humanitarno pravo je izveštavao o slučajevima suđenja pripadnicima MUP-a pred domaćim sudovima za ratne zločine: Fond za humanitarno pravo, Suđenja za ratne zločine u Srbiji, *Peščanik*, 19. decembar 2007. <https://pescanik.net/sudenja-za-ratne-zlocine-u-srbiji/> [pristupljeno 5. marta 2018. godine].

⁷⁹⁶ Adler-Nissen, R. (2014) “Stigma Management in International Relations: Transgressive Identities, Norms, and Other in International Society”. *International Organization*. 68(1), p. 149.

granice prihvatljivog ponašanja i identiteta, kao i posledice nepridržavanja normi”, te se „kroz stigmatizaciju onoga koji krši norme uspostavlja normalnost.”⁷⁹⁷ Pozivajući se na Dženifer Micen, ona dalje tvrdi da „nisu zajedničke norme, već ontološka nesigurnost međudržavnih odnosa, razlog izbacivanja zemalja koje krše međunarodna pravila na margine međunarodnog društva.”⁷⁹⁸ Ona dalje definiše četiri elementa stigmatizacije: etiketiranje, stereotipno tretiranje, podela na „nas” i „njih” i gubljenje statusa. Ovde nema mesta da se detaljno prikažu sva četiri elementa koja su punu snagu imala krajem devedesetih godina 20. veka, posebno pošto je SRJ isključena iz međunarodne zajednice sankcijama, a kasnije i bombardovana pod izgovorom sprečavanja ratnih zločina, to jest humanitarne intervencije. I posle sukoba i promene vlasti u Srbiji, početkom 21. veka, Srbija je, kao i veći deo njenih suseda, stigmatizovana u evropskoj zajednici kao „Evropa u prošlosti”, to jest kao zemlje koje treba da uspostave normalne odnose među sobom; da „saradnja postane norma u odnosima među državama umesto takmičenja i balansa snaga.”⁷⁹⁹ Instrument stigmatizovanja bila je politika uslovljavanja članstva u EU, kojom su saradnja sa Međunarodnim sudom za ratne zločine na prostoru bivše Jugoslavije i regionalna saradnja postavljeni kao uslovi za članstvo. Deo političara na vlasti u Srbiji protivio se izručenjima srpskih optuženika za ratne zločine Međunarodnom tribunalu u Hagu, upravo zato što su smatrali da se na taj način povećava stigma za ratne zločine počinjene u ime Srba i da zločincima treba suditi kod kuće.⁸⁰⁰

Stigmatizacija je proces ili aktivna praksa, koje može izazvati različite odgovore, jer stigmatizovane države mogu da pokušaju da utiču na to kako ih „publika normalnih” percipira.⁸⁰¹ Rebeka Adler-Nisen ih je kategorizovala u tri podvrste i ilustrovala primerima zemalja: prihvatanje stigme (eng. *stigma recognition*) u slučaju Nemačke posle drugog svetskog rata, odbijanje stigme (eng. *stigma rejection*), odgovor Austrije na sankcije koje su joj uvele 16 EU zemalja nakon ulaska desničarske Partije slobode u vladu 2000. godine i kontrastigmatiziranje (eng. *counter-stigmatization*) Kube. Važna je njena

⁷⁹⁷ Ibid.

⁷⁹⁸ Ibid.

⁷⁹⁹ European Commission, Report from the Commission to the Council on Regional Cooperation in Europe, Brussels, 4 april 2002, p. 4. Citiran u: Betchev, D. (2011). *Constructing South East Europe – The Politics of Balkan Regional Cooperation*. Hampshire: Palgrave Macmillan, p. 77.

⁸⁰⁰ Ostojić, M. (2014). Between justice and stability: the politics of war crimes prosecutions in post-Milošević Serbia. Furham: Ashgate.

⁸⁰¹ Adler-Nissen, R. (2014) “Stigma Management in International Relations: Transgressive Identities, Norms, and Other in International Society”. *International Organization*. 68(1), p. 153.

napomena da jedna država može da primeni više strategija upravljanja stigmom, to jest da može i da prihvata odgovornost za stigmatu i da je poriče ili odbija „istovremeno ili da menja strategiju zavisno od situacije.”⁸⁰²

Na osnovu analize logike prakse izdavanja poternica i hapšenja kosovskih Albanaca pod optužnom za ratne zločine jeste *odbijanje stigme* koja podrazumeva „da stigmatizovana strana prihvata kategorije devijantnosti, ali poriče da je po bilo čemu drugačija od onih koji se pridržavaju pravila.”⁸⁰³ U odbijanju stigmatizacije, države se često pozivaju i „na isti repertoar dragocenih, mada ambivalentnih principa međunarodnog prava, suverenosti, demokratije, kao što to rade i „normalne” države.”⁸⁰⁴ Konkretno, pozicija političkih elita Srbije, a i logika prakse izdavanja poternica za liderima drugih strana u sukobu, jeste relativizacija odgovornosti srpske strane za rat i ukazivanje da su Srbi u regionu bili i žrtve, a ne samo počiniooci. Tokom ove prakse, srpski policajci su kompetentno koristili međunarodne institucije poput UN i Interpola, pozivajući se na osudu ratnih zločina kao zajedničku normu sa onima koji su prethodno stigmatizovali policijske rukovodioce i pripadnike srpske zajednice. Kao i u austrijskom slučaju, jedna od strategija odbijanja stigme jeste „određenje žrtvenog jarca (spoljnog neprijatelja),”⁸⁰⁵ odnosno prebacivanje odgovornosti i krivice na političke i vojne lidere kosovskih Albanaca kao zločinaca u odnosu na koje su se srpske snage branile. Doprinosa Rebeke Adler-Nisen je u tome što je ukazala da treba proučavati ne samo zašto se neke države ne pridržavaju pravila,⁸⁰⁶ nego i koje značenje te države daju odstupanju od pravila (devijantnosti).⁸⁰⁷ Glavno značenje policijske prakse izdavanja poternica za kosovskim Albancima jeste relativizacija krivice svoje grupe i prikazivanje u ulozi žrtve, što je važno za održavanje kontinuiteta autobiografskog narativa u kome su Srbi žrtve od kosovske bitke pa do današnjice, i kojima je Kosovo kao srce Srbije nepravедno kroz istoriju oduzimano od Srbije.⁸⁰⁸ Da je preuzeta strategija prihvatanja stigmatizacije, odnosno

⁸⁰² Ibid. 154.

⁸⁰³ Ibid.

⁸⁰⁴ Ibid. p. 164.

⁸⁰⁵ Ibid. p. 161.

⁸⁰⁶ Srbija je, na primeru izdavanja poternica za kosovskim državljanima, izbegavajući glavni postupak unutar Interpola, izbegla da bude ocenjivana u odnosu na član 3 Statuta Interpola koji zabranjuje da „organizacija preduzima bilo koju intervenciju ili aktivnosti političkog, vojnog, religijskog ili rasnog karaktera.” Prevod sa Interpol, About Notices: www.interpol.int/en/How-we-work/Notices/About-Notices [pristupljeno 30. aprila 2019. godine].

⁸⁰⁷ Adler-Nissen, R. (2014), p. 171.

⁸⁰⁸ Subotić, J. (2016). “Narrative, Ontological Security, and Foreign Policy Change”. *Foreign Policy Analysis*. 12(4), pp. 610–627.

preuzimanje odgovornosti za ratne zločine, Srbija bi se suočila sa pukotinama u narativu o sopstvu kao žrtvi i verovatno morala još značajnije da promeni politiku.

4.4.3.2. Diplomatske prakse isključivanja iz međunarodne zajednice

U analiziranom periodu, policijski službenici našli su se u novoj ulozi diplomata, odnosno predstavnika i pregovarača zemlje u regionalnim i međunarodnim forumima za saradnju u unutrašnjim poslovima, ali i kao deo pregovaračkog tima u okviru tehničkog dijaloga o normalizaciji odnosa između Prištine i Beograda. Njihovo postupanje u ovim prilikama samo je delimično bilo uređeno političkim smernicama, a često su bili prepušteni sebi, da procenjuju kako najbolje da nastupe u ime države koju predstavljaju. Tokom intervjua, najviše je bilo reči o tri situacije: a) bitke oko načina predstavljanja Kosova u regionalnim inicijativama, b) bitke oko statusa i članstva u regionalnim inicijativama i c) bitke oko statusa i članstva u međunarodnim organizacijama, poput Interpol. Pored zauzimanja eksplicitnog stava po ovim pitanjima, policijski službenici naveli su i praksu postavljanja granica u odnosu na svoje kolege sa Kosova kroz insistiranje na formalnosti u dijalogu i grupisanje u sprskohrvatsku jezičku zajednicu unutar regionalne grupe. Čak i kada bi dolazilo do neformalne interakcije, zbog većeg nepoverenja u kosovske kolege nego u druge parnjake u regionu, konkretna osoba bila bi proveravana pre ulaženja u dublje odnose.

4.4.3.2.1. Nomen est omen⁸⁰⁹

Kao što je istaknuto u delu teksta o praksama upravljanja mobilnošću, gde se insistiralo na statusno neutralnim oznakama na voznim tablicama ili „ponišćavanju“ obeležja kosovske državnosti nalepnicama, slične prakse nepriznavanja bile su deo i zvaničnih susreta licem u lice, posebno nakon proglašenja nezavisnosti Kosova. Na osnovu intervjua, došlo se do saznanja da, nakon povratka u međunarodnu zajednicu i regionalnu saradnju, posle pada Miloševićeve vlasti, nije postojala jasna politika o ponašanju u regionalnim forumima kojima bi prisustvovali ili učestvovali predstavnici privremenih kosovskih institucija, uključujući policiju. Do proglašenja nezavisnosti, ovo

⁸⁰⁹ Latinska izreka: Ime je znak.

nije bio toliki problem, jer je Kosovo u regionalnim inicijativama predstavljao ili samo UNMIK ili kosovski zvaničnici uz prisustvo i obeležja UNMIK-a. U odsustvu jasnih političkih okvira ponašanja, policajcima je ostavljeno da tumače okolnosti i sami definišu stav države svojim praksama. Ponašanje prema kolegama sa Kosova tako je zavisilo od mikrokonteksta susreta. Tako se došlo do saznanja da je visoko pozicionirani policijski oficir imao veću slobodu da odlučuje o susretu sa svojim parnjakom iz Prištine, pošto nije bilo eksplicitne zabrane viđanja.

„Pod uticajem direktora albanske policije, general X se saglasio da diskutuju o tome da se pozove direktor kosovske policije preko UNMIK-a, a bez saglasnosti ministra. Tri puta je išao poziv, ali nije bilo rešeno pitanje ko će da snosi troškove. General je tražio da oni plate. Kasnije je to bio problem. U tri godine njegovog mandata, sve su odluke donete konsenzusom, osim jednom kad su se bunili Albanci. Taj jedini put Albanci se uzdržali od glasanja, nisu glasali za svoj predlog i bili su besni. Kad dođe do sukoba, on da pauzu za kafu, koja se po pravilu otegne, a u međuvremenu se direktori policija dogovore, a strancima koji prisustvuju ili učestvuju na sastanku ništa nije jasno.”⁸¹⁰

Nakon proglašenja nezavisnosti Kosova i činjenice da ga je većina zemalja regiona priznala, sa izuzetkom Bosne i Hercegovine, Rumunije i Grčke, došlo je do niza situacija u kojima su predstavnici Srbije napuštali skupove zbog prisustva kosovskih zvaničnika ili njihovog predstavljanja sa simbolima države (zastava, ime „Republika Kosovo“ itd.). Kao što navodi Tatjana Papić, na početku to je podrazumevalo „napuštanje svakog sastanka gde se pojavljuju zvaničnici prištinskih vlasti, pa čak i u pratnji šefa UNMIK,“⁸¹¹ a kasnije situacije u kojima kosovski predstavnici nisu u pratnji UNMIK-a.⁸¹² Tako je, na primer, tadašnji predsednik Srbije Boris Tadić, 2010. godine odbio da učestvuje na konferenciji na Brdu kod Kranja, uprkos trudu organizatora da sve goste

⁸¹⁰ Intervju 5.

⁸¹¹ Papić, T. (2011). Predstavnici Srbije i Kosova na međunarodnim skupovima, *Peščanik*, 16. novembar 2011, dostupno na: <https://pescanik.net/predstavnici-kosova-i-srbije-na-medunarodnim-skupovima/> [pristupljeno 8. marta 2019. godine].

⁸¹² Vidi detaljan pregled najvažnijih skupova i nedoslednost argumentacije koju su koristili srpski politički lideri u odnosu na to kom će skupu prisustvovati, a sa kog odustvovati.

predstave bez državnih i statusnih simbola, u skladu sa takozvanom formulom Gimnih.⁸¹³ Razlog je bio taj što je na isti skup pozvan i tadašnji premijer Kosova, Hašim Tači. On je ovaj potez objasnio sledećom logikom:

„Srbija neće učestvovati ni na jednom regionalnom forumu na kojem se ne poštuju principi UN, a koji podrazumevaju i poštovanje Rezolucije 1244. [...] Ne može nijedan regionalni forum predstavljati implicitno priznanje nezavisnosti Kosova, jer Srbija niti na implicitan, niti na eksplicitan način neće priznati nezavisnost Kosova bilo svojim odlukama, bilo svojim učešćem na regionalnim forumima i susretima.“⁸¹⁴

Ovakvo ponašanje opravdano je objašnjenjem da prisustvo skupu sa najvišim predstavnicima Kosova jeste implicitno priznanje nezavisnosti države, iako ova norma ne postoji u međunarodnom pravu o priznanju država.⁸¹⁵ Kasnije je ovaj stav zamenjen zahtevom o asimetričnom predstavljanju, tako da delegacija Prištine bude „u pratnji šefa UNMIK koji bi govorio pre nje“,⁸¹⁶ mada ni to nije uvek poštovano, pogotovu kada su u pitanju najviši predstavnici institucija – premijer ili predsednica Kosova.

Može se zaključiti da je logika iza ovog pokreta suverenosti bila da se ospori pravo Kosovu na samopredstavljanje i imenovanje u regionalnim i međunarodnim odnosima, odnosno na jednak i ravnopravan status sa ostalim učesnicima regionalnih skupova, koji su predstavljali države. Ovaj potez u igri suverenosti bio je namenjen i domaćoj ili međunarodnoj publici, ali je svakako primer pokušaja očuvanja ontološke sigurnosti u trenutku šoka proglašenja nezavisnosti Kosova i priznanja od strane velikog broja značajnih drugih – kako suseda, tako i drugih zemalja značajnih za poziciju Srbije u međunarodnim odnosima. Uprkos šteti koju je trpela samoisključenjem sa sastanaka na kojima su se dogovarala regionalna rešenja ili ostvarivali kontakti sa bitnim stranim

⁸¹³ Gimnih formula podrazumeva neformalan razgovor o ograničenom broju tema bez usvajanja zaključaka. Nazvana je po nemačkom selu Gimnih (Gymnich) u blizini Bona, gde su 1974. prvi put neformalno sastali ministri spoljnih poslova Evropske zajednice.

⁸¹⁴ Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, (2010) „Tadić samo tamo gde se poštuje Rezolucija 1244 UN“, *Bilten vesti*, 15. mart 2010. Dostupno na: www.mfa.gov.rs/Srpski/Bilteni/Srpski/b150310_s.html [pristupljeno 9. aprila 2019. godine].

⁸¹⁵ Tatjana Papić u istom tekstu u Peščaniku navodi niz primera u kojima su državni zemalja koje se ne priznaju učestvovali u istim skupovima ili postali članica istih organizacija, potpisnice međunarodnih ugovora.

⁸¹⁶ Citat Borka Stefanovića u tekstu Tatjane Papić.

liderima, vlasti Srbije insistirale su na neprihvatanju novog statusa Kosova u regionalnim forumima i založile svoj socijalni kapital kako bi uticale na partnere u regionalnim inicijativama da pristanu da se Kosovo tretira drugačije od drugih zemalja i, na simboličkom nivou, kao neravnopravan učesnik međunarodnih skupova.

Kako bi osigurala jednoobrazno postupanje državnih službenika koji učestvuju na regionalnim sastancima, Vlada Republike Srbije donela je uputstvo da, u slučaju da neko adresira Kosovo pod imenom države, bude pročitana protestna nota. U jednom od intervjua koji je autorka ovog istraživanja obavila 2010. godine o regionalnoj bezbednosnoj saradnji, istaknuto je da je to bila jedina pisana politika ili smernica na nivou Vlade o prioritetima spoljne politike Srbije koja je distribuirana svima ministarstvima.⁸¹⁷ Policijski službenici koji su učestvovali u radu regionalnih inicijativa u ovom periodu neretko su ostavljeni da sami interpretiraju u praksi prigodno ponašanje u ime države, to jest, da li će napustiti skup ili samo pročitati protestnu notu ili zahtevati promenu predstavljanja kosovske delegacije kod organizatora skupa. Na osnovu više intervjua, izgleda da je češće traženo rešenje da se ostane u okviru grupe i da se koristi socijalni kapital stečen u odnosu sa drugim kolegama iz regiona za promenu prakse, uz praksu čitanja protestne note.

„Tokom 2008-2009. godine bio je stav Vlade, da ako neko kaže Kosovo Republika, bila je obaveza da se uloži protest organizatoru. Policajci su solidarni, ne pričaju jedni protiv drugih. Na primer, na skupu u Zagrebu je predstavnik Crne Gore, koji nije bio policajac pročitao Republika Kosovo, a moj kolega iz Crne Gore pokazao je očima da se ne slaže sa takvim postupkom. Tada sam jedini put pročitao protestni stav vlade.”⁸¹⁸

Nakon uslovljavanja Srbije u procesu pristupanja da omogući učešće Kosova u regionalnim inicijativama, u okviru takozvanog Tehničkog dijaloga potpisan je Dogovor o regionalnom predstavljanju i saradnji⁸¹⁹ 24. februara 2012. godine. Ovim dogovorom uređeno je da će predstavnici institucija iz Prištine biti samostalno predstavljeni⁸²⁰ samo

⁸¹⁷ Intervju 22.

⁸¹⁸ Intervju 6.

⁸¹⁹ Dogovor o regionalnom predstavljanju i saradnji je ostupan na stranici Kancelarije za Kosovo i Metohiju: www.kim.gov.rs/lat/p12.php [pristupljeno 22. maja 2018. godine].

⁸²⁰ Član 4. Dogovora o regionalnom predstavljanju i saradnji.

pod nazivom Kosovo, ali uz zvezdicu (Kosovo*) uz koju ide fusnota sa sledećim tekstem: „Ovaj naziv je bez prejudiciranja statusa i u skladu je sa Rezolucijom Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija 1244 i mišljenjem Međunarodnog suda pravde o Deklaraciji o nezavisnosti Kosova.“⁸²¹ Predstavnicima UNMIK biće pozivani na skupove inicijativa čiji su potpisnici, ali je ostalo na njima da odluče da li će prisustvovati. Pored toga, domaćini skupova podstaknuti su, ali ne i obavezani, da primene Gimih formulu, to jest da ne ističu nacionalne simbole, osim zemlje domaćina i EU.⁸²² U sporazumu je definisano da se pod regionalnim sastancima podrazumevaju sastanci organizacija sa precizno definisanog spiska,⁸²³ „kao i *ad hoc* i neformalni susreti sa sličnim ciljem” i sastanci sa institucijama EU.⁸²⁴ Sprovođenje ovog sporazuma prati i nadzire EU. Stoga ne čudi da u izveštajima Kancelarije za Kosovo i Metohiju o napretku u dijalogu Beograda i Prištine, u delu o regionalnom predstavljanju obavezno stoji isti narativ sa sledećim istim rečenicama u svim izveštajima:

„Republika Srbija se, u skladu sa ovim dogovorom, postavlja maksimalno konstruktivno i trudi da omogući statusno neutralno učešće predstavnika Prištine u svim relevantnim regionalnim forumima i inicijativama. Kao poslednji u nizu konkretnih dokaza posvećenosti Republike Srbije regionalnoj saradnji...”⁸²⁵

Zatim sledi spisak događaja na kojima je Srbija dozvolila ili tolerisala učešće Kosova i listanje regionalnih inicijativa u čiji je rad uključeno u međuvremenu. Ovaj sporazum je dalje operacionalizovan u Instrukciju Vlade RS državnim službenicima 9. februara 2013. godine, kojim su državni službenici obavezani:

„da kod domaćina skupova i predstavnika Evropske unije insistiraju na doslednoj primeni predstavljanja Kosova – bez isticanja kosovske zastave i

⁸²¹ Član 3. Dogovora o regionalnom predstavljanju i saradnji.

⁸²² Član 7. Dogovora o regionalnom predstavljanju i saradnji.

⁸²³ Dostupno na stranici Kancelarije za Kosovo i Metohiju: www.kim.gov.rs/doc/pregovaracki-proces/Lista%20organizacija%20i%20inicijativa%20posvećenih%20regionalnoj%20saradnji.pdf [pristupljeno 22. maja 2018. godine].

⁸²⁴ Član 10. Dogovora o regionalnom predstavljanju i saradnji.

⁸²⁵ Republika Srbija, Kancelarija za KiM. (2014). *Izveštaj o napretku u dijalogu Beograda i Prištine*, april 2014, str. 16.

drugih obeležja, uz zahtevanje prisustva predstavnika UNMIK-a. Ova instrukcija, takođe, predviđa i situacije u kojima srpski zvaničnici su, u slučaju ako i kada se kosovski zvaničnici ne predstave u skladu sa instrukcijom, obavezni da reaguju i to tako što bi predstavnici državnih organa Srbije napustili skup, uz pisani protest organizatoru.”⁸²⁶

Na osnovu izveštaja KIPRED-a⁸²⁷ vidi se da su u prvih godinu dana od potpisivanja, do sredine 2013. godine, održana 133 regionalna sastanka i događaja, od kojih su na otprilike pola (65) pozvani i Srbija i Kosovo. Zbog nedostatka fusnote, Srbija je odbila da učestvuje na 21 sastanku, dok je Kosovo napustilo 16 skupova zbog fusnote na tablici sa imenom države. U istom izveštaju naveden je primer skupa u organizaciji Ministarstva unutrašnjih poslova Makedonije, uz podršku Ženevskog centra za upravljanje sektorom bezbednosti (DCAF-a), na kome jedino Kosovo nije bilo zastupljeno sa zastavom.⁸²⁸ Iz novinskih tekstova saznaje se da ova praksa nije dosledna, te da se povremeno dopušta da fusnota bude samo u pisanom materijalu, a ne i na tabli sa imenom osobe i zemlje iz koje dolazi. Primer takvog sastanka bilo je prvo okupljanje u okviru takozvanog Berlinskog procesa. Ivica Dačić, ministar spoljnih poslova Srbije objasnio je logiku odstupanja od pravila unutar norme koju je sama Vlada postavila:

„Za Srbiju je suštinsko pitanje da Kosovo bude drugačije predstavljano u odnosu na Srbiju i to je ispunjeno. Da li će se fusnota nalaziti na tabli ili na papiru, u smislu dokumenata, manje je važno pitanje od toga da li je Kosovo predstavljeno na drugi način od svih drugih međunarodno priznatih država”, poručio je premijer dodavši da fusnota „ne može ni da stane na tablu ispred nekog predstavnika Kosova.”⁸²⁹

⁸²⁶ KosSev, (2014) Šta nismo znali o konferenciji o Zapadnom Balkanu: zastave Srbije i Kosova jednake i na istom mestu, 1. septembar. Dostupno na: <https://kossev.info/sta-nismo-znali-o-konferenciji-o-zapadnom-balkanu-zastave-srbije-i-kosova-jednake-i-na-istom-mestu/> [pristupljeno 22. maja 2018. godine].

⁸²⁷ Deda, I. and Qosaj-Mustafa, A. (2013). The Analysis of the Implementation of the Technical Agreements between Kosovo and Serbia, Policy Paper, Prishtina: KIPRED, p. 11.

⁸²⁸ Skup pod nazivom “Drug criminal organizations, the situation in the EU with special focus on the Balkan area” [Kriminalne organizacije koje se bave trgovinom narkoticima – situacije u EU sa posebnim osvrtom na Balkan] održana 16-18. oktobra 2012. Citiran u Ibid.

⁸²⁹ Mitrović, B. (2012). Može i bez fusnote, *Politika*, 3. septembar. Dostupno na: www.politika.rs/sr/clanak/231987/Moze-i-bez-fusnote [pristupljeno 22. maja 2018. godine].

Iz ovog citata može opet da se zaključi da je pozadinska logika strateške prakse sastanaka sa predstavnicima kosovskih institucija ta, da su susreti mogući sve dok se Kosovo ne tretira isto kao druge zemlje u regionu.

Većina intervjuisanih policijskih službenika bila je upoznata sa sadržajem instrukcije i tokom učešća u regionalnim inicijativama, ali na osnovu njihovih izjava deluje da su tražili rešenja za praktične probleme sa kolegama, a da ostanu u okvirima političkih smernica. Tako je jedan ocenio:

„Sve može ako je Kosovo predstavljeno sa asteriskom (u skladu sa Sporazumom o regionalnom predstavljanju). Postoji i Instrukcija Vlade šta moramo da uradimo, to jest kako da uložimo protest ili da se povučemo, ako nije ispoštovan Sporazum, mada je znatno sažetija od grčke instrukcije za slučaj da je Makedonija nazvana pod svojim ustavnim imenom, a ne FYROM.”⁸³⁰

Jedan drugi intervjuisani policajac ovako je to opisao:

„Kosovo je osetljivo pitanje. Od kada su deo MARRI mreže, insistiramo na načinu predstavljanja sa zvezdicom [*]. Nemamo problema sa njima ako ne ističu državnost. A i inače uglavnom je koordinator za moju oblast rada unutar kosovske vlade Srbin sa Srpske liste, a oni svakako ne insistiraju na kosovskoj zastavi.”⁸³¹

Ne samo što su sprski policajci sprovodili ovu simboličku praksu kategorizacije kosovske delegacije drugačije od drugih država, nego je ova praksa preneti i unutar regionalnih zajednica praksi, pogotovu unutar sekretarijata regionalnih inicijativa u kojima zajedno rade ljudi više nacija.

„Moji [kolege iz drugih država] u Sekretarijatu X regionalne inicijative su već znali da ako se na nekom ministarskom sastanku pojavi Kosovo, nema nacionalnih obeležja. Jednom sam tako ušao u salu pred početak sastanka i pitao kolege iz Sekretarijata: jeste li sve pripremili kako treba. I bez objašnjenja šta

⁸³⁰ Intervju 1.

⁸³¹ Intervju 18.

znači kako treba, oni znaju da sprska delegacija ne dolazi na sastanak sa kosovskom zastavom. Kad smo bili u Sofiji tokom predsedavanja, ušao sam u salu sa kolegicom koja je njihova kontakt tačka i pre nego što sam progovorio, ona je viknula na one njene: Sklanjajte zastave, nema obeležja kad Kosovo učestvuje.”⁸³²

Ipak, na osnovu intervjua, došlo se do saznanja da postoje konteksti ili situacije u kojima se ne insistira na predstavljanju u skladu sa dogovorom iz 2012. godine. Prvi je kada se policijski službenik nalazi u ulozi predstavnika regionalne inicijative, a ne svoje države. Tada se ponaša u skladu sa ulogom posrednika ili medijatora među zemljama regiona.

„Ranije je bilo zategnutije od 2004-2008. Sada postoji formula za predstavljanje Kosova – Gimnih ili druga. Nekoliko puta u regionalnoj inicijativi X su Turci podržavali Kosovo kad se bune. Jednom sam izveo sa sastanka srpsku i kosovsku delegaciju i rekao im da ako budu blokirali da će odluka biti usvojena bez njih. Posle sam posebno rekao Kosovarima, ako mislite da je vaš problem centralni, ostaćete crna rupa i postaćete još crnja rupa. Čak i da ne potpišete (jer nemaju isti glas kao drugi), nećemo usvojiti bez vašeg mišljenja ako učestvujete. Učestvovanjem ćete dobiti priliku da utičete. Vratili smo u kolosek, počeli da koristimo lična imena i fokus na raspravu, a ne ko govori u ime koga i zašto.”⁸³³

Drugi izuzetak je kada je interakcija izmeštena izvan regiona i pod pokroviteljstvom moćnijih aktera koji mogu da samostalno definišu „pravila igre”.

„Danas samo za Kosovo imamo osetljivu situaciju jer mogu da učestvuju, ali uz zvezdicu [*] ili objašnjenje. Zavisi od toga da li domaćin hoće da prihvati i ispoštuje naš zahtev. Zavisi i od toga ko organizuje skup. Ako su SAD organizatori, to se ne računa u regionalni skup, pa nema osnova da se traži

⁸³² Intervju 11.

⁸³³ Intervju 5.

reprezentacija KiM. Mislim, možeš da tražiš, ali na njima je da vide kako hoće.”⁸³⁴

Može se zaključiti da su srpske vlasti insistirale na različitim praksama predstavljanja Kosova u odnosu na druge zemlje regiona, kako bi simbolički bilo kategorizovano kao manje vredno ili manje samostalno od zemalja u regionu. Ova praksa predstavljanja nije dosledno primenjivana i često je ostavljeno policijskim službenicima da procene kako da ovu dispoziciju – usmerenje provedu u delo u odnosu na ulogu i situaciju.

4.4.3.2.2. Borbe za isključenje iz članstva u međunarodnim inicijativama za saradnju u unutrašnjim poslovima

Uprkos dogovoru u okviru Briselskog sporazuma, da se omogući učešće Kosova u regionalnim inicijativama, ovaj dogovor nije dosledno sproveden. Kosovo je postalo članica glavnih foruma za političku saradnju,⁸³⁵ ali ne i svih foruma za saradnju u unutrašnjim poslovima. U ovom radu nastoji se da se analizira logika odlučivanja kada je učešće Kosova tolerisano u regionalnim forumima za saradnju u unutrašnjim poslovima, kao i u kom statusu, a kada je ono blokirano. U svim navedenim slučajevima, policijski službenici bili su u ulozi diplomate koji u ime svoje zemlje pregovara pitanja statusa u okviru regionalnih inicijativa, što je za većinu intervjuisanih bila sasvim nova uloga.

Kosovo je jedino primljeno u punopravno članstvo Regionalne inicijative za migracije, azil i izbeglice (eng. *Migration, Asylum, Refugees Regional Initiative – MARRI*)⁸³⁶ i to po navodima Kancelarije za KiM, zahvaljući „konstruktivnom pristupu“ Vlade Srbije omogućeno je učlanjenje Kosova u ovu inicijativu:

„Na sastanku Regionale inicijative za migracije, azil i izbeglice (MARRI) u junu 2015. godine u Skoplju, predstavnici Republike Srbije su svojim konstruktivnim

⁸³⁴ Intervju 18.

⁸³⁵ Regionalni savet za saradnju (eng. *Regional Cooperation Council – RCC*), Proces saradnje u Jugoistočnoj Evropi (eng. *South East Europe Cooperation Process – SEECP*).

⁸³⁶ Republic of Serbia, Ministry of Foreign Affairs (no date). www.mfa.gov.rs/en/foreign-policy/eu/regional-initiatives/marri [pristupljeno 8. marta 2019. godine].

pristupom omogućili Kosovu* da dobije status učesnika u okviru ove inicijative.⁸³⁷

Tabela 11: Pregled uključenosti Kosova u regionalne inicijative

Tip uključenosti i od kada?	Ime regionalne inicijative						
	SELEC	PCC	MARRI	SEPCA	RAI	WPON	Na nivou projekta ILECU
Preko UNMIK-a	UNMIK je posmatrač						
Preko EULEX-a							
Drugi status		Gost od 2010.					
Direktno učešće			Član od 2015. godine	Član	Ne		Član od početka

U sklopu ove inicijative primenjuje se pravilo predstavljanja Kosova sa fusnotom, dakle zadržava se simboličko izdvajanje u odnosu na druge aktere. Intervjuisani policajci istakli su nekoliko razloga zašto misle da je dopušteno članstvo Kosova u MARRI.

„MARRI je pričaonica i učionica. Tamo se ne radi ništa operativno, nema pravo da razmenjuje lične podatke, već samo iskustva i modele. A i imali smo 2014. godine veliki problem zbog velikog broja kosovskih Albanaca koji su preko naše teritorije ulazili u zemlje EU, zbog čega nam je pretilo skidanje sa bele Šengen

⁸³⁷ Republika Srbija, Kancelarija za Kosovo i Metohiju i Kancelarija za koordinacione poslove u pregovaračkom procesu sa privremenim institucijama samouprave u Prištini. (2015). *Izveštaj o napretku u dijalogu Beograda i Prištine (za period april-oktobar 2015. godine)*, str. 14.

liste, a morali smo da ih primimo nazad po readmisiji, jer ne dolazi u obzir da potpišemo readmisiju sa Kosovom. Ovako smo dobili priliku da rešavamo neke od tih pitanja u regionalnom formatu.“⁸³⁸

Po navodima medija, učlanjenje Kosova je podstaknuto pismom visoke predstavnice EU za spoljnu politiku EU Ketrin Ešton,⁸³⁹ što je razumljivo jer je u tom periodu EU uslovljavala otvaranje poglavlja 23 i 24 u pregovorima i napretkom u normalizaciji odnosa sa Kosovom. Slična odluka ipak nije doneta za druge regionalne inicijative.

Pored MARRI-ja, kosovska policija učestvuje ravnopravno jedino još u projektu ILECU, koji je pokrenula austrijska policija, a koja je na početku bila i „vlasnik“ saradnje u okviru ovog projekta, pa stoga deluje da se zemlje učesnice nisu mnogo pitale. Ipak, i u ovom primeru, gde je asimetrija u odnosu sa domaćinom inicijative, policijski službenici tražili su poseban tretman Kosova kroz zahtev za primenom pravila o fusnoti. Jedan intervjuisani policajac o tome je rekao sledeće:

„Tokom 2008-2009. godine bio je Stav Vlade, da ako neko kaže Kosovo Republika, bila je obaveza da se uloži protest organizatoru. Imali smo provokaciju, kad su Austrijanci pozvali Kosovo bez našeg znanja na skup u okviru projekta ILECU. Mi smo onda insistirali da budu označeni kao Kosovo *1244 u prezentaciji.“⁸⁴⁰

Drugi intervjuisani policajac opisao diplomatsku borbu i uloge pojedinačnih aktera u ovom sporenju:

“Naši su insistirali da ako dolazi Kosovo, može i Republika Srpska unutar BiH. Hrvati zastupali stav Kosova, da li je to država ili ne [...] Stalno kačenje tu su

⁸³⁸ Intervju 8.

⁸³⁹ „Cela priča je potekla iz pisma poslatog iz kabineta Eštonove, s veoma jasnom porukom članicama regionalnih organizacija da moraju da poštuju dogovor iz Brisela i u najkraćem roku omoguće ravnopravno članstvo i učešće Kosova u svim regionalnim organizacijama”, rekli su diplomatski izvori našeg lista. Izvor: Stojanović, M. (2014). Srbija omogućila ulazak Kosova, *Danas*, 26. jun. Dostupno na: www.danas.rs/politika/srbija-omogucila-ulazak-kosova [pristupljeno 2. juna 2018. godine].

⁸⁴⁰ Intervju 6. Sličan navod i u Intervju 4.

Albanija, i mi Srbija, ali smo se trudili da ne blokiramo rad. Teme koje se izbegavaju u službenom delu, mogu otvorenije da se diskutuju u neformalnom delu i tu možeš da kažeš da je naš stav da je Kosovo nezavisno, iako u praksi nije tako.“⁸⁴¹

Zanimljiv je primer pregovora i kreativnosti policijskih službenika u okviru Ekspertske radne grupe Konvencije za policijsku saradnju u Jugoistočnoj Evropi, u okviru koje se pripremaju, pregovaraju i dogovaraju odluke u okviru ove konvencije, koje kasnije bivaju formalno usvojene na ministarskom sastanku.

„Nakon pisma Roberta Kupera regionalnim inicijativama, pa i Sekretarijatu Konvencije za policijsku saradnju u Jugoistočnoj Evropi, da omogući uključenje Kosova u skladu sa dogovorima o normalizaciji odnosa Beograda i Prištine, sastao se trio predsedavajućih zemalja koje se smenjuju na pola godine. Dogovoren je princip da PCC⁸⁴² porodica može da se širi, ali da ne sme da se ugrozi saradnja među zemljama koje su već članice. Za početak je dogovoreno da predsedavajuća zemlja može da pozove Kosovo na sastanak, ali da sve države članice moraju da se slože, to jest da imaju rok od tri dana u kome, ako se ne usprotive, smatra se da su odobrili. Onda su profesionalci u Ekspertskoj radnoj grupi pripremili za ministarski sastanak *Discussion Paper* [predlog za diskusiju] u kome predlažu da se promene procedure, tako da se uvede nova kategorija – gosta. Do tada su postojale samo kategorije potpisnica Konvencije i posmatrača. Na prvom sledećem sastanku Komiteta ministara, ovaj predlog je usvojen i promenjeni su *Rules of Procedure* [poslovnik] tako što je uvedena kategorija – gosta, bez pominjanja Kosova.“⁸⁴³

Ovakvo dogovaranje bilo je moguće zbog poverenja i nepisanih pravila kreiranih iskustvom unutar zajednice praktičara koji čine Ekspertsku radnu grupu unutar Konvencije.

⁸⁴¹ Intervju 5.

⁸⁴² Konvencija o policijskoj saradnji u jugoistočnoj Evropi (eng. *Police Cooperation Convention* – PCC).

⁸⁴³ Intervju 20.

„Mi smo u PCC lepa mala porodica [...] i već smo razvili način kako da rešavamo pitanja oko kojih se ne slažu naše države. Uvek se trudimo da prvo nađemo nešto oko čega možemo da se složimo, pa onda polako tražimo rešenje koje je prihvatljivo za sve. Na primer, tokom bugarskog predsedavanja PCC, Evropska Komisija ih je pritisla da primene „famozni“ dogovor o predstavljanju iz dijaloga Beograda i Prištine. Bugari, iako su priznali nezavisnost Kosova, prvo su se obratili nama sa pitanjima: da li dozvoljavamo da se stavi na dnevni red i koji bi nam modalitet odgovarao da se dozvoli kosovskoj policiji da prisustvuje sastancima. Onda smo mi iz MUP-a tražili stav od MSP-a i oni nam odgovorili da mogu da učestvuju samo kao gosti, ne kao posmatrači. Onda se na sastanku Ekspertske radne grupe svaka zemlja pojedinačno izjašnjavala, da ne bude iznenađenja na ministarskom sastanku. Rumunija i Moldavija su naglasile da nisu priznale Kosovo, ali da je njihov stav ono što Srbija zauzme kao stav po ovom pitanju. I drugi su se nama obratili i onda smo doneli odluku o uvođenju novog statusa. Da nije bilo poverenja među nama profesionalcima, i da nije zauzet jedinstven stav da će biti ono što Srbija kaže, EU bi nas progutala kao državu zbog sporazuma o predstavljanju.“⁸⁴⁴

Iz intervjuja se saznaje da su u periodu pre Sporazuma policijski službenici sami procenjivali u kojim inicijativama da blokiraju članstvo Kosova i kako. Tako su tokom pregovora o transformaciji SECI u SELECT, blokirani ne samo članstvo, već i status posmatrača u Regionalnom centru za sprovođenje zakona (eng. *Southeast European Law Enforcement Centre* – SELEC). Iskustvo učestvovanja u međunarodnim multilateralnim forumima korišćeno je u okviru regionalnog foruma za pregovore. Kroz opis razmena unutar regionalne inicijative, saznaje se da se glasa ne samo po principu opredeljenja, već i putem razmene usluga iz prethodnih nastupa u međunarodnim forumima.

„Posle priznanja nekih od članica SELEC-a, Kosovo je tražilo da im bude priznat status posmatrača u SELEC-u, međutim nisu dobili ni status posmatrača, ni partnera, jer je potreban konsenzus pri odlučivanju. Mi, Rumunija, Bosna i

⁸⁴⁴ Intervju 11.

Hercegovina, Grčka i Moldavija ih nismo priznali, pa nije mogla da se donese drugačija odluka jer postoji tačno definisan okvir za saradnju.”⁸⁴⁵

Borba za isključenje Kosova iz međunarodne zajednice praktičara policijske saradnje najduže traje u okviru Interpola. Kao što se može zaključiti iz citata koji sledi, ova praksa nije uvek vođena jasnom politikom, nego su zaduženi policajci sami uložili značajnu kreativnost i socijalni kapital da preduzmu poteze suverenosti nad Kosovom u izmenjenim okolnostima.

„Imam iskustvo sa blokiranjem Kosova još od generalne skupštine Interpola 2002. godine, kad je Kameron predložio da se potpiše ugovor između Interpola i UNMIK policije. Objasnio sam našem MSP-u, koji je inicijalno bio protiv, da je to u skladu sa Rezolucijom 1244 i Kumonovskim protokolom, to jest da je UN subjekt saradnje. Naš predstavnik Stevan Nikčević glasao za. Kosovo ostalo crna rupa, uskratili oruđe međunarodnoj zajednici za borbu protiv kriminala. Preko UNMIK podeljeno 200-300 poruka, na početku uglavnom za strendžere, a posle uglavnom jedna-dve strendžeri, a ostalo Šiptari. Jeremić inicirao potpisivanje ugovora između EULEX-a i Intepola (tada me Dačić zvao). U MSP su bili pregovori koje je vodio neki muškarac sa dva prezimena (sigurno MI6). Oni dostavili odluke UN da su derogirali svoju misiju i preneli nadležnosti na EULEX. Na naš predlog, u sporazumu sa EULEX-om je iskopiran ugovor sa UNMIK-om.”⁸⁴⁶

Na kraju, posebna uloga jeste uloga policajca pregovarača u posredovanom dijalogu sa Prištinom. Iako se sastanci događaju iza zatvorenih vrata i daleko od očiju javnosti, po opisu učesnika, izgleda da postoji spisak zajedničkog implicitnog razumevanja o pravilima unutar ove pozornice, rečnikom Gofmana. Policijski službenici su posebno naveli praksu insistiranja na formalnosti u interakciji u okviru zvaničnog i nezvaničnog dela sastanaka, kao prakse postavljanja brana prelasku iz scenarija tehničkog dijaloga u politički dijalog o statusnim pitanjima. Na osnovu opisa praksi u dijalogu, vidi

⁸⁴⁵ Intervju 8.

⁸⁴⁶ Intervju 4.

se da je izborom profesionalnog nivoa učesnika, zadržavanjem na formalnim temama i izbegavanjem neposrednih razgovora i ćaskanja bez prisustva posrednika (EU), drugoj strani implicitno preneti poruka o ovoj granici. Na osnovu dole iznetog opisa, može se zaključiti da je praksa formalnosti važna za zadržavanje odvojenih pozicija u pregovorima između Beograda i Prištine.

„Učestvovao sam u ekspertskom dijalogu Beograda i Prištine. Bio sam u drugoj poziciji u odnosu na redovne susrete u regionu, sa manje srdačnosti, više formalizma. Na beogradskoj strani se strogo razdvaja ekspertski od političkog dijaloga. Sa strane Prištine, Edita prisustvuje i ekspertskom nivou, često vraća i meša politički nivo u tehnički dijalog i nanosi štetu. [...] Tokom diskusija bude i zveckanja i pretnji, ali to je posredovani dijalog. Biraju se taktike, dramatizuju se pojedina pitanja, kupuje vreme, ali nema prostora da se nude rešenja koja prejudiciraju status. Mi insistiramo da se izbegnu bilo kakve statusne konotacije, a oni insistiraju da daju razgovorima međudržavni karakter, pre svega nivoom učesnika u dijalogu. Uobičajeni scenario je da prvo bude pušten balon, pa onda imamo bilateralne sastanke, prvo mi, pa samo oni sa EU, pa tek onda sedenemo zajedno svi za sto. Sa njihove strane sastav delagacije su Edita i zamenik premijera, visok nivo, a kod nas direktor i zamenik direktora policije i nas nekoliko stručnjaka za konkretne oblasti. Mi insistiramo na formalnosti, to jest da se prati unapred dogovoren dnevni red. Na otvaranju se konstatuju teme i pitanja za diskusiju (iako ih već svi znaju unapred), pa se tek onda iznese pozicija, pa tek onda strane daju komentare na poziciju. Najviše pažnje se na zajedničkom sastanku posvećuje pitanjima koja su ostala neusaglašena tokom konsultacija. EU stavlja naglasak na činjenicama, pa se svi trudimo da spremimo što više dokaza u prilog svog stava. Nema neformalne interakcije tokom pregovora. Sve je na engleskom. Ako se nekad opusti atmosfera, Albanci kažu nešto na srpskom, mi ne prelazimo tu granicu. Nema neposredne komunikacije, sve ide preko EU.”⁸⁴⁷

⁸⁴⁷ Intervju 1. Tokom intervjuja, na osnovu formalnog tona u prepričavanju događaja, stekao se utisak da postoji policiranje i unutar srpske delagacije, to jest da se proverava da li se svi ponašaju u skladu sa strogim uputstvom i da nema istupanja pojedinaca.

Iz svega navedenog može se zaključiti da policijski službenici u ulozi diplomata ili onih koji formalno pregovaraju u ime države nisu bili samo izvođači radova. Oni nisu samo sprovodili političke smernice drugih elita, već su u njihovom otelotvorenju koristili kreativnost, jedinstvene kompetencije o funkcionisanju pojedinih inicijativa i socijalni kapital stečen kroz učestvovanje u zajednicama praktičara unutar regionalnih i međunarodnih inicijativa za saradnju u unutrašnjim poslovima. U situacijama kada nisu postojale formalne smernice ili dogovor na nivou države, kao početkom dvehiljaditih, policijski službenici su bili ti koji su doprinosili kreiranju politike kroz prevođenje nacionalne dispozicije o nepriznavanju Kosova u strateške prakse unutar međunarodnih policijskih institucija.

Zajedničko svim praksama jeste da su se odvijale u okviru konteksta međudržavnih pregovora, te da su policajci, iako nevidljivi javnosti, bili više vezani za ograničenja koja im donosi uloga predstavnika države, a ne policijskog profesionalca. Oni su u pregovorima našli više formi da održe kontinuitet autobiografije države, time što su osporavali tretman Kosova kao države, bilo zalaganjem za njegovo potpuno isključenje iz regionalnih zajednica praktičara ili insistiranjem na drugačijem predstavljanju u odnosu na druge države.

4.4.4. Policijska (ne)saradnja sa Kosovom

Posle analize institucionalizovanih praksi uključenja i isključenja iz nacionalne zajednice, kroz upravljanje migracijama i borbe policajaca u ulozi diplomata za isključenje Kosova iz regionalnih i međunarodnih inicijativa, kroz insistiranje na neravnopravnom predstavljanju, sledi analiza odvijanja interakcije među policajcima na operativnom nivou, odnosno na nivou policijskih službenika koji aktivno primenjuju policijska ovlašćenja u rešavanju problema bezbednosti. I u okviru ovog podrepertoara policijskih praksi, možemo uočiti nekoliko podgrupa aktivnosti zavisno od tumačenja situacije u kojoj se dešava interakcija između dve policijske službe. Ovaj deo analize je gotovo u celosti zasnovan na intervjuima sa policijskim službenicima, kroz koje se moglo saznati da postoje razlike u ponašanju „na sceni“, to jest u javnosti, i „iza scene“, u prilikama koje nisu javne.

Zvanično, ne postoje direktni kontakti između policijskih službenika dveju policija osim po osnovu Sporazuma o integrisanom upravljanju granicom i na sastancima regionalnih inicijativa. O dinamici u okviru ovih drugih bilo je reči u prethodnom delu. Uprkos predstavljanju Kosova kao izvorišta bezbednosnih pretnji Srbiji, regionu i Evropi u nacionalnim strateškim dokumentima,⁸⁴⁸ policija Srbije nema uređenu saradnju sa kolegama sa Kosova, za razliku od odnosa sa zemljama u regionu. U sklopu pristupanja EU, Evropska komisija je čak, u zajedničkoj poziciji povodom otvaranja pregovora u Poglavlju 24, kao uslov postavila da je potrebno da se urede odnosi i poboljša saradnja sa Kosovom na operativnom nivou zarad rešavanja pitanja readmisije (prihvata povratnika iz drugih zemalja), rešavanja problema prekograničnog kriminala, omogućavanja istog stepena policijske kontrole i bezbednosti na prelazima između Srbije i Kosova kao što primenjuje na ostalim prelazima, uspostavljanja pravosudne saradnje u građanskim i krivičnim stvarima.⁸⁴⁹

4.4.4.1. Saradnja uz posredovanje

Za potrebe rešavanja krivičnih dela vezanih za počinioce i saradnike na Kosovu, policija Srbije je sarađivala sa UNMIK-om, a nakon njegovog povlačenja sa EULEX-om. Kasnije je uspostavljena i praksa saradnje sa kosovskom policijom, ali samo preko posrednika – Odeljenja za saradnju sa Interpolom UNMIK-a ili EULEX-a. Većina intervjuisanih kriminalističkih policajaca tvrdila je da je učestalije sarađivala sa kosovskim kolegama pre proglašenja nezavisnosti, dok su se sastanci odvijali pod okriljem UNMIK-a „kao tutora kosovske policije“. Iako su nakon potpisivanja sporazuma o IBM i slobodi kretanja u okviru Briselskog sporazuma dogovoreni neposredni kontakti policija, to je izgleda ostalo vezano samo za tematiku uređivanja mobilnosti, dok je

⁸⁴⁸ Za primer, vidi: MUP Republike Srbije. (2015). *Procena pretnje od teškog i organizovanog kriminala*, Beograd: MUP RS, str. 6 (pretnja krijumčarenja oružja), str. 23 (krijumčarenje marihuane), str. 30 (heroin), str. 45 (iregularne migracije), itd; Nacionalna strategija za sprečavanje i borbu protiv terorizma za period 2017-2021, Službeni glasnik br. 94 od 19. oktobra 2017, str. 3 (etnički motivisan ekstremizam sa mogućnošću prerastanja u terorizam).

⁸⁴⁹ Savet EU, Radna grupa za proširenje i zemlje u procesu pregovora o pristupanju EU. (2016). *Nacrt zajedničke pozicije EU (nezvaničan prevod)*. Brisel: Dostupno na: www.mei.gov.rs/upload/documents/pristupni_pregovori/pregovaracke_pozicije/PG24_Zajednicka_pozici_ja_EU.pdf [pristupljeno 14. juna 2019. godine].

kriminalistička saradnja smanjena. Razmena podataka se i dalje odvija preko Odeljenja Interpolu unutar UNMIK-a, dok se zajedničke operacije dešavaju u koordinaciji EULEX-a, ali se „saradnja sa KiM ne spada u međunarodnu saradnju jer se tretira kao deo Srbije“⁸⁵⁰. U oba slučaja, kosovska policija je ta koja mora da postupa na terenu i prikupi informacije, privede, ispita osumnjičene ili pretraži prostore, ali koordinacija sa sprskom policijom se ne dešava neposredno već preko posrednika. Izuzetak od ovog pravila je nezvanična saradnja o kojoj će više reći biti u sledećem delu teksta.

„U periodu 2004-2008. imali smo na nivou države Komitet za Kosovo, u okviru koga je postojao Podkomitet za organizovani kriminal. U okviru njega smo se jednom ili tri puta mesečno viđali sa UNMiK-om. Nije bila dobra saradnja jer ovi iz UNMiK-a nisu imali realnu sliku šta se dešava, niti jaku želju da menjaju informacije, niti korisne informacije, a i problem je bio što su se stranci koji su radili u UNMIK-u često menjali. Od kad je došao EULEX, nema komiteta za saradnju. Ni oni nemaju jasnu sliku šta se dešava, pa nije bilo ni rezultata.“⁸⁵¹

Sledeći intervjuisani policajac konkretno je istakao ulogu EULEX-a.

„Informišemo se i sarađujemo, na primer, na slučajevima kontrolisane isporuke, samo ako nadzire i uključen je EULEX.“⁸⁵²

Pored toga, više intervjuisanih policajaca istaklo je implicitno značenje prostora u kojima se dešava kontakt.

„Preduslov za saradnju je politička normalizacija. Bilateralno nemamo kontakata. Mogu da dođu na skup u Beograd, ali mi ne idemo na skupove koji se organizuju na KiM. Možda, kad kontekst bude omogućio. Znam da je SBPOK imao kontakte u kontekstu istrage za Tisu.“⁸⁵³

⁸⁵⁰ Intervju 8.

⁸⁵¹ Intervju 6. Slični nalazi su potvrđeni i u intervjuiima 8 i 18.

⁸⁵² Intervju 8.

⁸⁵³ Intervju 18.

Implicitna logika ove prakse jeste da se učestvuje na skupovima gde je Beograd domaćin i može da odlučuje o načinu predstavljanja kosovske policije, odnosno o kategorizaciji u međusobnim odnosima, što nije slučaj kada je kosovska policija domaćin skupa i shodno tome u mogućnosti da sebe postavi u isti status kao srpsku policiju. Ipak, izuzetak od ovog pravila su sastanci kojima su posredovali moćni međunarodni partneri obeju strana, poput EU ili SAD.

„Bili smo 2015. na sastanku tužilaca i policije u organizaciji SAD u Prištini. Zahvalili su posebno nama jer smo došli. Naša prezentacija slučaja je bila poslednja po redu, jer smo išli po abecednom redu. Mi smo govorili iz prakse i izbegli uobičajena duga citiranja zakonske regulative. Svi koriste kao bazični krivični zakonik iz SFRJ, tako da su i bez objašnjenja znali na čemu baziramo postupanje. Domaćini su bili vrlo kulturni i prijatni, posebno su se potrudili da nam stave do znanja koliko im znači što smo došli.”⁸⁵⁴

Saradnja je blokirana kada Kosovska policija zahteva tretman kao druge države, odnosno kada uputi zvaničan zahtev i komunicira u skladu sa procedurama međudržavne saradnje. Tada srpska policija i pravosuđe odbijaju saradnju, po cenu nerešavanja krivičnog dela, kako bi praksom ćutanja ukazali da ne priznaju organe druge snage kao sebi jednake. Ako se ta saradnja odvija uz posredstvo EULEX-a, u slučaju pravosudnih zahteva, ili Odeljenja Interpola UNMIK-a za policijsku razmenu podataka, onda je saradnja moguća. Tako su istraživački novinari CINS-a⁸⁵⁵ i BIRN-a⁸⁵⁶ naveli nekoliko situacija u kojima je, zbog nedostatka sporazuma o ekstradiciji, propuštena prilika da se

⁸⁵⁴ Intervju 6.

⁸⁵⁵ CINS je pisao o slučaju Bojana Božovića, bivšeg novinara *Tanjug*a, kog je srpska policija tražila 2015. godine zbog navodnog posedovanja pornografskog sadržaja maloletnika i zbog čega je u Srbiji osuđen na tri godine zatvora zbog pedofilije, a sklonio se i živi u Zubinom Potoku. Vidi: Jeremić, I. i Milivojević, A. (2015). Srbija i Kosovo pregovaraju, kriminalci profitiraju, CINS, 10. novembar. Dostupno na: www.cins.rs/srpski/research_stories/article/srbija-i-kosovo-pregovaraju-kriminalci-profitiraju [pristupljeno 11. juna 2019. godine].

⁸⁵⁶ BIRN je naveo tri slučaja u kojima Srbija nije želela zvanično da preuzme kriminalce koji su uhapšeni na Kosovu, a traženi su u Srbiji za ubistvo (Ernarg Biševac), za šverc droge (Predrag Vukosavljević) i za mito i korupciju (Aleksandar Vukadinović za kojim je raspisana i crvena poternica Interpola). Vidi: Ćosić, J. et al. (2018). „Begunci na slobodi zbog pat pozicija Srbije i Kosova”, *BalkanInsight*, 18. maj. Dostupno na: www.balkaninsight.com/en/article/begunci-na-slobodi-zbog-pat-pozicije-izme%C4%91u-srbije-i-kosova-05-17-2018 [pristupljeno 8. marta 2019. godine].

kriminalci uhvaćeni na jednoj teritoriji po poternici druge strane, izruče potražiocu kada je komunikacija započeta zvaničnim kanalima.

„Kada se osumnjičeni u Srbiji nađu na poternici, on može biti uhapšen na teritoriji Kosova gde mogu da mu odrede pritvor do 40 dana. Ukoliko u tom roku srpske vlasti ne upute zvaničan zahtev za izručenje, osumnjičeni se pušta na slobodu. S obzirom na to da srpske vlasti ne priznaju Kosovo kao nezavisnu državu, direktna komunikacija sa policijom nije moguća, pa begunci od pravde potpuno slobodno mogu da ostanu na Kosovu do zastarevanja postupaka koji se protiv njih vode.”⁸⁵⁷

Logika ove prakse na štetu sopstvene bezbednosti jeste opet očuvanje autobiografskog kontinuiteta kroz nepraktikovanje oblika saradnje koji su tipični za međudržavne odnose suverenih država.

„Na papiru, trebalo je da inicijative EU i UN utru put policijskoj saradnji, razmeni obaveštajnih podataka i priznavanju međunarodnih naloga za hapšenje. U praksi, međutim, osumnjičeni za ubistvo i dileri droge izbegavaju pravdu prelaskom granice, svesni da do sada nije bilo nijednog slučaja izručivanja između Kosova i Srbije. Jedna lekarka osumnjičena zbog ilegalne veštačke oplodnje na Kosovu je nudila slične usluge u Srbiji, nakon što je umakla policiji. Porodice nestalih tokom sukoba na Kosovu se takođe žale da je njihova potraga za voljenima i pravdom znatno otežana, upravo zbog nedostatka saradnje.”⁸⁵⁸

Slično ovome, nije došlo ni do razmene podataka u suprotnom smeru, zbog insistiranja kosovskog Specijalnog tužilaštva za organizovani kriminal da se ne komunicira preko EULEX-a⁸⁵⁹, nego da se direktno obrati Ministarstvu pravde Srbije,

⁸⁵⁷ Ivana J. i Anđela M. (2015). Srbija i Kosovo pregovaraju, kriminalci profitiraju. *CINS*, 10. novembar.

⁸⁵⁸ Čosić, J. et al. (2018). Begunci na slobodi zbog pat pozicija Srbije i Kosova. *BalkanInsight*, 18. maj 2018.

⁸⁵⁹ EULEX je od 2008. godine zadužen za međunarodnu pravnu pomoć prema Srbiji.

koje je zaduženo za međunarodnu pravnu saradnju u krivičnim stvarima.⁸⁶⁰ BIRN pak navodi da Srbija nije pružila informacije o Ljutfiju Dervišiju i njegovom sinu Arbanu, koji su u Prištini osuđeni za trgovinu organima u prištinskoj klinici Medikus, uprkos crvenoj poternici koju je za njima raspisala UNMIK-ova Kancelarija za saradnju sa Interpolom. Ovde se dakle koristi pravo suverena da svoje građane ne izručuje čak i kada su optuženi za najteža krivična dela. Ovo je u skladu sa razumevanjem deportacije kao „dobrovoljne ili prinudne policijske i administrativne prakse alociranja ljudi suverenima kojima pripadaju.“⁸⁶¹ Pošto srpski autobiografski narativ podrazumeva da je Kosovo i Metohija deo Srbije, onda su i kriminalci sa tog područja tretirani kao subjekti srpske policije, a ne neko ko se može predati kosovskim pravosudnim i policijskim institucijama. Pored toga, sa drugim zemljama u susedstvu, Srbija ima potpisane sporazume o ekstradiciji, s tim što postoji razlika u spisku dela za koje se veruje drugoj strani da će fer postupati prema srpskim državljanima. Tako do ekstradicije u Crnu Goru i Severnu Makedoniju može doći u slučajevima organizovanog kriminala i ratnih zločina, a u slučaju Hrvatske samo za slučajeve organizovanog kriminala.

Na osnovu svega možemo zaključiti da je saradnja moguća samo uz posredstvo međunarodnih aktera jer na taj način srpska policija i pravosuđe klasifikuju svoje kolege sa Kosova kao nejednake i nekog kome treba supervizija.

Iz intervju se ipak saznalo da policajci izbegavaju saradnju čak i uz posredstvo spoljnih aktera, iz policijskog rezona, kada imaju saznanja o uvezanosti kolega sa Kosova sa kriminalcima. Jedan sagovornik tako je rekao da:

„Postoji nepoverenje iz policijskih razloga. Sada naša vlada insistira da mi sarađujemo, ali od toga nema ničega, jer je glavna osoba tamo postala šef jer je prošao posebnu obuku, a rođeni je brat mete o kojoj treba da pričamo. Pojavio

⁸⁶⁰ U istom tekstu CINS-a, navodi se da nije bilo razmene podataka u slučaju hapšenja Slobodana Gavrića u Prištini sa 12,5kg eksploziva i 25 eksplozivnih naprava, koji je tvrdio da je pet puta iz Beograda putovao za Prištinu da bi prodao eksploziv. Institucije Srbije su čak tokom 2014. godine odbijale saradnju preko Kancelarije specijalnog izaslanika za spoljnu politiku u Prištini „za koju je smatrala da nije neutralna po pitanju kosovske nezavisnosti“, te Beograd je insistirao da zahtevi i dalje budu prosleđivani preko EULEX-a, što je dovelo do zastoja u komunikaciji, makar zvaničnoj, u trajanju od oko godinu dana.” Problem je rešen tako što je odlučeno da zahtevi budu prosleđivani preko Delegacije EU u Srbiji.

⁸⁶¹ Walters, W. (2002). “Deportation, expulsion, and the international police of aliens”, *Citizenship Studies*, 6(3), pp. 265-292., citirani u Helene O.I.G. and Franco, K. (2016) “Global Policing and Mobility: Identity, Territory and Sovereignty”. In: Bradford, Ben et al. (eds.) *The Sage Handbook of Global Policing*. London: Sage, p. 499.

nam se i Austrijanac, oficir za vezu sa KiM, u poršeu bez dokaza da je radnik policije. Nemač mi je isto, slučajno ili namerno, rekao da imaju ambiciju da napravimo saradnju sa KiM, je nemaju realnu sliku o drogi.”⁸⁶²

Drugi sagovornik je pitanju ovog profesionalnog policijskog nepoverenja dodao i međunarodnu dimenziju:

„Ni oni koji su ih priznali im ne daju podatke jer ne veruju ljudima u njihovoj policiji, jer imaju saznanja sa veze sa kriminalcima još od devedesetih.”⁸⁶³

Istovremeno, tokom intervjua su istaknuti i primeri solidarnosti, preko političkih podela u skladu sa policijskim habitusom u kom se deca kao žrtve klasifikuju kao vredne pažljivije i brže reakcije.⁸⁶⁴ Nakon pogibije 15 migranta, kosovskih Albanaca, od kojih je polovina bila deca, tokom prelaska Tise radi ilegalnog ulaska u Mađarsku,⁸⁶⁵ srpska policija sarađivala je sa kosovskom uz posredstvo kolega iz Mađarske, kako bi otkrila počioniocce ovog dela.

„Posle pogibije u Tisi i mi smo postupali, pogotovu kad smo videli slike dece koju su izvukli ronionci. Nema veze što su Šiptari, kad su deca u pitanju postupiš.”⁸⁶⁶

Izuzetak od ovog pravila jeste po osnovu sporazuma koji su proistekli iz Briselskog dijaloga. Tu se pre svega radi o Sporazumu o integrisanom upravljanju granicom kojim su predviđeni redovni susreti na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou radi koordinacije postupajućih policijskih službenika, kao i „kolociranje (istovremeno prisustvo) na privremenim prelazima“.⁸⁶⁷ Stav srpske policije jeste da je

⁸⁶² Intervju 6.

⁸⁶³ Intervju 8.

⁸⁶⁴ Vidi Reiner, R. (2010): *The Politics of Police*. Oxford: Oxford University Press, p.125.

⁸⁶⁵ Tanjug, „Krijumčarima Albanaca preko Tise ukupno 47 godina zatvora”, RTS, sreda, 13. mart 2019. Dostupno na: www.rts.rs/page/stories/sr/story/135/hronika/3451882/krijumcarima-albanaca-preko-tise-ukupno-47-godina-zatvora.html [pristupljeno 20. maja 2019. godine].

⁸⁶⁶ Intervju 16.

⁸⁶⁷ Evropska komisija, RG za proširenje (2014). *Izveštaj o skriningu Srbija – Poglavlje 24 – Pravda, sloboda i bezbednost*. [Internet]. Dostupno na: www.mei.gov.rs/upload/documents/skrining/izvestaj_pg_24_16.pdf [pristupljeno 17. juna 2018. godine].

ova saradnja bila moguća jer je planirano posredstvo EULEX-a. Po potpisivanju sporazuma, EULEX je bio prisutan na dva prelaza stalno, a na preostala četiri povremeno, da bi se u međuvremenu povukao sa lokalnog nivoa i nastavio da posreduje u sastancima na višem nivou. U slučaju saradnje na sprovođenju Sporazuma o integrisanom upravljanju granicom, čak se insistiralo na fizičkom prisustvu EULEX-a prilikom susreta dveju policija.

4.4.4.2. Uključivanje Kosova u regionalnu zajednicu „iza scene”

U prakse koje uključuju u regionalnu/međunarodnu zajednicu spada saradnja među policajcima koja se odvija neformalno „iza scene“, odnosno van okvira za međudržavnu saradnju. Osnov odstupanja od hegemonne prakse jesu nezvanični kontekst saradnje i solidarnost izgrađena unutar regionalne zajednice praksi.

Saradnja koja odstupa od zvanične politike, dešava se od slučaja do slučaja, nezvanično, to jest bez poštovanja procedura i ostavljanja tragova. Na osnovu analize situacija, može se zaključiti da do saradnje dolazi među onim policajcima koji su se prethodno bolje upoznali kroz višegodišnje učešće, zajedničko učenje i druženje u okviru regionalne zajednice prakse. Kako je Kosovo isključeno iz većine regionalnih inicijativa, jedina ovakva prilika postojala je kroz saradnju u okviru projekta ILECU (Jedinica za međunarodnu policijsku koordinaciju, eng. *International Law Enforcement Coordination Unit*) u kome, kao što je već navedeno, do transformacije nepoverenja dolazi kroz kontinuirane kontakte licem u lice, upoznavanjem i prepoznavanjem kao policajaca u situacijama učenja i druženja i izgradnjom zajednice u praksi. Takođe, interpersonalne mreže nemaju isti efekat u celoj policiji, jer razlike postoje unutar policijskog habitusa u skladu sa implicitnom logikom podspecijalnosti. Kriminalistička policija ima drugačije implicitno razumevanje referentnog objekta u okviru policijskog habitusa, kao i manje traumatično iskustvo u odnosu na uniformisanu policiju iz prethodnog, ratnog perioda. Sledeći citat pokazuje značaj zajedničkih dispozicija i socijalnog kapitala u omogućavanju praksi koje se razlikuju od hegemonne prakse:

„ILECU je još jedan austrijski eksperiment na živo. Insistirali da se uspostavi jedna jedinica za stalno dežurstvo u odeljenjima/upravama za međunarodnu

policijsku saradnju, koje bi bilo centralna ulazna tačka kada ne znaš kome da pošalješ zahtev za informacijom ili postupanjem druge zemlje. Onda ta jedinica [ILECU] prosledi kome treba – specijalnom tužiocu za organizovani kriminal, finansijski kriminal, MUP i pošalju objedinjeni odgovor svih nadležnih državnih organa. Ljudi koji su uspostavili te jedinice u svojim zemljama i više godina zajedno na projektu učili kakve im procedure za to trebaju, kako da nateraju ostale organe da budu koordinirani, zbližili su se. Posle, kad je zatrebalo, oni [kosovska policija] su nam „gurnuli” ubicu koji je tamo pobegao preko administrativne linije jer nemamo drugi način za izručenje. Sve je iskoordinirano telefonom preko veze uspostavljene na ILECU projektu, bez dopisa i zahteva.”⁸⁶⁸

Špend Kursani u svom tekstu o policijskoj saradnji između Srbije i Kosova, na osnovu intervjua sa zaposlenim u kosovskoj jedinici ILECU, tvrdi da je uspostavljena direktna telefonska veza sa srpskom jedinicom ILECU, kao i da je dolazilo do koordinirane saradnje.

„[J]ednom kada su dva srpska državljanina osumnjičena za ubistvo u Srbiji našla utočište na Kosovu, direktnom komunikacijom između ILECU na Kosovu i u Srbiji omogućeno je da oni budu vraćeni sa Kosova u Srbiju, zajedničkom, mada nezvaničnom, koordiniranom operacijom. Kancelarija ILECU u Srbiji stupila je direktno u vezu sa kancelarijom ILECU na Kosovu i razmenjene su informacije o osumnjičenima. Kosovska policija je otpočela istragu, pronašla tražene osumnjičene i pritvorila ih. Nije bilo naloga za hapšenje ovih osumnjičenih, iako su uhapšeni zbog posedovanja opojnih supstanci. Kancelarija ILECU na Kosovu je informaciju o pritvaranju osumnjičenih prosledila direktno ILECU u Srbiji, te su dogovorene pojedinosti o njihovom preuzimanju (vreme i mesto). S obzirom na nezvaničan karakter ove direktne komunikacije, osumnjičeni nisu mogli da budu zvanično predati – i nisu zvanično predati – organima u Srbiji. Oni su „pušteni na slobodu” na dogovorenom graničnom prelazu. Međutim, kosovski organi su ovo registrovali kao „deportaciju”, a ne kao „predaju” jer između ove

⁸⁶⁸ Intervju 5.

dve države ne postoji zvanični sporazum o ekstradiciji. Posle „puštanja na slobodu”, srpski policijski organi koji su čekali na drugoj strani graničnog prelaza ponovo su uhapsili ove osumnjičene.⁸⁶⁹

Iz ovog primera vidi se da su policajci strateški prekvalifikovali postupanje kako bi uklopili nezvaničnu saradnju u okvire normi koje postoje, to jest da bi izbegli tretiranje parnjaka kao predstavnika države. Slično, srpska strana je pomogla kosovskoj policiji, ali zadržavajući i praksu da se informacije podele preko UNMIK-a kao posrednika, što održava sliku neravnopravnog statusa u bilateralnoj saradnji.

„[...] i Srbija je pozitivno reagovala na zahteve Kosova vezane za različite osumnjičene koji su bili prebegli u Srbiju. Srbija se saglasila da nezvanično angažuje policijske organe da reaguju na zahteve sa Kosova, ali Kosovo mora zvanično da podnese zahteve Nacionalnom centralnom birou UNMIK-a i Interpolu. Zvaničnici u UNMIK-u često postavljaju mnogo pitanja o zahtevima koji se razmenjuju između Kosova i Srbije, ali obe strane hitno reaguju kako bi ubedile Nacionalni centralni biro Interpola pri UNMIK-u da ne odlaže delovanje, s obzirom na to da kancelarije ILECU na Kosovu i u Srbiji shvataju prirodu slučaja i njegovu urgentnost mnogo bolje, jer su komunicirali direktno i bez učešća Nacionalnog centralnog biroa Interpola pri UNMIK-u.”⁸⁷⁰

Iz navedenog se može zaključiti da do saradnje dolazi „iza scene” i kada Kosovska policija pristane na nezvaničnu komunikaciju. Ovo je bilo moguće između malog broja pojedinaca koji su razvili odnose poverenja unutar regionalne zajednice praksi u okviru projekta ILECU. Saradnja je blokirana kada Kosovska policija zahteva tretman kao druge države, to jest kada uputi zvaničan zahtev i komunicira u skladu sa procedurama međudržavne saradnje. Tada srpska policija i pravosuđe, čak i po cenu neresavanja krivičnog dela, odbijaju saradnju, kako bi praksom ćutanja ukazali da ne priznaju organe druge snage kao sebi jednake. Iz ovoga se zaključuje da isti policijski službenici različito

⁸⁶⁹ Kursani, Š. (2015). *Saradnja policija Kosova i Srbije*. Beograd i Priština: Beogradski centar za bezbednosnu politiku i Kosovski centar za bezbednosne studije, str. 9.

⁸⁷⁰ Ibid.

delaju iz logike interpersonalnog nezvaničnog odnosa i u kontekstu međuinstitucionalne zvanične komunikacije. Takođe, u navedenim primerima vidi se i da policajci klasifikuju prilike za saradnju iz policijskog habitusa, to jest kada postoji poverenje u osobe sa druge strane i razumevanje zajedničkog poduhvata, kao i da su spremni da legalno izbegnu saradnju kada drugu stranu procene kao vezanu za kriminal.

4.5. Diskusija rezultata

U ovom radu analizira se kako su na krizu bezbednosti sopstva ili identiteta kao države, policijski službenici odgovorili praksama. Ovaj slučaj je zanimljiv jer je monopol moći da se uredi upotreba prinude i sile na jednoj teritoriji i dalje važan referenti okvir za određenje suverenosti jedne države, kao što je svojstvo državnosti i dalje glavni referentni okvir za promišljanje i organizaciju pružanja međunarodne policijske saradnje. U ovom radu suverenost nije tretirana kao monolitan, nepromenljiv koncept, već kao simbolička moć da se pojave u jednom društvu kategorizuju kroz institucionalizovane i svakodnevne zdravorazumske prakse. Istovremeno, kroz analizu promene prakse usled krize identiteta države i odnosa sa bitnim drugim, analizirano je da li se policijska služba i pojedinci u svojim praksama postavljaju kao suvereni pred domaćom i međunarodnom publikom, odnosno da li (a ako da – kako) pokušavaju da održe kontinuitet autobiografije države koju predstavljaju.

U analiziranih 20 godina, nije se promenila poruka zvaničnika o nepriznavanju nezavisnosti Kosova, ali jesu praktične politike koje se tiču saradnje sa kosovskim vlastima, uključujući i njihove policijske organe, kao i tretiranja građana koji priznaju tu političku zajednicu. U ovome radu analizirano je kako su te politike preinačene u institucionalizovanu praksu policije i sprovedene svakodnevno. Rečnikom Rebeke Adler-Nisen, glavni igrači u ovim bitkama za suverenost su politički lideri i policijski službenici. Istovremeno je stečen uvid da policajci nisu samo izvršioci odluka političkih elita, nego da oni kreativno reprodukuju suverenost u svom postupanju i da učestvuju u kreiranju novih strateških praksi, koje su za cilj imale održavanje kontinuiteta autobiografskog makronarativa i u situaciji drastično izmenjenih okolnosti. Potvrđena je pretpostavka je da su policijski službenici imaju dejstvenost (eng. *agency*) da kreativno delaju i razumeju kontekst. Oni su kroz prakse upravljanja migracijama, policijskom saradnjom i diplomatskim pregovorima o načinu predstavljanja i statusu Kosova u regionalnim

inicijativama, pokušali da balansiraju između, s jedne strane, potrebe za uklapanjem u „normalnu“ međunarodnu zajednicu, pre svega kroz pristupanje EU i, s druge, potrebe za održanjem ontološke sigurnosti identiteta u kom je Kosovo sastavni deo Srbije. Ovo nije bilo lako u izmenjenim okolnostima u polju bezbednosti jugoistočne Evrope u okviru kog je izgubljen i fizički kapital (kontrola nad teritorijom) i status (stigmatizovanje Srbije kao jedine odgovorne za sukobe i ratne zločine, a time i za proglašenje nezavisnosti Kosova). Rutine su se donekle razlikovale pre početka tehničkog dijaloga 2010. godine, ali je i dalje naglasak ostao na praksama polaganja prava na disciplinovanje albanskog stanovništva Kosova i isključivanja njihovih snaga iz međunarodnih foruma. Nakon promene političkog narativa i pregovora u kojima je EU posredovala, iako su rutine značajano promenjene, u simboličkoj ravni je pokušano održanje kontinuiteta osporavanja suverenosti kosovskoj policiji. Ovo se dešava kroz diskurzivne i nediskurzivne prakse u javnosti i van očiju javnosti.

Ovaj nalaz je u saglasju sa teorijom ontološke bezbednosti, a to je da će akter da prilagodi prakse i rutine samo da bi održao autobiografiju – suverenost kao vrhovni autoritet na Kosovu. Iako je u praksi došlo do značajne transformacije policijskog postupanja koja faktički odstupa od tradicionalne prakse policijske suverenosti, naglasak je svo vreme bio na zadržavanju simboličkog kontinuiteta u nepriznavanju druge strane. Zabeleženo je nekoliko pozadinskih logika iza novih praksi: aktivno polaganje autoriteta nad stanovništvom i teritorijom Kosova, pobijanje ili odbijanje stigme u međunarodnim odnosima kroz sekuritizaciju druge strane i borba za označavanje Kosova na statusno neutralni način pred domaćom ili stranom publikom. Logika prakse operativne policijske saradnje pokazuje najveću spremnost za odstupanje od hegemonne državne prakse, ali samo u nezvaničnom kontekstu.

U prvu grupu praksi spadaju potezi suverenosti koji su pokretale političke elite i policajci, a oni su za logiku imali nastavak polaganja prava nad Kosovom i njegovim stanovništvom. Država primenjuje simboličku silu u praksama policije, tako što je pružala zaštitu delu stanovništva koji je voljan da prizna autoritet Srbije. Ovo je rađeno kroz zadržavanje policije u civilu u srpskim sredinama na Kosovu, izdavanje ličnih dokumenata i registarskih tablica Srbije. Ovi potezi su formalno za predmet zaštite imali sve stanovnike Kosova, ma koje nacionalnosti bili, sve dok su prihvatili autoritet Srbije. U praksi, pak iz narativa u zvaničnim dokumentima MUP-a, Kancelarije za Kosovo i

Metohiju i izjava političara, saznaje se da su referentni objekat, to jest oni koje treba zaštititi ovim merama, bili „Srbi i drugi nealbanci“. Ipak, usled krize prouzrokovane masovnim iseljavanjem kosovskih Albanaca i njihovog ilegalnog ulaska u zemlje EU preko Srbije, policija Srbije preuzima odgovornost i za prihvatanje takvih povratnika iz EU. Kroz preuzimanje odgovornosti za readmisiju svih građana Srbije, uključujući i stanovnike Kosova bez srpskih dokumenata, policija Srbije je, uz značajno materijalno opterećenje, u praksi polagala prava na disciplinovanje i stanovnika Kosova.

Druga grupa praksi se ticala odbijanja stigmatizacije za odgovornost za sukobe i ratne zločine kroz sekuritizaciju političke elite na vlasti na Kosovu kao ratnih zločinaca, stanovništva kao diskriminatora srpskog stanovništva na Kosovu i teritorije kao izvorišta kriminala za Evropu. Ovde su korišćeni policijske prakse izdavanja međunarodnih poternica, sistematsko prikupljanje i plasman podataka o napadima na Srbe i druge nealbance unutar Kosova, kako bi se relativizovala srpska odgovornost i smanjila stigma za ratne zločine počinjene u ime Srbije. Druga logika ovog seta praksi je i zadržavanje kontinuiteta autobiografskog narativa o Srbima kao žrtvama i braniocima šire evropske zajednice. Kroz policijsku procenu pretnji kriminala u domaćim strateškim dokumentima i regionalnim procenama, policajci su aktivnosti sekuritizovali Kosovo i njegove nefunkcionalne institucije kao izvor nebezbednosti za Srbiju, region i Evropu. Izborom tematike koju je srpska policija sistematski pratila na Kosovu vidi se da od početka postoji namera da se Kosovo označi kao izvor terorizma i organizovanog kriminala. Implicitna posledica ovih poteza bila je da kosovske vlasti i institucije, uključujući policiju, ne treba ostaviti da sami upravljaju Kosovom, već da ih treba tretirati kao maloletnike pod nadzorom roditelja. Ako taj roditelj ne može biti Srbija, onda međunarodna zajednica, UNMIK ili EULEX. Druga posledica koju je Srbija aktivno zagovarala jeste da Kosovo ne treba da bude ravnopravno uključeno u regionalnu i međunarodnu policijsku zajednicu. U sklopu ovoga, pored bitki za način predstavljanja u regionalnim i međunarodnim forumima, policajci su bili u ulozi diplomata i pregovarali za isključenje ili neravnopravan status u inicijativama za saradnju u unutrašnjim poslovima, pogotovu u onima koje podržavaju operativu saradnju. Pored toga, u prakse isključenja spadaju i diplomatske bitke za isključenje Kosova iz članstva u regionalnim i međunarodnim policijskim forumima, poput Interpola. Kroz intervju se došlo do saznanja da mnogi od ovih poteza nisu izvedeni na naredbu političara, pa da čak neretko nije ni postojao jasan

stav političkog rukovodstva o prigodnom delovanju, nego da su sami policijski službenici tumačili situacije i rezonovali o prigodnom delovanju iz repertoara policijskih rutina.

Poslednji set praksi ticao se predstavljanja sopstva u saradnji sa kosovskim institucijama i Kosova u međunarodnim prilikama u skladu sa politikom statusne neutralnosti. Ovo je podrazumevalo bitke za kategorizaciju predmeta u svakodnevnom saobraćaju kao statusno neutralnih, bilo kroz pregovaranje izdavanja posebnih registarskih tablica (UNMIK) za vozila ili brisanja državnih obeležja (na primer, registarske tablice). U ove prakse spadaju i borbe da se, kroz drugačije imenovanje (sa zvezdicom i tekstom) i izbor obeležja, simbolički negira nezavisnost Kosova i da se na regionalnim skupovima naglasi tretman koji nije jednak sa državama. Na kraju, ali ne najmanje važno, odabirom instrumenata u razmeni sa kosovskim državljanima i policiji, naglašeno je da se druga strana ne tretira kao nosilac suverenosti. Primer ovoga jeste insistiranje da se sloboda kretanja dozvoli samo sa ličnim kartama, a ne sa pasošima kao monetom identifikacije u međunarodnom saobraćaju. Drugi, možda još značajniji primer, jeste primena Sporazuma o integrisanom upravljanju administrativnom linijom/granicom, za koji je zadužena policija opšte namene, a ne granična policija, kako bi aktivno bilo istaknuto da je u pitanju kontrola unutar svoje teritorije, a ne među državama. Ovakvo sprovođenje ovog sporazuma je u suprotnosti sa pravilima EU, gde su za kontrole i zajedničku kontrole granice zadužene pre svega granične policije.

Pretpostavka da je policijski habitus ugnježđen u širi državni identitet, potvrđena je u odnosu osporavano Kosovo više nego u odnosu sa kolegama iz drugih policija. U više primera pokazano je da je policija bila spremna da reaguje suprotno logici svoje profesije, odnosno da propusti da uhvati kriminalce za kojima traga, ako to zahteva direktnu komunikaciju sa kosovskom policijom i pravosuđem bez međunarodnog posrednika. Slično, prihvatanje readmisije kosovskih stanovnika i odbijanje potpisivanja sporazuma sa kosovskom policijom suprotni su onoj racionalnosti koja isključivo gleda na materijalne troškove. Odstupanje od zvanične politike i neformalna saradnja mnogo je ređa sa kosovskim policajcima nego u slučaju drugih kolega u regionu. Takođe je pokazano da rezonovanje iz policijskog habitusa ispred nacionalnog dominantno kod kriminalističke policije, zadužene za borbu protiv organizovanog kriminala. Kao i u slučaju drugih kolega, spremnost za zaobilaženje procedura i kršenje normi međunarodne

policijske saradnje postoji onda kada postoji i poverenje stečeno kroz kontinuirani angažman unutar regionalne policijske zajednice prakse.

Na kraju, potvrđena je i pretpostavka burdijeovske suverenosti i sociološke sekuritizacije, kao društvenih praksi da se simbolička moć drugačije ispoljava u različitim kontekstima i pred različitim publikama. Ovde su uvidi iz Gofmanove dramaturgije omogućili da se objasni kako praksa suverenosti nije jedinstvena na nivou države, nego da zavisi od konteksta i publike. Analiza je pokazala da kontekst sekuritizacije i publika u velikoj meri određuje način praktikovanja suverenosti. Posebno je važna razlika između onoga što se odvija na glavnoj sceni (eng. *frontstage*), to jest onoga što je javno, i onoga iza scene (eng. *backstage*), što je van domašaja javnosti.

Pred domaćom i stranom javnošću, policijski službenici svojim praksama sekuritizuju Kosovo kao izvor pretnje za domaću bezbednost i za bezbednost Evrope i simbolički naglašavaju suverenitet, to jest nepriznavanje tuđeg autoriteta nad stanovnicima, kriminalcima i kontrolom teritorije. Ove javno diskurzivno održavanje rivaliteta u odnosu na Kosovo omogućava ontološki kontinuitet,⁸⁷¹ odnosno kontinuitet autobiografije da je Kosovo deo Srbije i da ga treba vratiti pod srpsku kontrolu. U ove prakse spadaju i prakse u kontekstima koji jesu van očiju šire javnosti, kao što su skupovi regionalnih inicijativa za saradnju u unutrašnjim poslovima, ali u kojima se primenjuje ista logika, samo prema međunarodnoj publici. Jedno od objašnjenja jeste da je policijska diskrecija manja u javnom ili političkom polju zbog značajne sekuritizacije pitanja Kosova za opstanak države. Manji izuzeci od ove logike jesu situacije u kojima su policajci izmešteni iz regiona ili kada učestvuju na skupovima koje organizuju ili režiraju moćni akteri, poput SAD.

Najveća odstupanja od hegemonističke prakse i narativa jeste kada nema publike, to jest kada je moguće rešavati zajedničke profesionalne probleme bez znanja političara, javnosti i međunarodnih posrednika. Pored razvijenih interpersonalnih odnosa, preduslov za ovu nezvaničnu saradnju jeste i volja druge strane da se izmesti iz okvira međudržavne saradnje i da pristane na saradnju „bez traga na papiru“. Kada ne postoji volja druge strane da se predstava odigra van scene, srpski policajci ostaju u okvirima zvanične politike i razmenjuju podatke i zvanično sarađuju samo uz posredstvo UNMIK-a ili EULEX-a.

⁸⁷¹ Mitzen, J. (2006). "Ontological security in world politics: state identity and the security dilemma". *European Journal of International Relations*. 12(3), pp. 341–370.

Na osnovu uvida u ovom radu, može se zaključiti da je razumevanje problema suverenosti i ontološke bezbednosti punije kada se nivo analize spusti ispod visoke politike, na ravan odvijanja suverenosti u profesionalnim praksama. Ovo je u skladu sa glavnim argumentom da se strategije za održavanje ontološke bezbednosti države u kritičnim situacijama bolje razume ako se primene burdijeovski pristup analizi suverenosti kao društvene prakse i gofmanovska dramaturška analiza.

Suprotno rasprostranjenom uverenju da se kontinuitet održava pre svega kroz nerefleksivne rutine i prakse, ovaj slučaj je pokazao da strateške prakse mogu imati značajnu ulogu u održanju kontinuiteta doživljaja sopstva, u situaciji ugroženosti identiteta države u drastično izmenjenim okolnostima. Refleksivnost i kreativnost nije samo u posedu političkih elita, već i policajaca koji su dizajnirali nova praktična rešenja na teme mobilnosti populacije i delegitimisanja i isključivanja suprotne strane iz međunarodnih profesionalnih krugova. Njihov doprinos je u nalaženju novih rešenja, iz repertoara policijskih praksi, koja neeksplicitno struktuiraju način na koji se postupa u ime suverenosti, a koja odgovaraju markopolitičkom narativu. Oni su dakle ti koji političke poteze suverenosti prevode u poteze koja koristi policijsku doks u kategorisanje stanovništva, objekata i kriminala u skladu sa doksom suverenosti.

Mnoga od ovih rešenja suprotna su logici rešavanja policijskih problema, ali odgovaraju na emotivnu potrebu za održanjem tabua o nezavisnosti Kosova i odbijanjem stigme u odnosima sa važnim drugima u međunarodnim odnosima. Kao što Micen zaključuje, tabu je tema o kojoj je moguće misliti, ali koja je neprihvatljiva.⁸⁷² Tabu o nezavisnosti Kosova je ključ za održavanje intrasubjektivnog doživljaja ontološke sigurnosti kroz održavanje kontinuiteta u autobiografskom narativu. Ovo objašnjava zašto su policajci spremni da osmisle nova (ne)praktična pomagala, kako bi simbolički održali kategorije statusne neutralnosti u odnosu sa stanovništvom i institucijama koje priznaju autoritet rivala na Kosovu. U ovom slučaju vidi se menjanje policijskih praksi zarad održavanja narativa, čak i kada javnost nije upoznata sa njima. Izbegavanje stigme je važno za održanje izvesnosti intersubjektivnih odnosa, odnosno „konzistentnosti osećaja sopstva [...] u odnosu sa bitnim drugima.”⁸⁷³

⁸⁷² Mitzen, J. (2016). "Security Communities and the Unthinkabilities of War". *Annual Review of Political Science* 19(1), p. 235.

⁸⁷³ Zarakol, A. (2010). "Ontological (in)security and state denial of historical crimes: Turkey and Japan". *International Relations*. 24(3), pp. 3–23.

ZAKLJUČAK

Cilj ovog istraživanja jeste proučavanje preobražaja međudržavnih odnosa u postkonfliktnom području u praksama bezbednosnih profesionalaca. To je različito u odnosu na veći deo literature o regionalnoj saradnji u postkonfliktnim regionima, uključujući regionalnu saradnju u jugoistočnoj Evropi,⁸⁷⁴ u kojima se analizira kako se ovaj proces odvija *odozgo* ili *spolja*. U ovom istraživanju se prvi put analizira preobražaj međudržavnih odnosa *odozdo* i *iz unutrašnje perspektive* srpske policije.⁸⁷⁵

Originalnost ove disertacije leži u njenoj usredsređenosti na svakodnevne prakse profesionalaca koji rade u ključnoj instituciji sektora bezbednosti – policiji. Ovaj slučaj je relevantan za razumevanje transformacije suverenosti, jer izabrani profesionalci tradicionalno predstavljaju otelovljenje simboličke moći države, tako što imaju monopol uređivanja i upotrebe prinude i sile na jednoj teritoriji. Svojstvo državnosti je i dalje glavni referentni okvir za promišljanje i organizaciju međunarodne policijske saradnje. U kontekstu pregovora za članstvo u EU, srpski policajci zastupaju njene interese u inostranstvu. Dakle, izabrana profesionalna zajednica je relevantan primer za proučavanje transformacije prakse suverenosti na polju bezbednosti. Pored toga, neki srpski policajci su imali i iskustvo branjenja njenog teritorijalnog integriteta (što obično radi vojska). Skoro polovina policajaca koji su predmet ovog istraživanja učestvovala je u oružanim sukobima i time čini ovu studiju slučaja relevantnom za razumevanje transformacije međudržavnih odnosa u postkonfliktnom regionu. Na kraju, studija slučaja praksi srpske policije relevantna je i zbog saradnje u slučaju osporavane suverenosti (posebno jednog aktera) i u kontekstu međusobne sekuritizacije.

Empirijskom analizom potvrđena je glavna pretpostavka analize u ovom radu – da primena teorije prakse značajno obogaćuje analizu preobražaja međudržavnih odnosa u postkonfliktnom regionu i omogućava shvatanje multidimenzionalnosti te

⁸⁷⁴ Bechev, D. (2011). *Constructing Southeast Europe: The Politics of Balkan Regional Cooperation*. Basingstoke: Palgrave Macmillan; Kavalski, E. (2008). *Extending the European Security Community: Constructing Peace in the Balkans*. IB Tauris & Company; Kavalski, E. (2003). "The International Socialization of the Balkans". *The Review of International Affairs*. 2(4), pp. 71–88; Vučetić, S. (2001). "The Stability Pact for South Eastern Europe as a Security Community-Building Institution". *Southeast European Politics*. 2(2), pp. 109–34.

⁸⁷⁵ Analiza drugih policija u regionu je objavljena u: Stojanović Gajić, S. and Ejodus, F. (eds.). (2018). *Security Community Practices in the Western Balkans*. London: Routledge.

transformacije. U istraživanju je korišćena minimalna definicija praksi Vinsenta Pujoa – da su to interakcije koje se ponavljaju u određenim kontekstima i podrazumevaju kompetentno i društveno smisleno izvođenje.⁸⁷⁶ Ovakvo shvatanje praksi obuhvata kako *rutinske, nerefleksivne prakse*, koje su akteri usvojili socijalizacijom u okviru određenog habitusa, posebno razvijano u burdijeovskoj tradiciji međunarodnih odnosa, tako i *strateške namerne poteze*, kojima pokušavaju da upravljaju utiscima koje ostavljaju na druge ljude, kako je to isticao Erving Gofman. Zajedničko i jednima i drugima jeste praktični *osećaj za mesto* ili implicitna logika ponašanja u određenoj situaciji, pred određenom publikom i u odnosu na poziciju aktera u okviru jedne ili više društvenih grupa.

Kombinacija Gofmanove dramaturške analize i Burdijeove analize pozicija, kakvu su već primenili Rebeka Adler-Nissen i Vinensent Pujo u svojim istraživanjima,⁸⁷⁷ omogućila je da bude prepoznat i kreativni potencijal dejstvenika i ukotvljenost njegovog delovanja u različitim društvenim pozicijama unutar polja u kojem deluje. Primena Burdijeovih koncepata polja, kapitala i pozicione analize, omogućila je da analizom budu obuhvaćeni i odnosi moći unutar neke grupe interakcija. Istovremeno, Burdijeov konceptualni aparat ne „učitava” unapred logiku sticanja moći ili koje su to vrste kapitala koje će biti na ceni u okviru nekog polja, kao što to rade neki drugi pravci u međunarodnim odnosima.⁸⁷⁸

U ovom radu analizirano je kako „prakse uređuju društveni život“ (eng. *ordering*),⁸⁷⁹ odnosno kako pojedinci ili grupe ljudi postaju prepoznatljivi po nepisanom načinu klasifikacija i kategorija koje primenjuju. Stoga se, bez prejudiciranja ishoda interakcija među policajcima u regionu, koristi i koncept zajednice praktičara, kako bi se ustanovilo na koji način policajci prepoznaju da li je neka praksa izvedena bolje ili lošije u okviru repertoara zajedničkih praksi. Ova analiza uzima u obzir ne samo njihovo zajedničko profesionalno pozadinsko znanje (*habitus*), nego i razumevanje situacija i

⁸⁷⁶ Pouliot, V. (2016a). *International Pecking Orders: The Politics and Practice of Multilateral Diplomacy*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 49.

⁸⁷⁷ Adler-Nissen, R. (2014a). *Opting Out of the European Union: Diplomacy, Sovereignty and European Integration*. Cambridge: Cambridge University Press; Pouliot, V. (2016a). *International Pecking Orders: The Politics and Practice of Multilateral Diplomacy*. Cambridge: Cambridge University Press.

⁸⁷⁸ Na primer, realizam daje prednost materijalnim kapacitetima u razumevanju pozicija u anarhičnom sistemu.

⁸⁷⁹ Adler-Nissen, R. (2014). “Symbolic Power in European Diplomacy: The Struggle between National Foreign Service and the EU’s External Action Service.” *Review of International Studies*. 40(4), pp. 92–3.

konteksta i mogućnost aktivnog pozicioniranja u odnosu na različite zajednice kojima pripadaju – profesionalnu, nacionalnu i druge. Prateći mikroprakse interakcija ili međusobnog angažmana policajca, može da se vidi i da li i kada dolazi do „poverenja uprkos neizvesnosti”,⁸⁸⁰ a kada policijski akteri ostaju ukotvljeni u ekskluzivnom shvatanju referentnog objekta i sekuritizaciji međusobnih odnosa.

Za potrebe analize transformacije praksi suverenosti, kombinovana je literatura o ontološkoj bezbednosti države⁸⁸¹ i Burdijeovom razumevanju suverenosti,⁸⁸² kako bi bilo analizirano da li i kada sprski policajci postupaju u ime države u odnosu sa svojim kolegama iz inostranstva. Zajedničko ovim literaturama jeste da je jedna od glavnih funkcija države „uspostavljanje reda/poretka ili sistema uređivanja stvarnosti”⁸⁸³ nuđenjem sistema klasifikacija (*simbolička moć*). Druga sličnost ovih pristupa međunarodnim odnosima jeste njihov fokus na prakse i narative kojima se izvesnost poretka i ontološke sigurnosti proživljava i održava na diskurzivnom, telesnom i emotivnom nivou. U ovom radu je, analizom postupanja prema različitim susednim policijama, praćeno pregovaranje suverenosti u praksi i nepisano razumevanje legitimne i adekvatne akcije u različitom društvenom kontekstu.

Primenom teorije prakse, omogućeno je shvatanje multidimenzionalnosti transformacije međudržavnih odnosa. Primenom predstavljenog analitičkog okvira, omogućena je analiza postojećeg stanja, ne kao fiksiranog ishoda koji je pravolinijski potekao iz nekih sistemskih faktora (na primer, odnosa moći, trajnih obrazaca prijateljstva i neprijateljstva). Ovakav analitički okvir omogućava beleženje bogatstva političkog procesa u kojem mnoštvo aktera koristi različite i nekada suprotstavljene strategije i u kojem se očekivanja stižu kroz doživljenu praksu.

⁸⁸⁰ Pouliot, V. (2010). *International Security in Practice: The Politics of NATO-Russia Diplomacy*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 4.

⁸⁸¹ Kinnvall, C. and Mitzen, J. (2017). “An introduction to the special issue: Ontological securities in world politics”, *Cooperation and Conflict*. 52(1), p. 2; Ejodus, F. (2018). “Critical Situations, fundamental questions and ontological insecurity”. *Journal of International Relations and Development*. 21(4), pp. 883–908; Zarakol, A. (2017). States and ontological security: A historical rethinking. *Cooperation and Conflict*. 52(1), pp. 48–68.

⁸⁸² Adler-Nissen, R. (2013d).

⁸⁸³ Huysmans, J. (1998). “Security! What do you mean? From concept to thick signifier”. *European Journal of International Relations*. 4(2), p. 242. Citiran u: Zarakol, A. (2017). “States and ontological security: A historical rethinking”. *Cooperation and Conflict*. 52(1), p. 49.

Preispitivanje tvrdnje Adlera i Pujoa da praksa „može fizički da promeni okolinu i ideje koje ljudi pojedinačno ili kolektivno imaju o svetu”⁸⁸⁴ u slučaju međudržavnih odnosa u postkonfliktnom regionu, kakav je ovaj u kom je Srbija, dovelo je do sledećih nalaza. U ovom istraživanju došlo se do nalaza i da se praksama policijske saradnje može, ali ne mora, doći do promene ideje o referentnom objektu i pretnjama u međudržavnim odnosima, kao i da prakse mogu strateški biti korišćene da se zadrži stabilnost ontološke bezbednosti. Sledi opis razumevanja varijacije u ishodima.

Tabela 12: Prakse srpske policije i transformacija međudržavnih odnosa

Prema kome	Homologija – stepen poklapanja pozicija i dispozicija	Histerza – jaz između pozicija i dispozicija	Efekti na razvoj bezbednosne zajednice
Prema susedima i drugim zemljama u regionu, osim Kosova	Želja za pripadanjem istoj političkoj i zajednici – EU i zajednički repertoar praksi	Borba oko nasleđa i odgovornosti za ratne zločine	Zajednica praksi
Prema Kosovu		Jaz između pozicije Srbije u međunarodnoj zajednici i tretiranje Kosova kao dela Srbije	Sukobi i prakse održanja ontološke bezbednosti

Glavni nalaz ove studije slučaja jeste da su prakse policijskog habitusa manje ugnježdene u nacionalne političke prakse u odnosu na većinu suseda, sa izuzetkom Kosova. Do desekuritizacije u međudržavnim odnosima dolazi kada srpski policajci dobiju implicitno priznanje svojih dispozicija i ugleda od kolega iz regiona i od drugih

⁸⁸⁴ Adler, E. and Pouliot, V. (eds.). (2011a). “International practices: introduction and framework”. In: Adler, E. and Pouliot, V. (eds.). *International Practices*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 7.

spoljnih aktera. Drugim rečima, kada postoji homologija, odnosno saglasje između dispozicija policijskog habitusa i pozicije u regionu, to jest prepoznavanja njenog značaja na ruti kriminala i pozitivnog imidža, sprski policajci delaju iz očekivanja mirnog rešavanja eventualnih sukoba. Tada se u policijskim praksama druženja, razmene podataka i operativne saradnje procenjuju policajci i desekuritizuju odnosi među državama. Empirijski je pokazano da su policajci spremni da postupaju autonomno u odnosu na političke elite kada u direktnoj interakciji sa kolegama iz drugih policija dođe do prepoznavanja zajedničkog problema u okviru profesije i deljenja sličnih usmerenja poput razumevanja hitnosti, poverljivosti, pragmatičnosti policijskog postupanja.

Ovo je moguće, mada značajno otežano, kada je tema saradnje visoko sekuritizovana u političkom polju ili suprotna interesima političara. Tada na scenu stupa kreativnost policajaca da saradnju izmeste od očiju javnosti ili u neformalne kontekste razmene. To pokazuje da se, zarad razumevanja međudržavnih odnosa u policijskim praksama, mora proučavati pozicioniranje policijskih profesionalaca, ne samo u odnosu na njihove kolege iz drugih zemalja, već i u odnosu na političare kao dominantne domaće aktere.

Fokus na prakse i implicitno razumevanje referentnih objekata u policijskom postupanju ukazuje da država nije jedinstven akter, kao i da, pored razlike između političara i policajaca, postoje i razlike unutar policijske profesije. Spoljna socijalizacija i nametanje nove kategorizacije pretnji samo su delimično uspeali. Kriminalistički policajci prihvatili su da se borbe u polju dešavaju oko definicije izvorišta pretnji iz regiona, kao i što boljeg pozicioniranja unutar regiona i ka spoljnim podržavaocima na osnovu socijalnog kapitala, vrednosti informacija i pouzdanog postupanja u operativnoj saradnji. Geografija polja kriminalističke policijske saradnje u regionu transformiše se u odnosu na kretanje kriminala i na socijalni kapital koji postoji među policajcima iste specijalnosti. Granice tih zajednica praksi ne poklapaju se sa formalnim granicama regionalnih inicijativa i nacionalnih politika, mada se često preklapaju za jezičkom zajednicom. Drugim policijskim specijalnostima je, uprkos usvajanju novog repertoara praksi, ostalo ekskluzivno shvatanje uspeha postupanja. Pored borbi po pravilima nove, spolja uvedene dokse, u regionu su nastavljene, na miran način, i borbe oko odgovornosti za nasleđe ratnih sukoba, u kojima je referentni objekat ekskluzivan.

Policajci se više identifikuju sa državnim identitetom kada je država stigmatizovana, kao u slučaju ratnih zločina, odnosno kada dođe do jaza u dispozicijama unutar policijskog habitusa i pozicija unutar regionalnog polja. Nalaz ovog istraživanja jeste da, usled šoka i percepcije pretnji po ontološku bezbednost, policija Srbije preduzima strateške akcije kako bi, u izmenjenim okolnostima i izmenama državne politike, očuvala kontinuitet autobiografskog narativa u kome je Kosovo sastavni deo Srbije koji je presudan za očuvanje identiteta države i naroda.

Nalaz ovog istraživanje jeste da je, uprkos promenama javnih politika, logika praksi prema Kosovu ostala ista. To je logika sekuritizacije Kosova kao nezavisne države u unutrašnjim poslovima i u policijskoj diplomatiji, kao i polaganje prava na zaštitu celokupnog stanovništva, posebno srpskog i ostalog nealbanskog. U analizi se došlo do uvida da su institucionalizovane prakse (poput tretiranja ličnih dokumenata i vozačkih tablica i dozvola) promenjene, menjajući intenzitet i način sekuritizacije, ali je zadržavana ista logika klasifikacije onih koje Srbija štiti i onih koji su joj pretnja ili koji ne pripadaju političkoj zajednici. Fokus na logiku iza prakse, a ne na zvaničnu politiku koja je reguliše, omogućava da se steknu uvidi i u one prakse koje odstupaju od hegemonističke prakse, kao i u kom kontekstu je to moguće. Analiza je pokazala da kontekst sekuritizacije i publika u velikoj meri određuju način praktikovanja suverenosti u skladu sa dramaturškom analizom Ervinga Gofmana. Posebno je važna razlika na koju je Gofman ukazao – između onoga što se odvija na glavnoj sceni (eng. *frontstage*), to jest javno, i onoga što se odvija iza scene, u garderobi (eng. *backstage*), to jest van očiju javnosti. Najveća odstupanja od hegemonističke prakse i narativa događaju se kada nema publike, odnosno kada je moguće rešavati zajedničke profesionalne probleme bez znanja političara, javnosti i međunarodnih posrednika.

Suprotno rasprostranjenom uverenju da se kontinuitet održava pre svega kroz nerefleksivne rutine i prakse, slučaj (ne)saradnje sa Kosovom pokazao je da strateške prakse mogu imati značajnu ulogu u održanju kontinuiteta doživljaja sopstva, u situaciji ugroženosti identiteta države u drastično izmenjenim okolnostima. Refleksivnost i kreativnost nije samo u posedu političkih elita, već i policajaca koji su izradili nova praktična rešenja na teme mobilnosti populacije i delegitimisanja i isključivanja suprotne strane iz međunarodnih profesionalnih krugova. Njihov doprinos je u nalaženju novih rešenja, iz repertoara policijskih praksi, koja neeksplicitno struktuiraju način na koji se

postupa u ime suverenosti, a koja odgovaraju makropolitickom narativu. Oni su dakle ti koji političke poteze suverenosti prevode u poteze koji koriste policijsku doksu za kategorisanje stanovništva, objekata i kriminala u skladu sa doksom suverenosti.

Mnoga od ovih rešenja suprotna su logici rešavanja policijskih problema, ali odgovaraju na emotivnu potrebu za održanjem tabua o nezavisnosti Kosova i odbijanjem stigme u odnosima sa važnim drugima u međunarodnim odnosima. Kao što Micen zaključuje, tabu je ona tema o kojoj je moguće misliti, ali koja je neprihvatljiva.⁸⁸⁵ Tabu o nezavisnosti Kosova je ključ za održavanje intrasubjektivnog doživljaja ontološke sigurnosti kroz održavanje kontinuiteta u autobiografskom narativu. Ovo objašnjava zašto su policajci spremni da osmisle nova (ne)praktična pomagala, kako bi simbolički održali kategorije statusne neutralnosti u odnosu sa stanovništvom i institucijama koje priznaju autoritet rivala na Kosovu.

Na kraju, valja podsetiti da odabir da se analizira način na koji se poverenje transformiše u praksi, ne omogućava da se izvuku uzročno-posledični zaključci o procesima koji do toga dovode. Analiza praksi omogućava samo da se mapiraju obrasci interakcija koji imaju takav ishod u specifičnim situacijama, ali koji se svaki put iznova pregovaraju među praktičarima u novim situacijama i prilikama. Istoričnost praksi takođe ne podrazumeva da će se isti obrasci ponavljati u budućnosti, pogotovu ako dođe do drastične promene u okruženju ili promene u strategiji dejstvenika. Ovo je posebno važna napomena u odnosu na temu ontološke bezbednosti. Kao što su istakli Broving i Perti, procesi sekuritizacije i desekuritizacije podrazumevaju „izmeštanje iz ustaljenog osećaja subjektivnosti ka nečem što je više zatvoreno/ekskluzivno ili otvoreno/inkluzivno, pa i jedan i drugi proces mogu biti izvor ontološke nesigurnosti i ontološke bezbednosti.“⁸⁸⁶ Drugim rečima, refleksivna promena koja nije nužno antagonistička je moguća, ali zahteva uvažavanje potrebe za ugledom i statusom u međunarodnim odnosima.

⁸⁸⁵ Mitzen, J. (2016). "Security Communities and the Unthinkabilities of War". *Annual Review of Political Science* 19(1), p. 235.

⁸⁸⁶ Browning, C. S. and Joenniemi, P. (2017). "Ontological security, self-articulation and the securitization of identity", *Cooperation and Conflict*, 52(1), p.45.

BIBLIOGRAFIJA

Akademski izvori:

- Adler, E. (2005). *Communitarian international relations: the epistemic foundations of international relations*. London, New York: Routledge.
- Adler, E. (2008). "The Spread of Security Communities: Communities of Practice, Self-Restraint, and NATO's Post-Cold War Transformation". *European Journal of International Relations*. 14(2), pp. 195–230.
- Adler, E. (2013). "Preface". In: Adler-Nissen, R. (ed.). *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*. London: Routledge, pp. xv-xvi.
- Adler, E. and Barnett, M. (1998). *Security Communities*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Adler, E. and Greve, P. (2009). "When Security Community Meets Balance of Power: Overlapping Regional Mechanisms of Security Governance". *Review of International Studies*. 35(S1), pp. 59–84.
- Adler, E. and Pouliot, V. (eds.). (2011a). *International Practices*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Adler, E. and Pouliot, V. (2011b). "International practices: introduction and framework". In: Adler, E. and Pouliot, V. (eds.). *International Practices*. New York: Cambridge University Press, pp. 3–35.
- Adler-Nissen, R. (2008). "The Diplomacy of Opting Out: A Bourdieudian Approach to National Integration Strategies". *Journal of Common Market Studies*. 46(3), pp. 663–84.
- Adler-Nissen, R. (2013a). "European diplomats: State nobility and the invention of a new social group". In: Kauppi, N. and Madsen, M. R. (eds.). *Transnational Power Elites: The New Professionals of Governance, Law and Security*. Routledge, pp. 65–80.
- Adler-Nissen, R. (ed.). (2013b). *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*. London: Routledge.
- Adler-Nissen, R. (2013c). "Introduction". In: Adler-Nissen, R. (ed.). *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*. London: Routledge, pp. 1–23.

- Adler-Nissen, R. (2013d). "Sovereignty". In: Adler-Nissen, R. (ed.). *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*. London and New York: Routledge, pp. 179–92.
- Adler-Nissen, R. (2014a). *Opting Out of the European Union: Diplomacy, Sovereignty and European Integration*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Adler-Nissen, R. (2014b). "Methods and analytical strategy". In: *Opting Out of the European Union: Diplomacy, Sovereignty and European Integration*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 198–217.
- Adler-Nissen, R. (2014c). "Stigma Management in International Relations: Transgressive Identities, Norms, and Other in International Society". *International Organization*. 68(1), pp. 143–76.
- Adler-Nissen, R. (2014d). "Symbolic Power in European Diplomacy: The Struggle between National Foreign Service and the EU's External Action Service". *Review of International Studies*. 40(4), pp. 657–81.
- Adler-Nissen, R. and Gammeltoft-Hansen, T. (eds.). (2008). *Sovereignty Games: The Instrumentalization of State Sovereignty in Europe and beyond*. New York: Palgrave.
- Ambrosetti, D. (2012). "The diplomatic lead in the United Nations Security Council and local actors' violence: The changing terms of a social position". *African Security*. 5(2), pp. 63–87.
- Ashley, R. K. (1987). "The Geopolitics of Geopolitical Space: Toward a Critical Social Theory of International Politics". *Alternatives: Global, Local, Political*. 12(4), pp. 403–3.
- Balzacq, T. (2008). "The policy tools of securitization: information exchange, EU foreign and interior policies", *Journal of common market studies*, 46(1), pp. 75—100.
- Balzacq, T. (2010). "A theory of securitization – Origins, core assumptions, and variants". In: Balzacq, T. (ed.). *Securitization Theory: How Security Problems Emerge and Dissolve*. PRIO New Security Studies. London: Routledge, pp. 1–28.
- Balzacq, T., Basaran, T., Bigo, D., Guittet, E.P. and Olsson, C. (2010). "Security practices". In: Denemark, R.A. (ed.). *International studies encyclopedia online*.

- Malden: Wiley Blackwell.; Prethodno objavljeno kao: C.A.S.E. (2006). "Critical Approaches to Security in Europe: A Networked Manifesto", *Security Dialogue*. 37(4), pp. 443–87.
- Barnett, M. N. and Finnemore M. (2004). *Rules for the World: International Organizations in Global Politics*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Bechev, D. (2006). "Carrots, sticks and norms: the EU and regional cooperation in Southeast Europe". *Journal of Southern Europe and the Balkans*. 8(1), pp. 27–43.
- Bechev, D. (2011a). *Constructing Southeast Europe: The Politics of Balkan Regional Cooperation*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Bechev, D. (2011b). "Balkans, Europe, South East Europe: Identity Politics and Regional Cooperation". In: *Constructing South East Europe*. London: Palgrave Macmillan, pp. 62–82.
- Beri, R. (2008). „Jedino što je konstantno je promena: kratka politička istorija policijske reforme u Srbiji”. *Bezbednost Zapadnog Balkana*. 11, oktobar-decembar 2008, str. 11–19.
- Berling, T.V. (2012). "Bourdieu, International Relations, and European security." *Theory and Society*. 41(5), pp. 451–78.
- Berling, T. V. (2013). "Knowledges". In Adler-Nissen, R. (ed). *Bourdieu in International Relations*. Routledge, pp. 59–77.
- Bicchi, F. and Bremberg, N. (2016). "European diplomatic practices: contemporary challenges and innovative approaches". *European Security*. 25(4), pp. 391–406.
- Bierschenk, T. (2016). "Police and State". In: Bradford, B., Jauregui, B., Loader, I. and Steinberg, J. (eds.). *The Sage Handbook of Global Policing*. London: Sage, pp. 155–78.
- Bigo, D. (2000a). "Liaison Officers in Europe: New Officers in the European Security Field". In: Scheptycki, J.W.E. (ed.). *Issues in Transnational Policing*. London and New York: Routledge, pp. 67–99.
- Bigo, D. (2000b). "When two becomes one: internal and external securitisations in Europe". In: Kelstrup, M. and Williams, M.C. (eds.). *International relations theory and the politics of European integration: power, security and community*. London: Routledge, pp. 171–204.

- Bigo, D. (2001). "The Moebius Ribbon of Internal and External Security(Ies)". In: Albert, M. et al. (eds.). *Identities Borders Orders: Rethinking International Relations Theory*. Minneapolis: University of Minnesota Press, pp. 91–116.
- Bigo, D. (2002). "Security and immigration: toward a critique of the governmentality of unease". *Alternatives*, 27 (Special issue), pp. 63–92.
- Bigo, D. (2006a). "Globalized-In-Security: the Field and the Ban-Opticon". In: Sakai, N. and Solomon, J. (eds.). *Translation, Biopolitics, Colonial Difference*. Hong Kong: University of Hong Kong Press, pp. 109–56.
- Bigo, D. (2006b). "Internal and External Aspects of Security". *European Security*. 15(4), pp. 385–404.
- Bigo, D. (2008a). "Globalized (In)Security: The field and the Ban-Opticon". In: Bigo, D. and Tsoukala, A. (eds.). *Terror, Insecurity and Liberty. Illiberal practices of liberal regimes after 9/11*. Oxon and New York: Routledge, pp. 10–48.
- Bigo, D. (2008b). "International Political Sociology". In: Williams, P. (ed.). *Security Studies: An Introduction*, Abingdon: Routledge, pp. 116—128.
- Bigo, D. (2011). "Pierre Bourdieu and International Relations: Power of Practices, Practices of Power". *International Political Sociology*. 5(3), pp. 225–258.
- Bigo, D. (2013). "Security – Analysing Transnational Professionals of (In)security in Europe". In: Adler-Nissen, R. (ed.). *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*. London: Routledge, pp. 114–30.
- Bigo, D. (2014a). "The (in)securitization practices of the three universes of EU border control: Military/Navy – border guards/police – database analysts". *Security Dialogue*. 45(3), pp. 209–25.
- Bigo, D. (2014b). "War and Crime, Military and Police". In: Bachmann, J., Bell, C. and Holmqvist, C. (eds.). *War, Police and Assemblages of Intervention*. London: Routledge, pp. 204–13.
- Bigo, D. and Guild, E. (2005). "Policing at a Distance: Schengen Visa Policies". In: Bigo, D. and Guild, E. (eds.). *Controlling Frontiers. Free Movement into and within Europe*. London, Ashgate, pp. 233–63.
- Bigo, D., Bonditti, P. and Olsson, C. (2016). "Mapping the European Field of Security Professionals". In: Bigo, D., Walker, R. and Carrera, S. (eds.). *Europe's 21st*

- Century Challenge – Delivering Liberty*. (2nd ed.). London: Routledge, pp. 49–64.
- Bigo, D. and McCluskey, E. (2018). “What is a Paris Approach to (In)Securitization? Political Anthropological Research for International Sociology“. In: Gheciu, A. and Wolgforth, W. (ed.). *The Oxford Handbook of International Security*. Oxford Handbooks Online. Available at: <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780198777854.001.0001/oxfordhb-9780198777854-e-9> [pristupljeno 20. decembra 2018. godine].
- Birešev, A. (2014). *Orionov vodič – Otkrivanje dominacije u sociologiji Pjera Burdijea*. Beograd: Institut za društvenu teoriju i filozofiju.
- Björkdahl, A. and Gušić, I. (2013). “The divided city – a space for frictional peacebuilding”. *Peacebuilding*. 1(3), pp. 317–33.
- Bonelli, L. and Bigo, D. (2005). “Mapping the European Union field of the professionals of security, A methodological note on the problematique”. Synthesis report of two seminars organized at Sciences Po Paris (France) on October 10, 2005 and November 9, 2005. Dostupno na: www.open.ac.uk/researchprojects/iccm/library/63.html [pristupljeno 22. juna 2016. godine].
- Bourdieu, P. (1991). *Language and Symbolic Power*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1993 [1980]). *Sociology in Question*. London, Thousand Oaks, CA: Sage.
- Bourdieu, P. (2000). *Pascalian Meditations*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. (2002). *Le Bal des célibataires: crise de la société paysanne en Béarn*. Paris: Seuil. Citiran u: Birešev, A. (2014). *Orionov vodič: otkrivanje dominacije u sociologiji Pjera Burdijea*. Beograd: IFDT, str. 56.
- Bourdieu, P. and Wacquant, L. (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: The University of Chicago, Cambridge: Polity Press.
- Burdije, P. (1999). *Nacrt za jednu teoriju prakse*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Buzan, B., Wæver, O. and Wilde, J. de (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. London/Boulder, CO: Lynne Rienner.

- Bowling, B. (2009). "Transnational Policing: The Globalization Thesis, a Typology and a Research Agenda". *Policing: A Journal of Policy and Practice*. 3(2), pp. 149–60.
- Brčvak, Dž. and Kalač, E. (2018). "Community of practice among Western Balkan police services in Montenegro: national politics vs. professionalism". In: Stojanović Gajić, S. and Ejodus, F. (eds.). *Security Community Practices in the Western Balkans*. London: Routledge, pp. 41–56.
- Bremberg, N. (2015). "The European Union as Security Community-Building Institution: Venues, Networks and Co-operative Security Practices". *JCMS: Journal of common market studies*. 53(3), pp. 674–92.
- Browning, C. S. and Joenniemi, P. (2017). "Ontological security, self-articulation and the securitization of identity", *Cooperation and Conflict*, 52(1), pp. 31–47
- Bueger, C. (2013). "Communities of Security Practice at Work? The Emerging African Maritime Security Regime". *African Security*, 6(3-4), pp. 297–316.
- Bueger, C. (2014). "Pathways to practice: praxiography and international politics". *European Political Science Review*. 6(3), pp. 383–406.
- Bueger, C. and Gadinger, F. (2014). *International Practice Theory. New Perspectives*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Bueger C. and Gadinger F. (2018). "Doing Praxiography: Research Strategies, Methods and Techniques". In: *International Practice Theory*. Second Edition. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Bueger, C. and Stockbruegger, J. (2012). "Security Communities, Alliances, and Macro securitization: The Practices of Counter-Piracy Governance". In: Struett, M. J., Carlson, J. D. and Nance, M. T. (eds.). *Maritime Piracy and the Construction of Global Governance*. New York: Routledge. pp. 171–91.
- Burdije, P. (1998 [1986]). "Društveni prostor i simbolička moć". U: Spasić, I. *Interpretativna sociologija – sociološka hrestomatija*. Beograd: Zavoda za udžbenike i nastavna sredstva, str. 143–58.
- Burdije, P. (1999). *Nacrt za jednu teoriju prakse. Tri studije o kabilskoj etnologiji*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Burdije, P. (2003). „Promišljanje države: geneza i struktura sfere birokratije”. *Reč*. 71(17), septembar 2003, str. 133–55.

- Buzan, B. and Wæver O. (2009). "Macro securitisation and Security Constellations: Reconsidering Scale in Securitisation Theory". *Review of International Studies*. 35(2), pp. 254–76.
- Caplan J. and Toprey, J. (2001). *Documenting Individual Identity: The Development of State Practices in the Modern World*. Princeton: Princeton University Press.
- c. a. s. e. collective. (2006). "Critical Approaches to Security in Europe: A Networked Manifesto". *Security Dialogue*. 37(4), pp. 443–87.
- Chan, J. (1997). *Changing Police Culture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chan, J. (2004). "Using Pierre Bourdieu's Framework for Understanding Police Culture". *Droit et Société*. 56-7, pp. 327–47.
- Checkel, J.T. (2007). *International Institutions and Socialization in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cole, S.A. (2001). *Suspect Identities: A History of Fingerprinting and Criminal Identification*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Côté-Boucher, K., Infantino, F. and Salter, M.B. (2014). "Border security as practice: An agenda for research", *Security Dialogue*, 45(3), pp. 195–208.
- Dant, T. (2011). *Knowledge, Ideology and Discourse*. New York: Routledge.
- Deflem, M. (2010). "Police and counter-terrorism – A sociological theory of international cooperation". In: Aydinli, E. (ed.). *Emerging Transnational (In)security Governance A statist-transnationalist approach*. New York: Routledge, pp. 163–72.
- Den Boer, M. (ed.). (2002). *Organized Crime; a catalyst in the Europeanisation of National Police and Prosecution Agencies?*. Maastricht: European Institute of Public Administration.
- Dorđević, V. Klemenc, J. & Kolářová, I. (2018). "Regional security cooperation reinvented: Western Balkans counterterrorism initiative". *European Security*. 27(4), pp. 415–33.
- Ejdus, F. (2012). „Nivoi analize“. U: Ejduš, F. *Međunarodna bezbednost: teorije, sektori i nivoi*. Beograd: Službeni glasnik i Beogradski centar za bezbednosnu politiku, str. 207–14.

- Ejdus, F. (2016). „Diskurzivna i praktična konstrukcija međunarodne (ne)bezbednosti”. Jović, D. (ur.). *Konstruktivističke teorije međunarodnih odnosa*. Zageb: Političke analize, str. 199–227.
- Ejdus, F. (2017). “Not a heap of stones: material environments and ontological security in international relations”. *Cambridge Review of International Affairs*. 30(1), pp. 23–43.
- Ejdus, F. (2018). “Critical Situations, fundamental questions and ontological insecurity”. *Journal of International Relations and Development*. 21(4), pp. 883–908.
- Ejdus F. and Subotić J. (2014). “Kosovo as Serbia’s Sacred Space: Governmentality, Pastoral Power, and Sacralization of Territories”. In: Ognjenović G., and Jozelić J. (eds.) *Politicization of Religion, the Power of Symbolism*. Palgrave Studies in Religion, Politics, and Policy. New York: Palgrave Macmillan, pp. 159–84.
- Fabijeti, U., Maligeti, R. i Metera, V. (2002). *Uvod u antropologiju – od lokalnog do globalnog*. Beograd: Clio.
- Favell, A. and Guiraudon, V. (2011). *The Sociology of the European Union*. Houndmills: Palgrave.
- Friedrichs, J. and Kratochwil, F. (2009). “On Acting and Knowing: How Pragmatism Can Advance International Relations Research and Methodology”. *International Organization*, 63(4), pp. 701–31.
- Fujii, L.A. (2010). “Shades of truth and lies: Interpreting testimonies of war and violence”. *Journal of Peace Research*. 47(2), pp. 231–41.
- Gheciu, A. (2005). *NATO in the ‘New Europe’: The Politics of International Socialization after the Cold War*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press and Stanford, CA: Stanford University Press.
- Goffman, E. (1998). „Pozorište svakodnevice“. U: Spasić, I. *Interpretativna sociologija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str. 63–74. [prevod Goffman, E. (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*, New York: Doubleday, pp. xi–xii & 1–16].
- Goffman, E. (2000). *Kako se predstavljamo u svakodnevnom životu*. Beograd: Geopoetika.

- Gorenak, V. (1996). "Organizational Changes in Slovenian Police in the period 1989 and 1996". In: Pagon, M. (ed.). *Policing in Central and Eastern Europe: Comparing Firsthand Knowledge with the Experience from the West*. Ljubljana: College of Police and Security Studies, pp. 229–38.
- Græger, N. (2016). "European security as practice: EU–NATO communities of practice in the making?". *European Security*, 25(4), pp. 478–501.
- Guillaume, X. (2007). "Unveiling the 'International': Process, Identity and Alterity". *Millennium: Journal of International Studies*. 35(3), pp. 741–58.
- Guille, L. (2010). "Policing in Europe: An Ethnographic Approach to Understanding the Nature of Cooperation and the Gap between Policy and Practice". *Journal of Contemporary European Research*. 6(2), pp. 257–71.
- Guiraudon, V. (2001). *Controlling a New Migration World*. London: Routledge.
- Gundhus, H.O.I. and Franko, K. (2016). "Global Policing and Mobility: Identity, Territory and Sovereignty". In: Bradford, B. B., Jauregui, B., Loader, I. and Steinberg, J. (eds.). *The Sage Handbook of Global Policing*. London: Sage. pp. 497–514.
- Guzzini, S. (2000). A Reconstruction of Constructivism in International Relations. *European Journal of International Relations*. 6(2), pp. 147–82.
- Hausschild, T. (2005). "Auf den Spuren von Al-Qaida. Scheichs, Lügen, Videos: Eine Ethnographie des Terrors", *Internationale Politik*. 11, S. 32–51. Citiran u: Bueger, C. (2014). "Pathways to practice: praxiography and international politics". *European Political Science Review*. 6(3), p. 402.
- Hildebrandt, M. (2016). "New animism in policing: re-animating the rule of law?". In: Bradford, B., Jauregui, B., Loader, I. and Steinberg, J. (eds.). *The Sage Handbook of Global Policing*. London: Sage, pp. 406–28.
- Hopf, T. (2013). "Common-sense Constructivism and Hegemony in World Politics". *International Organization*. 67(2), pp. 315–54.
- Huysmans, J. (1998). "Security! What do you mean? From concept to thick signifier". *European Journal of International Relations*. 4(2), pp. 226–55.
- Huysmans, J. (2006). *The Politics of Insecurity: Fear, Migration and Asylum in the EU*. London: Routledge.

- Ivanović, Z. (2008). „Pogled na savremene transformacije antropološke teorije i prakse”. *Antropologija*. 6, str. 88–116.
- Ivanović, Z. (2010). „Kuća kao ,knjiga’ koja se čita telom. Kulturna konceptualizacija prostora u teoriji Pjera Burdijea”. *Antropologija*. 10(2), str. 25–52.
- Kauppi, N. (2003). “Bourdieu’s Political Sociology and the Politics of European Integration”. *Theory and Society*. 32(5-6), pp. 775–89.
- Kavalski, E. (2003). “The International Socialization of the Balkans”. *The Review of International Affairs*. 2(4), pp. 71–88.
- Kavalski, E. (2008). *Extending the European Security Community: Constructing Peace in the Balkans*. London and New York: Tauris Academic Studies.
- Kešetović, Ž. (2013). “Serbian Police: Troubled Transition from Police Force to Police Service”. In: Meško, G., Fields, C. B., Lobnikar, B. & Sotlar, A. (eds.). *Handbook on Policing in Central and Eastern Europe*. New York: Springer, pp. 217–38.
- Kinnvall, C. and Mitzen, J. (2017). “An introduction to the special issue: Ontological securities in world politics”. *Cooperation and Conflict*. 52(1), pp. 3–11.
- Kinnvall, C., Manners, I. and Mitzen, J. (2018). “Introduction to 2018 special issue of European Security: Ontological (in)security in the European Union”. *European Security*. 27(3), pp. 249–65.
- Kišjuhas, A. (2017). „Emocije i njihovi ljudi: sociologija emocija Ervinga Gofmana”. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*. 42(2), str. 381–395.
- Kitchen, V. (2009). “Argument and Identity Change in the Atlantic Security Community”. *Security Dialogue*. 40(1), pp. 95–114.
- Knorr-Cetina, K. (1988). “The Micro-Social Order. Towards a Reconception“. In: Fielding, N. (ed.) *Actions and Structure: Research Methods and Social Theory*. London: Sage, pp. 21–53.
- Knezović, S., Cvrtić, V. and Vučinić, Z. (2018). “Croatia’s police and security community building in the Western Balkans”. In: Stojanović Gajić, S. and Ejduš, F. (eds.). *Security Community Practices in the Western Balkans*. London: Routledge, pp. 72–87.
- Koneska, C. (2008). “Regional identity: the missing element in Western Balkans security cooperation”. *Western Balkans Security Observer*. 7-8, pp. 82–89.

- Koneska, C. (2018). "Norms and Sovereignty – Regional Security Cooperation in the Macedonian Police" In: Stojanović Gajić, S. and Ejđus, F. (eds.). *Security Community Practices in the Western Balkans*. London: Routledge, pp. 88–100.
- Kratochwil, F. V. (1989). *Rules, Norms, and Decisions: On the Conditions of Practical and Legal Reasoning in International Relations and Domestic Affairs*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kuus, M. (2013). "Foreign Policy and Ethnography: A Sceptical Intervention". *Geopolitics*. 18(1), pp. 115–31.
- Lave, J. (1991). "Situating learning in communities of practice". In: Resnick, L.B., Levine, J.M. and Teasley, S.D. (eds.). *Perspectives on socially shared cognition*. Washington, DC: APA, pp. 63–82.
- Lave, J. and Wenger, E. (1991). *Situated Learning: Legitimate Peripheral Participation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lavenex, S. and Wagner, W. (2007). "Which European Public Order: Sources of Imbalance in the European Area of Freedom, Security and Justice", *European Security*. 16(3-4), pp. 225–243.
- Leander, A. (2010). "Habitus and Field". In: Denemark, R.A. *Blackwell: International Studies Compendium Project*. Oxford: Wiley-Blackwell, pp. 3255–70.
- Lebow, R.N. (2016). *National Identifications and International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lemieux, C. (2011). "Le crépuscule des champs. Limites d'un concept oudisparitiond'uneréalité historique?". In: Fornel, M. and Ogien, A. (eds.). *Pierre Bourdieu, théoricien de la pratique*. Paris: Editions de l'École des hautes études en sciences sociales, pp. 74–100.
- Léonard, S. (2010). "EU border security and migration into the European Union: FRONTEX and securitization through practices". *European Security*. 19(2), pp. 231–54.
- Leštanin, B. (2017). „Saradnja Ministarstva unutrašnjih poslova i međunarodnih snaga na Kosovu i Metohiji". *Nauka, bezbednost, policija*. 22(2), str. 61–78.
- Loader, I. (1997). Policing and the social: questions of symbolic power. *The British Journal of Sociology*. 48(1), pp. 1–18.

- Lopandić, D. i Kronja, J. (2010). *Regionalne inicijative i multilateralna saradnja na Balkanu*. Beograd: Evropski pokret u Srbiji.
- Marenin, O. and Akgul, A. (2010). "Theorizing Transnational Cooperation on the Police and Intelligence Field of Security". In: Aydinli, E. (ed.). *Emerging Transnational (In)Security Governance – A Statist Transnationalist Approach*. New York: Routledge, pp. 102–123.
- Marsh, D. and Furlong, P. (2002). "A Skin, not a Sweater: Ontology and Epistemology in Political Science". In: Marsh, D. and Stoker, D. (eds.). *Theory and Methods in Political Science*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, pp. 17–41.
- Marshall, N. and Rollinson, J. (2004). "Maybe Bacon Had a Point: The Politics of Interpretation in Collective Sensemaking". *British Journal of Management*. 15(S1), pp. 71-86.
- Matten, J.B. (2011). "A practice theory of emotion for International Relations". In: Adler, E. and Pouliot, V. (eds.). *International Practices*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 63-86.
- McDonald, M. (2008). "Securitization and the Construction of Security", *European Journal of International Relations*. 14(4), pp. 563–587.
- Merand, F. (2008). *European Defence Policy: Beyond the Nation State*. Oxford: Oxford University Press.
- Meyer, J.W., Boli, J. and Thomas, G. (1987). "Ontology and Rationalization in the Western Cultural Account". In: Thomas, G., Meyer, J., Ramirez, F. and Boli, J. (eds.). *Institutional Structure: Constituting State, Society, and the Individual*. Newbury Park, CA: Sage, pp. 311–27.
- Milosavljević, B. (2004). "Reform of the police and security services in Serbia and Montenegro: Attained results or betrayed expectations". In: Fluri, P. and Hadžić, M. (eds.). *Sourcebook on security sector reform*. Geneva and Belgrade: Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces and Centre for Civil-Military Relations, pp. 249–74.
- Mitzen, J. (2006). Ontological security in world politics: state identity and the security dilemma. *European Journal of International Relations*. 12(3), pp. 341–70.
- Mitzen, J. (2016). "Security Communities and the Unthinkabilities of War". *Annual Review of Political Science*. 19(1), pp. 229–48.

- Mitzen, J. (2018). "Anxious community: EU as (in)security community". *European Security*. 27(3), pp. 393–13.
- Neumann, I.B. (2002). "Returning Practice to the Linguistic Turn: The Case of Diplomacy". *Millennium: Journal of International Studies*. 31(3), pp. 627–51.
- Neumann, I.B. (2007). "A Speech That the Entire Ministry May Stand For or: Why Diplomats Never Produce Anything New". *International Political Sociology*. 1(2), pp. 183–200.
- Neumann, I. (2008). "The Body of the Diplomat". *The European Journal of International Relations*. 14(4), pp. 671–95.
- Neumann, I.B. (2012). *At Home with the Diplomats: Inside a European Foreign Ministry*. Ithaca: Cornell University Press.
- Neumann, I.B. (2013). *Diplomatic Sites: A Critical Enquiry*. Oxford: Oxford University Press.
- Nexon, D. H. and Pouliot, V. (2013). "'Things of Networks': Situating ANT in International Relations". *International Political Sociology*. 7(3), pp. 342–45, pp. 342–45.
- Nikač, Ž. (2015). *Međunarodna policijska saradnja*. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.
- Nojman, I. (2009). *Značenje, materijalnost, moć: Uvod u analizu diskursa*. Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku.
- Mattern, J. B. (2011). "A practice theory of emotion for International Relations". In: Adler, E. and Pouliot, V. (eds.). *International Practices*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 63–86.
- Ostojić, M. (2014). *Between justice and stability: the politics of war crimes prosecutions in post-Milošević Serbia*. Furham: Ashgate.
- Petrov, A. (2015). *Pjer Burdije*, Beograd: Orion Art i Fakultet za medije i komunikacije.
- Pouliot, V. (2007). "'Subjectivism': Toward a Constructivist Methodology". *International Studies Quarterly*, 51(2), pp. 359–84.
- Pouliot, V. (2008). "The Logic of Practicality: A Theory of Practice of Security Communities". *International Organization*. 62 (2), pp. 257–88.

- Pouliot, V. (2010). *International Security in Practice: The Politics of NATO-Russia Diplomacy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pouliot, V. (2013). "Methodology: Putting Practice Theory into Practice". In: . Adler-Nissen, R. (ed.). *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*. London: Routledge, pp. 45–58.
- Pouliot, V. (2014). "Practice tracing". In: Bennett, A. and Checkel, J. T. (eds.). *Process Tracing: From Metaphor to Analytic Tool*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 237–59.
- Pouliot, V. (2016a). *International Pecking Orders: The Politics and Practice of Multilateral Diplomacy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pouliot, V. (2016b). "Appendix: Research design, methods and data". In: *International Pecking Orders: The Politics and Practice of Multilateral Diplomacy*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 272–307.
- Pouliot, V. and Merand, F. (2013). "Bourdieu's Concepts: A Political Sociology of International Relations". In: Adler-Nissen, R. (ed.). *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*. London and New York: Routledge, pp. 24–44.
- Ratelle, J. F. (2013). "How participant observation contributes to the study of (in)security practices in conflict zones". In: Salter, M. and Mutlu C. (eds.). *Research methods in critical security studies*. New York, NY: Routledge, pp. 75–80.
- Reed-Danahay, D. (2005). *Locating Bourdieu*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Reichertz, J. (2004). "Abduction, Deduction and Induction in Qualitative Research". In: Flick, U., Kardorff, E. v. and Steinke, I. (eds.). *A Companion to Qualitative Research*. London: Sage Publications, pp. 159–64.
- Reiner, R. (2010). *The Politics of the Police*. Fourth Edition. Oxford: Oxford University Press.
- Ricer, Dž. (2012). *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*. Beograd: Službeni glasnik.
- Ringmar, E. (2014). The search for dialogue as a hindrance to understanding: practices as inter-paradigmatic research program. *International Theory*. 6(1), pp. 1–27.

- Rouse, J. (2006). "Practice Theory". In: Gabbay, D.M., Thagard, P. and Woods, J. (eds.). *Handbook of the Philosophy of Science*. Amsterdam: Elsevier, pp. 490–540.
- Ružić, M. and Cupać, J. (2013). "The Logic of Practicality: An Inquiry into the Nature of the EU's Practice of International Peace Mediation". *Journal of Regional Security*. 8(2), pp. 153–83.
- Salter, M.B. (2008a). "Imagining Numbers: Risk, Quantification, and Aviation Security". *Security Dialogue*. 39(2-3), pp. 243–66.
- Salter, M.B. (2008b). "Securitization and Desecuritization: Dramaturgical Analysis and the Canadian Aviation Transport Security Authority". *Journal of International Relations and Development*. 11(4), pp. 321–49.
- Salter, M.B. (2008c). "When the exception becomes the rule: borders, sovereignty, and citizenship". *Citizenship Studies*, 12(4), pp. 365–80.
- Salter, M.B. (2012). "Thing-power-politics: the passport as an object of global circulation. Dostupno na: <https://millenniumjournal.files.wordpress.com/2012/10/salter-passport-things-power-politics-lse.pdf> [pristupljeno 21. marta 2018. godine].
- Salter, M.B. (2013b). "The Practice Turn". In: Salter, M. and Mutlu, C. (eds). *Research Methods in Critical Security Studies*. London: Routledge, pp. 85–92.
- Salter, M.B. (2013c). "Expertise in the Aviation Security Field". In: Salter, M. B. and Mutlu, C. (eds.). *Research Methods in Critical Security Studies*. London: Routledge, pp. 105–8.
- Salter, M. and Mutlu, C. (eds). (2013). *Research Methods in Critical Security Studies*. London: Routledge.
- Sandberg, J., and Mats A. (2011). Ways of Constructing Research Questions: Gap-Spotting or Problematization?. *Organization*,. 18(1), pp. 23–44.
- Schatzki, T.R., Knorr Cetina, K. and Savigny, E.v. (eds.). (2001). *The Practice Turn in Contemporary Theory*. London: Routledge.
- Schatzki, T. R. (2002). *The Site of the Social: A Philosophical Account of the Constitution of Social Life and Change*. University Park: Pennsylvania State University Press.

- Schia, N. N. (2013). "Being part of the parade – 'going native' in the United Nations Security Council". *PoLAR: Political and Legal Anthropology Review*. 36(1), pp. 138–56.
- Schimmelfennig, F. (2002). "Goffman meets IR: dramaturgical action in international community", *International Review of Sociology*. 12(3), pp. 417–37.
- Schwartz-Shea, P. and Yanow, D. (2012). *Interpretive Research Design*. New York: Routledge.
- Servant, A. R. (2010). "Point of no return? The European Parliament after Lisbon and Stockholm", *European Security*. 19(2), pp.191–207.
- Shah, N. (2017). "Gunning for war: infantry rifles and the calibration of lethal force". *Critical Studies on Security*. 5(1), pp. 81–104.
- Singer, D. J. (1961). "The Level-of-Analysis Problem in International Relations". *World Politics*. 14(1), pp. 77–92.
- Solioz, C. and Stubbs, P. (2009). "Emergent regional co-operation in South East Europe: towards 'open regionalism'?" *Southeast European and Black Sea Studies*. 9(1), pp. 1–16.
- Spasić, I. (1998). *Interpretativna sociologija – sociološka hrestomatija*. Beograd: Zavoda za udžbenike i nastavna sredstva.
- Spasić, I. (2004). „Habitus, praksa, polje: Pjer Burdije”. U: Spasić, I. *Sociologije svakodnevnog života*. Beograd: Zavod za udžbenike, str. 285–316.
- Spasić, I. (2005). „Prevoditi i pisati sociologiju”. *Mostovi – časopis za prevodnu književnost*. XXXIII(131-132), str. 167–77.
- Spasić, I. (2013). *Kultura na delu – društvena transformacija Srbije iz Burdijeovske perspektive*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Spicker, P. (2011). "Ethical covert research". *Sociology*. 45(1), pp. 118–33.
- Steele, B.J. (2008). *Ontological Security in International Relations*. New York: Routledge.
- Stojanović Gajić, S. and Ejodus, F. (eds.). (2018). *Security Community Practices in the Western Balkans*. London: Routledge.
- Stojanović, S. (2008). „Reforma policije u nekonsolidovanoj demokratiji u Srbiji”. *Bezbednost Zapadnog Balkana*. 7-8, mart 2008, str. 29–55.

- Stojanović, S. and Downes, M. (2009). "Policing in Serbia: Negotiating Transition between Rhetoric and Reform". In: Hinton, S. M. and Newburn, T. (eds.). *Policing Developing Democracies*. New York: Routledge, pp. 73–98.
- Subotić, J. (2016). "Narrative, Ontological Security, and Foreign Policy Change". *Foreign Policy Analysis*. 12(4), pp. 610–27.
- Taylor, C. (1993 [1981]). "To Follow a Rule...". In: Calhoun, C., LiPuma, E. and Postone, M. (eds). *Bourdieu: Critical Perspectives*. Cambridge: Polity Press, pp. 45–59.
- Torpey, J. (2000). *The Invention of the Passport: Surveillance, Citizenship and the State*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tzifakis, N. (2007). "EU's region-building and boundary-drawing policies: the European approach to the Southern Mediterranean and the Western Balkans", *Journal of Southern Europe and the Balkans*. 9(1), pp. 47–64.
- Uljanov, S. (2013). „Oblici međunarodne policijske saradnje u Republici Srbiji“ U: Đukanović, D. i Trapara, V. (ur.). *Srbija u Jugoistočnoj Evropi*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, str. 138–50.
- Vučetić, S. (2001). "The Stability Pact for South Eastern Europe as a Security Community-Building Institution". *Southeast European Politics*. 2(2), pp. 109–34.
- Wacquant, L. (2016). "A concise genealogy and anatomy of habitus". *The Sociological Review*. 64(1), pp. 64–72.
- Walters, W. (2002). "Deportation, expulsion, and the international police of aliens". *Citizenship Studies*, 6(3), pp. 265–92.
- Waltz, Kenneth N. (1959). *Man, the State, and War*. New York: Columbia University Press.
- Wang, H. (2004). "Regulating Transnational Flows of People: An Institutional Analysis of Passports and Visas as a Regime of Mobility". *Identities*. 11(3), pp. 351–76.
- Wæver, O. (2004). "Aberystwyth, Paris, Copenhagen. New 'Schools' in Security Theory and their Origins between Core and Periphery". *Paper presented at the Annual Convention of the International Studies Association*. Montreal.
- Wæver, O. (2013). "Aberystwyth, Paris, Copenhagen: the Europeanness of new 'schools' of security theory in an American field". In: Tickner, A.B. and Blaney,

- D.L. (eds.). *Thinking International Relations Differently*. London and New York: Routledge, pp. 48–71.
- Wæver, O. and Buzan, B. (2010). “After the Return to Theory: The Past, Present, and Future of Security Studies“. In: Collins A. (ed.). *Contemporary Security Studies*. (Vol. 2). Oxford: Oxford University Press, pp. 383–402.
- Weber, L. and Bowling, B. (2008). “Valiant beggars and global vagabonds. Select, eject, immobilize”. *Theoretical Criminology*. 12(3), pp. 355–75.
- Weber L. and Bowling, B. (2013). *Stop and Search. Police Power in Global Context*. Abingdon: Routledge.
- Wenger, E. (1998). *Communities of Practice: Learning, Meaning and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wenger, E. and Snyder, W.M. (2000). “Communities of Practice: The Organizational Frontier”. *Harvard Business Review*. 78, pp. 139–45.
- Wenger, E., McDermott, R. and Snyder, W.M. (2002). *A Guide to Making Knowledge: Cultivating Communities of Practice*. Boston, MA: Harvard Business School Press.
- Yanow, D. (1995). “Built Space as Story”. *Policy Studies Journal*. 23, pp. 407–22.
- Zarakol, A. (2010). “Ontological (in)security and state denial of historical crimes: Turkey and Japan”. *International Relations*. 24(3), pp. 3–23.
- Zarakol, A. (2017). “States and ontological security: A historical rethinking”. *Cooperation and Conflict*. 52(1), pp. 48–68.
- Zekavica, R. and Kešetović, Ž. (2015). “The Legitimacy of Police in Serbia”. *Nauka, bezbednost, policija*. 20(3), str. 19–44.

Analize praktične politike:

- Avdiu, P. (2015). *Departure to the EU Member States: causes and consequences of Kosovo's recent migration*. A short policies document by KCSS 07-2015. Pristina: Kosovar Centre for Security Studies.

- Bakić, B. and Gajić, N. (2006). *Police reform in Serbia: Five years later*. OSCE, Retrieved from www.osce.org/publications/fry/2004/01/18262_550_en.pdf [Accessed on 14 March 2010].
- Bakić, B. and Gajić, N. (2007). "Police Reform in Serbia". In: Ebnöther, A., Fluri, P. and Jureković, P. (eds.). *Security Sector Governance in the Western Balkans: Self-Assessment Studies on Defence, Intelligence, Police and Border Management Reform*. Vienna and Geneva: DCAF, pp. 446–80.
- Bjelić, P. i dr. (2011). *Sloboda kretanja ljudi i robe između Kosova i Srbije u kontekstu regionalne saradnje*. Novi Sad: Centar za regionalizam.
- Bjeloš, M. i Elek, B. (2014). *Integracija policije na severu Kosova: napredak i preostali izazovi u primeni Briselskog sporazuma*. Beograd i Priština: Beogradski centar za bezbednosnu politiku i Kosovski centar za studije bezbednosti.
- Deda, I. and Qosaj-Mustafa, A. (2013). *The Analysis of the Implementation of the Technical Agreements between Kosovo and Serbia*. Policy Paper. Prishtina: KIPRED.
- Downes, M. (2004). *Police reform in Serbia: Towards the creation of a modern and accountable police service*. Belgrade: OSCE Mission to Serbia and Montenegro.
- European Stability Initiative (2009). *Isolating Kosovo? Kosovo vs Afghanistan*. Discussion paper. 5(22), 19 November 2009, p. 3. Dostupno na: www.esiweb.org/pdf/esi_document_id_111.pdf. [pristupljeno 23. marta 2018. godine].
- Hamilton, O. i Šapić, J. (2013) *Promene na terenu podstaknute dijalogom – Analiza sprovođenja sporazuma o slobodi kretanja i trgovine između Kosova i Srbije uz posredstvo EU*. Priština i Beograd: Grupa za pravne i političke studije i Inter.
- Hopkins, V. (2014). *Big Deal: Građanski nadzor primene sporazuma između Kosova i Srbije: Civilizovana monotonija*. Beograd i Priština: Crta i BIRN Kosovo.
- Hopkins, V. (2015). *Big Deal: Građanski nadzor primene Sporazuma između Kosova i Srbije: Izgubljeni u stagnaciji*. Beograd i Priština: Crta i BIRN Kosovo.
- Inicijativa mladih za ljudska prava, (2018). *Kosovska hronologija 1974–2017*. Beograd: Inicijativa mladih za ljudska prava, str. 23–24. Dostupno na: <http://www.yihr.rs/wp-content/uploads/2018/02/Kosovska-hronologija-WEB-SRP2.pdf> [pristupljeno 15. marta 2019. godine].

- International Crisis Group. (2011). *North Kosovo: Dual Sovereignty in Practice*. Europe Report No.211. Dostupno na: <https://www.cimicweb.org/cmo/ComplexCoverage/Documents/Kosovo/Current%20Documents/211%20North%20Kosovo%20---%20Dual%20Sovereignty%20in%20Practice.pdf> [pristupljeno 15. maja 2016. godine].
- Kursani, Š. (2015). *Saradnja policija Kosova i Srbije*. Beograd i Priština: Beogradski centar za bezbednosnu politiku i Kosovski centar za bezbednosne studije.
- Minić, J. et. al. (2005). *A Joint European Vision: Free Movement for Goods and People in Kosovo and Serbia. Policy Paper*. Belgrade and Pristina: European Movement in Serbia and Kosovar Institute for Policy Research and Development.
- Monk, R. (2001). *A study on policing in the Federal Republic of Yugoslavia*. Vienna: OSCE.
- Stojanović, S. (2006). "Na pola puta – reforma policije u Srbiji 2000–2006". U: Hadžić, M. *Reforma sektora bezbednosti – dostignuća i perspektive*. Beograd: Centar za civilno-vojne odnose, str. 63–76.
- Stojanović Gajić, S. (2017). Capacity Building for Security Sector Reform in Kosovo. *EU-CIVCAP Working Paper*. [online]. No. 02–17. Dostupno na: https://eucivcap.files.wordpress.com/2017/09/eucivcap-workingpaper-02-17-stojanovic_gajic.pdf [pristupljeno 17. juna 2018. godine].

Doktorske disertacije:

- Ristić, D. *Značenja delanja: sociološka analiza diskurzivnih praksi ideologije* (doktorska disertacija). Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za sociologiju. Dostupno na: <http://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/4509> [pristupljeno 6. juna 2017. godine].

Izveštaji:

- European Commission. (2002). *Report from the Commission to the Council on Regional Cooperation in Europe*. Brussels, 4 april 2002, p. 4. Citiran u Betchev, D.

- (2011). *Constructing South East Europe – The Politics of Balkan Regional Cooperation*. Hampshire: Palgrave Macmillan, p. 77.
- Evropska komisija, RG za proširenje. (2014). *Izveštaj o skriningu Srbija – Poglavlje 24 – Pravda, sloboda i bezbednost*. [Internet]. Dostupno na: www.mei.gov.rs/upload/documents/skrining/izvestaj_pg_24_16.pdf [pristupljeno 17. juna 2018. godine].
- Izveštaj o napretku u dijalogu Beograda i Prištine za period oktobar 2015. godine – april 2016. godine* [Internet], str. 13. Dostupno na: www.kim.gov.rs/doc/pregovaracki-pro-ces/1.1%20Izvestaj%20okt-mart%20%202016%20SR.pdf [pristupljeno 19. maja 2018. godine].
- Republika Srbija, Ministarstvo unutrašnjih poslova. (2019). *Revidirani Akcioni plan za Poglavlje 24*, verzija mart 2019. Dostupno na: www.mup.gov.rs/wps/portal/sr!/ut/p/z1/04_Sj9CPykssy0xPLMnMz0vMAfIjo8zi_S19zQzdDYy83c1cjQwcA80tXbxdLYwtPAz0w_Wj9KOASgxAECd_eDiovig4Hhln8SSPP2C7LxyAITcRCg!/?1dmy&urile=wcm%3apath%3a/public_latin/baner/baner+sadrzaj/evropske+integracije [pristupljeno 16. juna 2019. godine].
- MUP Republike Srbije. (2015). *Procena pretnje od teškog i organizovanog kriminala*. Beograd: MUP RS, str. 6 (pretnja krijumčarenja oružja), str. 23 (krijumčarenje marihuane), str. 30 (heroin), str. 45 (iregularne migracije), itd; Nacionalna strategija za sprečavanje i borbu protiv terorizma za period 2017–2021. Službeni glasnik br. 94 od 19. oktobra 2017, str. 3 (etnički motivisan ekstremizam sa mogućnošću prerastanja u terorizam).
- MUP RS. (2017). *Informator o radu Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije*. Ažuriran 9. februara 2017. godine, str. 28. Dostupno na: www.mup.gov.rs/wps/wcm/connect/effea70a-1452-45e8-9220-05e72875782a/INFORMATOR%2BO%2BRADU%2Bfebruar+2017%2Blatinica.pdf?MOD=AJPERES&CVID=IETp0QC&CVID=IETp0QC [pristupljeno 5. maja 2018. godine].
- Republika Srbija, Ministarstvo unutrašnjih poslova. (2012). *Informator o radu Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije*. Ažuriran 12. juna 2012. godine, str.197. Dostupno na: <http://reforma.bezbednost.org/wp->

content/uploads/downloads/2012/09/2012-06-12-Informator-o-rad-u-MUP-Republike-Srbije-Ministarstvo-unutra_njih-poslova-Republike-Srbije.pdf
[pristupljeno 5. maja 2018. godine].

Republika Srbija, Kancelarija za Kosovo i Metohiju. (2014). *Izveštaj o radu Kancelarija za KiM (u periodu od 01. 06. 2014. do 31. 12. 2014.)*.

Republika Srbija Vlada, Kancelarija za Kosovo i Metohiju i Kancelarija za koordinacione poslove u pregovaračkom procesu sa privremenim institucijama samouprave u Prištini. (2017). *Izveštaj o napretku dijaloga Beograda i Prištine za period od 30. aprila do 31. oktobra 2017. godine*.

Savet EU, Radna grupa za proširenje i zemlje u procesu pregovora o pristupanju EU. (2016). *Nacrt zajedničke pozicije EU (nezvaničan prevod)*. Brisel: Dostupno na: www.mei.gov.rs/upload/documents/pristupni_pregovori/pregovaracke_pozicije/PG24_Zajednicka_pozicija_EU.pdf [pristupljeno 14. juna 2019. godine].

Vlada Republike Srbije, Kancelarija za Kosovo i Metohiju i Kancelarija za koordinacione poslove u pregovaračkom procesu sa privremenim institucijama samouprave u Prištini. (2016). *Izveštaj o napretku u dijalogu Beograda i Prištine za period oktobar 2015. godine – april 2016. godine*.

Medijske objave:

B.M. (2011). Šta je do sada Beograd dogovorio sa Prištinom. *Politika*, subota, 26. novembar. Dostupno na: www.politika.rs/sr/clanak/199214/Sta-je-do-sada-Beograd-dogovorio-sa-Pristinom [pristupljeno 18. januara 2016. godine].

Čpajak, B. (2016). Zbog Kosova Srbija ima pet vrsti pasoša. *Politika*, 6. maj. Dostupno na: www.politika.rs/sr/clanak/354491/Zbog-Kosova-Srbija-ima-pet-vrsta-pasosa [pristupljeno 21. septembra 2018. godine].

Ćosić, J. et al. (2018). Begunci na slobodi zbog pat pozicija Srbije i Kosova. *Balkan Insight*, 18. maj. Dostupno na: www.balkaninsight.com/en/article/begunci-na-slobodi-zbog-pat-pozicije-izme%C4%91u-srbije-i-kosova-05-17-2018 [pristupljeno 8. marta 2019. godine].

- Derikonjić, M. (2017). Hapšeni po srpskim poternicama pa oslobađani. *Politika*, 27. april 2017. Dostupno na: www.politika.rs/sr/clanak/379393/Hronika/Hapšeni-po-srpskoj-poternici-pa-oslobađani [pristupljeno 29. avgusta 2018. godine].
- Dorđević, S. (2016). Javno o ratnim zločinima pripadnika policije. *Peščanik*, 6. april 2016. Dostupno na: <https://pescanik.net/javno-o-ratnim-zlocinima-pripadnika-policije/> [pristupljeno 4. juna 2018. godine].
- Hopkins, V. (2017). The comprehensive guide to travelling between Kosovo and Serbia. *Prishtina Insight*, 22 June. Available at: <https://prishtinainsight.com/comprehensive-guide-traveling-kosovo-serbia-mag/> [pristupljeno 25. oktobra 2018. godine].
- Isufi, P. (2016). Kosovo police official relased from Serbia, another Kosovo Albanian arrested. *Prishtina Insight*. <https://prishtinainsight.com/kosovo-police-official-released-serbia-another-kosovo-albanian-arrested> [pristupljeno 16. juna 2019. godine].
- Fond za humanitarno pravo (2007). Suđenja za ratne zločine u Srbiji. *Peščanik*, 19. decembar 2007. <https://pescanik.net/sudenja-za-ratne-zlocine-u-srbiji/> [pristupljeno 5. marta 2018. godine].
- FoNet (2016). Unutrašnja kontrola policije podnela 127 krivičnih prijava. *N1*, 1. novembar. Dostupno na: <http://rs.n1info.com/Vesti/a205163/Stefanovic-na-okruglom-stolu-o-policijskom-integritetu.html> [pristupljeno 11. januara 2017. godine].
- Ivanović, D. (2015). Mađarska do sada nijednog Albanca nije vratila u Srbiju. *Politika*, 12. februar. Dostupno na: www.politika.rs/sr/clanak/318815/Drustvo/Madarska-do-sada-nijednog-Albanca-nije-vratila-u-Srbiju [pristupljeno 26. marta 2016. godine].
- Jeremić, I. i Milivojević, A. (2015). Srbija i Kosovo pregovaraju, kriminalci profitiraju. *CINS*, 10. novembar. Dostupno na: www.cins.rs/srpski/research_stories/article/srbija-i-kosovo-pregovaraju-kriminalci-profitiraju [pristupljeno 11. juna 2019. godine].
- KosSev (2014). Šta nismo znali o konferenciji o Zapadnom Balkanu: zastave Srbije i Kosova, jednake i na istom mestu. 1. septembar. 2014. Dostupno na:

- <https://kossev.info/sta-nismo-znali-o-konferenciji-o-zapadnom-balkanu-zastave-srbije-i-kosova-jednake-i-na-istom-mestu/> [pristupljeno 22. maja 2018. godine].
- Mitrinović, B. (2012). Može i bez fusnote. *Politika*, 3. septembar. Dostupno na: www.politika.rs/sr/clanak/231987/Moze-i-bez-fusnote [pristupljeno 22. maja 2018. godine].
- Papić, T. (2011). Predstavnici Srbije i Kosova na međunarodnim skupovima. *Peščanik*, 16. novembar. Dostupno na: <https://pescanik.net/predstavnici-kosova-i-srbije-na-medunarodnim-skupovima/> [pristupljeno 8. marta 2019. godine].
- Politika (2010) Srbija i Crna Gora potpisale Sporazum o izručenju. 30. oktobar. Dostupno na: www.politika.rs/sr/clanak/154342/Srbija-i-Crna-Gora-potpisale-Sporazum-o-izrucenju [pristupljeno 14. jula 2018. godine].
- R.S.V. (bez datuma) Kosovski Albanci se udavili u Tisi?. *Vreme*. Dostupno na: www.vreme.com/cms/view.php?id=893184&print=yes [pristupljeno 14. jula 2018. godine].
- SENSE. MKSJ: Slučaj Kosovo 1998-1999. Istraga, rekonstrukcija i procesuiranje kosovskih zločina. Dostupno na: <http://kosovo.sense-agency.com/sr> [pristupljeno 11. januara 2017. godine].
- Stojanović, M. (2014). Srbija omogućila ulazak Kosova. *Danas*, 26. jun. Dostupno na: www.danas.rs/politika/srbija-omogucila-ulazak-kosova/ [pristupljeno 2. juna 2018. godine].
- Tanjug (2018). Na poternicima interpolu „vidljivo“ 16 kosovskih Albanaca. *Novosti*, 12. april. Dostupno na: <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:721735-Stefanovic-Poternice-vracene-u-sistem-Interpola> [pristupljeno 14. januara 2019. godine].
- Tanjug (2019). Krijumčarima Albanaca preko Tise ukupno 47 godina zatvora. RTS, 13. mart 2019. Dostupno na: www.rts.rs/page/stories/sr/story/135/hronika/3451882/krijumcarima-albanaca-preko-tise-ukupno-47-godina-zatvora.html [pristupljeno 20. maja 2019. godine].
- Vukosavljević, Danijela (2011) Beogradski operativac u Puli. *Politika*. 28. jul. Dostupno na: <https://bit.ly/2WjL6ut> [pristupljeno 16. septembra 2016. godine].

- Xharra, J. (2016). A Fool's Errand: A Kosovar's Journey through Serbian borders. *Pristina Insight*, 22 April. Dostupno na: <https://prishtinainsight.com/fools-errand-mag/> [pristupljeno 23. marta 2018. godine].
- Zaba, N. (2016). Srbija oslobodila Hiljmija Keljmendija iz pritvora. *BIRN*, 3. novembar. Dostupno na: <https://balkaninsight.com/2016/11/03/srbija-oslobodila-hiljmija-keljmendija-iz-pritvora-11-03-2016/?lang=sr> [pristupljeno 22. novembra 2017. godine].
- Z.N. (2014) Krivi su: Krijumčari ljudima osuđeni na 55 godina zatvora. *Kurir*, 15. april. Dostupno na: www.kurir.rs/crna-hronika/1324047/krivi-su-krijumcari-ljudima-osudeni-na-55-godina-zatvora [pristupljeno 14. jula 2018. godine].

Internet stranice:

- Beogradski centar za bezbednosnu politiku (2013). *Bezbednosne tranzicije na Zapadnom Balkanu – od zone konflikta do bezbednosne zajednice?* Dostupno na: www.bezbednost.org/Svi-projekti/574/Bezbednosne-tranizicije-na-Zapadnom-Balkanu.shtml [pristupljeno 22. marta 2016. godine].
- European Commission (no date). EPAL – Electronic Platform for Adult Learning in Europe. <https://epale.ec.europa.eu/en/communities-of-practice> [pristupljeno 22. novembra 2016.].
- European Commission (no date). *European Neighbourhood Policy And Enlargement Negotiations*. Dostupno na: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/regional-cooperation-0_en [pristupljeno 3. marta 2019. godine].
- ICMPD (2014). *Meeting of the National Anti-trafficking Coordinators from South-Eastern Europe takes place in Istanbul*. 25-26 June. Dostupno na: www.icmpd.org/footer/navigation/search/news-results/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=243&cHash=9c5b0be873813134105febd7daa3d98b [pristupljeno 4. juna 2018. godine].
- Interpol (no date). *About Notices*. Dostupno na: www.interpol.int/en/How-we-work/Notices/About-Notices [pristupljeno 30. aprila 2019. godine].

- Interpol (no date). *Red Notices*. Dostupno na: www.interpol.int/en/How-we-work/Notices/Red-Notices [pristupljeno 30. aprila 2019. godine].
- Kriminalističko-policijska akademija (bez datuma). *Časopis „Nauka, bezbednost, policija”*. Dostupno na: <https://scindeks.ceon.rs/journalDetails.aspx?issn=0354-8872> [pristupljeno 14. januara 2017. godine].
- MARRI (no date). *Legislation*. Dostupno na: <http://marri-rc.org.mk/legislation> [pristupljeno 17. marta 2017. godine].
- MARRI (no date). *Past Projects*. Dostupno na: <http://marri-rc.org.mk/past-projects> [pristupljeno 17. marta 2017. godine].
- OSCE (2016a). *Key outcomes from the international conference on Managing complex data in organised crime and corruption cases*, 26-27 May. Dostupno na: <https://polis.osce.org/node/986> [pristupljeno 22. septembra 2016. godine].
- OEBS (2016b). Misija OEBS-a u Srbiji organizuje međunarodnu konferenciju u Beogradu povodom predstavljanja dokumenta Regionalna procena pretnji od teškog i organizovanog kriminala. 14. novembar. Dostupno na: www.osce.org/sr/serbia/281326 [pristupljeno 11. januara 2017. godine].
- Republic of Serbia, Ministry of Foreign Affairs (no date). *The Migration, Asylum, Refugees Regional Initiative (MARRI)*. Dostupno na: www.mfa.gov.rs/en/foreign-policy/eu/regional-initiatives/marri [pristupljeno 8. marta 2019. godine].
- Republika Srbija, Ambasada Republike Srbije, Varšava – Republika Poljska (bez datuma). *Procedura ulaska stranih državljana na „Kosovo”*. Dostupno na: www.warsaw.mfa.gov.rs/lat/consularservice/text.php?subaction=showfull&id=1461073454&ucat=117&template=MeniENG& [pristupljeno 22. maja 2019. godine].
- Republika Srbija, Kancelarija za koordinacione poslove u pregovaračkom procesu sa privremenim institucijama samouprave u Prištini (2011). *Sloboda kretanja (tekst sporazuma)*. Dostupno na: www.kord-kim.gov.rs/lat/p11.php [pristupljeno 5. maja 2018. godine].
- Republika Srbija, Kancelarija za Kosovo i Metohiju (bez datuma). *Dogovor o regionalnom predstavljanju i saradnji*. Dostupno na: www.kim.gov.rs/lat/p12.php [pristupljeno 22. maja 2018. godine].

- Republika Srbija, Kancelarija za Kosovo i Metohiju (bez datuma). *Formular Dokumenta o ulasku i izlasku*. Dostupno na: <http://www.kim.gov.rs/doc/ulazak-izlask/Dokument%20o%20ulasku%20i%20izlasku.pdf> [pristupljeno 17. maja 2017. godine].
- Republika Srbija, Kancelarija za Kosovo i Metohiju (bez datuma). *Lista organizacija i inicijativa posvećenih regionalnoj saradnji*. Dostupno na: www.kim.gov.rs/doc/pregovaracki-proces/Lista%20organizacija%20i%20inicijativa%20posvećenih%20regionalnoj%20saradnji.pdf [pristupljeno 22. maja 2018. godine].
- Republika Srbija, Kancelarija za Kosovo i Metohiju (bez datuma). *Prvi sporazum o principima koji regulišu normalizaciju odnosa*. Dostupno na: <http://www.kim.gov.rs/lat/p03.php> [pristupljeno 5. maja 2018. godine].
- Republika Srbija, Kancelarija za Kosovo i Metohiju (bez datuma). *Sporazum o integrisanom upravljanju administrativnom linijom/granicom*. Dostupno na: www.kim.gov.rs/lat/p13.php [pristupljeno 25. jula 2018. godine].
- Republika Srbija, Ministarstvo spoljnih poslova. (2010). „Tadić samo tamo gde se poštuje Rezolucija 1244 UN“. *Bilten vesti*, 15. mart 2010. Dostupno na: www.mfa.gov.rs/Srpski/Bilteni/Srpski/b150310_s.html [pristupljeno 9. aprila 2019. godine].
- Republika Srbija, Ministarstvo unutrašnjih poslova. Časopis „Bezbednost“. Dostupno na: <http://prezentacije.mup.gov.rs/upravazaobrazovanje/bezbednost.html> [pristupljeno 14. januara 2017. godine].
- Republika Srbija, Ministarstvo unutrašnjih poslova. Časopis „Policija danas“. http://arhiva.mup.gov.rs/cms_lat/policija-danas.nsf/policija-danas.h [pristupljeno 14. januara 2017. godine].
- SELEC (2016). *SELEC awards successful operations conducted by the law enforcement authorities of its Member States*. 11 October. Dostupno na: www.selec.org/selec-awards-successful-operations-conducted-by-the-law-enforcement-authorities-of-its-member-states [pristupljeno 12. januara 2019. godine].
- SELEC (no date). *Analytical Products*. Dostupno na: www.selec.org/analytical-products [pristupljeno 12. januara 2019. godine].

- SELEC (no date). *Anti-Terrorism Task Force*. Dostupno na: http://www.selec.org/p263/Anti_Terrorism_Task_Force www.selec.org/task-forces/anti-terrorism-task-force [pristupljeno 20. marta 2019. godine].
- SELEC (no date). *Joint Investigations*. Dostupno na: www.selec.org/p253/joint-investigations [pristupljeno 20. marta 2019. godine].
- SELEC (no date). *Legislation*. Dostupno na: www.selec.org/p388/Legislation [pristupljeno 20. marta 2017. godine].
- SELEC (no date). *Project on Cross-border Deployment of Undercover Officers and Informants*. Dostupno na: www.selec.org/p551/Project+on+Cross+Border+Deployment+of+Undercover+Officers+and+Informants [pristupljeno 12. januara 2019. godine].
- SELEC (no date). *Regional Operations*. Dostupno na: www.selec.org/regional-operations [pristupljeno 12. januara 2019. godine].
- SELEC (no date). *Task Forces*. Dostupno na: www.selec.org/task-forces [pristupljeno 4. juna 2017. godine].
- Specijalne jedinice (bez datuma). *Žandarmerija Republike Srbije*. Dostupno na: <https://specijalne-jedinice.com/Srbija/Zandarmerija.html> [pristupljeno 15. marta 2019. godine].
- Swiss Regional Cooperation Programme SPCP 2012-2016 (no date). *Enhancing Capacities for Strategic Analysis and Strategic Assessments in the Criminal Investigation Directorates of the Serbian, Montenegrin and FYRoM Ministries of Interior*. Dostupno na: http://spcp2012-16.ch/?page_id=422 [pristupljeno 22. marta 2019. godine].
- Swiss Regional Cooperation Programme SPCP 2012-2016 (no date). *Enhancing Operational Criminal Intelligence and Proactive Capabilities in the region (Kosovo* Police and Albanian State Police)*. Dostupno na: http://spcp2012-16.ch/?page_id=433 [pristupljeno 22. marta 2019. godine].
- World Atlas (no date). *Countries that Recognize Kosovo*. Dostupno na: www.worldatlas.com/articles/which-countries-recognize-kosovo-as-a-country.html [pristupljeno 15. maja 2019. godine].

Neobjavljeno:

Stojanović Gajić, S. i Aurelija, Đ. (2017). *Položaj žena u Policiji Srbije*.

PRILOG 1: OKVIRNI UPITNIK ZAPOLUSTRUKTUIRANI INTERVJU

Prvi deo: Policijska profesija: (intervju lične profesionalne istorije)

1. Kako ste ušli u policijsku službu? Kako ste postali policajac?
2. Kada ste najviše naučili o policijskom poslu?
3. Koji su osnovni policijski poslovi, a šta je manje policijsko?
4. Koja su Vas iskustva obeležila kao policajca?
5. Kako prepoznajete pravog policajca? Po čemu se prepoznaju policajci?
6. Da li postoje razlike unutar profesije (npr. UKP spram UP, granična policija u odnosu na druge...)?
7. Promene u obavljanju policijskog posla kroz vreme (obično su sami ispitanici načinjali ovu temu).
8. Kad ispitanik priča o periodu, postaviti pitanje: Da li ste učestvovali u borbenim dejstvima?

Interakcije u regionu:

9. Kad su počeli odnosi sa drugim policijama u regionu? Ko ih je inicirao? Kako su izgledali prvi susreti?
10. Kako su se razvijali odnosi? Na koje teme? U kojoj formi ste se susretali ili sarađivali?
11. Kako u praksi izgledaju susreti ili saradnja?
12. Možete li da opišete jedan tipičan seminar, razmenu, kontakt, operaciju...? Koliko često se dešava? Koliko obično traje? Na čiji zahtev se dešava? Pod čijim nadzorom?
13. Kako je izgledala/izgleda interakcija sa kolegama iz regiona na seminaru/akciji...?
14. Šta se dešava u neformalnom delu skupa?
15. Da li je bilo teških trenutaka u odnosima?
16. Da li ima nekih osetljivih tema ili o kojima se ne priča?
17. Kad je počela operativna saradnja? Kakva su vaša iskustva u saradnji sa kolegama iz regiona?

18. Kako odlučujete koji ćete instrument saradnje iskoristiti (bilateralna ili multilateralna saradnja, razmena podataka preko kanala za razmenu, paralelne istrage, zajednički timovi...)? Sa kojim od instrumenata imate najbolje iskustvo, zašto?
19. Kako znate da li možete da verujete drugoj strani? Da li možete da se oslonite na kolegu iz druge države?
20. Kako biste nacrtali razvoj dinamike saradnje na grafikonu? Objasnite periodizaciju sa vašeg crteža, šta znače ove tačke prekretnice? Kakva je putanja/dinamika – ravna, sa padovima? Kako je izgledao uspon, a kako padovi iz Vašeg iskustva? Šta je uticalo da dođe do promena?

Region:

21. Kad kažem region, koje Vam zemlje padnu na pamet? Koje zemlje su bitne za Vaš rad? Zašto baš te zemlje?
22. Koji su još bezbednosni problemi u regionu bitni za Vaš rad?
23. Rangiranje saradnje u regionu – sa kim najbolje sarađujete, a sa kim najlošije? Molim Vas, opišite kako izgleda najbolja saradnja, a kako loša? Od čega to zavisi?
24. Koje su oblasti u kojima je najteže uspostaviti saradnju? (teme, zemlje, načini rada...)
25. Kakvo je vaše iskustvo sa kolegama iz zemlje X?
26. Da li ste imali interakciju sa kolegama sa Kosova? Kako biste opisali to iskustvo?
27. Da li možete da zamislite oružani sukob u regionu? Od čega to zavisi?

PRILOG 2: SPISAK DUBINSKIH INTERVJUA ZA POTREBE OVE TEZE

Intervju 1, 7. april 2016. godine
Intervju 2, 8. april 2016. godine
Intervju 3, 15.april 2016. godine
Intervju 4, 5. maj 2016. godine
Intervju 5, 5. maj 2016. godine i 17. maj 2010.
Intervju 6, 9. maj 2016. godine
Intervju 7, 11. maj 2016. godine
Intervju 8, 12. maj 2016. godine
Intervju 9, 12. maj 2016. godine
Intervju 10, 13. maj 2016. godine
Intervju 11, 17.maj 2016. godine
Intervju 12, 19. maj 2016. godine
Intervju 13, 21. maj 2016. godine
Intervju 14, 21. maj 2016. godine
Intervju 15, 24. maj 2016. godine
Intervju 16, 2. jun 2016. godine
Intervju 17, 8. jun 2016. godine
Intervju 18, 12. jun 2016. godine
Intervju 19, 19. novembar 2018. godine
Intervju 20, 19. novembar 2018. godine
Intervju 21, 20. novembar 2019. godine
Intervju 22, 14. maj 2010. godine
Intervju 23, 15. septembar 2015. godine

PRILOG 3: NAJVAŽNIJE REGIONALNE INICIJATIVE ZA POLICIJSKU SARADNJU

Ime inicijative	RCC Regionalni savet za saradnju	SELEC (bivši SECI) Centar za sprovođenj e zakona u JIE	RAI Regionalna antikorupcijs ka inicijativa	MARRI Regionaln a inicijativa za migracije, azil i izbeglice	SEPCA – Asocijaci ja šefova policije JIE	WPON Mreža policijski h službenic a JIE	PCC Konvencija o policijskoj saradnji u JIE	IISG – Inicijativa za integrisano upravljanj e unutrašnjo m bezbednošć u
Godina osnivanja	2008.	1999.	2000. godine u okviru Pakta za stabilnost u JIE. Najnoviji Memorandum o razumevanju u učešću i finansiranju rada Sekretarijata SPAI potpisan u Zagrebu aprila 2007. godine.	Odluka o osnivanju u okviru Pakta za stabilnost 2002. godine	Formirana u Puli januara 2002. godine, Statut potpisan 2007. godine.		Konvencija je potpisana tokom austrijskog predsedavanja EU, 2006. godine u Beču.	

Ime inicijative	RCC Regionalni savet za saradnju	SELEC (bivši SECI) Centar za sprovođenje zakona u JIE	RAI Regionalna antikorupcijska inicijativa	MARRI Regionalna inicijativa za migracije, azil i izbeglice	SEPCA – Asocijacija šefova policije JIE	WPON Mreža policijskih službenika JIE	PCC Konvencija o policijskoj saradnji u JIE	IISG – Inicijativa za integrisano upravljanje unutrašnjom bezbednošću
Sedište	Sarajevo, BiH	Bukurešt, Rumunija	Sarajevo, BiH	Skoplje, Severna Makedonija	Sofija, Bugarska	rotirajuće	Ljubljana, Slovenija	Ljubljana, Slovenija
Godina transformacije		2010. u SELEC	2007. godine					
Zemlje članice	Republika Albanija, Bosna i Hercegovina, Republika Bugarska, Republika Hrvatska, Severna Makedonija, Grčka, Republika Moldavija, Crna Gora, Slovenija, Rumunija, Republika Srbija i Republika Turska.	Republika Albanija, Bosna i Hercegovina, Republika Bugarska, Republika Hrvatska, Makedonija, Grčka, Mađarska, Republika Moldavija, Crna Gora,	Albanija, BiH, Bugarska, Crna Gora, Hrvatska, Makedonija, Moldavija, Rumunija, Srbija i UNMIK kao posmatrač	R. Albanija, Bosna i Hercegovina, R. Severna Makedonija, Crna Gora, R. Srbija i Kosovo Istom Deklaraciju	Albanija, BiH (Federacija i Republika Srpska), Bugarska, Crna Gora, Hrvatska, Kanada, Makedonija i Srbija.	Albanija, BiH (Federacija i Republika Srpska), Bugarska, Crna Gora, Hrvatska, Makedonija, Moldavija,	Albanija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Crna Gora, Makedonija, Moldavija, Rumunija i Srbija.	Zemlje korisnice Albanija, Bosna i Hercegovina, Kosovo, Crna Gora, Severna Makedonija, Srbija

Ime inicijative	RCC Regionalni savet za saradnju	SELEC (bivši SECI) Centar za sprovođenje zakona u JIE	RAI Regionalna antikorupcijska inicijativa	MARRI Regionalna inicijativa za migracije, azil i izbeglice	SEPCA – Asocijacija šefova policije JIE	WPON Mreža policijskih službenika JIE	PCC Konvencija o policijskoj saradnji u JIE	IISG – Inicijativa za integrisano upravljanje unutrašnjom bezbednošću
		Rumunija, Republika Srbija i Republika Turska.		m je potvrđeno i povlačenje R. Hrvatske iz ove regionalne inicijative, budući da je ona postala član EU.)		Rumunija i Srbija.		
Profil i nivo učesnika	Državni službenici različitih profila i mesta u hijerarhiji	Policijski i carinski službenici	Policije, tužilaštva i drugi organi za sprovođenje zakona	Predstavnici policije i ministarstva spoljnih poslova.	Direktori policija	Policaijke	Kriminalistička policija, granična policija,	Policije, tužilaštva, carine i drugi organi za sprovođenje zakona

Ime inicijative	RCC Regionalni savet za saradnju	SELEC (bivši SECI) Centar za sprovođenje zakona u JIE	RAI Regionalna antikorupcijska inicijativa	MARRI Regionalna inicijativa za migracije, azil i izbeglice	SEPCA – Asocijacija šefova policije JIE	WPON Mreža policijskih službenika JIE	PCC Konvencija o policijskoj saradnji u JIE	IISG – Inicijativa za integrisano upravljanje unutrašnjom bezbednošću
Tematsko usmerenje	Koordinacija svih inicijativa na nivou regiona	Regionalna saradnja na operativnom nivou između policijskih i carinskih službi u regionu, razmena podataka, zajedničko vođenje istražnih radnji i kažnjavanje dela prekograničnog kriminala. SELEC će se baviti sprovođenjem	Intenziviranje regionalne saradnje u borbi protiv korupcije, posebno izrada i primena sveobuhvatne regionalne strategije za borbu protiv korupcije.	Migracije, azil, vizna politika	Pomoć u reformi policijskih snaga u zemljama jugoistočne Evrope, povećanje nivoa javne bezbednosti u državama regiona.	Razmena iskustva o položaju žena u policiji	Prekogranična policijska saradnja	Koordinacija donatorske podrške saradnji u unutrašnjim poslovima

Ime inicijative	RCC Regionalni savet za saradnju	SELEC (bivši SECI) Centar za sprovođenj e zakona u JIE	RAI Regionalna antikorupcijs ka inicijativa	MARRI Regionaln a inicijativa za migracije, azil i izbeglice	SEPCA – Asocijaci ja šefova policije JIE	WPON Mreža policijski h službenic a JIE	PCC Konvencija o policijskoj saradnji u JIE	IISG – Inicijativa za integrisano upravljanj e unutrašnj om bezbednošć u
		m propisa u ovoj oblasti.						

BIOGRAFIJA

Kandidatkinja Sonja Stojanović Gajić (1978) diplomirala je japanski jezik i književnost 2002. godine na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu, sa prosečnom ocenom 9,00. Magistrirala je na Školi za slovenske i istočnoevropske studije (*School of Slavonic and Eastern European Studies*) Univerzitetskog kolegijuma u Londonu (*University College London*), na programu „Politika, bezbednost i integracija“ (*MA Politics, Security and Integration*), 2006. godine sa najvišom ocenom (eng. *distinction*). Potom je diplomu nostrifikovala 2007. godine na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu (zvanični prevod naslova: „Reforma policije tokom liberalne i iliberalne tranzicije: evropeizacija ili domaća politika kao i uvek? Uporedna studija reformi policije u Sloveniji i Srbiji u periodu 1991- 2005.“).

Profesionalnu karijeru počela je u Građanskim inicijativama, gde je tokom 2001. i 2002. godine pripremala bilten za neprofitni sektor „Mreža“. Tokom 2001. godine bila je istraživačica na projektu „Modernizacija parlamentarnih pravila i procedura u Narodnoj skupštini Republike Srbije“ koji je vodila Međunarodna agencija za građansku diplomatiju i razvoj (IACDD). Od 2003. do 2005. godine radila je u Misiji OEBS-a u Srbiji i Crnoj Gori, u njenom Odeljenju za sprovođenje zakona. Od 2006. godine zaposlena je u Beogradskom centru za bezbednosnu politiku - BCBP (tada Centar za civilno-vojne odnose), čija je direktorka od 2006. godine. U okviru rada u BCBP vodila je više nacionalnih i regionalnih istraživačkih projekata i izradila metodologiju za merenje odgovornosti sektora bezbednosti. Radila je i kao saradnica u nastavi, na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu od 2006. do 2011. godine, na predmetima Globalna i nacionalna bezbednost, Nauka o bezbednosti, Bezbednost Srbije, Bezbednost jugoistočne Evrope, Reforma sektora bezbednosti i Izazovi, rizici i pretnje. Objavila je više naučnih i stručnih radova u inostranstvu i zemlji. Članica je uređivačkog odbora naučnog časopisa *Journal of Regional Security* koji zajedno izdaju Fakultet političkih nauka i Beogradski centar za bezbednosnu politiku.

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора **Соња Стојановић Гајић**

Број уписа **984**

Студијски програм _____

Наслов рада „Улога пракси безбедносних професионалаца у социјалној
конструкцији Западног Балкана“

Ментор проф. др Немања Џуверовић

Потписани Соња Стојановић Гајић

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији
коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума**
Универзитета у Београду.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања
доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у
електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанта

У Београду, 29. 07. 2019

Soja Stojanovic Gajic

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписана **Соња Стојановић Гајић**

број уписа **984**

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

**„Улога пракси безбедносних професионалаца у социјалној конструкцији
Западнoг Балкана“**

- ☒ резултат сопственог истраживачког рада,
- ☒ да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- ☒ да су резултати коректно наведени и
- ☒ да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанта

У Београду, 29.07.2019

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

„Улога пракси безбедносних професионалаца у социјалној конструкцији Западног Балкана“

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство

2. Ауторство – некомерцијално

3. Ауторство – некомерцијално – без прераде

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима

5. Ауторство – без прераде

6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанта

У Београду, 29. 07. 2019

